

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

**MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN MESNEVÎ'SİNDEKİ
MÜRŞİD-MÜRİD İLİŞKİSİ VE MANEVÎ DANIŞMANLIK VE
REHBERLİKTEKİ DANIŞMAN-DANIŞAN ARASINDAKİ
İLİŞKİYE BAKIŞ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Münevver ALTUN

BURSA- 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

**MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN MESNEVÎ'SİNDEKİ
MÜRŞİD-MÜRİD İLİŞKİSİ VE MANEVÎ DANIŞMANLIK VE
REHBERLİKTEKİ DANIŞMAN-DANIŞAN ARASINDAKİ
İLİŞKİYE BAKIŞ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Münevver ALTUN

Danışman:
Prof. Dr. Mehmet Emin AY

BURSA-2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı Anabilim Dalı'nda **702031020** numaralı **Münevver ALTUN**'un hazırladığı “**Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sindeki Mürşid-Mürid İlişkisi ve Manevî Danışmanlık ve Rehberlikteki Danışman-Danışan Arasındaki İlişkiye Bakış**” konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 07.08.2023 Pazartesi günü 12.00-13.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Mehmet Emin AY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mefail HIZLI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Asude ARICI
Yalova Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11/07/2023

Tez Başlığı/Konusu: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sindeki Mürşid-Mürid İlişkisi ve Manevî Danışmanlık ve Rehberlikteki Danışman-Danışan Arasındaki İlişkiye Bakış

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 194 sayfalık kısmına ilişkin, 11/07/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Münevver ALTUN

702031020

Anabilim Dalı: Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı

Programı: Manevî Danışmanlık ve Rehberlik

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Emin AY

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sindeki Mürşid-Mürid İlişkisi ve Manevî Danışmanlık ve Rehberlikteki Danışman-Danışan Arasındaki İlişkiye Bakış" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Münevver ALTUN

Öğrenci No: 702031020

Anabilim Dalı: Manevî Danışmanlık ve Rehberlik

Programı: Manevî Danışmanlık ve Rehberlik

Tezin Türü: Yüksek Lisans / Doktor Sanatta

Yeterlilik

ÖZET

Adı ve Soyadı : Münevver ALTUN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Manevî Danışmanlık ve Rehberlik
Bilim Dalı : Manevî Danışmanlık ve Rehberlik
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi : .../.../2023
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Emin AY

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ’NİN MESNEVÎ’SİNDEKİ MÜRŞİD-MÜRİD İLİŞKİSİ VE MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİKTEKİ DANIŞMAN-DANIŞAN ARASINDAKİ İLİŞKİYE BAKIŞ

Manevî danışmanlık ve rehberlik alanı ülkemizde henüz yeni gelişmekte olan bir çalışma alanıdır. İlgili çalışmada da henüz yeni filizlenen ve son yıllarda gitgide gelişimini sürdüren bu alan ile mevcudiyeti yüzyıllar öncesine dayanan dinî ve ahlâkî kültürümüzde önemli bir yere sahip olan tasavvuf alanının terbiye süreci mezc edilerek bir çalışma ortaya konulmak istenmiştir. Bu noktada her iki alanın da ortak öznesini teşkil eden “insan” unsurundan yola çıkılarak insanın özüne ve kendi benliğine yönelmesi üzerine “farkındalık” temelli bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Böylesine derinlikli bir konuda çalışma alanı olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin en önemli eserlerinden birisi olan Mesnevî-i Şerif esas alınmıştır. Söz konusu eserin içerisindeki birtakım hikmetli hikâyelerden yararlanılarak, tasavvufî terbiye sürecinin öznelerini oluşturan mürşid-mürîd ile manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinin öznelerini teşkil eden danışman-danışan arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız manevî danışmanlık ve rehberlik kavramları ve süreciyle başlamış, ardından tasavvufî terbiye süreciyle devam etmiş ve nihayetinde Mesnevî’deki birtakım hikâyeler ışığında mürşid-mürîd ilişkisine değinilerek son bulmuştur.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî-i Şerif, Manevî Danışmanlık ve Rehberlik, Mürşid, Mürîd, Danışman, Danışan, Farkındalık

ABSTRACT

Name and Surname	: Münevver ALTUN
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Spiritual Counseling and Guidance
Subfield	: Spiritual Counseling and Guidance
Degree Awarded	: Master (MA)
Date of Degree Awarded	: .../.../2023
Thesis Advisor	: Prof. Dr. Mehmet Emin AY

THE RELATIONSHIP OF THE MURSHID-MURID IN MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ'S MASNEVÎ AND OVERVIEW OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE COUNSELLER-CLIENT IN SPIRITUAL COUNSELING AND GUIDANCE

The field of spiritual counseling and guidance is a field of study that has just been developing in our country. In the related study, it is aimed to present a study by combining this field, which has just sprouts and continues its development in recent years, an the training process of the Sufi field, which has an important place in our religious and moral culture, whose existence dates back centuries. At this point, an “awareness” based study has been tried to be put forward on the orientation of the human being to her essence and self, starting from the “human” element, which his common subject of both fields.

As a field of study on such a depth subject, Mesnevî-i Şerif, one of the most important works of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, was taken as a bases. By making use of some wise anecdotes in the work in question it has been tried to establish a connection between the guide-disciple, who is the subject of the mystical upbringing process, and the counselor-client, who is the subject of the spiritual counseling and guidance process.

Our study has begun with the concepts of spiritual counseling and guidance and process, then continued with the process of then the process of mystical-upbringing and finally in the light of some stories in Mesnevî, it ended by mentioning the relationship between the guide and the disciple.

In the study, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was used.

Keywords: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî-i Şerif, Spiritual Counseling and Guidance, Guide, Disciple, Counselor, Client, Mindfulness

ÖNSÖZ

Son zamanlarda hem dünya hem de ülkemiz açısından oldukça gelişim göstermekte olan manevî danışmanlık ve rehberlik alanına ilginin her geçen gün daha da arttığı görülmektedir. Her ne kadar yeni filizlenen bir alan da olsa yapılan çalışmalar ve ortaya çıkan eserler bu alana duyulan ihtiyacın gereğini ortaya koymaktadır. Özellikle günümüz dünyasında maneviyata duyulan ihtiyacın bu denli artması da bu alana duyulan gereksinimi bir kez daha gözler önüne sermektedir. Zira içinde yaşadığımız çağın maddî hazlarının bireylerde bıraktığı manevî hasarlar zaman içerisinde artış göstermiş ve insanoğlu bu buhranlarla başa çıkamaz hâle gelmiştir. Bir arayış içerisinde olan birey, ne aradığının da farkına varamaz duruma gelince, bir boşluk ve hiçlik girdabına kendini bırakmıştır. İşte insanı bu girdaptan çıkarmanın yolunun, maddî âlemin hazlarında kendini kaybetmiş olan kimsenin, manevî âlemin kıyılarında kendini bulmasını sağlamak olduğunu vurgulayan manevî danışmanlık ve rehberlik alanı, onun sadece fiziksel varlığına değil, manevî varlığına da devâ sunmaya çalışarak bir farkındalık oluşturmaya hedef edinmiştir.

Öte yandan ahlâk terbiyesi ve manevî gelişim alanında uzun yıllardan beri çığır açmış olan tasavvuf alanının, her şeyden önce kişiyi ahlâkî anlamda terbiye etmeyi ve bireye farkındalık kazandırmayı amaç edindiği görülmektedir. Böylece ahlâkî zafiyetlerinden kurtulmuş olan insan, zamanla kendi benliğinin farkında bir şekilde özüne dönme noktasında ilk adımı atmıştır.

Nitekim söz konusu her iki alanın hedefleri arasında bir benlik dönüşümü ve farkındalık yolculuğu mevcuttur. Fakat her yolculukta olduğu üzere, bu yolculukta da bir yol arkadaşı, yoldaş gerekliliği söz konusudur. Çünkü her iki yolda belli başlı tehlike ve tuzaklarla dolu olduğu için tek başına yürünmesi doğru değildir. İşte bu manevî gelişim ve olgunlaşma yolculuğunda bireye eşlik edecek olan rehberler ve kılavuzları, mürşid ve manevî danışmanlar temsil etmektedir.

Bu çalışmada da Hz. Mevlânâ'nın, Mesnevî-i Şerîf adlı eserindeki mürşid-mürîd ilişkisiyle ilgili birtakım anekdotlardan yararlanılarak doküman analizi yöntemi kullanılmış olup, böylece manevî danışmanlık ve rehberlik alanında danışman-danışan ilişkileri konusunda alan yazına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Bu süreçte, öncelikle konuya yönelmem hususunda beni yüreklendiren Doç. Dr. Ahmet Albayrak'a, teknik konularda yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. Turgay Gündüz'e ve son olarak engin bilgisi ve tecrübesiyle tez yazım sürecinin başından beri bana rehberlik eden, çalışmamda değerli katkıları bulunan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Emin Ay'a, şükranlarımı sunarım.

Münevver ALTUN
Temmuz 2023-Bursa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	3
2. ARAŞTIRMANIN METODU	4
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	5

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE: MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

1. DİNÎ DANIŞMA VE REHBERLİK KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TANIMI.....	6
2. PSİKOLOJİK DANIŞMA KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TANIMI	19
3. MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TANIMI.....	23
3.1. İnsanın Bütüncül Sağlığında “Maneviyat” Etkisi.....	31
3.1.1. İlgi ve Önem Unsuru.....	33
3.1.2. Anlam ve Amaç Unsuru.....	35
3.1.3. Değer ve İnanç Unsuru.....	37
3.2. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Sürecinin Boyutları.....	42
3.3. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetinin İlkeleri.....	45
3.4. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Arasındaki Fark	52
3.5. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik ile İrşâd ve Vaaz Faaliyetleri Arasındaki İlişki	54
4. MANEVÎ DANIŞMAN VE DANIŞANIN TAŞIMASI GEREKEN ÖZELLİKLER.....	56
4.1. Manevî Danışman	56
4.2. Manevî Danışan	70

İKİNCİ BÖLÜM
TASAVVUFTA SEYR U SÜLÛK, İRŞÂD, MÜRŞİD
VE MÜRİD KAVRAMLARI

1. TASAVVUFTA SEYR U SÜLÛK SÜRECİ.....	72
2. TASAVVUF PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN NEFS, KALP VE RUH	77
2.1. Nefs ve Nefs Mertebeleri.....	78
2.1.1 Nefs-i Emmâre	84
2.1.2. Nefs-i Levvâme.....	94
2.1.3. Nefs-i Mülhime/ Mülheme.....	100
2.1.4. Nefs-i Mutmainne	104
2.1.5. Nefs-i Râziye.....	107
2.1.6. Nefs-i Merziyye/ Marziyye/ Mardiyye	114
2.1.7. Nefs-i Kâmile/ Sâfiye.....	117
2.2. Ruh.....	121
2.3. Kalp.....	123
3. TASAVVUFTA İRŞÂD KAVRAMI	125
4. TASAVVUFTA MÜRŞİD KAVRAMI.....	129
5. TASAVVUFTA MÜRİD KAVRAMI.....	141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN MESNEVÎ'SİNDEN HAREKETLE
MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

1. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN HAYATI.....	146
1.1. İsim Silsilesi ve Nesebi.....	146
1.2. Doğumu	147
1.3. İlim Durakları	147
1.4. Olgunlaşma Serüveni.....	149
1.5. Şems-i Tebrîzî ile Karşılaşması	150
1.6. Vefatı: Şeb-i Arûs	151
2. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI ve DÜŞÜNCE	
DÜNYASI	152
3. MESNEVÎ-İ ŞERÎF	163
4. MESNEVÎ'DEN HAREKETLE MÜRŞİD-MÜRİD İLİŞKİSİNE BAKIŞ.....	165
4.1. Hz. Ömer ile Rum Elçisinin Hikâyesi	172
4.2. Hz. Musa (a.s.) ve Hızır Kıssası	182
4.3. Hz. Süleyman (a.s.) ile Belkıs'ın Halkının Hikâyesi.....	186
4.4. Padişah ile Hasta Olan Hizmetçi Kızın Hikâyesi	187
SONUÇ.....	192
KAYNAKLAR	195

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
b.	: Beyit
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
MDR	: Manevî Danışmanlık ve Rehberlik
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Son yıllarda gittikçe artmaya başlayan ruhsal-manevî hastalıklar insanoğlunun dikkatini ağırlıklı olarak bu yöne vermesine sebebiyet vermiştir. Ancak ruhsal-manevî anlamda sanrıları olan bireylerin tedavisinin sanıldığı kadar kolay olmadığı da anlaşılmıştır. Bu hususta İslam dünyası başta olmak üzere Batı’da da birçok çalışma başlatılmış ve tedavi modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak ilgili çalışma kapsamında İslam dünyasında yapılan çalışmalar ve gelişmeler öncelenecektir.

Söz konusu husus noktasında İslam dünyası tarafından pek çok İslamî psikolojik danışmanlık modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Fort Hare Üniversitesi’nde çalışmalarını yürütmüş olan Somaya Abdullah’ın geliştirmiş olduğu İslamî doktrin ve uygulama çerçevesinde şekillenen psikolojik danışma modeli kapsamında, İslam Hukuku, tasavvuf ve geleneksel iyileştirme şeklinde üçlü bir model yapılanmasının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. İlgili hususta İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan iyileştirme yöntemlerinden bahsedilir. Yanı sıra asırlardır İslam toplumlarında bu türden sağaltım işlerini gerçekleştiren şeyh, derviş, mürşid, pîr gibi kimselerin varlığından söz edilir. Ele alınmaya çalışılan konuyla da ilişkili olması açısından bu modelleme içerisinde psikolojik-manevî iyileşmenin yöntemlerinden biri sayılan tasavvuf ile İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s) örnek alınarak en üst ahlâkî gelişim ve olgunlaşma hususlarında insanlığa rehberlik sunulmaktadır. Yine Abdullah’a göre, kutsal bir atmosfere sahip olan cami gibi mekânlar, bireyin psikolojik-manevî anlamda tedavisini kolaylaştırmanın yanı sıra zikir, dua gibi dinî pratikler de İslamî geleneksel iyileştirme çalışmalarının bir parçasını teşkil etmektedir.¹ Sözelimi bu anlamda bireyin, gelişim, dönüşüm ve olgunlaşmasını kolaylaştırmak adına danışma

¹ Somaya Abdullah, “Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Political Life”, *Journal of Pastoral Counseling* 42 (2007), 43-48, file:///C:/Users/User/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/Somaya%20Abdullah.pdf

sürecinde ilâhi sevgi üzerine, *sevginin evrensel mühendisi*² olarak da nitelendirilen Hz. Mevlânâ'nın hikmetli anekdotlarla bezediği şiiresel çalışmalarından faydalanılabilir.³

Bir başka İslamî danışma modeli olan Aisha Hamdan'ın modeli ise İslamî esasları teşkil eden Kur'ân'ı Kerîm ve Sünnet ışığında bilişsel olarak yeniden yapılanmayı (cognitive restructuring) savunan bir model yapılanması olarak literatürdeki yerini almaktadır. Hamdan, söz konusu çalışmasında son yıllarda, din ve maneviyatın mental sağlık üzerindeki olumlu etkisinin giderek artan bir gerçeklik olduğunu ifade etmiştir. Yine bu model de bireylere yönelik, “bu dünyanın gelip geçici olduğunu anlama, ahirete odaklanma, kaygı ve derdin amaç ve etkilerini hatırlama, Allah (c.c)’a güvenme ve O’na dayanma (tevekkül), her zorluğun ardından mutlaka bir kolaylık olacağını anlama, her ne yaşanırsa yaşansın Allah’ın lütfuna odaklanma, her daim Allah’ı hatırlama, Kur’ân’ı Kerîm okuma ve dua” şeklindeki telkinleri içermektedir.⁴

Yine Sabnum Dharamsi ve Abdullah Maynard'ın modeli bağlamında psikolojik danışma müdahaleleri ile birlikte huzur, tefekkür, tövbe, istiğfar ve şükür gibi nefsin terbiyesinde anahtar kavramları oluşturan tasavvufî bir model sunulmuştur. Odak noktasını nefis terbiyesi oluşturan bu modele göre psikolojik danışma, İslamî esaslara göre uygulanmaktadır.⁵

Yanı sıra Keshavarzi ve Haque'nın modelinde ise akıl, nefis ve ruh üçlemesinin kalp üzerindeki etkileşim ve etkisine yönelik bir model sunulmaktadır. Bunların dışında Hamjah ve Akhir, Rassool gibi İslam dünyasındaki birden fazla ismin bu alana yönelik daha birçok modellemesinin bulunduğu da ifade edilmesi gerekir.⁶

Ancak son olarak burada, Turgay Şirin'in hazırlamış olduğu ve İHSAN adını verdiği modeliyle birlikte sayılan tüm bu İslamî psikolojik danışma modellerini bir araya getiren

² Emine Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

³ Mebrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 21, sy. 2 (2017), 1292, <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/29944/347681>.

⁴ Aisha Hamdan, “Cognitive Restructuring: An Islamic Perspective”, *Journal of Muslim Mental Health* 3 (2008), 103-109, <http://transformationalchange.pbworks.com/f/Cognitive+Restructuring+Islamic+Perspective.pdf>.

⁵ Enver Sarı, “İslamî Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslamî Psikolojik Danışma Model Önerisi”, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, ts.), c.1, 137.

⁶ Sarı, “İslamî Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslamî Psikolojik Danışma Model Önerisi”, 137.

bir model yapılanması sunulduğu görülmektedir. Nitekim Şirin'in İHSAN adını vermiş olduğu bu modele göre, bilişsel terapi ile tövbe, zikir, tefekkür, nefis muhasebesi, imanın bütünleştirilmesi, Kur'ân okumaları, vaaz, olumsuz dinî inanç ve tutumların tartışılması ve dinî bilgi verilmesi, dinî hikâye anlatma, dua, ibadet, cemaat-grup çalışmaları gibi birtakım İslamî müdahale biçimleri bütünleştirilerek verilmeye çalışılmıştır. Şirin'in İHSAN modelinin, baş harflerini teşkil edecek şekilde; ihtiyaç belirleme, hedefleri belirleme, stratejik eylem planı yapma, adım atma ve nihayete erdirme şeklinde beş adımda uygulama biçimine sahip olacak şekilde tasarlanmış olduğu görülmektedir.⁷

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Son zamanlarda günümüz modern insanının -özelde İslam medeniyetinin- içinde bulunduğu bir boşluk, hiçlik hâli ve anlamsızlık duygusunun çeşitli faktörlerden dolayı gittikçe artmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu hususta dikkat çeken asıl nokta söz konusu bireylerin içinde buldukları bu hâlin farkında ol(a)mamalarıdır. Bu anlamda yaşanan çağ, tam da İslam medeniyetinin sürgün çağı olarak nitelendirilebilir. Bu sürgün ise ruhların sürgünüdür. Dolayısıyla bu husustan hareketle ilgili çalışmada, ruhu sürgünde olan bu neviden manevî buhranlara düşer olmuş hassas ve yaralı gönüllere sahip bireylerin zihinlerine alışagelmış hazır kalıp imgeler üzerinden bir şeyler sunmak yerine kelimelerin gücünden yararlanılarak yani hikmetli kelimeler üzerinden bir şeyler sunulmaya çalışılması öncelikli hedefler arasında olmuştur.

İşte bu doğrultuda söz konusu çalışmada öncelikle manevî danışmanlık ve rehberlik sürecine, ardından tasavvufî terbiye sürecine yer verilmesinin yanı sıra bu iki sürecin öznelerini teşkil etmekte olan danışman-danışan ve müşid-mürid kavramlarına değinilmiştir. Son olarak ise ilgili konuyla alakalı Hz. Mevlânâ'nın, Mesnevî'sinde yer alan birkaç anekdota değinilerek konu açıklığa kavuşturulmak istenmiştir.

Özetle Hz. Mevlânâ'nın kıymetli ve hikmetli eseri Mesnevî'deki, ahlâkî ve tasavvufî terbiye sürecindeki müşid-mürid ilişkisinin nasıllığıyla, manevî danışmanlık ve rehberlik sürecindeki danışman-danışan arasında bir ilişki kurulmaya çalışılarak *farkındalık* temelli

⁷ Sarı, "İslamî Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslamî Psikolojik Danışma Model Önerisi", 137.

bir eser ortaya konulmuştur. Bu süreçte de bu kıymetli eserin hikmetli anekdotlarından da yola çıkılarak ilgili çalışma zenginleştirilmek istenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Sosyal bilimler alanı, insan ve toplum davranışlarını dikkate alması ve bu doğrultuda incelemeler yapması sebebiyle çoğunlukla nitel araştırma yöntemini kullanır. Nitel araştırmalar; araştırılan olay, kişi veya olguların sayısı, miktarı gibi ölçülebilen nitelikler yerine, daha ziyade detaylı bir şekilde anlamaya yönelik olarak “nasıl, niçin” türünden sorularla gün yüzüne çıkarılmaya çalışılan çalışmaları ifade eder.⁸ Dolayısıyla nitel araştırma; doküman analizi, gözlem ve görüşme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algılar ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir sürecin takip edildiği bir araştırma yöntemi olarak tarif edilebilir.⁹

Bu çalışmada da nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi ya da incelemesi yöntemi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir.¹⁰ Dolayısıyla bu yöntem, içerisinde araştırılması kararlaştırılan olgu ya da olgular hakkında bilgilerin bulunduğu yazılı kaynakların analizini kapsar.¹¹ Bir diğer adı kaynak tarama yöntemi de olan doküman analizi yönteminde incelenecek olan şahsın eserlerine ulaşılır ve bu eserler tarafsız ve objektif bir şekilde tahlil edilir.¹² Söz konusu çalışmada, öncelikle manevî danışmanlık ve rehberlik sürecine ve ardından tasavvufî terbiye süreciyle ilgili gerekli bilgiler toplanmıştır. Son olarak ise ilgili çalışma, Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî adlı eserinden faydalanılmak suretiyle belirlenilen konu alanı çerçevesinde incelemeler yapılarak yürütülmeye çalışılmıştır.

Hülâsa, nitel araştırmanın veri toplama tekniklerinden biri olan doküman analizi tekniğinden yararlanılarak ilgili tez konusu bağlamında gerekli kaynak ve kaynaklar

⁸ Bilgen Kırıl, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020), 172, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/issue/54983/727462>.

⁹ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, “Nitel Araştırmanın Bilimsel Araştırma İçerisindeki Yeri”, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Akademi ve Mesleki Yayınlar, 2018), 41.

¹⁰ Kırıl, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, 173.

¹¹ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, “Doküman İncelemesi”, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Akademi ve Mesleki Yayınlar, 2018), 189.

¹² Hamdi İslamoğlu-Ümit Alınacı, “Nitel Araştırmalar”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2019), 228.

taranmış olup, araştırılması hedeflenen konu bağlamında yazılı materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılarak bir çalışma ortaya konulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Gün geçtikçe daha çok gelişimini sürdüren ve etki alanını genişleten manevî danışmanlık ve rehberlik alanı, insanın ruh sağlığı ve benlik gelişimi açısından oldukça faydalı işlere imza atmış ve atmaya da devam etmektedir. Öte yandan yüzyıllardır kadim geleneğin nüvelerini teşkil etmekte olan tasavvuf alanı da insanın benlik gelişimi ve ahlâkî tekâmülü açısından birçok faydalı etkiye sahip olmuştur. Söz konusu çalışmada bu iki alan arasında benlik gelişimi, dönüşümü ve ahlâkî gelişim açısından sağladıkları fayda yönünden bir bağlantı kurularak farkındalık temelli bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu hususta da benlik gelişimi ve ahlâkî tekâmül noktasında geleneğimizin değerli eserlerinden biri olan Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî adlı hikmetli eserindeki anekdotlardan faydalanılmıştır.

Zira Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî'si yaklaşık sekiz asırdır gelişmek ve olgunlaşmak arzusuyla yanıp tutuşan sayısız kişinin okuduğu ya da dinlediği eserlerin başını çekmektedir. Sadece İslam medeniyetinde değil daha birçok medeniyette değer görmüş, birçok dilde çevirisi yapılmış ve üzerine binlerce hatta belki de yüz binlerce çalışma yapılmış nadide eserlerden birisidir. Yaklaşık 26 bin beyitten oluşan bu değerli eserin içerisinde yer alan hikayelerde günlük hayattan birtakım kesitlerin bulunmasının yanı sıra diğer taraftan anlaşılması için ciddi birikim ve araştırma-inceleme gerektiren bilimsel, dinî ve tasavvufî konular da yer almaktadır. Dolayısıyla söz konusu çalışmada, böylesine derinlikli bir eserden de faydalanılması suretiyle Hz. Mevlânâ'nın "insan" öznesi noktasındaki tutumu, insana bakışı ve bu noktada ilgili eserde yer alan tasavvufî terbiye sürecinde mürşid-mürid ilişkisine bakışı ele alınarak konu zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca söz konusu çalışmada daha güncel olması sebebiyle Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'nun Mesnevî tercümesinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE:

MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

Manevî danışmanlık ve rehberlik alanının süreç içerisinde geçirdiği tarihsel gelişimi ve anlamsal çerçevesini anlayabilmek için birtakım kavramların tarihsel seyri ve anlam dünyasına değinilmek suretiyle ilgili konuya başlanması daha isabetli bir yaklaşım tarzı olacaktır. Bu kapsamda söz konusu bölüme, öncelikle manevî danışmanlık alanıyla da yakından ilişkili olan dinî danışma ve rehberlik ve psikolojik danışma kavramlarına değinilerek başlanmıştır. Ardından manevî danışmanlık sürecine temas edilmiştir. Son olarak ise manevî danışman ile danışanın taşıması gereken birtakım özellikler üzerinde durularak ilgili bölüm nihayete erdirilmiştir.

1. DİNÎ DANIŞMA VE REHBERLİK KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TANIMI

Kişinin problemlerine, sorun ve sorularına inandığı dinin değerleriyle ilişki kurarak çözüm yolları sunmayı amaçlayan dinî danışma ve rehberlik, psikolojik danışma ve rehberlik kavramları çerçevesinde oluşan ve aynı ad altında gelişen psikolojik danışma ve rehberlik bilim dalının teorik çerçevesi içerisinde kendi bağımsızlığını kazanmış bir çalışma alanıdır. Ancak burada, bu kavramların anlam dünyasının daha net anlaşılması açısından söz konusu kavramların sistematik ve teorik olarak ülkemize Batı dünyasından intikal etmiş olduğu hususunun da ifade edilmesi gerekir. Yani dinî danışma ve rehberlik alanındaki çalışmalar, bütünüyle bir Hıristiyanlık faaliyeti olarak ortaya çıkmış olduğu için bu alana ait ilk kavramların da Hıristiyan kültürü ile ilişkili olması gibi kaçınılmaz bir durum söz konusu olmuştur. Nitekim Batılı ülkelerin oldukça sık başvurduğu dinî danışma ve rehberlik alanı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anton Boisen'in öncülüğündeki çalışmalar ile başlamış ve böylece günümüze kadar hastaneler, hapishaneler, kiliseler, üniversiteler ve askeriye gibi alanlarda sıklıkla kullanılagelen psiko-sosyal bir uygulama

alanı olarak çalışmalarını yürütmeye başlamıştır.¹³ Zira bu alanda insanların din konulu sorun ve çatışmalarına ağırlık verilerek iyileştirme, destekleme, yönlendirme, uzlaştırma ve nihayetinde geliştirme yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Benzer şekildeki çalışmalar İslam toplumunda da başta sadece bir din hizmeti sunma şeklinde yürütülürken zamanla bu hizmet alanının din eğitimi bilimi ile de ilişkili olduğu anlaşılınca bu yönde bir yetkinlik alanı olarak da gelişimini sürdürmüştür.¹⁴

Bu anlamda dinî danışma ve rehberliğin temel kavramlarından birisini teşkil eden “pastoral care” genellikle rahip ve papazların özellikle kilise dışında yürüttükleri bir hizmet alanını ifade etmektedir. Buradan hareketle “pastor” kelimesinin papaz anlamı dikkate alındığında, din adamlarının sunduğu manevî destek, öğüt ve tavsiye anlamındaki pastoral care ifadesinin günümüzdeki dinî danışma ve rehberlik hizmetlerinin temelini oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla dinî danışmanlık hizmetine ait kavramlar bir yönüyle psikanalizin ortaya çıkışı kadar yeni iken diğer bir yönüyle ise kilise tarihi kadar eskiye dayanmaktadır denilebilir.¹⁵ Aslında insanlık tarihinin ilk dönemlerinden bu yana hem Batı dünyası hem de İslam dünyası açısından Yaratıcı bir varlığın olduğuna inanma, O’na bağlanma ve O’na yönelik yapılan dinî dua ve ibadetlerin kâh hasta kimseler kâh ruhsal anlamda birtakım çalkantılara maruz kalmış kimseler kâh da ahlâkî anlamda zafiyet yaşayan kimselerin üzerinde fizyolojik ve psikolojik anlamda olumlu bir etkiye sebebiyet verdiği deneyimlenerek saptanmış bir durum olarak öne çıkmaktadır. Ancak Batı dünyası ilk zamanlarda bu gerçeği kabul edip uygulama sahasında az çok bu alana yer vermiş olsa da zamanla maddî dünyanın, manevî dünyayı gölgelemesi ve gittikçe artan maddiyat sevgisi ile oluşan sekülerleşme bu gerçeklik olgusunun görmezden gelinmesine neden olmuştur. Buna bir de haddinden fazla bilim sevdası eklenince her şeyin görünür, somut ve bilimsel bir şekilde açıklanabileceği vehminden hareketle bu alana dair uygulama ve çalışma alanlarında birtakım ihmalkârlıklar meydana gelmeye başlamıştır. Bu gibi ideolojik ve felsefi sebeplerle dine karşı mesafeli duran kimseler, bu anlamda dinî danışmanlık ve rehberlik kavramına yeterince sıcak bakmasalar da bilimsel

¹³ Zenal Sözcün, “Dinî Danışma ve Rehberliğin Hayatımızdaki Yeri ve Önemi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 207, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/590271>.

¹⁴ Suat Cebeci, “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dinî Danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (2010), 53, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302484>.

¹⁵ Ömer Faruk Söylev, *Manevî Bakım ve Danışma Psikolojisi: Kavram, Kuram ve Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 63.

gerçekler göstermektedir ki psikolojik sorunların oluşumu ve çözümü hususunda dinin olumlu yöndeki etkisi yadsınamayacak kadar fazladır. Bu hususta yapılan pek çok araştırma da dinin, insanın ruhsal dünyasında meydana gelen birtakım ruhsal hastalıkların tedavisinde önemli bir etken olduğu hususunu ortaya koymaktadır.¹⁶

Burada bir hizmet alanı olarak manevî danışmanlık ve rehberlik alanı çerçevesinde değinilmesi gereken kavramlardan birisi olan *rehberlik* kavramı üzerinde daha detaylı durulması gerekmektedir. Batı dünyası açısından söz konusu alanla ilgili konuya dair ilk sistemli ve yöntemli literatür çalışmalarının başlangıç ve gelişiminin ABD öncülüğünde olduğu hususunda herhangi bir ihtilafa rastlanmamaktadır. Bu noktada mesleki anlamda rehberlik şeklinde olmak üzere ilk rehberlik denemesi 1895 yılında George Merrill'in önderliğinde San Francisco'da uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Frank Parsons'ın Boston'da açmış olduğu "Boston Meslek Bürosu" ilk profesyonel teşebbüs olarak kabul edilmiştir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki ABD'de "meslek rehberliği" olarak başlayan bu faaliyet alanı, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal gelişmelerin ardından yine 1930'lu yıllarda ABD'de başlayan ve tüm dünyaya yayılan, adına "büyük depresyon" denilen buhran hâli sonucunda bireysel değerlendirmelerin daha fazla önemsenmesi gerektiği hususunu ön plana çıkarmıştır. Zira uzmanlar depresyon salgınından önce rehberlik kavramını daha sık kullanırken; salgından sonra psikolojik danışmanlık terimini daha sık kullanmaya başlamışlardır. Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise psikolojik danışma yardım alanında büyük bir patlama yaşanmasıyla 1950'li yıllarda söz konusu yardım alanı popülerlik kazanmaya başlamıştır.¹⁷ Zira ABD bu alana özel bir önem atfetmiş ve daha 1910'larda bu alanda örgütlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla bugünkü adıyla "Amerikan Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik Derneği (APGA)" olarak bilinen kurumun temellerini atmıştır. Öte yandan Avrupa'da psikolojik danışma ve rehberlik faaliyetlerine ancak 1960'lı yıllar itibariyle başlanabildiği görülmektedir. Nitekim ABD'nin bu girişimlerinin yanı sıra Avrupa'da İngiltere ve Almanya başta olmak üzere Fransa, Avusturya, İtalya, Belçika, Norveç, Lüksemburg, Hollanda, Danimarka ve İspanya gibi pek çok Avrupa ülkesinde de bu alanda girişim ve çalışmalar yapıldığı ifade edilebilir. Ancak bu çalışmaların ve

¹⁶ Suat Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 59.

¹⁷ Söylev, *Manevî Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 41.

girişimlerin hiçbirisinin ABD’deki profesyonel rehberlik hizmetlerinin seviyesine ulaşamadığını da belirtmek gerekir.¹⁸

Fakat bu hizmet alanı zamanla Batı’da büyük bir gelişim göstermiş ve böylece manevî danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinin uygulama alanına da zemin hazırlamıştır. Nitekim bu alandaki uygulamalar genellikle papazların çalıştıkları kiliselerin yanı sıra hastane, huzurevi, cezaevi gibi kurumsal yapılar bünyesinde, günah çıkarma, bebeğin doğuşu/ vaftiz edilme, evlilik müessesinin kutsanması ve cenaze hizmetleri kapsamında vefat etmiş kimselerin ailelerine tesellide bulunma gibi hususlarda yürütülmeye çalışılmıştır.¹⁹ Zamanla sistemleşen bu hizmet alanı özellikle ölümcül bir hastalığa yakalanmış hasta ve hasta yakınları ile ilgilenmek suretiyle onlara “ölüme refakat hizmetleri” ekseninde manevî telkin ve destek hizmetleri vermek, intihara eğilimli danışanlara manevî destek hizmeti vermek, aile içi şiddete maruz kalmış aile bireylerine manevî destekli psiko-sosyal yardımlarda bulunmak, modern hayat ile örf ve gelenekler arasında kalarak manevî boşluğa düşmüş gençlerin sorunlarına çözüm üretmek, hapisanede yatmakta olan mahkumların manevî ihtiyaçlarını karşılamak ve nihayetinde genel olarak dinsel açıdan sapma gösteren, anlam arayışını ve dolayısıyla kendini, yaşam rotasını kaybederek bunalıma girmiş bireylere manevî rehabilitasyon hizmeti sunmak gibi meselelerde çalışma sahasını oldukça çeşitlendirilerek artan bir şekilde gelişme göstermeye devam etmiştir.²⁰

Öte yandan İslam dinî ve kültürü açısından ilgili konuya yaklaşıldığında, kaynağı yüzyıllar öncesine dayanan bu hizmet alanının, Hz. Adem’den Hz. Peygamber (s.a.s)’in yürütmüş olduğu elçilik görevine kadar uzun bir uygulama tarihine sahip olduğu söylenebilir. Fakat peygamberlerin yürüttükleri dinî danışma ve rehberlik faaliyetleri daha ziyade azıtlı sapıtmış toplumlara karşı yürütülen bir peygamberlik görevi mesabesindeyken, günümüzdeki dinî danışma ve rehberlik faaliyetleri ise bu durumun aksine her dinin bağlılarına yönelik olarak onların maneviyat kaynaklı sorunlarının

¹⁸ Mehmet Emin Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2005), 34-37.

¹⁹ Mustafa Koç, “Manevî-(Psikolojik) Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2010), 203.

²⁰ İbrahim Furkan Güven, “Türkiye’de Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yapılmış Tezler Üzerine Değerlendirmeler”, *Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 1 (2020), 123, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180652>.

çözümü, manevî duygularının yükseltilmesi ve bu minvalde iç huzurlarının sağlanması istikametinde yürütülen bir yardım faaliyeti olarak ifade edilebilir. Nitekim buradaki amaç da herhangi bir dine inanmış ya da herhangi bir dinin mensubu olan kimselerin yaşamlarının bir döneminde karşılaştıkları çeşitli soru ve sorunlar nedeniyle işin içinden çıkamayıp sıkıntı yaşayan veyahut da bir konuda kararsızlık ve çözümsüzlük yaşayan kimselerin bu durumdan kurtulmalarına yardımcı olmaktır. Zira İslam dini, yardımlaşma ve dayanışma dinidir. Öyle ki bu kutsal din, yardımlaşma ve dayanışmayı bir ibadet olarak sayıp muhtaç, çaresiz, düşkün olan kimselerin ve bir problem yaşayıp ezâ çekenlerin yardım ırlığını duyup hangi koşulda olursa olsun isâr duygusuyla din kardeşinin yardımına koşmayı her bir Müslüman nazarında farz-ı ayn mertebesinde sorumluluk addeden bir dindir. Dolayısıyla rehberlik alanının bu anlamda kapsadığı anlam dünyasını ve değerini bilen her müslüman, bunu bir görev bilip o bilinçle daha dikkatli yaklaşacaktır. Zaten bu bağlamda ilerleyen safhalarda daha detaylı açıklanacağı üzere İslam'ın rehberliğinin *hidâyet, delâlet, irşâd, da'vet, müşâvere, nasihat, öğüt* ve *vaaz* gibi anahtar kavramlar eliyle yürütüldüğünü bu noktada zikretmek gerekmektedir.²¹

Nitekim İslam kültür ve geleneği açısından söz konusu konuya bakıldığında tevhid, gayb ve inanç eksenli teorik bir temele dayandırılmasının yanı sıra peygamberlik müessesesi içerisinde İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'in döneminden itibaren artan bir şekilde geniş bir uygulama alanına sahip olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla İslam bu anlamda inananlara manevî bir birikim sunmaktadır. Nitekim orada başından beri birçok İslam âlimi bulunmuş ve toplum için bir eğitimci rolünü üstlenmiştir. Bu noktada onlar, bireyleri tanımak ve onlara yardım etmek için birtakım eğitim metotları geliştirip, böylece bireyi açıklamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, zihinsel ve fiziksel fonksiyonları daha iyi işleyen dinî-manevî anlamda gelişmiş bireylerin, olumlu bir şekilde düşünmeye yatkın olduklarını ve genellikle kendilerine zarar verme girişiminde bulunmadıklarını göstermiştir. Yine ilgili husus açısından yapılan çalışmalardan birisinin sonucu da manevî-ruhsal anlamda güçlü olan bireylerin daha sağlıklı bir hayat sürdürdüklerini, sosyal destek almaya daha yatkın olmalarının yanı sıra zihinlerini rahatsız edici şeylerle meşgul etmediklerini ve dolayısıyla da daha iyi bir ruhsal duruma sahip oldukları ve diğerlerinden daha iyi duygularını kontrol edebildiklerini

²¹ Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, 68-73.

göstermiştir.²² Bu pasajdan da anlaşılacağı üzere dinî ve manevî anlamda güçlü bağlara sahip bireylerin, ruhsal ve fiziksel anlamda da bir o kadar güçlü ve dirayetli oldukları sonucuna ulaşılabilir.

Bu noktada İslamî kültürde, Türk Dil Kurumu sözlüğünde (TDK) “*kişinin kazanılması, gönlünün fethedilmesi, doğru yolu gösterme, aydınlatma, uyarma ya da daha mükemmel bir merhaleye ulaştırılması ve herhangi bir kimseye müspet yönde etki etmek*” gibi anlamlara gelen *irşâd* kavramı ekseninde bireylere manevî anlamda rehberlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yöntem aracılığıyla bireylerin kötü huy ve hasletlerden arındırılarak iç dünyalarının canlandırılması ve böylece günlük hayatlarında yaşanan olaylara bakış açılarında olumlu dönüşümlere yol açılması hedeflenmiştir. İslam kültür ve geleneğinde çok eski zamanlardan beri, din adamlarının uyguladığı, oldukça saygı ve değer gören, hayati aktivitelerden biri olan ve gayet doğal bir müdahale biçimi olarak kabul edilen dinî danışmanlık, genellikle cemaatlerin ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yürütülen bir faaliyet alanıyken, dinin ruhsal hayata kattığı bu türden olumlu etkiler keşfedilince beden gıdasının maddî gıdalar, ruhun gıdasının da maneviyat olduğu hususu anlaşılmıştır. Böylece dua ve ibadetler, namazı edâ etmek, Kur’ân okumak gibi dinî vecibe ve ritüel türünden şeylerin bir yandan ruha şifa olurken diğer yandan kişinin stres, kaygı, endişe, bunalım ve depresyon gibi olumsuz duygu ve hislerine karşı direncini arttırdığı saptanan durumlardan bir diğeri olmuştur.²³ Zira müslüman ilim adamlarının çoğu da her anlamda sağlık için dinin uygulanmasının pek çok yönden faydalı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sözelimi günde beş vakit namazı edâ etmek bireyin yaşamındaki fizyolojik ya da psikolojik yapı ve disiplini korumanın yanı sıra fizyolojik ve psikolojik stresi azaltma noktasında da faydalıdır. Aynı zamanda bahsedilen bu husus bireye duygularını, umutlarını ve ihtiyaçlarını ifade etme şansı da vermektedir.

Öte yandan İslam psikolojisi de bu noktada psikolojiye potansiyel olarak yeni bir alan sunmaktadır. Bu bağlamda İslamî psikoloji, insanı İslamî bir bakış açısıyla inceler. Aynı zamanda İslam’da topluma ve bireye özgü faktörleri dikkate alarak müslüman ilim

²² Muhammet Şerif Keskinoglu-Halil Ekşi, “Islamic Spiritual Counseling Techniques”, *Spiritual Psychology and Counseling* 4/3 (2019), 334-335, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/979317>.

²³ Hatun Sevgi Yalın-Tuğba Türk, “İslam Geleneğinde Manevî Danışma”, *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 116.

adamlarının insan anlayışına katkılarına yansıtır.²⁴ Nitekim Pakistanlı psikoloji profesörü Ashiq Ali Shah'ın ifadesiyle İslamî psikoterapi; yansıtıcı ve yönlendirici bir zeminde hareket etmesinin yanı sıra eleştirel ve destekleyici bir zeminde hareket etmektedir. Bu açıdan İslamî değerler rehberliğinde müslüman bir psikoterapist yani ilgili konu bağlamında danışman, danışana kendi bakış açısını empoze etmek yerine, kendilerini yansıtabilecekleri bir ayna görevi görmektedir. Bunun ötesinde danışmanlık, özelde dinî ve manevî danışmanlık çerçevesinde, sadece insanların duyguları analiz edilmekle kalmaz, gelişim, olgunlaşma ve farkındalık kazanma yolunda da gereken adım ve eylemlerin analizi yapılmaktadır. Ancak bu analizlerde asıl odak noktası, danışanın geçmiş bilinçdışı dinamiklerinden ziyade varolan şu an ki problemleridir. Kısacası söz konusu terapi yöntemi dahilinde ne “kendini gerçekleştirme”ye ne de daha önce bastırılmış istek ve arzuların açığa çıkarılmasına yönelik değil, Gazâlî'nin “büyük kazanç” olarak da adlandırdığı “kendilik bilgisine ulaşma” anlamında “kendini gerçekleştirme”ye yönelik bir faaliyet alanı kastedilmektedir. Bu bağlamda kendilik bilgisi; sanıldığı üzere kendi yararlarının en üst seviyeye çıkarılması ve dünyadaki arzuların yerine getirilmesiyle elde edilememektedir. Bu, ancak gerçek anlamda “ihtiyaç azaltma”, “kısaltma” ve “kontrolün kullanılması” yoluyla elde edilebilmektedir.²⁵

Nitekim insanoğlunun ruhsal-psikolojik anlamda huzursuzluklar yaşamasının nedenlerinden biri sevilen şeylerin kaybedilmesi ve amaçlanan şeylere ulaşamamasıdır. İnsan hep bir şeylere sahip olmak ve sahip olduğu şeyleri de ebeden ve asla kaybetmeme arzusunu taşır. Oysa insanın bu talebi, mümkün varlıklar dünyasında imkânsız bir taleptir. Yaşamı boyunca hiç kötülüğe uğramamak, dert ve musibetlere gark olmamak demek aslında hiç var olmamak anlamına gelmektedir.²⁶ Bu ise Ya'kub b. İshak el- Kindî'nin de ifadesiyle imkânsız olanı ummanın insana üzüntü ve sıkıntı vereceği anlamına gelmektedir.²⁷ Yine bu, dünya hayatının, dünyevi nimetlerinin sonluluğu ve değersizliği, asıl ve gerçek hayatın bu geçici dünya nimetlerinin ötesinde yüksek erdemler ve bilgiler yoluyla kazanılabilecek olan zihnî ve ruhî hayat olduğunun farkına varamamaktan

²⁴ Majed A. Ashy, “Health and Illness from an Islamic Perspective”, *Journal of Religion and Health* 38/3 (1999), 256-257, file:///C:/Users/User/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/health-and-illness-islamic-perspective-%20majed%20ashy.pdf

²⁵ Yalın-Türk, “İslam Geleneğinde Manevî Danışma”, 116-117.

²⁶ Ya'kub b. İshak el- Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 18-19.

²⁷ Ya'kub b. İshak el- Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 20.

kaynaklanan bir durumdur.²⁸ Oysa bu fânî dünyada bireyin, hem kendisine hem de insanlara, Hakk'a giden yolu göstermekten, kendisini ve onları hak, hakikat, doğruluk, dürüstlük, fazilet, her iki cihanda da saadet, barış, sevgi, dostluk, şefkat, merhamet ve insafa davet etmekten daha elzem bir sorumluluğu yoktur.²⁹ Bu, belki de Gazâlî'nin de ifade ettiği üzere "büyük kazanç" anlamında "kendilik bilgisine ulaşma" dolayısıyla "kendini gerçekleştirme" noktasında insanın geçeceği önemli basamaklardan birini oluşturmaktadır.

Bunların ötesinde ilgili husus kapsamında sekizinci yüzyıldan itibaren müslüman ilim adamları, müslümanların ihtiyaçları, hedefleri, umutları, sorumlulukları ve sorunları gibi konularda geçmiş diğer kültür ve kaynaklara da bakıp inceleyerek benzer deneyimler yoluyla birtakım ahlâkî bilgi kaynaklarından yararlanmışlardır. Nitekim İslam'ın sağlık ve hastalık anlayışı da dinî kavramlar bağlamında anlaşılıp ele alınmıştır. Bu minvalde İslam dünyasında pek çok ilim adamı insan psikolojisiyle ilgilenmiştir. Bu hususta birçok teori üreten müslüman ilim adamları, ahlâkın insan mutluluğunun temeli olduğu tezini ileri sürmüştür. Bu bağlamda onlar, ahlâkî ilkeleri iki zıt kutup şeklinde sınıflandırıp, makul davranış, adalet ve dengeyi orta yol olarak varsaymıştır. Aynı zamanda müslüman ilim adamları, fiziksel, psikolojik ve sosyal hastalıkları açıklamak için söz konusu ahlâkî ilkeler üzerine birtakım teoriler geliştirmiştir. Bu hususta onlar, davranışlardaki dengenin her türlü sağlığa yol açtığını ifade etmiştir. Buradan hareketle İslam'ın insan psikolojisi anlayışının, vahyedilmiş din yani Kur'ân'ı Kerîm ve Sünnet, felsefe, bilimsel gözlem, deneyim ve ahlâk olmak üzere dört temel üzere inşa edildiğini belirtmişlerdir.³⁰ Zira söz konusu mesele bağlamında insanın varoluş serüveninin bir bakıma ahlâkın da serüveni olmasından mütevellit ahlâk hususu ilgili konu açısından müslüman ilim adamları için âdeta önlerini aydınlatan bir el feneri görevi görmüştür.³¹ Öyle ki ahlâk ilmi bireyin huy ve karakter açısından nasıl kemâle ereceğini ele alan çok değerli bir ilimdir. Zaten nefsin acıdan kurtarılmasının yegâne yolu da ahlâkî tedavi ile mümkündür.³² Nitekim Gazâlî'nin ahlâk tanımına burada yer verilecek olursa, ahlâk nefse yerleşmiş bir hey'et ve şekilden ibarettir ki aklın ve dinin övmüş olduğu iyi davranışlar hiç duraksamadan bu yapıdan

²⁸ Ya'kub b. İshak el- Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 27.

²⁹ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşâd* (Dergâh Yayınları, 2012), 44.

³⁰ A. Ashy, "Health and Illness from an Islamic Perspective", 242-244.

³¹ Ya'kub b. İshak el- Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 4.

³² Ya'kub b. İshak el- Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 18.

sâdır olursa iyi ahlâk; aklın ve dinin yerdığı şehvetten sâdır olursa kötü ahlâk meydana gelir.³³ Yine İbni Miskeveyh'de ahlâkı bu anlamda *nefsin bir hâli* olarak tanımlamıştır.³⁴ Zira kişi, kendini geliştirmek, olgunlaştırmak ve gerçekleştirmek için öncelikle nefsin terbiye etmesi gerekmektedir ki bunun yolu da onun ahlâkını güzelleştirmesinden geçmektedir.

Yanı sıra İslam dünyasında daha sekizinci asırdan itibaren başlayıp gelişen ve her daim hem bağımsız bir disiplin olarak kendi gelişimi hem de birey olarak insanın gelişimi açısından İslam kültüründe belki de yeri doldurulamayacak bir konuma sahip olan tasavvuf, bir anlamda ruhları bezeyen ve gönülleri mamur eden büyüleyici etkisi sayesinde Beyazid-i Bistami'den Ahmet Yesevi'ye, İbn-i Arabi'den Mevlânâ'ya ve Mevlânâ'dan Yûnus Emre'ye kadar mânâ ve maneviyat âleminin öncüleri olan bu şahsiyetlerin eliyle, maneviyat tohumları İslam dünyasının topraklarına ekilmiştir. Ancak ilgili alanının gelişimi noktasında bir yandan bu kişilerin büyüleyici ve etkileyici etkisi kabul edilirken öte yandan garip bir şekilde insanlar üzerindeki bu etki reddediliyordu. Zira maneviyatın varlığı ve etkisi kabul edilirken, bilimin konusu olamayacağı kanaati hakimdi.³⁵

Yine bu noktada ilgili konu bağlamında rehberlik kavramının anlam alanına değinilmesi gerekirse, onun Farsça “yol gösteren, kılavuz” anlamına gelen “rehber” kelimesinden türetilmiş bir kavram olduğu söylenebilir. Bu noktada rehber ve rehberlik kavramlarının Batı dillerindeki karşılığına bakmak konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Söz konusu kavramların isim ve fiil hâllerine sözlüklerde göz atıldığında, İngilizce karşılığı olarak “guide” ve “guidance”; Almanca karşılığı “führer, führung” “wegweiser” ve “geleite” şeklindeyken Fransızca karşılığı ise “guide”, “conducteur”, “conduire”, “pilote”, “indicateur” ve “mener” şeklinde olduğu görülür. Nitekim bu kelimelerin Batı dillerindeki karşılıklarından hareket ederek rehberlik kavramının terim olarak, “*tavsiye etmek, öğüt vermek, akıl öğretmek, haber veya bilgi vermek, sevk ve idare etmek, işaret etmek, yetiştirmek, önderlik, liderlik etmek, irşâd etmek, yol göstermek,*

³³ Kevser Çelik-Mevlüt Albayrak, “Gazali ve Tamamlayıcı Ahlâk Felsefesi”, *Diyânet İlmî Dergi* 47 (2011), 71-92.: “*Nefiste yerleşmiş bir melekedir ve fikri bir zorlama olmaksızın insan eylemleri (bu meleke sebebiyle) kolaylıkla meydana gelebilir.*”,
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=eng&midno=46104375 &Dergivalkod=0161>.

³⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l Ahlâk* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017), 51.

³⁵ Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, 58.

yönetmek, gütmek, yürütmek, ulaştırmak, erdirmek, çobanlık, bakıcılık, kılavuzluk etmek, doğru yolu göstermek, çalıştırmak, başarıya ulaştırmak, bildirmek, göstermek, örnek teşkil etmek ve nihayetinde *refakat etmek*” gibi anlamlar içeren çok geniş bir anlam yelpazesine karşılık geldiği söylenebilir.³⁶

Kısacası en geniş ve kapsamlı mânâsıyla rehberlik, “*Bir insanın başka bir insana ya da gruba, o insanın ya da grubun en iyi biçimde yaşaması, insanların kendilerini gerçekleştirmeleri ve en elverişli yolları bulabilmeleri için yapılan yardımlar*”³⁷ olarak tanımlanırken; bir başka tanımlamayla rehberlik, “*kendini ve kendi dünyasını anlaması için ferde yardım etme süreci*”³⁸ olarak ifade edilebilir. Ancak tüm bunların ötesinde kişilik hizmetlerinin bir bölümü olarak düşünülüp kabul gören rehberlik terimini daha özel bir tanımlamayla, “*bireyin gelişmesine doğrudan doğruya, yani bireysel olarak yardım etme işi*” olarak tanımlamak da mümkündür.³⁹ Bu noktada “bireysel eğitim” olarak da kabul edilen rehberlik kavramı için pek çok bilim adamı birtakım noktalara da temas ederek çeşitli ortak ifadeler içeren tanımlar yapmışlardır. Tüm bu tanımlamaların özeti mahiyetinde rehberlik kavramı için, “*Kişinin kabiliyetleri doğrultusunda ona yardımcı olmak, kendisini tanımaya ve gerçekleştirmesine imkân sağlamak ve böylece hayatta başarılı olmasına katkıda bulunmak.*” şeklinde bir tanımlama yapılabilir.⁴⁰ Bu bağlamda sözü geçen rehberlik tanımlarında çoğunlukla dikkat çekilen “yardım süreci” ifadesiyle, kişinin uyum sağlama, rahatlama, karar oluşturma, sıkıntısını giderme ve tercihte bulunma gibi hususlarda gereksinim duyduğu anda ona verilecek sistematik yardım süreci bu hizmetin en mühim noktasını teşkil etmektedir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer mesele, bu yardım sürecinin rastgele değil aksine duyulan ihtiyaca ve talebe binaen doyurucu bir cevap niteliğinde bir hizmet süreci sunmayı sağlayacak şekilde anlamlı, düzenli ve bilinçli eylemlerle yapılması gerektiğidir. Nitekim rehberlik hizmetlerinin çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip bir varlık olan insana yönelik bir faaliyet alanı olduğu göz önünde bulundurulursa bunun herkes tarafından gelişigüzel bir biçimde yürütülemeyeceği aşikâr bir durumdur. Zira rehberlik, kişiye salt öğüt verme veyahut katı bir talimat verme işi olmayıp aksine problemlili bireye, problemini

³⁶ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 18.

³⁷ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 19.

³⁸ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 19.

³⁹ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 19.

⁴⁰ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 20.

çözebilmesinde gereken bilgi ve aydınlatmaları insancıl bir anlayış, tavır ve tutum içinde objektif bir açıklıkla sunabilme faaliyetidir. Dolayısıyla rehberlik faaliyetleri; uyum sağlayıcı (adjustive), yöneltici (distributive) ve ayarlayıcı (adaptive) olmak üzere üç başlık altında ifade edilebilir.⁴¹

Burada zikredilmesi gereken bir diğer ana husus ise rehberlik hizmetinin nihaî amacının genel olarak bireyin kendisinin ve potansiyellerinin farkına varıp “kendini gerçekleştirme” olduğudur. Hümanist psikoloji ekolünün ortaya koyduğu bir kavram olan kendini gerçekleştirme (self realization) ile kastedilen anlam, kişide var olan tüm kabiliyetlerin, yeteneklerin ve kapasitelerin ortaya konulması ve yanı sıra uygulama alanına dönüşmesi, kullanılması ve geliştirilmesidir. Bu kavramın kelime karşılığı olarak “tam verimlilik” (fully-functioning) ifadesi de kullanılabilir. Bu anlamda “tam verimlilik” ya da “kendini gerçekleştirme” olarak ifade edilen bu kavramlar, kişinin her yönüyle kendisini geliştirmesi ve varolan potansiyelini doğru bir şekilde kullanarak daha verimli, üretken, mutlu ve huzurlu bir düzeye ulaşabilmesi anlamını ifade etmektedir. Fakat bu noktada birey, kendini fark etme ve gerçekleştirme gayreti yolunda bazen bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde önemli veyahut önemsiz detaylara takılıp bu yolda bazı kararlar olarak tercihlerde bulunabilmektedir. İşte bu aşamada kişinin hayatını ve ruh sağlığını etkileyebilecek adımlar atarken kişiyi, daha çok bilinçli, daha planlı ve dış baskılardan uzak kendi yolunda, kendi kararlarında emin ve güvenli adımlar atabilmesi için yardımcı ve destek olmak belki de rehberliğin en önemli amaçlarından bir tanesini teşkil etmektedir.⁴²

Bu bağlamda rehberlik kelimesi, daha ziyade bireyi dıştan yöneltmeyi, öğüt, nasihat verme ve tavsiyelerde bulunmayı çağrıştıran bir kavram olarak görülmektedir. Oysa günümüzdeki yaygın anlayışlara göre, bireye “dıştan” yardım etmek yani ona âdeta bütün koordinatlarına haiz hazır bir harita sunma misali yol göstermek yerine; bireyin “içsel” güdülerini kullanarak kendi haritasını kendisi hazırlayıp, kendi başına yürümesine imkân sağlamak esastır. Böylece kişinin, kendi yol haritasını takip ederek kendi yolunu

⁴¹ Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, 23-25.

⁴² Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 21.

kendisinin bulması ve bu yolda ilerlerken tercihlerini de yine kendisinin yapması gerektiğine inanılmaktadır.⁴³

Ayrıca dinî danışmanlık ve rehberlik bir hizmet alanı olarak daha ziyade bireyin, inanç, ibadet ve ahlâk ile ilgili yaşamış olduğu problemleri ve dinî değerleriyle ilgili sorunları çözmeye çalışan bir yardım mesleği olarak ifade edilebilir.⁴⁴ Ancak burada altının önemle çizilmesi gereken husus bu kapsamda bireyin yaşadığı sorun, dinin emir, yasak veya telkin ettiği değerlerle ilgili değil, onları nasıl algıladığı ve anlamlandırıldığıyla ilgilidir. Yine bu hususta dinî danışma hizmetine başvuran dindar tabiatlı kimselerin inandığı değerlerin doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında herhangi bir şekilde eleştirel veyahut yerici bir üslup ile değerlendirmeye çalışmak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Dolayısıyla dinî danışma ve rehberlik hizmetini yürütecek olan kişilerin, dine normatif değil objektif bir şekilde yaklaşarak bireyde yaşandığı ve anlaşıldığı şekliyle inceleme yapmaları esastır. Bu yüzden bu süreçte olabildiğince muhatapların içinde buldukları ruh hallerinin dikkate alınarak soru, sorun ve davranışlarının ötesindeki faktörlerin de göz önüne alınmasıyla süreç içerisinde daha doğru ve sağlıklı bir yaklaşım tarzı ortaya konulabilir.⁴⁵ Zira İslam dinine göre de sağlam ve sağlıklı bir inanç, sağlıklı bir ruh yapısıyla oluşmaktadır. Bu yüzden dinî danışmanlık ve rehberlikte amaç, bireyin dinî yaşantısını düzeltmeye çalışmak için öğüt verme ya da nasihatte bulunma faaliyeti değil bunun ötesinde bireyin dinî yaşantısında karşılaştığı sorunları doğru bir şekilde anlamlandırıp çözmesinde ve böylece doğru kararlar vermesinde yardımcı ve destek olmaktır. Ayrıca bu minvalde benzer sorunlarla yüz yüze geldiği takdirde uygun çözüm ve çıkış yolunu bulma yetisini kazanmasına da yardımcı olmaktır. Bir başka ifadeyle ise dinî danışmanlık; bireyin kendini anlaması, maddî ve manevî anlamda problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, çevresiyle sağlıklı bir iletişim kurması, sahip olduğu potansiyelini kendine en uygun olacak şekilde geliştirmesi ve nihayetinde dünya ve ahiret

⁴³ İbrahim Ethem Özgüven, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik* (Ankara: Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitim Merkezi Yayınları, 2007), 174.

⁴⁴ Sözcü, “Dinî Danışma ve Rehberliğin Hayatımızdaki Yeri ve Önemi”, 210.

⁴⁵ M. Doğan Karacoşkun, “Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Bilimsel Toplantılar* 16 (2004), 84-85, http://isamveri.org/pdfdrq/D095698/2004/2004_KARACOSKUNMD.pdf.

mutluluğunu kazanarak kendini gerçekleştirmesi adına bu alanda dinî bilgi ve rehberlik almış kişilerce verilen psikolojik yardımlara denir.⁴⁶

Fakat dinî danışmanlık ve rehberlik hizmeti sürecinde muhatabın sahip olduğu bilgi durumunun dışında özellikle içerisinde bulunduğu gelişim düzeyi dikkate alınarak duygusal ve manevî durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira dinî duygularda anormal gelişim seyreden kimseler, heyecan, endişe, panik ve kaygı türünden psikolojik rahatsızlıklara daha kolay ve de sık yakalanabilmektedirler. Nitekim bireyin o andaki duygu durumu ve içinde bulunduğu manevî dünyası olaylara karşı takınılacak olan tutumu belirleyecektir. İşte bu noktada psikolojik sağlığı yerinde, normal bir insan yetiştirebilmek adına rehberlik hizmetlerinin çok önemli bir rolü vardır. Bu süreçte, normal olmayan yönde sergilenen dinî ve duygusal davranışların tespiti ve çözümü hususu da sürecin daha doğru işlemesi adına büyük bir öneme haizdir.⁴⁷ Bu yüzden olası ruhsal ve ahlâkî bozulmalara karşı bu noktada her alanda kendini geliştirmiş bir kimsenin eliyle bu hizmet sürecinin yürütülmesi önemlidir.

Öte yandan üzerinde önemle durulması gereken hususlardan bir tanesi de dinî danışma ve rehberlik hizmeti alacak kişinin bilgi ve gelişim düzeyinin dikkate alınması gerektiği hususunun yanı sıra manevî anlamda kalkınmanın ve canlanmanın en büyük unsurunu teşkil eden bu hizmeti yürütecek olan kimselerin de birtakım yeterliklere sahip olması gerektiğidir. İnsan sürekli değişen ve gelişmeye müsait bir varlıktır. Fakat insanla beraber yaşanılan dünya da değişmekte ve gelişmektedir. Dolayısıyla kültürüne, geleneğine yabancı olan etkenlerin hayatına dahil olması, zamanla geleneğin bir unsuru hâlini alması ve teknik gelişmelerin gittikçe hız kazanması gibi unsurlar bireylerin, ruh dünyasında ve ahlâk düzeninde birtakım dejenerasyonlara neden olmaktadır. İşte bu türden dejenerasyonlara sebebiyet vermemek adına dinî danışma ve rehberlik hizmetlerini yürütecek olan kimselerin, dini bir bütün olarak gerek Kur'ân'ı Kerîm gerekse hadislerdeki hükümlere çok iyi vakıf olup bilmesinin yanı sıra samimi, güvenilir ve dürüst olması, hedef kitleyi çok iyi bilip tanıyarak onlara değer vermesi, ilmi ile âmil yani eylem ve söylemlerde tutarlı olma, her açıdan ahlâkî anlamda örnek yani model insan olma, yeterli mesleki donanıma sahip olma, hızla değişen ve gelişen toplumun gerisinde

⁴⁶ Sözcün, "Dinî Danışma ve Rehberliğin Hayatımızdaki Yeri ve Önemi", 210-211.

⁴⁷ Aytekin Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 51-52.

kalmama, metot bilmek gibi bu ve benzeri pek çok alanda kendini geliştirmiş olması gerekmektedir. Nitekim söz konusu hizmet alanının bir insan eliyle yürütüldüğü hususu düşünülürse bu işi yapan insan ne kadar kendini geliştirmiş ve bu işi yapmaya ehil hâle getirmişse elde edeceği başarı da o nispette yüksek olacaktır. Zira kaliteli bir insan, toplumsal hayatta karşılaşılabilecek sorunları halletme ve bu sorunların üstesinden gelme becerisini de gösterebilmiş insandır. Bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'de, Allah (c.c.)'a: “*Ey Allah 'ım! Yaratılışımı (suretimi) güzel yarattığın gibi ahlâkımı da (sîretimi) güzel yarat.*” şeklinde bir niyazda bulunan Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeleriyle âdeti kaliteli insan tipinin tasvirini yapmıştır. Nitekim insanın sureti yani dış görüntüsü, onun kabuk kısmı olan giyimi, kuşamı ne kadar önemliyse aynı şekilde sîreti yani ahlâkı ve davranışları da o denli önemlidir ve hatta daha da önemlidir denilebilir.⁴⁸

Son olarak psikolojik danışma hizmetinin bir uzantısı olarak kabul edilen dinî danışmanlık kavramını, bireyin dinî alanda yaşamış olduğu problemleri, zaman, çağ ve bilimin gereklerine uygun bir şekilde ve o günün ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede bireyin çevresine uyum sağlayıp sosyalleşmesine ve böylece ister dinî ister dinî olmayan her alanda bireyin kendini gerçekleştirmesine katkıda bulunan, uzman kişilerce verilen psikolojik yardımlar olarak tanımlayan ifadeler de mevcuttur.⁴⁹

2. PSİKOLOJİK DANIŞMA KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TANIMI

İlgili konu kapsamında çok uzun bir geçmişe sahip olan değişim, önleme, yaşamın daha yaşanılır kılınması ya da yaşamı zenginleştirme aracı olarak görülen *psikolojik danışma* kavramına bakıldığında, psikolojik danışmaya dair ilk uygulamaların Aydınlanma Çağı'na kadar uzandığı söylenebilir. Nitekim Mezopotamya, Pers İmparatorluğu ve Mısır'da din adamı hüviyetine sahip iyileştiricilerin “iyileştirmede kullandıkları büyü sözler” ile psikolojik danışma arasında benzer bir yön olduğu, ileri sürülen anlayışlardan

⁴⁸ Saffet Sancaklı, “Değişen ve Gelişen Toplumsal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu ve Nitelikleri”, *İrşâd Hizmetinde Temel Prensipler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 345-363, http://isamveri.org/pdfdrq/D182237/2008/2008_SANCAKLIS.pdf.

⁴⁹ Feyza Kahvecioğlu Karaca, *Din Hizmetlerinde Dinî Danışmanlık ve Rehberlik* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 17-18, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=20gsiNYSyKcfmeyc2bkqTA&no=YVq1WZ Fm5qiEJOq74XOCQ>.

birisidir. Ancak böylesi köklü bir uygulama tarihine sahip olan bu hizmet alanının tanımlanma ve açıklanma meselesi sanıldığı kadar kolay olmamıştır.⁵⁰

Öte yandan tüm rehberlik hizmetlerinin temelini oluşturan bu kavramın, kişinin gelişme ve problemlerini çözümleyebilme konularında sistematik bir yardım gayreti olarak daha 20. yüzyılın başlarında ABD merkezli olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla Batı menşeli bir kavram olarak kabul gören bu kelimenin motamot bir çevirisi yapılamamakla beraber, “counseling” ya da “counselling” kelimeleri literatürde “psikolojik danışma” (psychological counseling) olarak karşılığını bulmaktadır. Bu anlamda İngilizce bir kelime teki olarak karşımıza çıkan “counseling” kelimesinin isim olarak “*danışma, müşavere, istişare, tedbir, ihtiyat, basiret, öğüt, nasihat*”; fiil olarak ise “*nasihat etmek, öğüt vermek, akıl öğretmek*” gibi anlamlara gelen “counsel” kökünden türetildiğinin ifade edilmesi gerekir.⁵¹

Bu noktada psikolojik danışma kavramı kuramcılar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Sözelimi bir kısım psikolojik danışma kuramcısına göre psikolojik danışma; sahip olduğu bilgi, beceri ve kendisine tanınan yetki nedeniyle danışmanın olası uyum problemleriyle karşılaştığı zaman bu problemleri algılamasında ve açık seçik görmesinde danışana yardımcı olduğu yüz yüze bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşe dikkatlice bakıldığında danışmanı merkeze alan, otorite olarak danışmanı gören bir anlayış olmasının yanı sıra danışma oturumlarında da danışman, telkin ve tavsiyelerde bulunarak bireyi yönlendirmekte ve dolayısıyla da danışmanı, danışma sürecinde bir önder veya başrol konumunda olan bir kişi hâline getirmekte olduğu görülür. Öte yandan Rogers’ın da içerisinde yer aldığı bir kısım kuramcıya göre ise psikolojik danışma, terapist ya da ilgili konu bağlamında danışman ile kurulan ilişkinin verdiği güven havası içinde ben yapısının yumuşaması ve daha ziyade biz ya da öteki anlayışının da devreye sokulması; yanı sıra daha önceden inkâr edilmiş olan yaşantıların algılanması ve değişen benlik yapısına katılma süreci olarak ifade edilmiştir. Nitekim bu hizmeti sunacak olan kimselerin günlük hayatlarında normal insanlarla kurmuş olduğu üzere her zamanki olağan iletişim tarzının dışında daha duyarlı, saygılı, anlayışlı ve kabullenici bir tarzla iletişim kurmaları, bu sürecin daha sağlıklı ve verimli yürütülebilmesi adına önemlidir.

⁵⁰ Harold Hackney-Sherry Cormier, “Psikolojik Danışma”, *Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri: Psikolojik Yardım Süreci El Kitabı* (Ankara: Mentis Yayıncılık, 2008), 3-4.

⁵¹ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 30.

Dolayısıyla bu süreçte danışman, sürece olabildiğince empatik bir şekilde yaklaşmalıdır. Söz konusu süreç boyunca, belli bir güven havası içerisinde danışanı ayıplama, suçlama, günah sayma ve reddetme gibi olumsuz bir havaya mahal verecek davranış ve tutumlardan kaçınmaya özen gösterilmelidir.⁵² Danışmanın bu tarz bir atmosfer içerisinde danışanla kurduğu bu türden sağlıklı bir iletişim ortamında danışan, süreç içerisinde daha şeffaf bir tavır sergileyerek duygularını ve sorunlarını daha kolay ifade edebilme imkânı bulacaktır. Danışman ise süreç içerisinde muhatabının duygu ve düşüncelerini daha kolay bir şekilde analiz edip mevcut problemleri çözümlene yolunda süreci daha akıcı bir biçimde yönetebilecektir.

Diğer taraftan bu yaklaşıma benzer bir düşünüş tarzı ile psikolojik danışma sürecini; danışanın duygusal, psikolojik veyahut ruhsal yaşantısına inilmek suretiyle onun sisli, üzeri tozlu duygularının ortaya çıkartılmasına, bu duyguların algı alanına alınarak kabul edilmesi ve geliştirilerek kullanılmasına, mevcut davranış ve kaynakların kullanılmasını önleyen engellerin ortadan kaldırılmasına ve nihayetinde kişinin onları yerli yerince kullanmasına dair yapılan yardım şeklinde ifade eden tanımlamalar da mevcuttur. Nitekim söz konusu kavramı bu şekilde tanımlayan ve psikolojik danışmayı temelde bir ilişki ağı olarak görenlere göre, danışan merkezli veya bireyi merkeze alan kuram ve uygulamaların ön planda olduğu görülür.⁵³ Bu yaklaşım biçimlerinin ötesinde rehberlik kavramında da olduğu üzere, bazı yazarlar yapısı gereği bireyin ve problem alanlarının çok yönlü, çok boyutlu ve kompleks veya karmaşık bir yapıda olduğunu gerekçe göstererek psikolojik danışma kavramının tanımını yapmanın sanıldığı kadar kolay bir şey olmadığını ifade etmiş ve dolayısıyla bu anlamda birçok tanım yapmışlardır. Bu bağlamda bu tanımlamaların birkaçına burada yer vermek gerekirse, *“kişinin kendini ve çevresini daha anlam kazanmış bir şekilde görüp kavramasını ve bunun sonucu olarak gelecekteki davranışlarının taşıdığı amaç ve değerleri kazandırılabilmesini kolaylaştıran bir etkileşim oluşumudur.”* (Shertzer ve Stone); *“Psikolojik danışma, bireyin karar verme ve problem çözme ihtiyaçlarını karşılayarak gelişim ve uyumunu sürdürmesine yardımcı olmak amacıyla bireyle yüz yüze kurulan ilişkidir.”* (Gibson ve Mitchel); *“kişide değişme olmaksızın onun hayatla baş etmede, kaynaklarını daha iyi kullanmasını sağlayan yardım süreci”* (Nelson) ve son olarak Yıldız Kuzgun’un tanımına bakıldığında psikolojik

⁵² Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, 40.

⁵³ Söylev, *Manevî Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 36.

danışma kavramı, “*kişinin savunucu tutumunu bırakıp yeni yaşantılara açık hâle gelmesi için yapılan yardımdır*” şeklinde ifade edilebilir.⁵⁴

Özetle psikolojik danışma; rehberlik hizmetleri içerisinde yer alan, ancak daha ziyade rehberlik hizmetlerinin bireysel, duygusal ve ruhsal boyutlarına ağırlık verilen profesyonel bir hizmet süreci olarak tanımlanabilir. Yine bu süreç, danışan ve danışmanın karşılıklı isteği üzere kurulan bir yardım alışverişi olarak tanımlanabilir. Fakat burada bu yardım sürecinin, psikolojik metot ve teknikler ile yürütülmesi gereken profesyonel bir yardım süreci olduğunun altının da önemle çizilmesi gerekmektedir.⁵⁵ Son olarak burada psikolojik danışma ve rehberliğin amaçlarından da söz etmemiz gerekirse “bir korkudan kurtulmak” şeklinde oldukça sınırlı bir kapsam alanından “mutlu bir hayat sağlamak” şeklinde oldukça genel bir anlam dünyasına sahip olduğu ifade edilebilir.⁵⁶

Öte yandan bu noktada kısaca İslamî anlamda psikolojik danışmanlığa değinilmesinin ilgili konu açısından ufuk açıcı olması umulmaktadır. Nitekim İslamî psikolojik danışma hizmetlerini yürütecek kimseler için bu hizmetin, İslam’a uygunluk, kolay öğrenilebilirlik ve etkin olması gibi hususlar bağlamında “*çözüm odaklı kısa süreli terapi*” biçimi şeklinde olduğu ifade edilebilir.⁵⁷

Bu hususta İslam dünyası tarafından pek çok İslamî psikolojik danışmanlık modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. İlgili hususa çalışmanın giriş bölümünde daha detaylı bir şekilde değinildiği için burada kısaca değinilmesi yeterli olacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Güney Afrikalı akademisyen yazar Somaya Abdullah’ın geliştirmiş olduğu İslamî doktrin ve uygulama çerçevesinde şekillenen psikolojik danışma modeli zikredilebilir. Yine bir başka İslamî danışma modeli olan Aisha Hamdan’ın modeli ise İslamî esasları teşkil eden Kur’ân’ı Kerîm ve Sünnet ışığında bilişsel olarak yeniden yapılanmayı savunan bir model yapılanması olarak literatürdeki yerini almıştır. Öte yandan Dharamsi ve Maynard’ın tövbe, şükür ve tevekkül eksenli modeli; Keshavarzi ve Haque’nın akıl, nefis ve ruh üçlemesinin kalp üzerindeki etkileşim ve etkisine yönelik modeli; Hamjah, Akhir ve Rassool’un modelleri bu hususta dikkate değer modeller olarak zikredilebilir.

⁵⁴ Yıldız Kuzgun, “Eğitimde Rehberlik”, *Rehberlik ve Psikolojik Danışma* (Ankara: ÖSYM Yayınları, 2000), 7.

⁵⁵ Ay, *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*, 31-32.

⁵⁶ Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, 38.

⁵⁷ Muhlise Arzu Peçenek, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik 1-2”, Akademik Platform, 107, <https://dergi.park.org.tr/download/article-file/683873>.

Son olarak ise Turgay Şirin'in hazırlamış olduğu ve "İHSAN" adıyla nitelendirdiği model, tüm bu sayılan İslamî psikolojik danışma modellerinin bir araya getirilmiş şekli olarak ifade edilebilir.⁵⁸

3. MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TANIMI

Manevî bakım/danışmanlık ve rehberliğin kelime kökenine bakıldığında, Almanca "seelsorge" (ruh bakımı), İngilizce "pastoral care" (pastoral bakım) ve "pastoral counseling" (pastoral danışmanlık) tabirlerinin kullanıldığı görülür. Bu hususta İngilizcedeki "care" ve Almandadaki "sorge" kelimeleri "bakım" olarak Türkçeye çevrilirken; kelimenin "ilgilenmek, endişe etmek ve kaygılanmak" anlamları da bulunmaktadır.⁵⁹

İlgili konu kapsamında pastoral counseling, Amerikan manevî bakım hareketiyle Amerika'da doğmuş olup, insan merkezli bir manevî bakımı ifade etmesinin yanı sıra metodik olarak Carl Rogers'ın *danışan merkezli terapisine* dayanmaktadır.⁶⁰ Aynı şekilde pastoral care kavramının kelime kökenine inildiği takdirde papaz ve çoban anlamlarına gelen pastor kelimesiyle aynı kökten türeyen *pastoral* kelimesinin "sade kır yaşantısı", "çobana ait", "papaza ait" gibi anlamları ihtiva ettiği görülmektedir. Bu anlamda *pastoral care* ise, psikolojik donanıma sahip rahiplerin yürüttüğü kilise dışı hizmet alanını ihtiva eden, papazın bireylere manevî destek ve yardım anlamında yaptığı öğüt ve tavsiyeler anlamını içermenin yanı sıra bir eğitim yetkilisi tarafından öğrencilere yönelik yapılan manevî destek, yardım, özel öğütler ve tavsiyeler anlamını da içermektedir. Bu bağlamda klinik pastoral eğitim hareketinin öncüsü kabul edilen Anton Boisen, "Teolojinin Görevleri ve Metotları" adlı çalışmasında, teolojinin dinsel deneyimleri sınıflandırmak, dinsel inanç ve bu inançların sonuçlarına dikkatle bakmak ve inançların kökenini araştırmak ve anlamak hususunda en doğru bakış açısı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dinsel deneyimlerin en üst seviyesinin yüksek birlik anlayışı olduğunu ve bu noktada da Yaratıcı ile doğru, sağlam bir iletişim kurmanın neticesinde tüm insanlığın refahı için

⁵⁸ Sarı, "İslamî Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslamî Psikolojik Danışma Model Önerisi", c.1, 136-137.

⁵⁹ Zuhul Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 23.

⁶⁰ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 23.

gerçek anlamda bir merhamet duygusu oluşacağını ifade etmiştir. Boisen, insanın arınması için kendi kendine kalması yani bu dünyanın keşmekeşliği içerisinde kendini anlamsız şeylerle boğmak yerine kendi anlamlı yalnızlığında özüne dönmesini böylece de Yaratıcıyla olan iletişimini yeniden gözden geçirip inşa etmesini tavsiye etmektedir. Yanı sıra insanın, O'na eskisinden, belki de hiç olmadığı kadar yakın olmasını ve hiçbir şekilde zaman kaybetmeden hem kendisini hem de başkalarını affetme deneyimini yaşamasını önermektedir.⁶¹ Ancak burada bahsedildiği üzere bireyin kendisini ya da başkalarını affetmesi veya kabullenmesi sanıldığı kadar kolay bir şey değildir. Dolayısıyla bu süreçte kendisinin yapmakta zorlanabileceği bu eylemi inandığı dinî değerlerin de gücüyle bu konu da uzman başka birisinin destek ve yardımını talep ederek, kendisine yardım sürecinde edilgenlikten sıyrılıp aktif hale gelebilir. Nitekim pastoral care kavramının terim anlamı, “*dinsel aktörler tarafından başkalarına yardımcı olmak, sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak, sorunlu insanları yönlendirmek, desteklemek*” türünden faaliyetler bütünü olarak ifade edilmektedir.⁶²

Manevî danışmanlık ve rehberlik alanının özel olarak Türkiye’de gündeme gelmeye başlaması ise 1990’lı yıllarda başlamış fakat belli başlı bazı nedenlerden dolayı uygulama açısından bir ilerleme gösterememiştir. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra ancak 2012 yılında “Din Psikolojisi ve Manevî Bakım Çalıştayı” bünyesinde konu akademik platforma taşınarak yeniden tartışma konusu edilmeye başlanmıştır.⁶³ Bu anlamda 24 Mart 2012 tarihinde Ankara Üniversitesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı’nın da katkılarıyla “*Din Psikolojisi ve Manevî Bakım Çalıştayı*” düzenlenmiştir. Düzenlenen bu çalıştayın ardından alandaki çalışmalar ve uygulamalar büyük bir ivme kazanarak artmaya başlamıştır. Bu çalışmalar, din psikolojisi disiplini rehberliğinde din eğitimi ve din sosyolojisi alanlarının da katkılarıyla gelişimini bazı üniversiteler bünyesinde ağırlıklı olarak tezsiz yüksek lisans ve sertifika programları şeklinde sürdürürken son zamanlarda tezli yüksek lisans programlarının da dahil olmasıyla çalışma sahasını daha da

⁶¹ Öznur Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), 128.

⁶² Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, 63.

⁶³ Ali Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik: Farklı Alanlardan Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2019), 9.

geliştirmeye başlamıştır.⁶⁴ 2015 yılında ise Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ortaklaşa imzaladığı bir protokol ile hastanelerde manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine “manevî destek” veya “manevî bakım” adı altında başlanmıştır. 7-10 Nisan 2010 tarihlerine gelince İstanbul'da Değerler Eğitimi Merkezi bünyesinde “*Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Araştırmaları Projesi*” başlatılmış olup, “*Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (MDR)*” alanı üzerinde uluslararası bir kongre düzenlenmiştir. Ardından bu kongredeki metinlerden bazıları seçilerek 2016 yılında bir cilt İngilizce ve iki cilt Türkçe olmak üzere üç cilt halinde yayınlanmıştır.⁶⁵ İşte tüm bu gelişmelerin akabinde “manevî destek” veyahut “manevî bakım” adı altında hastaneler başta olmak üzere hapishaneler, rehabilitasyon merkezleri, bakımevleri ve sığınma evleri gibi pek çok yerde manevî danışma ve rehberlik hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ülkemizde manevî danışmanlık ve rehberlik hizmet alanı kapsamında; bibliyoterapi uygulamaları, yas danışmanlığı, sağlık kurumlarında yürütülen çalışma hizmetleri, bağımlılıkla başa çıkma, yetiştirme yurtlarında danışma hizmetleri, cezaevlerinde danışma hizmetleri gibi pek çok farklı alanda ve çeşitli konularda danışma ve rehberlik hizmetlerinin sunulmakta olduğu görülmektedir.⁶⁶

Manevî danışmanlık ve rehberliğin kavramsal tanımı, faydalı olup olmadığı, kimler tarafından verileceği, bu hizmeti verecek olan danışmanların kullanacağı yöntem ve teknikler, manevî danışmanlık ve rehberliğin hangi noktada durup psikoterapinin başladığı, dini danışmanlık ile psikoterapi farkı ve hangi danışan grubu ile çalışılıp çalışılmayacağı gibi pek çok husus hâlâ kesin bir sonuca bağlanmayı bekleyen problem alanları olarak öne çıkmaktadır.⁶⁷ Ancak ilgili konu bağlamında kaynaklar incelendiğinde Batı dünyası, yöntem ve teknik açısından bu konuda daha sistemli ve yetkin görünmektedir. Fakat bu sistem ve uygulama gelişmişliği açısından böyle olsa dahi literatür zenginliği açısından İslam kültür ve geleneğinin zenginliği ve de genişliğiyle

⁶⁴ İlker Yenen, “Türkiye’de Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2017), 157-219, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifd/issue/36057/404785>.

⁶⁵ Ali Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2017), 11-12.

⁶⁶ Güven, “Türkiye’de Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yapılmış Tezler Üzerine Değerlendirmeler”, 123.

⁶⁷ Hatice Kılınçer-Ali Ayten, “Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2017), 25.

kıyaslanamaz olduğu hususu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Öte yandan bu denli zengin bir gelenek ve kültür sahasına sahip olunmasına rağmen genel de İslam dünyası ve özelde Türkiye’de yakın tarihli literatür taraması yapıldığında bu alanla ilgili henüz ismen dahi bir birlikteliğe rastlanamaması hususunun yanı sıra sistemli ve planlı çalışmalara da rastlamanın pek mümkün olmadığı söylenebilir. Aslında bu hususun, halihazırda elde varolan klasik kaynakları doğru değerlendirip, kullanamamaktan ve dolayısıyla da gelenek ile günceli bir araya getirememekten kaynaklanan bir yöntem ve sistem eksikliği olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle doğru kaynak taraması ve incelemesiyle beraber doğru yöntem ve tekniklerin de oluşturulması noktasında ülkemizde varolan çalışmalar arttırılmalı ve hızlandırılmalıdır. Nitekim son yıllarda akademik anlamda bu alana ağırlık verilmeye başlandığı, ilerleme ve gelişmelerin hız kesmeden devam ettiği gözlenmektedir. Ancak söz konusu alan her ne kadar ülkemiz, kültürümüz açısından yabancı, alışıl gelmemiş bir kavram ve kurumsallaşmamış bir hizmet sahası olarak kabul edilse de aslında Hz. Peygamber (s.a.s)’den bu yana sürdürülen din hizmetlerinin temel yapı taşını oluşturan irşâd ve tebliğ faaliyetlerinin özünü dinî, manevî yardım ve rehberliğin oluşturmakta olduğunu göstermektedir.⁶⁸

Yine ifade edildiği üzere bu neviden manevî danışmanlık ve rehberliğin tarihi ve tanımıyla ilgili pek çok açıklama ve tanımlama bulunmakla birlikte, Hollandalı Faber&Schoot’un tanımı bunlar arasında en dikkat çekici olanlardan birisidir. Tanıma göre manevî danışmanlık, “*insanın kendine yardım etmesine yardım*”dır.⁶⁹ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere manevî danışmanlık hizmetlerinin asıl ve başlıca görevlerinden birisi belki de en önemlisi her şeyden önce bireyin kendine yardım etmesine yardımcı olmaktır. Çünkü bu hususta kendine bile hayrı olmayan, faydası dokunmayan bir kimsenin başkasının yardımıyla bir şeyler yapmasını beklemek pek de olası bir yaklaşım olmayacaktır. Bunun için kişi önce kendisine yardım edebilmeyi öğrenmeli ve bunu bir beceri ve meleke haline getirebilmelidir. Böylece kişi, bir başkasının yardımını da kabul edebilme ve dahası başkasına da yardım edebilme noktasına erişebilir. Bu yüzden birey, her şeyden önce düştüğünde kendisini ayağa kaldırabilmeyi öğrenmelidir. Böyle olduğunda gün gelir bir gün başkası düştüğünde ona da yardım eli uzatabilme gücüne erişebilirsin. Ama ne yazık ki yapılan araştırmalar da göstermektedir ki insan her şeyde

⁶⁸ Söylev, *Manevî Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 12.

⁶⁹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 24.

önce kendisini feda etmektedir. Oysa insanoğlu bu hayat yolculuğundaki rolünün kendini feda etmek değil de paylaşmak, bölüşmek ve birlik olduğunu anlayabilse kendinden, benliğinden ve kişiliğinden ödün vermeden yani bölünmeden, parçalanmadan aksine çoğalarak, gelişerek ve büyüyerek yaşamanın ne demek olduğunu idrak edebilecektir. İşte bu bilince ulaşmanın yegâne yolu da bireyin, önce kendisi olma, insan olma ve bu uğurda önce kendi yolundaki gelişim ve tekâmülü için her şeyden önce kendine yardım etme ameliyesinden geçer. Zira gelişim ve tekâmül yolunda kendine yardım edebilmeyi başarmış ve kendisini o derin çukurlardan çıkarabilmiş insan ayna misali yaydığı enerji frekanslarıyla başkalarına da ışık, enerji ve umut olacak ve dolayısıyla onlara da yardım etmiş olacaktır. Bu noktada unutulmaması gereken husus kendini düştüğü yerden kaldıramayanın başka bir kimseyi de kaldıramayacağıdır.

Bu noktada yine manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin bir diğer tanımı ise, *“belirli bir durum veya mekânda bulunan insanlara o durum ve mekândan kaynaklı olarak içinden geçmekte oldukları sürece eşlik edilmesi”*dir.⁷⁰ Ancak burada bir hususun altını çizilmesi gerekirse, manevî bakım sadece kriz durumlarında yani olumsuz şartlarda değil, insanın mutlu, sevinçli dönemlerinde de bu olumlu haletiruhiyeyi sürdürebilmeleri için aynı şekilde bireylere destek olmayı ve eşlik etmeyi içeren bir süreci kapsamaktadır. Bu iyi zamanlarda verilen destek, kötü zamanlarda verilecek olan desteğe insanların başvurmasını ve yönelmesini kolaylaştırmaktadır. Bununla beraber daha etkili sonuçlar alınmasında da bir o kadar etkin bir rol oynamaktadır. Burada önemli olan tüm koordinatlarına haiz olacak bir şekilde yolun bütün haritasını belirleyip, bireye hazır bir şekilde sunmak değil de birlikten güç doğar, birlikte yollar kısalır anlayışı üzere bu yolculukta aslolan kişiye hiçbir şeyi dayatmadan gidilecek yolun haritasını beraber çizerek birlikte yola çıkmak ve danışan bireye bu yolculukta usulünce eşlik etmektir.⁷¹ Bu yolculukta daha etkili ve başarılı sonuçlar elde edebilmek adına başrol her zaman danışan iken yardımcı oyuncu ya da yan rollerin danışmana ait olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle manevî danışmanlık ve rehberlik süreci, yolun başında başrol olan danışmanın zamanla yerini danışanına bırakarak, ona kendi hayatının başrolü olması noktasında yeterli destek ve yardım sağlama süreci olarak da ifade edilebilir. Çünkü yolun

⁷⁰ Ağilkaya şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 24.

⁷¹ Ağilkaya şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 24.

bir noktasında danışmanla, danışanın yolları ayrıldığında, danışanın bundan sonra yürüyeceği yolu tek başına kat edebilecek seviye ve güce ulaştırılması gerekir.

Manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin dar ve geniş anlamda tanımları da yapılmıştır. Bu noktada geniş anlamıyla dinleme ve anlama türünden her türlü konuşma, sohbet, empati ve teselliyi kısaca insanî anlamdaki bütün ilişkileri manevî danışmanlık hizmeti olarak değerlendirmek mümkündür. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında aslında bir nevi her insan için birer manevî danışmandır denilebilir. Yani günlük hayatta bireyin derdini, sıkıntısını anlattığı ve o anda ona destek ve teselli veren herkes aslında onun için bir nevi sohbet arkadaşı anlamında bir danışman gibidir. Ancak ifade edildiği üzere sıradan insanların yürüttüğü bu hizmet sadece o ân için ve o ânla sınırlı olduğundan daha ziyade sohbet arkadaşlığı yani en geniş anlamıyla da bir tür rehberlik faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Oysa manevî danışmanlığın dar anlamındaki tanımında da ifade edileceği üzere manevî danışmanlık hizmetleri bu kadar da yüzeysel, gelişigüzel ve basit bir hizmet değildir. Manevî danışmanlık hizmetleri, insanların daha derin ruhsal problemleriyle belli teknik ve yöntemler kullanılarak, bizzat kendilerinin çözmesine yardımcı ve destek olan bir hizmettir. Dolayısıyla manevî danışmanlık hizmetleri belli bir yol ve yöntem dahilinde profesyonel olarak yürütülür.

Manevî danışmanlık hizmetlerinin sadece kötü yaşam olaylarında değil, iyi yaşam olaylarında da devreye girmesi gerektiği ifade edilmişti.⁷² Bu anlamda kötü yaşam olaylarında bireylere bu durumlarla başa çıkma noktasında güç ve destek verilirken, iyi yaşam ânlarında da bu durumlarının devamlılığı ve artırılması için aynı şekilde bireylerin yanında olmak icap eder. Kişi her ne kadar dini kabullere sahip olsa da başına gelen herhangi bir olayda bunun Allah'ın takdiriyle gerçekleştiğini bilse dahi yine de bu türden bir zorlukla karşılaştığında kaygı, korku, endişe ve ümitsizlik türünden ruhsal dünyasını rahatsız eden olumsuz duygular ve hisler yaşayabilmektedir. Bu ise oldukça insanî ve beklenen bir durum olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu durumdaki kimseler Hz. Peygamber (s.a.s)'in inanan insanı yeşermiş ekine benzettiği hadis-i şerifinde de buyurduğu üzere, insan rüzgârın önündeki ekin gibidir⁷³ Böylesi savunmasız ve hassas

⁷² Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 17.

⁷³ Mehmet Emin Özafşar vd., "İman", *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 621.: "Mümin rüzgârın yatırıp kaldırdığı (ama zarar vermediği) yeşil ekin gibidir. Münafik ise dimdik iken, rüzgârın bir defada kökünden söküverdiği selvi ağacı gibidir."

bir döneminde rüzgâra karşı koyamaması, rüzgârın karşısında eğilmesi, bükülmesi ve hatta sağa sola savrulması olası bir durumdur. Ama aslolan köklerine yani özüne, fitratına sınımsız bağlı kalması, köklerinden kopmamak için olanca gücüyle mücadele vermesi ve eğilip büküldüğünde rüzgâr durduğu, esmediği zamanlarda dikelmeyi ve doğrulmayı becerebilmesidir. Bunu başaramayan kimse ilk karşılaştığı rüzgârda mücadeleyi bırakıp, kendini rüzgâra teslim eden ağaç misali kaderine teslim ederek, rüzgâr esmeyi bırakınca da düzelmek ve doğrulmak için herhangi bir çaba içerisine girmeyip kendini yine kendi eliyle yıkma noktasına getirecektir. Dolayısıyla önemli olan kişinin hiçbir şekilde belâ ve musibetlerle karşılaşmaması değil, onlara karşı gösterdiği sabırlı bir duruş ve bu duruş karşısında elde ettiği kazançtır.⁷⁴ Nitekim bu gibi hassas durumlar ve kriz anlarında manevî danışmanlık hizmetleri, bireye rüzgârın karşısında yıkılmamak, ona direnmek ve eğilip büküldüğünde ise tekrardan dikelmek için gerekli gayret ve çabayı harcama noktasında devreye girmelidir. Zira İslam dinine göre de bu dünyadaki zorluklar ve güçlükler geçicidir. Bu dünya hayatı bir nevi ahiretin tarlasıdır.⁷⁵

Bu yüzden bu dünya hayatının mesajlarını doğru okuyabilen ve yorumlayan kimseler nihayetinde göreceklere ki bu geçici imtihan yurdunun ötesinde ebedi bir yurt onları beklemektedir. İşte bu bağlamda manevî danışmanlık hizmetleri, bireye bu bakış açısını kazandırma noktasında birtakım faaliyetler yürütmelidir. Zira dünya hayatına böylesi hikmetli ve ferasetli bakış açısıyla bakabilen insan, ümitsiz ve çaresiz hissettiğinde bu hâlin nereden geldiğinin ve bu hâli giderecek olanın da veren olduğunun farkına varır. İşte bu bilince ulaşabilmiş olan insan, olaylara daha sakin, sükûnet ve sekinet içinde yaklaşarak kendi hissesine düşen payı alıp, daha farkında, olgun ve gelişmiş bir tavırla yaşamına devam edecektir. Ancak tabii ki bu bakış açısına sahip olabilmek sanıldığı kadar hiç de kolay bir şey değildir. Bu noktada manevî danışmanlık hizmetleri devreye girerek bireyin bu olgunluk, gelişmişlik ve farkındalık sürecine erişebilmesinde gerekli moral desteği sağlayarak bireyin yanında olmalıdır. Nitekim manevî danışmanlık hizmetlerinde öncelikli hususlardan biri ifade edildiği üzere hayatının kritik bir dönemini yaşayan veya bir zorlukla yüz yüze gelmiş bireye bu türden kriz ve güçlük anlarında destek olmak ve

⁷⁴ Mehmet Emin Ay, “Başına Musibetler Gelen Kişinin Ölümü Temenni Etmesi Doğru Mudur?”, *Fikriyat Gazetesi* (2020), <https://www.fikriyat.com/yazarlar/mehmet-emin-ay/2020/02/17/basina-musibetler-gelen-kisinin-olumu-temenni-etmesi-dogru-mudur>.

⁷⁵ Mehmet Emin Özaşar vd., “Allah, Âlem, İnsan ve Din”, *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 341.

yardım sağlamaktır.⁷⁶ Zaten manevî danışmanlığın başlıca hedeflerinden birisi de insanların yaşam ve inanç emniyetlerini güçlendirmektir.⁷⁷ Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki, bireyler manevî danışmanlık hizmetlerine genellikle kriz anlarında ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü böyle dönemlerde bireyin yaşam emniyeti sarsılır, ruhsal dengesi ve sağlığı bozulur. Bu nedenle manevî danışmanlık hizmetlerinin görevi, bireyin kaybettiği emniyet alanına dönebilmesi noktasında gerekli destek ve yardımı sağlamaktır. Bu anlamda manevî danışmanlık hizmetleri, bir eşlik etme süreci olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla iyi bir manevî danışmanlık süreci, bireye içinden geçmekte olduğu böylesi durum ve zamanlarda sessizce yanından gidip, eşlik ederek destek olma süreci olarak tanımlanabilir.

Öte yandan insan sağlığı denilince akla sadece fiziksel anlamda bir iyilik hâli de gelmemelidir. Çünkü insan çok boyutlu bir varlıktır. Bu hususta Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) sağlık tanımı dikkate alındığında bu durum daha net bir şekilde anlaşılacaktır. DSÖ'nün sağlık tanımına göz atıldığında, “sağlık; insanın fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan iyi olması hâli”dir şeklinde bir tanımlama ile karşılaşılmaktadır.⁷⁸ Ancak bu tanım zamanla yeni birtakım bilimsel gelişmeler ışığında güncellenerek, “insanın fiziksel, psikolojik, sosyal ve manevî açıdan iyi olma hâlidir.” şeklinde kapsamı daha da genişletilerek literatürdeki yerini almıştır.⁷⁹ Dolayısıyla Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımından da hareket edilerek insan; fiziksel, psikolojik, sosyal ve manevî olmak üzere farklı fakat aynı zamanda birbirleriyle ilişkili birçok boyuttan müteşekkil bir varlık olarak nitelendirilebilir. Zira aynı zamanda insanın bu özelliği onu diğer varlıklardan farklı kılan alameti farikası olarak da ifade edilebilir. Bu noktada birbirinden farklı bu boyutları ele alan çeşitli ilimler bulunmaktadır. Mesela bireyin fiziksel boyutuyla doktorlar, sosyal boyutuyla sosyologlar, psikolojik boyutuyla psikolog ve psikiyatrlar ve en nihayetinde manevî boyutuyla ise manevî danışmanlar ilgilenmektedir.⁸⁰ Bu anlamda manevî danışmanlar için de gönül ve ruh doktorları tabiri kullanılmaktadır. Çünkü onlar dışa, kabuğa değil; öze yani içe bakıcıdırlar. Nitekim bu süreç de insanın dışıyla değil, içiyle içinin ıslahıyla ilgilenen bir süreçtir. Ancak bu

⁷⁶ Sevide Düzgüner-Ali Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 26-27.

⁷⁷ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 27.

⁷⁸ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 34.

⁷⁹ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 34.

⁸⁰ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 41.

noktada bireyin fizyolojik olarak herhangi bir rahatsızlığı olmamasına rağmen psiko-sosyal ve manevî anlamda birtakım sorunları olabileceği hususuna da dikkat çekmek gerekir. Böyle bir durumda bireyin, ruhsal sağlığının onun fiziksel sağlığını da etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte, bireyin hayat memnuniyetini ve kalitesini artırma noktasında birtakım çalışmalarla, “bireyin bütüncül sağlığı korunmalıdır” şeklinde sonuçlar elde edilmiştir. Ancak elde edilen bu sonuçların yanı sıra yapılan araştırmaların sayısı artıktıkça bu türden çok boyuttan müteşekkil olan insanın iyi olma hâlinin merkezinde “maneviyat” olgusunun yatmakta olduğu görülmüştür. Yani bireyin fiziksel ve psiko-sosyal iyi olma hâline katkı sağlayan asıl unsurun maneviyat unsuru olması dikkat çekici bir husus olarak kaynaklardaki yerini almıştır.⁸¹

3.1. İnsanın Bütüncül Sağlığında “Maneviyat” Etkisi

Manevî danışmanlık ve rehberlik alanının içeriğinin iyice anlaşılabilmesi adına öncelikle *maneviyat* kelimesinin kapsamı üzerinde durulması yararlı olacaktır. Dolayısıyla bu noktada ilk olarak “Maneviyat nedir?” sorusu üzerinde durmak konunun daha anlaşılır kılınması açısından gerekli bir yaklaşım tarzı olacaktır.

Bu hususta aslında soyut bir anlam alanına sahip olmasından dolayı halihazırda kesin, net ve her durumda geçerli olan bir maneviyat tanımı yapabilmek mümkün olmamıştır. Yani maneviyatın herkesçe kabul gören genel geçer bir tanımı yoktur. Bu sorun henüz ne ülkemiz açısından ne de Batı dünyası açısından çözülebilmemiş bir soru ve sorun alanı değildir. Dolayısıyla bu kavrama yapılan birbirinden farklı ve çeşitli tanımlar var olagelmiş ve herhangi bir tanım üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır. Bu noktada sözgelimi Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göz atıldığında *maneviyat* kelimesi bağlamında, “*maddi olmayan manevî şeyler*” ve “*yürek, moral gücü*” gibi tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Bu kelimenin sıfat hâli olan *manevî* kelimesinin karşılığı olarak ise, “*görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhanî, tinsel, maddî karşıtı*” gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Bu bağlamda maneviyat kelimesi Arapça kökenli olup İngilizcedeki “spirituality” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁸² Aslında ilk yıllarda *din* kelimesiyle aynı anlamda kullanılan *maneviyat* kelimesi zamanla bu kelimedenden ayrı bir anlam sahasına kavuşmuştur. Özellikle son 20 yıl gibi bir zaman dilimi

⁸¹ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 37.

⁸² Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, 21-22.

içerisinde maneviyat kavramını din kavramının karşısında bir alternatif kavram olarak konumlandıran yaklaşımlar dahi olmuştur. Öte yandan maneviyat kavramını din kavramının bir alt boyutu olarak gören yaklaşımların yanı sıra din ile maneviyatı birbirine zıt iki kavram olarak görüp, dinin kuramsal, maneviyatın ise daha ziyade bireysel bir yapısı olduğunu vurgulayan anlayışlar da mevcuttur.⁸³ Bunların ötesinde maneviyatı tamamen dinden bağımsız gören anlayışlar da var olmuştur.⁸⁴ Bu bağlamda maneviyat kavramını din kavramından ayrı bir kavram olarak gören yaklaşımlar, maneviyatın anlam arama, kendini keşfetme ve kendini aşma özellikleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu minvalde dindarlık daha durağan ve örgütlü bir yapı arz ederken maneviyat ise daha bireysel ve değişken yapıya sahip bir kavram olarak anlam arayışı, kendini keşfetme ve kendini aşma sürecini de beraberinde taşıyan bir kavram teki olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵

Yine maneviyatın, herbir insanın içsel ve özgün olarak ortaya koymuş olduğu kapasite ve yönelimi anlamında yaşamsal ve cesaret veren bir enerji olduğunu ifade eden anlayışlar da mevcuttur. Nitekim maneviyat, insan ruhunun kendine ve başkalarına mutluluk, huzur veren sevgi, şefkat, sabır, hoşgörü, affetme, uyum duygusu ve sorumluluk türünden sahip olduğu nitelikleriyle iletişim kurmasıdır. Aynı zamanda maneviyatı, doğuştan gelen bir insan yeteneği şeklinde gören anlayışlar da olmuştur. Bu anlamda maneviyat, sadece insanın yaşamsal gücü değil aynı zamanda bu yaşamsal gücünü deneyimlediği bir güç anlamını ifade etmektedir. Her ne kadar bu gücü deneyimlemek insan için kaçınılmaz bir şey olsa da bazı durumlarda bu, insanı aşan bir deneyim alanına dönüşmektedir. Ancak ne olursa olsun maneviyatı yaşayabilmek, hayatın insana getirdiği birtakım deneyimlerle başa çıkma noktasında kişiye yardımcı bir güç olarak kendisini hissettirir. Diğer taraftan maneviyatın kişinin benlik duygusunu geliştiren, değer sistemini oluşturan, gelişme kapasitesini, büyüme ve yaratıcılık potansiyelini güçlendiren bir etkisi de vardır. Zira insan ezelden beri, benimseyip geliştirdiği dinî değer ve normlarıyla sahip olduğu şahsiyet özellikleri arasında bir denge ve uyum sağlama çabası içerisinde. İşte bu noktada bir taraftan bir değer kaynağı ve yaşantısı diğer taraftan bir davranış ve uyum tarzı olan din, insan kişiliği ve karakterinin olgunlaşması ve gelişmesi hususunda en önemli hatta belki de yegâne unsurlardan birisini teşkil etmektedir. Din unsuru, insan

⁸³ Sevede Düzgüner, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevî Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, ts.), 27.

⁸⁴ Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, 22.

⁸⁵ Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, 23.

gelişimi ve olgunlaşması açısından öyle derin bir etkiye sahiptir ki bu anlamda din, yaşanan acıları öğrenmeye, düşmanlığı iş birliğine kayıtsızlığı ise sevgiye dönüştürmenin ötesinde Yaratıcı ile yoğun bir bütünlük duygusu ve sarsılmaz bir bağlanma ile kendini sonsuza açmaktır.⁸⁶

Maneviyat kavramının anlam alanının dışında bir de bu kavramın psikoloji tarihindeki varoluş serüvenine değinilmesi gerekirse, maneviyat, ilk zamanlar pozitivist ve materyalist paradigmalardan etkisiyle zaman zaman ötelenip geri plana itilmeye çalışılmış olsa da diğer taraftan zamanla değişen ve dönüşen paradigmalardan da etkisiyle maneviyat ve din kavramları psikoloji tarihinde artan bir ivmeyle yer edinmeye başlamıştır.⁸⁷ Zira maneviyat ve din kavramı zamanla “pastoral psikoloji”, “dinî/ manevî danışmanlık” gibi başlıklarla doğrudan danışma ve psikoterapi kuramları arasında yer bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda psikoterapi yaklaşımları içerisinde maneviyat; psikodinamik, davranışçı, hümanistik ve çok kültürlü bir anlayıştan sonra beşinci bir güç olarak yerini almıştır.⁸⁸

Öte yandan bireyin çokça önemseydiği olay ve kişiler, hayatına yüklediği anlamlar ve inanç dünyasının etkileri onun manevî boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda nasıl ki bireyin münferit olarak fiziksel ya da psiko-sosyal boyutu varsa aynı şekilde münferit olarak manevî bir boyutunun olduğunun da göz ardı edilmemesi gerekir. Hatta bu hususta, bu boyutlar içerisinde en önemli yere sahip boyutu manevî boyut teşkil etmektedir, denilebilir. Bu anlamda insanın manevî boyutu da kendi içerisinde *ilgi ve önem, anlam ve amaç, değer ve inanç* olmak üzere üç unsurdan müteşekkildir.⁸⁹

3.1.1. İlgi ve Önem Unsuru

İlgili boyutlar arasında yer alan *ilgi ve önem* unsurundan kasıt, birey, kendisinin önem verdiği, ilgi duyduğu ve doğrudan kendisini ilgilendiren bir konuya veya olaya daha çok dikkat kesilir. Nitekim bazen gündelik yaşamda derdini, sıkıntısını ya da problemini paylaşan birisine “*Bu da dert mi?*” ya da “*Bunu mu kafana taktın?*” tarzında söylemlerde bulunulabilir. Ancak aynı ya da benzer bir durum veya olay bizzat kişinin başına geldiğinde belki de çok daha büyük tepkiler verebilir. Dolayısıyla birey için önemli ve

⁸⁶ Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, 130-131.

⁸⁷ Halil Ekşi vd., “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 19.

⁸⁸ Halil Ekşi-Berra Keçeci, “Manevî Yönelimli Psikolojik Danışmanlığın Kültürel Temelleri”, *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 75.

⁸⁹ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 38.

büyük olan bir durum bir başkası için önemsiz ve değersiz olabilir. Çünkü bir bireyin içinde yaşadığı durum, olayları anlama ve anlamlandırma şekli bir başkasının anlama ve anlamlandırma şeklinden farklılık içerebilir. Bu da aslında herkesin konulara ve olaylara farklı bakış açısıyla yaklaştığını ve önem sırasının kişiden kişiye değiştiğini göstermektedir. Bu noktada bir de işin içine olaylarla birebir muhatap olmama, olayın ve konunun içinde doğrudan yer almama gibi unsurlar da girince doğal olarak kişilerin önem ve değer sırasına binaen verdiği tepkiler de değişebilmektedir. Aslında yine bu noktada devreye bireylerin bir olayı anlamlandırma ve değerlendirmede sahip olduğu bakış açısının ne denli önemli olduğu hususu devreye girmektedir. Birey yaşadığı her olayın ardında bir hikmet olduğunu sezer ve bu doğrultuda bir anlamlandırma yoluna gidecek olursa yaşadığı olumsuz olayların ve sorunların üstesinden gelmesi de o denli kolay olacaktır.⁹⁰

İşte bu bağlamda manevî danışmanlık hizmetleri bireye olayları değerlendirme, karşılama ve yorumlama noktasında doğru bir bakış açısı edinmesi hususunda gerekli desteği sağlamalıdır. Dolayısıyla yine bu hususta bireylere dert, sorun ya da olumsuz bir durum olarak değerlendirdiği ve kendini yiyip bitirdiği bu türden şeylerin aslında bir rahmet ve lütuf olduğu bilincinin verilmesi onların olaylara bakışlarında önlerini aydınlatan bir umut ışığı olabilir. Zira bireylerin olayları değerlendirirken düşündükleri ve inandıkları şeyler belki de onların anlamsızlık bataklığına sürüklenip boğulup gitmelerine neden olacaktır. Oysa başına gelen şeyler ilahî düzen içerisinde gayet olağan ve olası bir hâlken kişi bu türden olumsuzluklarla birebir karşılaşınca kendini kaybetmekte ve kendini olumsuz düşüncelerin esareti altında bırakmaktadır. Oysa insanoğlu nice imtihan hikayeleriyle dolu bu dünya hayatında gidilmeye değer yolların kestirmesi olmadığının farkında olmalıdır.⁹¹ Nitekim her yeni girişiminde kendi penceresinden olumsuz olarak değerlendirdiği bir durumla karşılaştığında bu sıkıntı, dert ya da sorun olarak adlandırdığı durum aslında onun bu hayattaki gelişim ve olgunlaşma yolunda atlattığı tümseklerdir. Zira insan ne kadar tümsekten geçerse o oranda gideceği yerde kalıcı, huzurlu ve mutlu olacaktır. Bu noktada hiçbir dertle, sorunla yahut problemle karşılaşmadan arzu ettiği sonuca ulaşanların çözüm ve mücadele kabiliyetleri de o oranda az gelişmiş olacaktır. Dolayısıyla bu yolda amaç bireyin, hiçbir sıkıntı ya da sorunla karşılaşmaması değil,

⁹⁰ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 37-38.

⁹¹ Hakan Mengüç, *Ben Ney'im: İyi Beni Bulur* (İstanbul: Destek Yayınları, 2022), 60.

aksine bu gibi durumlarla karşılaşmanın bireyi tatmin edici hususlar olduğu bilincine ulaşmasıdır. Bu noktada insanoğlunun fark etmesi gereken bir diğer husus da kişiyi yola düşürenin dert olduğunun hatırdan çıkarılmaması gerektiğidir. Çünkü dertler sanıldığı kadar ezâ ya da eziyet vermek için değil; bilakis dertler, hayat yolundaki insanoğlu için bir tekâmül yolculunun başlangıcıdır. Zira dertler, bu yoldaki kişiyi yürütür, büyütür ve pişirir.⁹² Bu yüzden insan için asıl dert, dertlerin ya da sorunların varlığında değil yokluğunda dertlenmek olmalıdır.

3.1.2. Anlam ve Amaç Unsuru

İnsanın manevî boyunu teşkil eden bir diğer unsur ise, *onun varlığındaki düzen, tutarlılık ve amacı fark etmesi, değerli amaçların peşinde koşması ve bunların ardından gelen tatmin duygusunu hissetmesi* demek olan *anlam* olgusudur. Bu hususta anlam; kişinin hayatına bir anlam kazandırması, karşılaştığı olay ve durumlara bu anlam çerçevesinde değer yüklemesi yapması anlamını ifade etmektedir. Tüm bunların ötesinde hayatın anlamını keşfedebilmiş bir kimse, aslında kendi varoluşunun anlamını da keşfetmiş, böylece hayatında bir tutarlılık ve uyum hâlini hâkim kılmış olan kimsedir. Yine anlam duygusu gelişmiş birey hem kendi içerisindeki hem de evrendeki düzeni, işleyişi kavrar hâle gelmiştir.⁹³ Yani birey yaşamı boyunca ne tür bir durum veya olayla karşılaşsa karşılaşsın aslolan o olay ya da durumun vermiş olduğu acı veya ıstırap değil; kişinin bu olayı anlamlandırma ve değerlendirme şeklindedir.

Zira varoluşçuluğun ana temasından hareketle Victor Frankl bu hususu, “yaşamak acı çekmektir ve hayatta kalmak ise her acıda bir hayat bulmak demektir.” şeklinde ifade etmiştir.⁹⁴ Burada kastedildiği anlamıyla yaşamın bir anlamı varsa mutlak surette acı, ıstırap ve ölümün de bir anlamı olacaktır. Ancak kişisel anlam arayışı denilen bu süreçte herkesin anlamı farklı olduğundan ortak bir anlam dünyası üzerinde buluşulamaz. Dolayısıyla herkes yaşadığı olayları kendi anlam süzgecinden geçirerek kendi anlamını bulmalı ve bulduğu cevabın sorumluluğunun da kabul etmelidir. İşte bunu başaran insan, karşılaştığı durumlar ne kadar acı, elem ve ıstırap verici olursa olsun tümünün üstesinden gelmeyi başarıp büyümeye, gelişmeye ve olgunlaşmaya devam edecektir. Nitekim

⁹² Hakan Mengüç, *Hiçbir Karşılaşma Tesadüf Değildir* (İstanbul: Destek Yayınları, 2022), 202.

⁹³ Mustafa Ulu, “Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine”, *Bilimnâme* 2018/36 (2018), 167-168, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/39583/459247>.

⁹⁴ Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı* (İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2021), 11.

Frankl, Nietzsche'den alıntıyla; "Yaşamak için bir nedeni olan insan her türlü nasıla katlanabilir." şeklindeki ifadeleriyle bu gerçeği dile getirmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla aslolan hayatın anlamını bulmak ve o anlam üzere yaşamaktır. Bu noktada hayatın anlamını bulmakta zorlanan kimseler için dinî ve manevî anlamda hayatlarını bir rotaya oturtabilmeleri adına gerekli destek ve yardım sağlanmalıdır.

Bu noktada, insanoğlunun ruh ve beden birlikteliğinden müteşekkil bir varlık olduğunun da ifade edilmesi yerinde olacaktır. Dolayısıyla böyle bir varlığın tek yönlü doyurulması onun kaliteli ve verimli bir yaşam sürdürebilmesi için yeterli ve makul bir yaklaşım tarzı değildir. Bu nedenle insan hangi ölçüde maddî ihtiyaçlarının karşılanmasına gereksinim duyuyorsa aynı ölçüde manevî ihtiyaçlarının da karşılanmasına muhtaç bir varlık olma özelliğine haizdir. İşte bu yüzden bireyin, manevî tatmin noktasında doyurulması da bir hayli büyük bir öneme sahiptir. Çünkü her birey hayatını denge içerisinde sürdürebilmek için bir "anlam arayışı" içerisindedir. Zira insanoğlu hep bir şeylerin ardında koşuşturup durmaktadır. Ancak insan, peşinden gittiğinin anlamını, önemini ve değerini anlayamadığı ve kavrayamadığı sürece hiç şüphesiz yanlış yollara sapma ve yanlış duygulara kapılma ihtimaline karşı açık hâlde olacaktır.

Nitekim insanoğlu, ömrü boyunca hayatı anlamlandırmaya ve hayatın anlamını aramaya çalışarak, aslında kendini aramaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu arayış yolculuğunda da kendini bulan, kendi hayat gayesine ulaşan insan aslında hayatında maddî ya da manevî yolunda gitmeyen pek çok şeyi de çözmüş olacaktır. Zaten Allah (c.c.) da insana bu gücü vermiştir. Yani Allah (c.c.) insanı öyle ulvî ve değerli bir sıfatla nitelemiştir ki insan bu özelliğinin ve değerinin farkına vardığında bile her şey bir anda hallolacaktır. Bu hususta Allah (c.c.) insana hitaben, "*Biz seni yeryüzünde halife kıldık.*"⁹⁶ buyurmuştur. Nitekim insan, yeryüzünde "*halifetullah*" yani Allah'ın halifesi unvanına sahip yegâne varlık olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, Allah (c.c.) insan için yarattığı bu âleme birçok âyet, işaret yerleştirdiği gibi insanın fitratına da bu âyetlerden serpiştirmiştir. Yani aslında özüne dönen insanoğlu, özüne ulaşıp kendini bulduğunda ve yaratılış amacını ve gayesini anlamlandırabildiği takdirde kendisi için yaratılmış bu kâinata dönerek orada bulunan âyetlerden, kendi içindeki âyetlere ulaşacak ya da kendi

⁹⁵ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 11.

⁹⁶ Sâd Sûresi 25-26. Âyet Tefsîri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2d-suresi/3995/25-26-ayet-tefsiri>.

içindeki âyetlerden âlemdeki âyetlere ulaşacaktır. Böylece anlam dünyasını zenginleştiren insan, daha huzurlu, mutlu ve müreffeh bir yaşam sürebilecektir. İşte, yaşamı boyunca kendini arayan insanoğlu, kendini bulduğunda kendi özündeki Allah'ın (c.c.) yarattığı o öze ulaşabildiğinde hayatta karşılaştığı her türlü olumlu veya daha ziyade olumsuz olay ve durumlara kendi öz penceresinden bakacak ve hiç şüphesiz her türlü sorun ve problemin üstesinden gelecektir.

Yine İslam inancında Allah'ın insanı yeryüzünde halifesi kılması anlayışıyla birlikte insana büyük bir sorumluluk yüklenmiş olmaktadır. Bu şekilde Allah tarafından mahlûkatın en şerefli kılınan insana düşen görev gereği, bu husus insana büyük bir değer ve anlam katar. Bu yüzden İslam kültür ve geleneğinde de var olan “Halka hizmet, Hakk'a hizmettir.” anlayışı gereği insanın yaptığı ya da yapacağı her türlü hayır ve hasenat aslında dolaylı olarak Allah'a yapılmış sayılır. Aynı şekilde yine, “Yaratılanı, Yaratan'dan ötürü sevmek” anlayışı çerçevesinde Allah'ın halifesi olarak şerefendirilmiş bu değerli varlığın yani insanın değeri bir kez daha gözler önüne serilmiş bulunmaktadır.⁹⁷ Nitekim konuya bu bakış açısıyla yaklaşılması manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin temelini teşkil etmektedir.

3.1.3. Değer ve İnanç Unsuru

Değer ve inanç unsuru noktasında, *değerler*, insanların inşa ettikleri temellerdir. *İnanç* ise, insanın duygu, düşünce ve davranışlarına yön veren en önemli motivasyonlardan birisidir.⁹⁸ Bu iki unsur bir araya geldiğinde kişinin olayları anlama ve anlamlandırma olasılığı da o denli artacaktır. İnanç öyle güçlü bir unsurdur ki, inancı sağlam olan her birey bu Allah veya kutsal inancının verdiği güç ve kuvvetle kendisinin bile inanamayacağı bir şekilde her türlü olay ve güçlüğün üstesinden gelecektir. İnsanoğlu sırtını hep maddî şeylere dayar ve sanki o maddî şeyler hiç yok olmayacakmış gibi davranır. Bu tıpkı deprem afetinde temeli sağlam yapılmış ev ile çürük yapılmış ev misali gibidir. Yani kişi ilgili konu bağlamında ruhunun, bedeninin ve gönlünün temelini sağlam bir yere yani Allah'a bağlar ise ne denli büyük şiddetten bir sarsıntı ya da ne türden bir güçlkle karşılaşsa karşılaşsın yıkılmayacaktır. Ancak temelini bu dünyanın gelip geçici hazları uğruna nefesine dayayan kimse ise, ufacak bir sarsıntı ya da güçlükte dahi ayakta

⁹⁷ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 31.

⁹⁸ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 39.

duramayacak ve yıkılacaktır. Oysa insanoğlu, onu ondan daha iyi anlayan, koruyan, sarıp sarmalayan bir güç olduğunu unuttur bir şekilde yaşam sürmektedir. Aslında insan, bu dünya hayatında sırtını bu manevî güce yani yıkılmaz ve ebedi bir güç olan Allah (c.c.)'a dayayıp ona güvendiği taktirde üstesinden gelinemeyecek hiçbir güçlük ve zorluğun olmadığını anlayacaktır.

Öte yandan insanın manevî boyutu, bireyin kendisiyle yüzleşmesi ve “Ben kimim?”, “Ne için yaratıldım?”, “Hayattaki önceliklerim nedir?” tarzında varoluşsal sorular sormasını da içermektedir. Bireyin bu neviden birtakım sorulara verdiği yanıtlar, onun manevî dünyasının ne durumda olduğu hakkında da ipuçları verir. Ancak sözü edilen bu manevî dünya oldukça kişisel bir yapı arz etmektedir. Yani her bireyin önem atfettiği unsurlar, anlamlı bulunduğu şeyler ve inancı gereği benimsediği tutum ve tavırlar o bireye özgü bir yapıya haizdir. Bu yapı kişinin yaşamı boyunca karşılaştığı olayları anlamlandırma ve algılama biçimine göre değişiklik gösterir.⁹⁹ Bu hususta, yukarıda değinilen türden varoluşsal sorulara anlamlı cevaplar verebildiği müddetçe kişinin hayatının da o oranda anlam ve önem kazanacağını ifade edilmesi gerekir. Zira insan, bu hayata bir defa geldiğini, bir birey olarak kendisinin yerini kendinden başka kimsenin alamayacağını idrak eder ve dolayısıyla kendi değerini fark edebilen bir kimse olmayı başarabilirse o denli hayata da büyük bir sorumluluk duygusuyla umut penceresinden bakabilecektir. Böyle bir bilince sahip kimse yaşamını kuruntu, vehim ve vesvese tarzı boş duygularla geçirip çöpe atmayı göze alamayacaktır. O, varoluşunun “neden” ve “anlam” ını fark ettiği için tüm “nasıl” lara katlanıp, sabredebilecektir.¹⁰⁰

Ez cümle çok boyutlu bir varlık yapısına sahip olan insanoğlunun, sahip olduğu boyutların hepsi birbiriyle etkileşim içinde bir yapı arz eder. Dolayısıyla fizyolojik bir rahatsızlık hisseden birey, psikolojik olarak, aynı şekilde psikolojik bir rahatsızlık yaşayan birey de fizyolojik olarak birtakım problemler yaşayabilir. Bu yüzden bu süreçte, bu tür problemlerin üstesinden gelebilmek adına her alanın kendi uzmanıyla birlikte iletişim ve etkileşim hâlinde çalışılması esastır.

Tüm bunların özeti olarak manevî danışmanlık ve rehberlik sürecini, bireyin hayatında önem verdiği unsurları fark etmesi, kendi anlam kaynaklarını keşfetmesi ve inanç

⁹⁹ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 39.

¹⁰⁰ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 90.

dünyalarının yaşamına etkilerini bilmesine yardımcı olma süreci olarak tanımlamak da mümkündür. Dolayısıyla bireyin manevî boyutu onun, önem verdiği, anlam yüklediği ve inancı doğrultusunda şekillendirdiği bütün unsurları kapsar. Bu unsurlar kişiyi hayata bağlayan, yaşama sevinci ve enerjisi veren, olaylara bakış ve anlamlandırış biçiminde ona güç ve moral sağlayan temel faktörler olarak ifade edilebilir. Fakat bazı zamanlarda kişinin karşılaştığı birtakım durumlar ve olaylar bu hayatta önem verdiği, anlam yüklediği unsurları sorgulamasına ve yeniden gözden geçirmesine neden olabilir. İşte bu türden zor ve sıkıntılı yaşam anlarında bireyin, fiziksel ve psiko-sosyal açıdan güçlükler yaşadığı gibi manevî açıdan da güçlükler yaşaması kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim yaşayan her canlı gibi özellikle irade ve ihtiyar sahibi tek varlık olan insanın yaşamın herhangi bir döneminde maddî ya da manevî birtakım problemler yaşaması olası bir durumdur. Ancak birey içinde bulunduğu bu tarz güçlüklerle her zaman başa çıkamayabilir. Dahası birey hayat sahası içerisinde yaşadığı bu neviden durum ve olaylar karşısında yine birbirinden farklı birtakım tavır ve tutumlar içerisinde olabilir. Aslolan problem ya da sıkıntı yaşamaması değil, ona karşı takındığı tavır ve bakış açısının isabetli olması için çabalamasıdır.

Zira kişi bazı zamanlarda bu durumlar karşısında, “*Ömrümü nelere harcamışım!*” gibi sözlerle serzenişte bulunabilir hatta “*Bunlar neden hep benim başıma geliyor?*” ve “*Acaba Allah beni cezalandırıyor mu?*” gibi isyana varabilecek sözler de sarf edebilir.¹⁰¹ Bu sorgulama süreci aslında bireyin, hayatı ve yaşadığı olayları gözden geçirme ve yeniden anlamlandırma sürecidir. Bu süreç, bir nevi yaşadığı durumla başa çıkma (cope with) sürecidir. Eğer bu başa çıkma sürecinde dinî saikler varsa bu dinî ve manevî başa çıkma süreci olarak tanımlanır. Bu süreçlerin her birinde de manevî danışmanlık hizmetini yürütecek olan kişilerin bireye gerekli destek ve yardım noktasındaki rolleri bir hayli fazladır. İşte bu başa çıkma sürecinde, manevî danışmanlık hizmetleri, kişinin Allah ile olan ilişkisini de gözden geçirmesi noktasında gerekli yardımı ve desteği sunmalıdır. Bu süreçte bazıları başına gelen birtakım olayları hayra yorarak kendileri için bir fırsat olarak değerlendirip, gereken dersi çıkarma gibi “olumlu başa çıkma” yönünde aksiyonlar sergilemektedir. Öte yandan bazı kimseler ise başına gelenlerin Allah’ın bir cezası olduğunu, Allah’ın kendilerini sevmediği, unuttuğu gibi birtakım vehimlere kapılarak

¹⁰¹ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 42.

“olumsuz başa çıkma” yönünde düşünceler de sergileyebilmektedir. Böylesi durumlarda da manevî danışmanlık hizmetleri, kişiye gerekli destek ve yardımı sağlayarak bu tür düşüncelerin anlamsız ve yersiz olduğunu hissettirip, bireyin olumlu başa çıkma seviyesine ulaşabilmesinde gereken desteği sağlama gibi önemli bir görevi de üstlenebilmelidir.¹⁰²

Öte yandan başından beri ifade edildiği üzere insanın maddî refahı, sağlığı ve varlığı kadar, manevî huzuru, sükûnu ve mutluluğu da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰³ Burada aslanan sadece maddî doyum değil, manevî tatmin ve doyumdur. İnsan nasıl ki yemek, içmek, uyumak türünden birincil fiziksel ihtiyaçlarını karşılamadan yaşamıyorsa, kendini gerçekleştirme, olgunlaşma ve farkındalığa ulaşmak gibi manevî ihtiyaçlarını da karşılamadan müreffeh bir hayat sürmesi düşünülemez. Bu noktada verilen genelde din hizmetleri ve özelde manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri bireyin hayatı anlama ve anlamlandırma noktasında gayret ve çaba içerisine girerek birtakım çalışmalar yürütmektedir.

Yine bu hususta manevî danışmanlık süreci sadece görüşmeyle sınırlı değil, bu sürecin görüşme ötesi birtakım hizmet ve ritüelleri kapsadığı ilkesinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Yani bu süreç, sadece o anlık bir görüşmeyle sınırlı kalmamalı, bu görüşmenin ötesinde danışan bireye kendi başına birtakım şeyleri yönetebileceği ritüellerle onun yaşam sahnesinde aktif roller almasında yardımcı olma faaliyetidir. Dolayısıyla manevî danışmanlık ve rehberlik süreci, bireye her ân ve durumda müdahale etmek ona komutlar vermek ya da motamot yönlendirerek robotlaştırmak ve silikleştirmek değil aksine bu gibi durumlarda ona sadece destek olarak kendi çabası ve kararlarıyla içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmasına yardımcı olma sürecidir. Bu anlamda da manevî danışmanlık süreci bir tür eşlik etme sürecidir.¹⁰⁴

Yine manevî danışmanlık, bireye yönelik bir yardım sürecidir. Bu süreçte danışanın da kendisiyle, başkalarıyla ve Allah’la olmak üzere üç yönlü bir ilişki şekli ve silsilesi vardır. Bu ilişkiler sevgi ve şefkatle kurulduğu zaman kişiye fayda ve esenlik verirken nefret ve öfke gibi olumsuz duygularla beslendiğinde bireyde yıkıcı ilişkilere neden olur ki bu da

¹⁰² Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 41-43.

¹⁰³ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 9.

¹⁰⁴ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 27.

kişinin yaşamına zarar verici bir etki doğurur.¹⁰⁵ Aslında bu ilişkilerin her biri birbirine domino taşı gibi bağlıdır. Birinden birisi eksik kurulduğunda diğerini de etkiler. Bu da kişinin yaşamında belli başlı sıkıntılar yaşamasına neden olabilir. Bu denli sıkıntıların yaşanmaması ve bireyin yaşam kalitesinin düşmemesi için her bir ilişkiyi dengede ve doğru bir düzlem üzere kurmak büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu neviden sıkıntıları olan bireylerin iletişim şekillerinin ıslahı noktasında manevî danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu süreçte bireyin, ilişkisinin nerede kopuk, hatalı ya da bozuk olduğu hususunun tespiti ve ıslâhı noktasında gerekli yardım ve destek sağlanmalıdır.

Diğer taraftan manevî danışmanlık hizmetleri sadece dinî bilgi aktarımında bulunan bir hizmet süreci olarak da tahayyül edilmemelidir. Dolayısıyla bu hizmet süreci, salt dinî bilgi aktarımı ve öğretimden ziyade muhataplarını tanımayı, hâlden anlamayı, gerektiğinde onlarla empati kurabilmeyi ve bu başa çıkma sürecinde onlara destek ve yardımcı olabilmeyi hedefleyen bir süreçtir. Bunun yanı sıra manevî danışmanlık salt bir dert dinleme faaliyeti olarak da düşünülmemelidir. Eğer öyle bir misyonu olsaydı insanın, derdini ya da sıkıntısını anlattığı herhangi birinden bir farkı olmazdı. Oysa manevî danışmanlık hizmetlerinde bir duygu paylaşımı, duygu aktarımı vardır. Bu da manevî danışmanlık sürecini alelade bir görüşme veya sohbet süreci olmaktan çıkarır. Bu süreçte gerekli yol ve yöntemler kullanılarak, uygun bir ortam teminiyle kişiye yardımcı ve destek olmak amaçlanır.

Ayrıca manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri genellikle gündelik konu ve sorunlar etrafında ortaya çıkar.¹⁰⁶ Aslında bireyin yaşadığı her türlü şeyin ardında dinî ve etik sorular, hayatın anlamı, amacı, bireyin kimliği, kişiliği ve benliği ile ilgili sorgulamalar yatmaktadır. Bir bakıma manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bu süreçte bireye asıl sorunun nereden kaynaklandığının farkındalığını sağlayarak bu sorulara uygun cevaplar verebilmesinde ve hayatını da o doğrultuda yönlendirmesinde destek ve yardımcı olma sürecidir. Burada, yapılan pek çok çalışmanın da gösterdiği üzere kişinin kriz durumlarında, normal hayat durumlarından daha çok dine ve dinî uygulamalara rağbet gösterdiği hususunun da ifade edilmesi gerekir. Dolayısıyla kişi, böyle zamanlarda

¹⁰⁵ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 29.

¹⁰⁶ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 32.

bu yönde telkinler talep etmektedir. Bu yüzden bu süreçte bireye istediği, ihtiyacı olan ve aradığı cevaplara ulaşabilmesinde dinî-manevî destek sağlanmalıdır.

Son olarak ilgili hususta, İslam Medeniyeti'nin eksik kaldığı noktanın bu medeniyetin içinden filizlenen bu alanın fidelerini başka medeniyetlerin kaynaklarında arayarak kendi topraklarına ekip yeşermesini beklemek olduğu ifade edilebilir. Oysa zaten söz konusu medeniyetin kaynaklarında bolca bulunan fideler bulunup, toprağa ekilse, yöntem, teori ve uygulamada hiçbir sıkıntı kalmayacaktır. Bu yüzden yapılması gereken ilk şey elden geldiğince İslam medeniyetinin ürettiği bu nadide kaynakları inceleyip, gün yüzüne çıkarma gerekliliğidir. Nitekim bu kaynaklardan biri olan ve söz konusu çalışmada da yer yer atıfta bulunulan Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî adlı değerli ve hikmetli eseridir. Zira Mevlânâ, Mesnevî'sinde yer alan binlerce beyitte insanın hâllerini, tavırlarını ve hislerini en iyi şekilde analiz edip hikâye üslubuyla tasvir etmiştir. Aynı zamanda Hz. Mevlânâ'nın bu nadide eseri içerisinde barındırdığı birçok hikmetli hikayeye ve verdiği mesajlarla dünyanın her yerinden övgü almış ve üzerinde binleri aşan çalışma yapılagelmiştir.

3.2. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Sürecinin Boyutları

Manevî danışmanlık süreci; terapi, tebliğ ve dua olmak üzere üç boyutlu bir süreç olarak tasvir edilmiştir. İlk olarak bu sürecin üçüncü boyutunu teşkil eden ve aynı zamanda en önemli boyutu olan dua boyutundan bahsetmek ilgili konu açısından yerinde bir yaklaşım olacaktır. *Dua*, Allah'ı tecrübe etmek, Allah ile bir şeyler tecrübe etmek demektir. Aslında bu boyut, manevî danışmanlığın dinî ve manevî boyutunu öne çıkaran ve belirginleştiren bir boyuttur.¹⁰⁷ Nitekim ihtiyacın anahtarı olarak nitelendirilen duanın, manevî ve ruhsal iyileşme ve de tedavi sürecinde çok önemli etki ve faydalarının olduğu aşikârdır. Bu anlamda İslam tasavvuf düşüncesi açısından dua, Allah (c.c.) ile kulu birbirine bağlayan en güçlü iletişim aracı olduğu gibi din psikolojisi açısından da manevî, psikolojik ve ruhsal sıkıntılarının bir çözüm yolu ve terapi biçimidir. Bu bağlamda Hz. Mevlânâ, duanın insan üzerindeki müthiş terapi özelliğini, "*Biz ney gibiyiz. Bizdeki ses Sendendir. Biz dağ gibiyiz, bizdeki yankı Sendendir. Biz, kazanıp kaybetmede satranç gibiyiz. Ey sanatları hoş olan Allah'ım, bizi oynatan Sensin. Kazanıp kaybetmemiz*

¹⁰⁷ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 29.

Sendendir.” şeklindeki hikmet dolu sözleriyle ifade etmiştir.¹⁰⁸ Aynı zamanda kişi dua ederken “Nereden geldim?”, “Nereye gideceğim?”, “Bu dünyadaki varlığımın ve yaşamın anlam ve amacı nedir?” tarzındaki sorulara da cevap bulmuş olur. Nitekim psikoloji literatüründe insan varlığının anlam ve amacını sorgulatan bu tür sorular, her insanda az ya da çok yaşanan “benlik arayışı” (propriate striving) sürecinin bir sonucudur.¹⁰⁹

İşte bu bağlamda dua, varlığın ve içinde yaşanan âlemin anlamını insana sunan bu neviden soru ve sorgulamalara cevap vererek, benlik arayışı sürecinde insana sunduğu katkıda etkisini hissettirir. Öyle ki benlik arayışı sürecinde hayatın ve birey olarak kendisinin anlam ve amacını keşfeden insan, dua ettiği anda “kendi eşsiz benliğini bulması ve kimlik arayışı” anlamında kendini keşfetme (self- discovery) yolcuğunda ilk adımını atmış olur. Zira bu farkındalık ya da kendini keşfetme süreci kişinin kendini inşa etme sürecinin ilk basamağı olarak ifade edilebilir. Nitekim bireyin kendisini keşfetme süreci geliştikçe, birey kendisini daha iyi anlayabilecek noktaya erişir. Böylece de ne tür davranışları niçin yaptığını ve hangi tür durumlarda neden o şekilde hissettiğini fark edebilecek seviyeye ulaşır. Nihayetinde kendini bulma, fark etme ve keşfetme süreci olarak dua, aynı zamanda insanın Rabbini de keşfetme ve fark etme sürecidir. Kendi farkındalığına erişen insan, bu bağlamda ilahî bütünleşmeyi gerçekleştirerek duanın terapik etkisini de kavrayabilir. Zira Allah Teâlâ Mü’min Sûresi 60. Âyet-i Kerîme’inde kullarına hitaben; “...Bana dua edin, duanızı kabul edeyim...”¹¹⁰ buyurarak mü’min kulunun her daim çalacağı kapının ve uğrayacağı durağın neresi olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bu anlamda dua; insanı yaratan, asıl kaynağı ve özüyle olan bir sohbettir, bir buluşma ve kavuşma ânıdır. Ancak Allah Teâlâ’ya yapılan bu türden bir duanın, sadece el açmaktan ibaret olduğu da zannedilmemelidir. İnsanın her davranışı ve düşüncesi de aslında birer dua mesabesinde. Dolayısıyla birey günlük yaşantısında ne düşündüğüne

¹⁰⁸ Esmâ Sayın, “Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”, *Tasavvuf Terapisi: Kalbi Allah’a Bağlama Sanatı ile Psikolojik Sorunlarımızı Nasıl Çözeriz?* (İstanbul: Hayy Kitap, 2020), 128-132.

¹⁰⁹ Esmâ Sayın, “Tasavvuf ve Psikoloji Açısından Duanın Terapik Etkileri”, *Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu* 1/1 (2012), 426, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buyasambid/issue/29824/320895>.

¹¹⁰ Mü’min Sûresi 60. Âyet Tefsîri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%BCmin-suresi/4193/60-ayet-tefsiri>.

ve nasıl davrandığına da dikkat etmelidir ki kaçındığı düşünceler ya da davranışlar duaya dönüşüp kendisini bulmuş olmasın.¹¹¹

Yine dua aracılığıyla Allah (c.c.) ile manevî anlamda güçlü ve sarsılmaz bir bağ kuran insanın, aynı şekilde Allah ile ilişkisel bağları da güçlü ve sarsılmaz bir şekilde kurulduğu için insanın huzur ve güvenliğinin asli ve sonsuz kaynağı Allah (c.c) ile olan bu sarsılmaz ve güçlü irtibatının, onun sağlığı, gelişimi ve ilerlemesinde temel rol oynadığı görülmektedir. Zira dua, insanın Allah'la bağının en önemli tecellilerinden birisidir. İnsan, kaygılar ve yaşamın getirisi olan birtakım sorunlar gibi muhtelif nedenler dolayısıyla Allah'a yönelir ve Allah'a münacatta bulunur.¹¹² Bu noktada kişinin, kökleri her derdin devası, her sıkıntının reçetesi olan Allah'a doğru gittiği ve Allah ile birleştiği için o kökler öylesine güçlü ve derindir ki Allah ile böylesine ulvî bir bağ kurabilmiş kimseleri hiçbir kişi ya da olay yıkamaz, zarar veremez. Bu bağ ve düşünce yapısına erişebilmiş bir insan, yaşamını güven ve huzur içinde sürerken başına her an her şeyin gelebileceğinin bilincinde bir şekilde tetikte ve uyanıktır. Bu anlamda yaşam, kökleri sağlam bir ağaca benzetilebilir. Yaşam kökleri, gövdesi, dalları ve yapraklarıyla bir bütündür. Bu da tıpkı insanın tüm âzâlarının sağlıklı ve yerli yerince olduğundaki durumu gibidir. Bu noktada ağacın kökleri, gövdesi ve dalları her daim mevcuttur. Ancak yaprakları o ilk andaki yeşil renkteki canlılığını kaybederek mevsimden mevsime sararıp dökülebilir. İşte mü'minin yaşamı da tıpkı bu ağaç misalidir. Bazen yeşillenebilir bazen de sararıp solarak dökülebilir. Ama insanoğlu her şart ve zamanda başına ne türden bir olay gelirse gelsin Allah'a güvenip dayanarak, köklerini O'na doğru salar. Böylece O'na olan kulluk görevi ve bağlılığının bir gereği olarak sadece ve sadece O'na yalvarıp yakararak bu olumsuz hâllere anlam verme ve üstesinden gelme noktasında bilinç, farkındalık ve şuur sahibi olabilir.

Dolayısıyla tüm bunların ötesinde duanın insan üzerindeki etkileri saymakla bitmeyecek kadar fazladır. Ancak bunların birkaçına burada ismen yer vermek gerekirse; bireyin özsaygı ve özgüven oluşumunda, kendini gerçekleştirme sürecinde, bilişsel tutarlılık ve kişilik bütünlüğü açısından, kaygı, korku ve depresyon tedavisinde ve nihayetinde

¹¹¹ Hakan Mengüç, *Kalbin Temizse Hikâyen Mutlu Biter* (İstanbul: Destek Yayınları, 2022), 181.

¹¹² Muhammed Rıza Salarifer vd., *İslamî Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen* (İstanbul: el- Mustafa Yayınları, 2014), 200.

nevrotik suçluluk duygusu ve narsisim tedavisinde duanın olumlu ve terapik etkisinden söz etmek mümkündür.¹¹³

Diğer iki boyuta göz atıldığında ise pek de manevî danışmanlığı ilgilendiren ve ilgilendiği boyutlar olmadığı görülür. Bu sürecin birincisi olan *terapi yapmak* manevî danışmanın işi değildir ki böyle bir amacın peşinde de değildir ve olamaz. İkinci boyutta ise, *tebliğ* boyutu yer almaktadır. Bu boyutta daha ziyade camii de cemaate yönelik yapılan bir faaliyet olarak görülebilir.¹¹⁴

3.3. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetinin İlkeleri

İlgili konu bağlamında değinilmesi gereken hususlardan birisi de manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin birtakım ilkelerinin varlığı hususudur. Bu ilkelerden ilki ve belki de en önemlisi “*insana saygı*” ilkesidir. Bu minvalde yine tıpkı Yûnus Emre’nin “*Yaratılanı severim Yaratandan ötürü*” anlayışı ve Hz. Mevlânâ’nın hoşgörü penceresinden mahlûkata ve insana bakış açısı dikkate alındığında bu husus daha iyi anlaşılacaktır. Yani bu süreçte, bireye sevgi ve saygı çerçevesi içerisinde muamelede bulunmak sürecin daha doğru ve sağlıklı ilerlemesi için temel kaidelerden birisini teşkil etmektedir. Bu hizmet alanının bir diğer önemli ilkesi ise hizmet sürecinin “*danışan merkezli*” yürütülmesi gerekliliğidir. Yani bu süreç, bireye bir şeyleri dayatma, onun yerine kararlar alma şeklinde aksiyonlarda bulunma değil, bu zorlu süreçle başa çıkabilmesi açısından bireye destek olma, rehberlik etme ve bu yolculukta ona eşlik etme şeklinde yürütülmelidir.¹¹⁵ Dolayısıyla sürecin başında muhatabı tanıma ve çıkılan yolculuğu planlama açısından danışan başroldeyken yani daha aktif bir role sahipken, yola çıkıldığında ve yolculuk başladığında artık başrol danışandır. Bu noktada danışmanın hem başrolü çalıp hem de yönetmen gibi davranıp her şeye müdahale eden konumunda olmaktan ziyade yardımcı oyuncu ve yardımcı yönetmen gibi kendisine ihtiyaç duyulduğunda devreye girip, gerektiğinde gerekli desteği sağlaması sürecin daha sağlıklı ve doğru ilerlemesi açısından elzemdir. Çünkü bir imtihan dünyasından ibaret olan dünya hayatında, her insan kendi hayatının başrolü ve yönetmenidir.

¹¹³ Sayın, “Tasavvuf ve Psikoloji Açısından Duanın Terapik Etkileri”, 424-430.

¹¹⁴ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 29.

¹¹⁵ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 59.

Öte yandan bu sürecin daha sağlıklı ve doğru ilerleyebilmesi açısından varolan bir diğer ilke bu hizmeti sunacak olan danışmanların yeni fikir ve uygulamalara açık olup, kendini geliştirme, yenileme ve ilerletme noktasında gerekli azim ve çabayı göstermeleri gerekliliğidir. Böylece süreç içerisinde ufku ve zihni açık olan danışman, olaylar karşısında her daim teyakkuz halinde olacaktır.¹¹⁶

Yine bu süreçte danışman, danışanın mahremiyet alanına önem göstermeli ve onunla ilgili önemli, önemsiz hiçbir hususu başka kurum ya da kişilerle paylaşmamalıdır. Ayrıca bu süreçte kurum çalışanlarıyla da koordineli bir şekilde çalışmak önemlidir. Sözelimi manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri şu anda Diyanet İşleri Başkanlığı'na yürütülmekte olan bir hizmet sahasıdır. Dolayısıyla bu noktada kurumla el ele, iş birliği içinde ve koordineli bir çalışma yürütülmeye gerekli özen gösterilmeye çalışılmalıdır.¹¹⁷

Son olarak bu süreçte danışmanın da en nihayetinde bir insan olduğu hususu unutulmamalıdır. Bu yüzden danışmanın da bir insan olmasından mütevellit onun da kendi fiziksel, psiko-sosyal ve manevî sağlığı ve bütünlüğünü korumasına ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla gerekirse bu noktada profesyonel bir destek alması hususu göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda ilgili sürecin daha verimli ve üretken yürütülebilmesi adına bu hizmeti verecek olan kişiler önce kendi sağlığını korumalıdır. Böylece kendi sağlığını koruyabilen kimselerin, yeri geldiğinde bir başkasına da faydası dokunur. Tasavvufî terbiye sürecindeki ayna metaforu misali kişi karşısına kendisini yansıtır. Dolayısıyla kendisi olmamış, olgunlaşmamış, gelişmemiş ve belli bir farkındalığa ulaşmamış bir insanın başkasını oldurmaya, olgunlaştırmaya veya geliştirmeye hiçbir katkı ve etkisi olmayacaktır. Bu yüzden kendi gönül dünyasını yeşertememiş, problemlerini aşamamış belli yolları kat edememiş ve en nihayetinde kendi yarasına merhem olamamış bir kimsenin başka yaralara merhem olması beklenemez.

Günümüzde manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine yüklenen teolojik ve psikolojik birtakım kriterler vardır. Teolojik açıdan bakıldığında danışman, Allah tarafından görevlendirilmiş, O'nun yeryüzündeki elçisi konumundayken; psikoloji açısından ise danışman, psikolojik kriterlere göre yetişmiş, belli yol ve yöntem üzere geliştirilmiş birtakım yeterliliklere sahip kişi olarak nitelenir. Oysa manevî danışmanlık

¹¹⁶ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 59.

¹¹⁷ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 60.

hizmetleri bu iki kimliği de bünyesinde barındıran çok yönlü bir hizmettir. Tabii burada manevî danışmanlık hizmetlerinin en önemli fonksiyonlarından biri olan “teselli” bağlamında duruma yaklaşılabilecek olursa teolojik kaynağın daha baskın işlediği görülecektir. Çünkü bu tesellinin Allah’tan geldiği pek çok kaynakta önemle vurgulanmaktadır. Bu anlamda özünde manevî danışmanlığın asıl öznesini Allah teşkil etmektedir. Ancak bu, âleme ve yeryüzüne entegre edildiğinde özne konumundaki Allah doğrudan değil de belli araçlar vasıtasıyla kendini hissettirir. Bu da bu hizmet alanının, İslam inancında ilk rehberlik faaliyetini yürüten kimseler olarak genelde Peygamberler özelde ise Hz. Muhammed (s.a.s) aracılığıyla yürütülen bir hizmet alanı olduğunu gösterir. Bu anlamda O, Allah’ın rehberlik otoritesinin yeryüzünde vücut bulmuş hâli aynı zamanda ilk rehber ve ilk danışmandır. Nitekim Allah Teâlâ, Resûlü’ne indirdiği Kur’ân’ı Kerîm’le ve Kur’ân’ı Kerîm’in teselli amaçlı nâzil olmuş sûreleriyle ve âyetleriyle asıl teselli kaynağını insanoğluna göstermektedir. Bu anlamda nâzil olan Duhâ Sûresi, İnşirah Sûresi ve daha birçok sûre ve âyet, insanın içinde bulunduğu zor zamanlarında ona kalp ferahlığı ve rahatlığı vererek en büyük teselli kaynağını sunan sihirli ve mucizevi tedavi cümlelerini içeren bir hazine sandığı gibidir. Bu minvalde özellikle İnşirâh Sûresi içerisinde barındırdığı hazinevî anlamı ile aslında insanlığa huzurun reçetesini vermektedir. Bu hikmetli sûrede Allah Teâlâ, darda kalmış olan aciz kullarına her zorlukla birlikte bir kolaylık olduğunu, insanın hayır sandığında şer, şer sandığında ise hayır olabileceğini vurgulamanın yanı sıra dara düştüğünde ya da boşta kaldığında veyahut da hayatın anlam ve amacını yitirmeye yüz tuttuğunda yıkılmayıp doğrulmayı ve yalnızca Allah’tan ümit edip O’na dayanıp, güvenmesi gerektiğini ifade buyurmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir sûrenin ardından müslüman ve mü’min olan kullar için çareyi başka yer ve şeylerde aramaya çalışmak beyhude bir çabadan öte bir şey değildir.

Manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin nesnesi ise insandır. Bu anlamda başlangıçta manevî danışmanlığın nesnesi daha çok günahkâr insanken zamanla insanın bütünü olan ruhu, daha sonra ise yaşam ve inanç yardımına muhtaç olan insanın kendisi manevî danışmanlığın nesnesi haline gelmiştir.¹¹⁸

¹¹⁸ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*.

Diğer taraftan manevî danışmanlık ve rehberliğin öznesini, Allah Teâlâ ve O'nun yeryüzü temsilciliğini yürüten başta Peygamberler ve Hz. Peygamber (s.a.s) oluşturmakta iken daha sonra Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in takipçileri olan kimseler oluşturmuştur. Nesnesini ise tüm ruhî ve manevî özellikleriyle insanın teşkil ettiği görülmüştür. Bu anlamda manevî danışmanlık hizmetlerinin başlıca amaç ve hedeflerinden birisinin de insanların ruhlarına bakmak, onunla ilgilenmek ve bir nevi ruh ve gönül doktorluğu yapmak olduğunu ifade etmek gerekir. Tabii burada yine insanın üç boyutlu bir varlık olduğunun göz ardı edilmemesi ve onun her yönüyle dikkate alınması gerektiği vurgulanması gereken bir diğer husustur. İnsan sadece beden ya da ruh ile değil; beden, ruh ve akıl bütünlüğüyle anlaşılıp çözümlenmesi gereken bir varlıktır. Dolayısıyla bunların her birinin denge ve bir bütünlük içinde sağlık ve iyilik halinin korunması önemlidir. Çünkü daha öncede ifade edildiği üzere bu hususların her biri birbirine bağlıdır. Bu anlamda bazen fiziksel ağrı, acı ve gerginlik gibi sorunları olan kimseler uzmanına gittiği zaman herhangi bir fizyolojik bozukluk veya rahatsızlığı olmayabilir. İşte bu durumda ruha bakılması gerekir. Çünkü bazen kişinin ruhunda meydana gelen şeyler de her anlamda onu hasta edebilir. Dolayısıyla birey her açıdan kendini beslemeli, doyurmalı ve geliştirmelidir. Bu noktada bedenini beslediği, doyurduğu ve geliştirdiği kadar ruhunu da besleyip, doyurmalıdır. Böylece bütüncül mânâda sağlık ve iyilik haline erişebilir. Nitekim bu anlamda manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri için “ruh bakımı”; bu hizmeti yürüten kimseler için ise “ruh bakıcıları” şeklinde nitelemeler yapılmıştır.

İnsana bakışta bir başka yaklaşımda İslam anlayışı dışındaki bazı anlayışlarda yer alan pesimist ve defisit yaklaşımıdır. Yani bu anlayışlar nazarında insan özünde, kötü, eksik, noksan ve hastalıklı bir varlık olarak tahayyül edilir. Dolayısıyla insan, bu anlayışlara göre daha ziyade nesneleştirilir. Nesneleştirilen insanın ise hep eksik, kötü, günahkâr ve hatalı yönlerine vurgu yapılır. Oysa İslamî düşünce anlayışında insan, kötü ve günahkâr bir tabiata sahip olarak kendisine yardım edilen bir nesne değil daha ziyade tüm güç ve zaaflarıyla, eksiklik ve noksanlıklarıyla, umut ve şüpheleriyle onurlu ve değerli bir varlıktır. İnsan Hz. İnsan olma makamındadır. Dolayısıyla o her hâli, duygusu, hissi ve durumuyla kabul edilmeye layık olan bir varlıktır. Bu da manevî danışmanlık hizmetlerinin insanlara inanç ve yaşam sorunlarında yardım etmeyi talep etmesini gerektirir.

Kısacası her dönemde bu hizmetin nesne ve öznesinin kim olduğu -özellikle öznesinin- tartışılrsa da en nihayetinde anlaşılan odur ki bu hizmetlerin öznesini de nesnesini de “*insan*” teşkil etmektedir. Nesne olarak insan, yaşam ve inanç sorunlarında desteğe ihtiyaç duyarken; özne olarak insan, bu türden soru ve sorunlara sahip kimselere destek olma ve eşlik edebilme yetenek ve yeterliğine sahip olan kimselerden müteşekkildir. Dolayısıyla burada manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinin unsurlarını teşkil eden danışman ve danışan rolünün tanımlaması yapılmaktadır. Buna göre danışman bu sürecin öznesiyken, danışan ise nesnesidir.¹¹⁹

Manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde kerigmatik yani teolojik anlayışta daha çok bireyin mevcut durumu baz alınarak onun Allah ile olan ilişkisi üzerinden bireyi Allah’a yakınlatacak vasıtalar ile bireyde birtakım araçlar tesis edilmeye çalışılır. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu da tebliğ metodu ile sağlanmaya çalışılır. Bu noktada kişi “Nasıl daha iyi bir kul olurum?” kaygısıyla kendini ve bakış açısını değiştirmeye çabalar. Bu doğrultuda da hayatını düzene sokmak için gayret eder. Dolayısıyla konuya tebliğ ve irşâd ekseni yaklaşıldığında manevî danışmanlık hizmetleri bir bakıma bir tür *iyileştirme* ve *terbiye* faaliyeti olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra psikolojik yaklaşımda ise manevî danışmanlık hizmetleri daha ziyade bireylerin kötü, acı zamanlarında ve kriz anlarında onlara eşlik etmeyi ve yanlarında olmayı kendisine bir görev ve amaç olarak belirler.¹²⁰

Öte yandan manevî danışmanlık, bireylere kendileriyle ve başkalarıyla nasıl iletişim kurmaları gerektiği noktasında iletişim becerileri kazandırılma süreci olarak da tanımlanabilir.¹²¹ Burada kastedilen iletişim becerisi kazandırma anlayışı öncelikle bireyin kendisini, kim olduğunu ve mevcut potansiyelini tanıyıp, bilmesini sağlamak ve böylece bireye neler yapıp yapamayacağını görmesinde yardımcı olmaktır. Bu bir nevi bireye sınırlarını tanıtmaktır. Sınırlarını tanıyan birey ise hem kendi sınırlarını hem de başkasının sınırlarını görüp o minvalde hareket etmeyi öğrenir. Nitekim haddini ve sınırlarını iyi bilen bir insan, yaşamını da o denli dengeli bir şekilde sürdürür. Bu da bu şekilde yaşamını sürdüren bireylerin daha az ruhsal sıkıntı ve çalkantılara düşer olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bireyler, kendilerine güven duyan, saygılı ve sevgili bir

¹¹⁹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 33.

¹²⁰ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 34.

¹²¹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 35.

kimse olduklarından olaylara ve durumlara bakış açıları da daha makul, dengeli ve isabetli olacağı için hayat dengeleri ve ruh sağlıkları da daha normal seyredecektir.

Yine manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bireye kendini tanıma, fark etme, keşfetme ve kendini kabul etme sürecinde dinî unsurlarında desteğiyle bireye eşlik etme faaliyetidir. Öte yandan bu hizmet süreci, bireyin olgunlaşmasına olanak sağlar ve böylece de kişilik gelişimi noktasında bireyde değişiklikler ve ilerlemelerin zuhur etmesine katkı sağlar.¹²²

Ayrıca ifade edilen her bir hususu manevî danışmanlık ve rehberliğin “*insan olma yardımı*” ana başlığı altında üç alt başlıkta değerlendirmek de mümkündür. Bu noktada bireyi “*daha anlamlı bir hayata cesaretlendirmek*” noktasında ona farkındalık kazandırarak hem hayatının hem de insan olarak kendisinin anlam ve değeri üzerinden daha sağlıklı ve zengin bir yaşam biçimi sunulabilir. Dolayısıyla bu hizmet sürecinde, bireye kendini ve hayatı anlamlandırma noktasında gerekli destek sağlanması da önemli bir mesele olarak dikkate alınmalıdır.¹²³

Yine bireyle konuşarak onun yaşam gerçekliğine açılma noktasında gerekli atılım ve adımlar atılmalıdır. Nihayetinde insan konuşarak anlaşan ve anlaşılan bir varlıktır. Nitekim özellikle dini soru(n) ve krizlerde konuşmak, anlatmak ve anlaşılmak daha da büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bu tarz gelişigüzel, rahatlıkla konuşul(a)mayan meselelerde bu işin ehli kişilerle yol almak ve iletişim kurmak bu noktada bireyin rahatlaması ve doğru bir anlam bağı kurabilmesi açısından önemlidir.¹²⁴ Dolayısıyla bu süreçte muhatap aktif bir şekilde içten ve dikkatlice dinlenmelidir. Buna göre ona, bu kriz sürecini atlatmasında yardım ve destek olunmalıdır.

Nihayetinde bireyde umutsuzluk anlarında umut uyandırmak gerekir. Bu noktada yine ayna misali kişinin kendisini ve kendi içindekini muhatabını yansıtacağı hususu unutulmamalıdır. Dolayısıyla içi boş, mesnetsiz bir şekilde ümit aşılama çalışmaktan ziyade bu süreci yürüten danışmanın ilk önce kendisi ümit var olmalıdır. Böyle olduğu takdirde muhatabına da o denli ümit aşılabilir ve bu yönde bir etki uyandırabilir.¹²⁵ Bu noktada umut ve anlam aşılama sürecinin bir bütün olduğu da unutulmamalıdır. Tabiri

¹²² Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 35.

¹²³ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 35.

¹²⁴ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 35.

¹²⁵ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 36.

caizse bu iki süreç bir elmanın iki yarısı gibidir. Hayata anlam vermede umudun, hayata daha umutlu bakabilmek için de anlamın bu noktada çok önemli olduğu ve âdeta bir bütünün ayrılmaz parçaları gibi işlev gördükleri söylenebilir.

Ayrıca manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde birey, yaşamda toplumla iç içe olduğunun farkında ve bilincinde olmalıdır. Ancak bu noktada birey, kendini topluma haddinden fazla kaptırdığı ve adapte ettiği takdirde zamanla kendi kişiselliğini veya bireyselliğini yitirebilir. Ya da süreç tam tersi seyredip birey aşırı bireysel bir tavır takınarak olayların ardındaki sosyal ve toplumsal arka planı göz ardı edebilir. Bu noktada her iki ihtimalin de gerçekleşmemesi adına yapılması gereken manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde, bireyin olaylara yaklaşımındaki dengeyi kurabilmesinde gereken yardım ve desteğin sağlanması gerekliliğidir.¹²⁶

Yine her birey kendi anlam ve zihin dünyasında belli başlı dini tasavvurlara sahiptir ve her biri bu tasavvurları kendi nitelemeleriyle ifade etmektedir. Dolayısıyla herkesin dine yaklaşımı, din anlayışı birbirinden farklıdır. Bu yüzden manevî danışmanlık sürecinde bu farklı tutumlar eleştirilip, yargılanmadan bireye hitap edilmeli ve varolan soru(n)lar bu çerçevede çözülmeye çalışılmalıdır.

Bu kapsamda ilgili konu çerçevesinde bir hizmet alanı olarak manevî danışmanlık ve rehberlik alanının “*danışanı iyileştirme*”, “*danışanı destekleme*” ve “*danışanı yönlendirme*” olmak üzere üç boyutlu bir hizmet alanını teşkil ettiğini ifade etmek gerekir.¹²⁷ Dolayısıyla yapılan hizmet sürecinde bireye iyileştirme hizmetleri kapsamında muhatabın mevcut durumu dahilinde daha iyiye doğru gelişmesi açısından destek ve yardım sunmanın yanı sıra bireyi destekleme ve gerektiğinde de ilgili yerlere yönlendirme kapsamında hizmet çalışmaları sürdürülmektedir.

Son olarak manevî danışmanlık sürecinde, bireyin her zaman kendi sorumluluğunu alma cesaretine sahip olmasına yardımcı olmak gerekliliği hususu da büyük bir önem arz etmektedir.¹²⁸ Bu süreçte bireye sahip olduğu mevcut potansiyel gücü hatırlatılarak sorunlarını çözme noktasında yardımcı olunmalıdır. Ayrıca kendi sorunlarını aslında kendisinin çözebileceği farkındalığı uyandırılarak birey yüreklendirilmeye çalışılmalıdır.

¹²⁶ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 37.

¹²⁷ Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, 31.

¹²⁸ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 38.

Nitekim yeryüzünde hiçbir varlık yoktur ki sorunlarını tek başına çözüp, başa çıkmasın. Aslında sorun bireylerin sorunları çözüp, kriz durumlarıyla başa çıkma noktasında değil, çözüme gidecek yolları ve vasıtaları keşfedememeleri ya da keşfedip nasıl ve nerede kullanmaları gerektiğinin bilincine varamamalarındadır. Yani bir nevi asıl sorun yol, iz bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla manevî danışmanlık sürecinde bireye bu araçlar ve vasıtalar fark ettirilerek sorunları çözmeleri ve üstesinden gelmeleri noktasında gereken destek ve yardım sağlanması da oldukça önemli olan bir diğer husustur.

3.4. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Arasındaki Fark

Manevî danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerini, diğer danışma türlerinden ayıran en önemli özelliği manevî danışmanlık hizmetlerinin, dini iletişimin belirli bir şekli olarak görülmesidir. Bu bağlamda psikolojik danışmanlık süreci, sosyal ilişkileri düzenleme ve insanın yaşam memnuniyetini artırma yönünde destek sunarken; manevî danışmanlık süreci, danışan bireyin anlamlandırış şekli ve bunun Allah ile kurduğu iletişime yansımaları yönünde destek sunar.¹²⁹

Söz konusu husus bağlamında psikoloji ve din hizmetleri alanının buluşması 1930'larda "*pastoral psikoloji*" adını alarak Amerikalı rahip Anton Boisen öncülüğünde başlamıştır. *Pastoral psikoloji*, insanın problemlerine din çerçevesinde çözüm bulmak için disiplinlerarası bir çalışmayı öngörür ve dini pratikleri psikolojik bir bakış açısıyla yorumlar.¹³⁰ Bu anlamda manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin psikolojik danışmanlıkla olan ilişkisi noktasında, iki alanın da birbiriyle ilgisi ve ilişkisi olmakla beraber manevî danışmanlık hizmetlerini yürüten danışmanın dinî eğitim almış olması ve danışma sürecinde dinî ve manevî unsurlara yer vermesi onu psikolojik danışmanlık hizmetlerinden farklı kılmaktadır.¹³¹ Bu da danışmanlık sürecinde danışmanın dinî motifler, semboller, şahsiyetler ve kıssalardan bolca faydalanabileceğini göstermektedir.

Birçok Avrupa ülkesinde de uygulanagelen bu yaklaşımın ayırt edici özelliği özdeneyim (kendilik tecrübesi) ve yaparak öğrenme (learning- by-doing) oldukça önemli bir eğitim

¹²⁹ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 52.

¹³⁰ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 19.

¹³¹ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 17.

türüdür.¹³² Bu eğitim bir bakıma bir manevî bakım ya da manevî danışmanlık eğitimidir. Bu minvalde manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, akademik kaynaklarda Batı dünyasında daha fazla ön planda ve daha köklü bir alan olarak zikredilse de bu alanın kökleri ve izlerinin yüzyıllar öncesinde Kur'ân'ı Kerîm'in ifadeleri ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in uygulamalarında açıkça görüldüğü müşahede edilmektedir. Dolayısıyla manevî danışmanlık ve rehberliğin yöntem ve teknikleri zımnen ve şeklen Kur'ân'ı Kerîm'in ifadeleri ve Efendimiz (s.a.s)'in uygulamalarında bolca yer almaktadır.

Bu noktada manevî danışmanlık hizmetleri ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin her ikisi de insanların ruhsal problemleriyle ilgilenme ortak noktasında buluşmuş olsalar dahi her iki alanı da birbirinden ayıran hususların olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Manevî danışmanlık alanının psikolojik danışmanlık hizmetlerinden farklı olarak merkezine din unsurunu aldığı için yani dinle bağlantılı olduğunun unutulmaması gerekir. Bu anlamda bu hizmeti yürütecek kişi, dinle bağlantılıdır, dini kaynaklardan beslenmektedir ve bu görüşme süreci de dini bir içerik taşımaktadır. Dolayısıyla manevî danışmanlık hizmetlerinden yararlanacak olan kişi, bu hizmetin dinî bir yönünün bulunduğu farkında olmalı ve bu anlamda manevî danışmanın görüşmeye dini de yanında getirdiğinin ve kişiliklerinde Allah ya da kutsalı sembolize ettiğinin farkında ve bilincinde olmalıdır. Bu anlamda manevî danışmanlık sürecinde danışman, bir nevi Allah (c.c)'in temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu noktada manevî danışmanlık hizmetlerinin her zaman böyle kutsal ve değerli bir role bürünmüş kişilerin yürüttüğü bir faaliyet olarak anılmayabileceği de unutulmamalıdır. Ayrıca söz konusu faaliyetlere ilişkin bu türden olumlu bir bakış açısının yanı sıra bu hizmetlerin sadece ölüm anlarında devreye giriyormuş gibi “ölüm tellalı” ya da sadece dini ilgilendiren hususlarda olabileceği vehmini uyandıran “din adamı”, “imam” gibi tam olarak manevî danışmanlık hizmetleriyle bağdaşmayacak şekilde tek yönlü ve sığ bir bakış açısını yansıtan eksik, yanlış, hatalı ve indirgeyici yaklaşımlar da mevcuttur.¹³³

Fakat bu hizmetin uygulama boyutu dikkate alındığında salt dinî tebliğ ve irşâd aracı olarak değerlendirmenin doğru bir yaklaşım olmayacağı anlaşılacaktır. Tabii ki manevî danışmanlık hizmetinin içeriği ve hizmet alanı dikkate alındığında dinî boyutunun olduğu

¹³² Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 19.

¹³³ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 26.

kaçınılmaz bir gerçekliktir. Fakat bu dinî boyuttaki bilgi ve konular ağırlıklı olarak ancak muhatapın istediği zaman ve ölçüde görüşmeye dahil edilir. Aksi takdirde bu hizmetin, salt dinî bir tebliğ ve irşâd ameliyesi olarak değerlendirilmesi durumunda sahip olduğu misyon ve vizyon noktasında hatalı ve eksik bir yükleme yapılmış olacaktır. Oysa manevî danışmanlık hizmetlerine, kapsamı gereği vaaz veya öğüt vermek için değil manevî ve psikolojik anlamda desteğe ve yardıma muhtaç olan bireyleri güçlendirme ve destekleme süreci olarak yaklaşmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu süreçte dini bilgiler doğrudan değil destekleyici olarak kullanılır. Kısacası bu süreçte din, ancak muhatap böyle bir inanç ve talebe sahipse sürece destekleyici bir unsur olarak dahil edilir. Tabii burada sürece dinin dahil edilip edilmemesi noktasında bireyin gönüllülüğünün esas olduğu hususunu yeniden vurgulamak yerinde olacaktır.

Bu sürecin doğrudan Allah (c.c) ile ilgili olduğu yaklaşımı da pek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü görüşmenin amacı Allah'la doğrudan irtibat kurmak değil, Allah'ın görüşme ortamında olduğunun hissedilmesi, hissettirilmesi ve kişide bu farkındalık ve hissiyat hâlinin oluşturulmasıdır. Dolayısıyla bu süreçte aslolan ne konuşulduğu değil yani konuşulan konudan ziyade nasıl konuşulduğunun yanı sıra verilmek istenen mesajın hangi yöntemle nasıl ve ne şekilde verileceğidir.¹³⁴

3.5. Manevî Danışmanlık ve Rehberlik ile İrşâd ve Vaaz Faaliyetleri Arasındaki İlişki

Manevî danışmanlık ile irşâd ve vaaz faaliyetleri arasında da bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim her iki faaliyette aynı kaynaktan beslenme söz konusudur. Yani Kur'ân'ı Kerîm ve Sünnet gibi dini kaynaklardan beslenme noktasında ortak bir menbaya sahiptirler. Bu anlamda her iki hizmet alanının da sağlam kaynaklardan doğru bilgi aktarımı sağlama noktasındaki rolleri önemlidir. Ancak dinî irşâd ve vaaz hizmetleri daha çok “konuşma” ekseninde bireylere bilgi aktarımı yapmaktan ibaretken; manevî danışmanlık hizmetleri ise daha ziyade “dinleme” ekseninde bireye salt dini bilgi aktarımında bulunmanın ötesinde onu anlama ve bireyinde kendini anlama, olayları anlamlandırma noktasında gerekli destek ve yardımı sağlama süreci olarak nitelenebilir. Kısacası vaaz ve irşâd faaliyetleri bilgi alan-veren ilişkisinden ibaretken; manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde ise, bilgi alan-veren ilişkisi değil bundan da öte

¹³⁴ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 26-29.

danışman ile danışanın kriz anlarında, problem durumlarıyla başa çıkma sürecinde birlikte anlam arayışı gerçekleştirmeleri söz konusudur. Dolayısıyla bu süreç, sorunları anlama ve anlamlandırma noktasında karşılıklı etkileşim ve iletişim kurularak beraber ilerleme yolculuğudur.¹³⁵ Ancak bu hususta irşâd faaliyetlerinin, inananlar arasında manevî dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan araçların temelinde bulunduğunu da ifade etmek gerekir.¹³⁶

Öte yandan dinî bir faaliyet kapsamında “*irşâd*” olarak isimlendirilen MDR alanının, İslam kültür ve medeniyetinde de asırlar öncesine dayanan zengin bir geçmişi vardır. Ancak alanın sistemsal ve teorik gelişimi noktasında Batı daha ileri ve gelişmiş bir konumda görülmektedir. Bu hususta Batı ülkelerinin bu alanı teori ve pratik noktasında oldukça ileri bir noktaya taşımış olmalarına rağmen söz konusu alanın İslam dünyasında teori ve pratik açısından gelişimine yeni yeni başlayan bir alan olduğu söylenebilir. Bu olgu da İslam dünyasını, sanki bu alanda Batı dünyasının gerisindeymişçesine göstermektedir. Oysa daha önce de değinildiği üzere Kur’ân’ı Kerîm’in rehber âyetleri ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünneti başta olmak üzere, daha sonraki dönemlerde pek çok klasik eser, ahlâk kitapları ve diğer kaynaklarda bu alanın yöntem ve uygulamalarına sıklıkla rastlanmaktadır. Zira insan değer ve geleneklerinden uzaklaştıkça varoluşsal bir boşluğa düşmektedir. Zaten bu da kişinin kronik can sıkıntısı içinde olması demektir. Yine aynı zamanda insan, bu mânâ âleminde pusulasını kaybetmiş kişi misali aslında anlam içinde anlamsızlık duygusuyla kıvranıp durmaktadır. Zira bu varlıklar dünyasında hayatın anlamı her daim birtakım değişimler gösterip kaybolmazken ne yazık ki insan varlığı da değişmekte ama bazen de kaybolmaktadır. İşte mânâ âleminde aradığı anlamı bulamayıp kaybolan insan acı ve ıstırap içinde çaresiz bir şekilde ne yapacağını bilemez bir hâlde oradan oraya savrulup gider. Bu noktada insan, yaşamdaki ıstırabına, huzursuzluğuna neden olan bu türden bir haletiruhiyeyi bir anda değiştiremiyorsa dahi ona karşı olan tutumunu belirleyip bakış açısını değiştirebilir. Çünkü bu anlamda kişinin çekmiş olduğu gereksiz ıstırap kahramanlık değil, mazoşizmdir.¹³⁷

¹³⁵ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 58.

¹³⁶ Esra Hacımüftüoğlu, “Kur’ân’da İrşâd Üslubu”, *Peygamberimiz, Cami ve İrşâd* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 31.

¹³⁷ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 112-149.

4. MANEVÎ DANIŞMAN VE DANIŞANIN TAŞIMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

4.1. Manevî Danışman

Teolojik yani dini perspektiften bakıldığında manevî danışman, Allah tarafından görevlendirilen bir görevli, Allah kelamının şahidi, sözcüsü ve insanları kutsalın azametli huzuruna çıkararak bir rehber olarak görülürken; konuya pastoral psikoloji açısından bakıldığında ise manevî danışman, psikolojik kriterlere göre geliştirilmiş bir dizi yeterliğe sahip kişi olarak tanımlanabilir.¹³⁸

Bu noktada öncelikle danışmanın, kendilik (öz biliş) ve insan bilgisine sahip olmasının yanı sıra kendi dinî değerlerinin de farkında olması gerekir.¹³⁹ Nitekim burada dikkat edilmesi gereken husus danışmanın, salt psikolojik danışmanlık ve rehberlik yapmadığı, onun dinî bir kültürü, geçmişi, eğitimi ve misyonu beraberinde barındırdığıdır. Dolayısıyla taşıdığı bu dinî misyonla beraber bu alandan doğacak ya da doğabilecek soru(n)lara karşı da bilgili, hazırlıklı ve tecrübeli olması gerekmektedir.

Bu minvalde *manevî danışman* ile *psikolojik danışman* ve *psikiyatrist* arasındaki farka da değinmek yerinde olacaktır. Çünkü manevî danışman profesyonel anlamda herhangi bir psikoloji ve psikiyatri eğitimi almış bir kimse değildir. Onun dayandığı esas dayanak dindir, dinî kültürdür. Yani manevî danışman dinden, dinî kültürden beslenir. Bu yüzden hiçbir ücret ve maddi karşılık talep etmeksizin kendisinden talep edilen hizmeti sadece Allah rızası için yerine getirmeye çalışır. Dolayısıyla gücünü maddiyattan değil de maneviyattan aldığı için bu kutsal görevin farkında olarak onun tek ve yegâne motivasyonu olan Allah rızasını kazanma gayret ve çabasıyla görevini yürütmeye çalışır. Zaten bu bilinçte ve şuurda olan bir manevî danışman beraberinde huzur ve mutluluk getirir, o ölçüde de etkin olur. Öte yandan psikolojik danışman bireye, sadece dünyada tatmin olabileceği bir şekilde yol göstermeye çalışırken; manevî danışman sadece bu dünya da değil aynı zamanda öteki dünyada da tatmin olabileceği bir şekilde bireye rehberlik etmeye çalışır. Yani o, birey için sadece maddi âlemin temsilcisi olan dünya hayatını güzelleştirmeye çalışmaz, manevî hayatın temsilcisi olan ahiret hayatını da süslemeye çalışır. Dolayısıyla manevî danışmanın asıl farkı bu noktada ortaya çıkar.

¹³⁸ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 43.

¹³⁹ İlhan Topuz, “Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler”, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2018), 250, <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=ar&midno=102986250&Dergivalkod=1007>.

Çünkü psikolojik danışmanlar mutluluk tuzağına düşmüş bireye mutluluğu temin etmeye çalışırken; manevî danışmanlar hem bu fâni dünya hayatında hem de ebedî ahiret yurdunda güven ve huzur gibi kalıcı duyguları sağlamaya çalışırlar. Bu anlamda manevî danışmanlar, bireyin yara almış, kanayan, sızlayan ruh ve gönül dünyalarına mutluluk gibi geçici hazlar ekerek bir süre sonra yaranın tekrar kanayıp, sızlamasından ziyade, huzur, güven gibi kalıcı duygular ekerek hem bu fâni dünya hayatında hem de ahiret yurdunda ebedi saadet yolunda bir önder, rehber ve yol gösterici görev ve sorumluluğunu üstlenerek ellerindeki meşale ile ruh doktorluğu görevlerini hakkıyla icrâ etmeye çalışan kimselerdir.

Diğer taraftan manevî danışman, sahip olduğu ilmin ve sınırlarının farkında olarak kendi ilmini ve sınırlarını aşan alanlara müdahil olmaması gerektiğinin de bilincinde olmalıdır. O, kendi sınırları ve bilgisi dahilinde hareket ettiği ölçüde başarılı ve etkili olabilir. Ancak burada manevî danışmanın hizmet sahasının oldukça geniş olduğu hususunun da ifade edilmesi gerekir. Onun hizmet sahası sadece kriz, sıkıntı ve problem gibi olağanüstü durumlarda değil; doğum, cenaze, düğün vb. olağan yaşam şartlarında da bireye destek ve yardımcı olmayı kapsamaktadır. Ancak bir manevî danışmanın, temel dayanak noktası olan iyi bir dinî eğitimin yanı sıra ilmini destekleyecek psikoloji, insan, toplum gibi bilimlere de vâkıf olması gerektiği aşikârdır. Nitekim iyi bir manevî danışman her daim gelişmeye ve şartlar elverdiği ölçüde değişmeye açık olmalıdır.¹⁴⁰ Fakat bu, manevî danışmanın bu alanlarda uzman ve otorite olduğu anlamına gelmemektedir. Bu yüzden manevî danışman kendini aşan konularda işine yaradığı ölçüde bilgi sahibi olmalı ama kendi sınırları dahilinde hareket ederek sınırlarını aşan alanlara müdahale etme girişiminde bulunmamaya özen göstermelidir.

Manevî danışman olabilmek için sadece belli bir süre eğitim almak da yeterli değildir. Bu statüde hizmet veren ve verecek olan kimseler hayat boyu öğrenime ve gelişime açık olmalıdır. Çünkü karşılaştıkları durumlar kişisel, bireysel olgular olduğu için herbir bireye özgü tavırlar takınmaları gerekli olduğundan her daim yeni bir deneyime ve tecrübeye açık ve hazır olmalıdırlar. Dolayısıyla bu alanda hizmet veren kimseler her zaman yeni tecrübe ve deneyim alanlarına hazır olmalı, kendisini de bu şekilde öğrenmeye ve eğitime açık olarak yetiştirmeye gayret göstermelidir. Zuhal Ağıkaya

¹⁴⁰ İlhan Topuz, “Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler”, 250.

Şahin'in Karl Frielingsdorf'un görüşlerine atfen ifade ettiği üzere bu ise ancak "tecrübeyle öğrenme (learning-by-doing)" ile mümkündür. Bu da bu görevi ve hizmet sorumluluğunu üstlenen kimselerin hizmet içi çalıştıkça öğrenecekleri, yaşadıkça geliştirecekleri anlamına gelmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere manevî danışmanlar çalıştıkça öğrenir, öğrendikçe gelişir, geliştikçe de büyür ve ilerleme kaydetmesi daha olası ve kolay olur. Böylece hem kendi yeterlilikleri hem de çevreyi anlama ve anlamlandırma yetileri gelişerek kuvvet kazanır. Buna da *tecrübeyle dayalı yaşam boyu öğrenme* ya da *yaşamın kendisinden öğrenme* denir. İşte bu hayat boyu öğrenme olgusu denilen şey ise sadece rasyonel, teorik bir öğrenme değil yanı sıra bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bu hizmet faaliyetini yürüten kişinin duygularını, hislerini de işin içine katan bir süreçtir. Yani bu süreci bir nevi duyguyla yoğurulmuş bilgi eksenli bir süreç olarak ifade etmek mümkündür.¹⁴¹

Yine bu çerçevede geçmişten bugüne yanıt aranan bir başka hususta "*Manevî danışmanlık hizmeti öğrenilebilir mi?*" sorusu üzerinde olmuştur. Eskiden daha yoğunlukta olan bir anlayışa göre, manevî danışmanlık hizmeti bir karizma işidir ve bu anlayışta olanlara göre de manevî danışmanlığın öğrenilemez olduğu dolayısıyla onun bir yeteneğe dahası ise bir karizmaya dayandığı anlayışı hakimdir. Ancak karşıt bir görüşte ise bu tezin aksine manevî danışmanlığın öğrenilebileceği tezi ileri sürülmüştür. Bu anlayışa sahip olanlara göre ise manevî danışmanlık işi bir tecrübe işidir ve tecrübe de sistematik olarak zamanla kazanılabilen bir şeydir. Dolayısıyla belli bir eğitim alarak, zamanla yaşantılar ve tecrübeler edinerek manevî danışman olunabilir.

Manevî danışmanlık hizmeti kendi içinde bir iletişim ağına sahip olduğu için yani bir diyalog temelinde yürütüldüğünden her daim bir *kendilik tecrübesi* yani özdeneyim gerektirir. Bu yüzden kendilik tecrübesi için manevî danışmanlık hizmetlerinin sağlıklı yürütülebilmesi açısından olmazsa olmaz şartlarından biridir denilebilir.¹⁴² Bu bağlamda kişi kendilik tecrübesi ile kendisinin ve varolan potansiyellerinin farkına vararak kendi değerini anlamının yanı sıra diğer insanlara da değer verme noktasında kendini geliştirir.¹⁴³ Zira manevî danışmanların insanın yapısını anlaması açısından bu süreci

¹⁴¹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 58.

¹⁴² Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 58.

¹⁴³ İlhan Topuz, "Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler", 250.

doğru ve yetkin bir şekilde yürütebilmesi için bir insan teki olarak kendi değerini fark etmenin yanı sıra diğer insanlara da bu anlamda değer vermesi önemlidir.

Manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde, manevî danışmanın yeterliliği açısından birtakım öğrenme ilkeleri de mevcuttur. Bu ilkelerden ilki olan *yaparak yaşayarak öğrenme* ilkesinden daha önce bahsedildi. Bir diğer ilke olan *kişi odaklı öğrenme* ilkesine gelince bu ilkeden kasıt manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetini yürütecek olan manevî danışmanın her şeyin ötesinde kişisel samimiyet (inandırıcılık) yetisinin gelişmiş olması bu hizmet sürecinin sağlıklı ve başarılı yürütülebilmesi için önemlidir. Nitekim bu neviden kişisel samimiyete sahip bir danışman, tavırlarıyla insanları rahatlatabilme yetisine de sahiptir.¹⁴⁴ Bu, sürecin güven ve şeffaflık içinde yürütülmesi için danışmanın, danışanına bu denli rahat ve güvenli atmosferi sağlaması önemli bir husustur. Bahsedildiği üzere bu görevi yürütecek olan kişi öncelikle kendilik tecrübesine sahip olmalıdır. Yani kendi kişilik eğitimi üzerinde belli bir yol katetmiş ve bu doğrultuda kendisini ve kişiliğini tanıyabilmiş, geliştirebilmiş ve terbiye edebilmiş bir kimse olmalıdır. Bu noktada kendilik bilinci olan bir insan, belli başlı tecrübeler deneyimlemiş, kendi yaşamından iz bırakan bu nevi şeylerle yüzleşmiş ve doğru çözüm yollarını keşfederek bunların üstesinden gelebilmiş olan kimsedir. Zira kendi derdiyle yüzleşip, dermanını bulan ve kendi derdine reçete yazabilen bir kimsenin başkalarının derdini, sorununu anlamada daha mahir ve etkin olacağı aşıkrdır. Dolayısıyla bu anlamda sözü edilen hizmete talip olan kimselerin her şeyden evvel kendini tanınması, bilmesi ve kendi sorunlarını algılayıp, üstesinden gelme yetisine sahip olması gerekir. Böyle olduğunda öteki kimselerin kişisel alanlarıyla yüzleştiği zaman hazırlıklı bir şekilde abartı tepkiler vermeden ötekinin de problemini algılayıp o zemin üzere muhataba gerekli müdahalelerde bulanabilir.¹⁴⁵ Nitekim manevî danışmanlık hizmetini sunacak olan kimselerin öncelikle kendi yaşantılarında zengin bir hayat srmş olmaları önemlidir. Zira danışmanların, danışanlarının ruhsal durumlarını yaşaması ya da en azından hissetmesi gerekir. İşte böyle olduğunda süreç daha anlamlı ve sürdürülebilir bir şekilde ilerleyebilir.

¹⁴⁴ İlhan Topuz, "Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler", 250.

¹⁴⁵ Ağılkaya şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya rneği)*, 60.

Yanı sıra iyi bir manevî danışman *tecrübeye dayalı ve sürece odaklı bir öğrenme* biçimine sahiptir. Burada her iki tarafında yani danışmanın da danışanın da karşılıklı iletişim hâlinde yeni tecrübeler edineceği ve süreç içerisinde birbirlerini eğiterek geliştirecekleri bununla beraber birbirlerine çok şey öğretecekleri her iki taraf açısından da kazançlı bir süreç olacağı açıktır. Ancak önemli olan bu süreçte her iki tarafında birbirlerine açık ve net davranmaları böylelikle de süreci doğru adımlarla yürütmeleridir. Bunun dışında iyi bir manevî danışman bu süreçte kendi dinî, manevî arka planını ifade noktasında da kendini geliştirmelidir. Yani bir manevî danışman muhatabıyla iletişim hâlindeyken kendi dinî inanç ve geleneklerini, kendi yaşam amacını ve anlamını hissederek ve hissettirerek doğru bir şekilde muhataplara yansıtmasını bilmelidir. Dolayısıyla öncelikle dinî inanç ve geleneklerini iyice bilip, özümsemeli ve içselleştirmeli ki muhataplarda da aynı şekilde etki ve iz bırakabilsin. Zira manevî danışmanlık bir temsil makamıdır. Manevî danışmanda bu temsil makamının yegâne temsilcisidir. Dolayısıyla görevi gereği kutsal bir makamın temsilcisi olduğundan mütevellit temsil ettiği konumu anlamadan, kendine mâl etmeden yol alması ve aldırması pek de olası bir durum olmaz. Kendini, gönlünü her daim ayna misali düşünen ve öyle gören bu kutsal görevin taliplileri bunun bilincinde öncelikle kendi gönlünü dertlerden, sıkıntılardan arındırıp, parlatabildiğinde gönlündeki bu aydınlığı, huzuru ve temizliği yeri geldiğinde öteki tarafa da yansıtıp hissettirebilme kudretine sahip olur. Ancak burada, manevî danışmanın mesleğinin gerektirdiği yeterlilikler ile dinî yeterliliklerini harmanlayarak hareket etmesi gerektiğinin de ifade edilmesi gerekir. Yani bir alanı dışlayarak diğerine öncelik vermesi ya da dışlaması yeterli değildir. Bu yüzden her iki yeterlilik alanını da sentezleyip kişisel bir maneviyat geliştirmesi şarttır.¹⁴⁶ Bu husus Hz. Mevlânâ'nın da verdiği pergel misali gibi, bu görevi ifâ edecek olan kimseler için, pergelin iğneli sabit olan ucu dinî ilimleri temsil ederken dönen diğer ucu ise diğer bilimleri temsil etmektedir. Dolayısıyla danışman, manevî danışmanlık ve rehberlik görevini yürütürken esas başlangıç noktasını dinî ilimler, dinî kaynaklar oluştursa da diğer döner ayağıyla bu süreçte işe yarayacak bilimlere de vâkıf olması gerekmektedir.

Bu minvalde teolojik yapı içerisinde güncel manevî danışmanlık soru ve sorunlarının olduğu hususuna da değinilmesi gerekir. Bu soru ve sorunlar bağlamında manevî

¹⁴⁶ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 60-61.

danışmanların tartışması gereken birtakım meseleler vardır. Kısaca bu meselelere değinilmesi gerekirse, *seküler ve dini çoğulculuğun hâkim olduğu bir toplumda Allah sorunu, kötülük problemi, günah ve suç problemleri, ölmek, ölüm ve ölümden sonra hayat* gibi kökeni din olan bu türden soru ve sorunlarla sıklıkla karşılaşılabilirdiği söylenilebilir.¹⁴⁷ İşte bu türden soru ve sorunlara makul cevaplar verebilmesi için manevî danışmanın gereken teolojik bilgi ve eğitimin yanı sıra psikoloji, sosyal-psikoloji gibi bilim dallarına da gerektiği ölçüde hâkim olması gerekmektedir. Bu bağlamda psikanaliz, hümanistik psikoloji, sistem psikolojisi, kişilik teorileri, iletişim teorisi, gelişim psikolojisi, sembol teorisi, ritüel teorisi, ölüm ve yas teorileri gibi alanlarda da temel bilgiler edinip yetkin olması gerekir.¹⁴⁸

Bu yüzden bu neviden şüphe ve inkâr problemi yaşayan bireylerde doğru Allah tasavvuru ve algısının oluşturulmaya gayret edilmesinin yanı sıra bu doğru yaratıcı algısının getirdiği evren telakkisine bakmak ve o yönde çalışmalar yapmak yerinde olacaktır. Bu aşamada da öncelikle destek ve yardımda bulunacak olan manevî danışmanın bahsedilen bu tasavvurlarının sağlam, sağlıklı ve doğru bir zemin üzere olması gerekmektedir. Bu sebeple daha önce de ifade edildiği üzere etkili ve iyi bir manevî danışmanın kendilik tecrübesi (öz-deneyim) kazanmış olması önemlidir. Yani öncelikle sahip olduğu kişisel farkındalık ve anlayış ile kendisinin bazı şeyleri deneyimleyerek ve hissederek taşları yerine oturtmuş olması gerekmektedir. Bu tıpkı bir bina misali gibidir. Binanın temeli çürükse üzerine atılan katların hiçbir önemi yoktur. Dolayısıyla kişi daha temelden doğru tasavvurlar edinmediyse, taşları yerine doğru koyamadıysa üzerine istediği kadar kat çıksın eninde sonunda o bina çöker ve tüm çaba ve emek boşa gider. Aynı zamanda yıkılırken etrafındaki binalara da hasar verir ve belki de kendisini yıktığı gibi başkalarını da yıkıp geçer. Bu nedenle aslolan emin adımlarla, sağlam bir zemin üzere yükselmek hem birey olarak kendisine hem de toplumun bir ferdi olarak çevreye fayda vermektir. Yine aslında kendilik tecrübesi, kendini hasta hissetmeyen, kendi potansiyel ve sınırlarını görmek isteyen bireylerin geçtikleri bir süreçtir. Dolayısıyla bir nevi binasını sağlam temeller üzerine kurmak isteyen kimselerin uğraşdır. Bu tecrübeyi deneyimleyen kişiler, kendilik algısını ve iletişim becerilerini yükselterek böylece gündelik yaşam problemleriyle daha kolay ve rahat bir şekilde başa çıkabilirler. Bu tecrübe ise tek başına

¹⁴⁷ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 63.

¹⁴⁸ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 64-65.

değil, karşılıklı olarak kazanılan bir tecrübedir. Bu yüzden bireyin önce kendi duygularını ve ruhsal durumunu analiz edip, anlaması gerekir. Zaten böylesi bir kavrayış ve algılayış düzeyindeki insan başkalarının duygularını da kolaylıkla anlayabilir. Kısacası kendini tanımış, anlamış, fark etmiş ve böylece kendi binasının temellerini sağlam atarak yükselmeye çalışan insan, başkasını da kolaylıkla anlayıp, tanıyabilir. Bu tanıma ise, salt entelektüel ve teorik bir bilgiden ziyade duygusal olgunluk ve otokontrol ile gerçekleşir.¹⁴⁹

Bu noktada manevî danışmanın muhatabındaki sorunu anlayıp, anlamlandırabilmesi o sorunun ve ürettiği duygunun manevî danışmada da var olup olmamasına bağlıdır. Yani insan kendinde olmayan, kendisinin deneyimlemediği bir şeyi kolay kolay anlayıp, anlamlandırılmaz. Nitekim benzer deneyimler yaşamamış olan birisi karşısındaki kimsenin ne yaşadığını ya da ne hissedip hissetmediğini anlayıp anlamlandırılmaz. Sözelimi açlık hâlini deneyimlememiş bir kimse açlıktan ölmek üzere olan bir insanın yaşadığı ruhu çökerten zihinsel çatışma ve iradenin ezilişini çok zor anlayıp, anlamlandırabilir.¹⁵⁰ Bu nedenle kendilik tecrübesi önemli bir husustur. Ancak bu da manevî danışmanın her derdi, sıkıntıyı yaşamış olması zorunda olduğu anlamına gelmemelidir. Tabii ki manevî danışman her türlü derdi ve sıkıntıyı çekmiş kimse değildir. Ama yaşamının bir evresinde mutlaka benzer ya da benzer olmayan birtakım dert ve sıkıntılarla yüzleşmiş ve o anlarda bu sıkıntılardan kaçmadan onlarla yüzleşerek dik ve diri bir şekilde pes etmeden üstesinden gelebilmiş kimsedir.¹⁵¹ Bilindiği üzere bu dünya imtihan dünyasıdır ve Allah her daim kullarını sınamak, sabrını ölçmek için küçük veyahut da büyük birtakım musibetlerle onları terbiye etmiştir. İşte böylesi sıkıntılı anlarda kul hemen pes edip isyana sürüklenirse bu olgunlaşma sürecinde imtihanı geçemeyip kendini ya olduğu yerde ham hâlde bırakır ya da daha da geriye gider. Oysa şu üç günlük fâni dünya da insan kendisine onca nimet, rızık verilmişken arada bir gelen bu nimetlerin şükürü sadedinde birkaç musibete sabreder ve rıza gösterip, şükrederse hem bu imtihanı kazanmış hem de kendi tekâmül yolculuğunda kendisini bir adım öteye taşımış olma şerefine nail olmuş olur. Bu noktada aslolan insanın bakış açısını doğru yere kanalize edip hem hayatını hem de ruhunu çiçeklendirmektir. Dolayısıyla öncelikle

¹⁴⁹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 63-65.

¹⁵⁰ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 44.

¹⁵¹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 66.

manevî danışman kendi kişisel hayatında bu farkındalık ve olgunluk seviyesine erişebilmiş olmalıdır. Böylece ilerleyen zamanlarda bu türden sorunlar yaşayıp da işin içinden çıkmayan kimselerle karşılaştığında panik yapmadan o kimselerin derdine deva, yarasına merhem ve de acısına umut olabilir.

Öte yandan manevî danışmanın bu türden yaşanmış acı tecrübeler veya problemleri deneyimlemiş olmasının yanı sıra hiçbir şekilde bu sürece kendi acı deneyim ve tecrübelerini katmaması gerekir. Çünkü herkesin acısı, derdi ya da tasası biriciktir ve kendine özeldir. Burada çözüm acıları, dertleri yarıştırmakta değil tam aksi bireyin acıya bakış açısını anlayıp ona göre aksiyon almadadır. Yani manevî danışman karşılaştığı hiçbir olaya süreç içerisinde kendilik algısı ve tecrübelerini motamot katmadan ilerlemelidir. Çünkü kendilik algısı ve yaşadığı deneyimler birey olarak sadece kendini bağlar. Ancak o süreçten edindiği kazanımlarla farkındalık seviyesini artırır, kendini geliştirir, yeni bir bakış açısı kazanır ve bu bakış açısıyla insanları anlama ve algılama yetisini geliştirir. Böylece zamanla daha etkin ve yetkin bir birey hâline gelir. Eğer bu noktada kendi problemlerini halledip, üstesinden gelemiyse yani kendi hikayesi yarım bir şekilde başka hikayelere müdahil olmaya çalışırsa sonuç olduğundan daha felaket bir hâl alır. Nitekim henüz kendi hikayesini tamamlayamamış, onlarla başa çıkamadan boğuşan bir kimsenin başkasının problemlerini aşma ve çözme noktasında hiçbir fayda ve etkisi olamayacağı gayet açık bir husustur.

Bu noktada önemli olan bir diğer unsur, manevî danışmanın bu süreçte karşısına çıkabilecek her unsuru göz önünde bulundurarak sistematik öğrenme gerçekleştirmesi gerekliliğidir. Yani iyi bir manevî danışmanın içinde bulunduğu sosyal yapı ve çevreyi de iyi algılamış olması gerekir. Bu noktada yaşadığı toplumun eğitim durumu, davranış biçimi, yaşam ve inanç tarzı gibi etkenleri dikkate almış olması ve bu etkenlere göre aksiyon alması önemlidir. Dolayısıyla içinde yaşanılan toplumun kültürel, sosyal, siyasal, cinsel, etnik, dinî ve tarihi yapısının iyice tanınıp, bilinmesi ve bunların insanlara olan etkisinin göz ardı edilmemesi bir diğer önemli unsur olarak öne çıkmaktadır.¹⁵² Çünkü her insan içinde bulunduğu ortamın sosyal ve siyasal kalıplarından ister istemez etkilenmiş bir şekilde danışmanın karşısına gelir. Bu yüzden bu hizmet sürecinde arka planda yer alan bireyin sosyo-kültürel çevresi, eğitim düzeyi, yaşam standardı gibi

¹⁵² Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 61.

faktörler göz ardı edilmeden süreç titizlikle planlanmalıdır. Bu noktada etkili bir MDR hizmeti yürütebilmek ve sunabilmek açısından bu hizmeti yürütecek olan kişilerin öncelikle muhatabı olan insanı ve yapısını iyice tanıyıp, analiz etmesi gerekir. Yine kişinin içinde bulunduğu durumu, bu duruma karşı hissettiklerini, tavır ve tutumlarını dikkate alarak ona uygun bir şekilde hizmet sunulması gerektiği hususu da bu süreçte büyük bir öneme haizdir. Aksi takdirde süreç içerisinde her iki taraf açısından da olumsuz yönde kopmalar ve aksaklıklar yaşanabilir. Nitekim bu süreçte, danışmanlar hiçbir şekilde kendilerine danışanların sosyal ve siyasi kabullerini değiştirmeye yeltenmemelidir. Aksine onların görüş ve tutumlarına saygı duyulmalı ve onlarla herhangi bir siyasi veya sosyal tartışma ya da çekişme içerisine girilmemelidir. Bu hizmet süresince taraflar siyasi kimlik ve sosyal statülerini dışarıda bırakıp görüşme sahasına taşımamalıdır. Böylesi bir tutum ve tavır içerisinde olmak manevî danışmanlık hizmeti açısından doğrudan hizmet sürecine dolaylı olarak da bu hizmeti alanların dine bakış açılarında olumsuz bir aksiyon geliştirmelerine neden olabilir.¹⁵³

Her şeyden önce etkili bir manevî danışmanlık hizmeti için manevî danışmanın iyi bir dinleyici olması da önemli bir husustur. Aslında dinlemek ve tabii ki anlamak, anlamaya çalışmak bu hizmetin temelidir. İnsanlar konuşarak anlaşır ve anlaşılır. Dolayısıyla danışmanların, muhataplarını dinlerken aktif bir dinleyici olarak sözlü iletişimin yanı sıra sözsüz iletişimin de vasıtaları olan jest, mimik, hâl ve tavırlarını da değerlendirmeye dahil ederek dinleme ve anlama sürecini yürütmesi gerekir. Çünkü insan karmaşık yapıda bir varlıktır ve böylesi zor tabiata sahip bir varlığı anlamak da sanıldığı kadar pek de kolay bir şey değildir. Bazen sözlerinin de ötesinde başka vasıtalarla konuşmadan da pek çok şey anlatmak isteyebilir. Yine bazen dile getiremediklerini davranışlarıyla gösterip sezdirebilir. Bu yüzden danışmanlar sadece kâle değil hâle de önem vererek yani bireylerin söylediklerine değil söylemeyip gösterdikleri, hissettirdikleri unsurları da hesaba katarak muhatap bireylerle anlaşmaya çalışmalıdır. Nitekim süreç bu şekilde ilerlerse ancak verimli sonuçlar alınabilir.

Ez cümle, manevî danışmanlık sürecinde, insan ve insanın yapısı iyi analiz edilip, değerlendirilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetteki uygulamaları da dikkate alındığında, Hz. Peygamber, rehberlik sürecinde zor durumda olan hastalara,

¹⁵³ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 26-27.

engellilere, yaşlılara veya gençlere yani her türden muhatap kitleye uygun bir iletişim tarzı ve hitabıyla, kaynaklarda karşılaşılan birçok örnek olayla birlikte âdeta insanlık için baş rehber, baş danışman ve baş öğretmen rolünü üstlenmektedir. Zaten mü'min olan kimsenin ilk rehberi, ilk danışmanı İslam peygamberi Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s)'dir.¹⁵⁴

Bu hususta gerekli olan ilkelerden bir diğeri iyi ve etkili manevî danışmanlık hizmetinde, danışmanın sadece teoriye değil pratiğe de hâkim olması gerekliliğidir. Bu anlamda sadece teoriye hâkim olmak kişiyi iyi bir uzman yaparken, teorinin yanında pratiğe de hâkim olmak bireyi alanında iyi bir uzmanın ötesinde başkalarını da besleyen ve geliştiren aynı zamanda içsel büyüme ve ruhsal gelişimine katkı sağlayan mahir bir uzman yapar. Yani burada kastedilen şey öğrendiği teorik bilgiler ışığında kendi hayatında deneyimlediği birtakım olaylarla kendi kişisel olgunlaşma ve gelişme serüvenini başlatan, bu yolda olan, gelişmek ve değişmek için çaba sarf eden bunun sonucunda da kendi soru ve sorunlarına cevaplar bulabilen, çözümler üretebilen kimse hâline erişmiş kimsedir. Çünkü teorik bilgiler birey için tek başına bir anlam ifade etmez. Teorinin anlam kazanması ancak pratiğe dönüşmesiyle, yaşanmasıyla ve deneyimlenmesiyle mümkündür. Dolayısıyla teori ancak acı, dert, sıkıntı ve tasa ile anlam bulur. Günümüz çağında pek çok teorinin yanı sıra terapi yaklaşım ve uygulamaları mevcuttur. Ancak burada önemli olan öncelikle *insanın kendine yardıma yardım edebilmesidir*.¹⁵⁵ Fakat kendi kendine yardım noktasında teori ve pratik beraber olsa dahi bu sefer de birey bu yardıma hazır değilse o zaman her ikisinin de bir anlamının olmadığı hususu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu süreç çok katmanlı bir süreçtir. Bu yüzden her açıdan birey bu yardım ve destek talebine açık ve hazır olmalıdır. Bunun içindir ki bazı zamanlarda istenildiği kadar teori ve uygulama entegre bir şekilde yürütülsün eğer zemin ve zaman olarak birey bu yardım talebine açık ve hazır değilse bu birlikteliğin hiçbir ehemmiyeti kalmaz. Dolayısıyla iyileşme, gelişme ve değişme arzusu ilk olarak bireyin kendisinde olmalıdır. Zaten bu motivasyona sahip olan birey kendi gelişim, tekâmül ve farkındalık yolculuğunda daha hızlı ve kolay yol alır ve aynı zamanda yol aldırır.

¹⁵⁴ Düzgüner-Ayten, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, 49.

¹⁵⁵ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 62-63.

Yine manevî danışman, özalgısı ve öteki algısı geliştiği ölçüde yetkindir. Dolayısıyla bu süreçte *algılama sanatına* da sahip olması gerekmektedir. Algılama ise kişisel bir olgu olduğu için her seferinde yeniden oluşmakta ve değişmektedir. Aynı zamanda algılama zaman gerektiren bir süreçtir.¹⁵⁶ Dolayısıyla muhatabın içinde bulunduğu durumu anlamak ve algılamak hemen gerçekleşecek bir durum değildir. Bu yüzden her iki taraf açısından da -danışman ve danışan- belli bir zaman dilimi gerekmektedir. Danışman açısından bakıldığında, zaman tanımadan hemen duruma müdahil olmak hem iletişime zarar verir hem de daha başlamadan olumsuz mânâda sürecin sonunu getirecek büyük bir darbe vurabilir. Yine algılama sürecinde bireye bazen kendi derdiyle, sıkıntısıyla uyuşan mevcut hikâyeler anlatılıp onun üzerinden yol alınabileceği gibi bazen de bireye kendi hikâyesini kendisinin oluşturmasına izin verilmelidir. Aslında bu aşamada danışman, her bireyin acısının biricik olduğu bilincinden hareket ederek onları başkalarının hikâyesi üzerinden rahatlatmak yerine önce kendi hikâyesini yazmasına yardımcı olmalı ve daha sonra farklı veyahut benzer hikâyelerle ona hitap etmelidir. Ancak bu hususta danışman, bireyin kendi hikâyesini yaşarken sadece o hikâyedeki derdi o yaşıyormuş vehmine kapılmasına da mahal vermemelidir. Çünkü aslında hikâyeler çeşitliliğin içinde bir bütündür ve aynıdır. Farklı olan ise onlara verilen tepkiler ve onlara karşı takınılan bakış açılarındadır. Dolayısıyla hikâyeler aynı olabilir ancak hissedilen duygular farklı olduğundan onların çözümlerinin de farklı ve kişisel olduğu unutulmaması gereken bir diğer husustur. Bu yüzden bireylerin yaşamış ya da yaşamakta oldukları hikâyeler, senaryolar veyahut olaylar aynı olsa da her hikâyenin başrolünün farklı ve biricik olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu doğrultuda çözümler de benzer olabilir ama hiçbir zaman aynı değil bilakis kişiye göredir. Bu nedenle manevî danışmanlar, herkese kendi hikâyesindeki rolünü hatırlatmalı ve bu süreçte her bireye kendine özgü başa çıkma yollarını bulmasında yardımcı ve destek olmalıdır.

Etkili ve iyi bir manevî danışmanın başka bir özelliği ise, *gelişmiş bir ilişki yeteneğine* sahip olmasıdır. En başından beri ifade edildiği üzere kendilik algısı gelişmiş bir danışman o ölçüde muhatabında güven ve rahatlama duygusu hissettirecektir. Nitekim böyle güvenli bir iletişim ortamını oluşturabilecek danışman aynı zamanda ilişki yeteneği de gelişmiş bir kimsedir. Her zaman söylenildiği üzere iletişim tek taraflı değil, çift taraflı

¹⁵⁶ Ağilkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 67.

işleyen bir süreçtir. İşte bu iletişim ve ilişki ağının doğru ve sağlıklı kurulabilmesi için her iki tarafın da buna hazır ve açık olması gerekmektedir. Verici konumundaki danışman ve alıcı konumundaki danışan her iki tarafta bu iletişim ve etkileşim ağındaki rollerine hazır olmalıdırlar. Bu noktada da her iki tarafta üzerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmelidir. Bu aşamada ikili veya çoklu ilişkilerin sağlıklı ve doğru işleyebilmesinde iletişim kanallarının doğru kullanılması çok önemlidir. İşte bu noktada da iletişimi başlatan ve kısmen de yürüten taraf olarak danışmana çok iş düşmektedir. Çünkü iletişim yeteneği güçlü olan danışman, öncelikle sınırlarını iyice çizip belirleyerek empati duygusu çerçevesinde belirtilen sınırları aşmadan muhatabını tanımaya ve anlamaya gayret etmelidir. Bunu yaparken haddini aşmadan belli bir sınır ve mesafe dahilinde bu hizmet görevini ciddi bir şekilde yürütmeye özen göstermelidir. Bu noktada da danışman, kendi ve öteki arasındaki farka dikkat etmeli, bunu fark etmeli ve bu ölçüde ötekinin beklenti ve çıkarlarını gözetmeli, kendi beklenti ve çıkarlarıyla karıştırmamaya dikkat etmelidir. Öte yandan bu ilişki ağı içerisinde danışman, çatışma çözme becerisine de sahip olmalıdır.¹⁵⁷ Yani danışman bu süreçte karşılaştığı sorunları algılama, anlama ve çözüme ulaştırma noktasında gereken gayret ve çabayı göstermekten beri durmamalıdır. Nitekim Frager'e göre bir manevî danışman, basiretli, dikkatli ve merhametli bir yapıya sahip olmasının yanı sıra bireyler arasında varolan farklılıkların yani insanların bir yandan eşsiz ve benzersiz bir yapıya sahip olmasının öte yandan da birbirlerinin parçası olduğu hususunun hikmetini de sezebilip ona göre çözüm yolları arayan kimsedir.¹⁵⁸

Ayrıca iyi bir manevî danışmanın mesleki ve kişisel özelliklerin gelişimine de dikkat etmesi ve bu hususta kendini geliştirmesi bir diğer önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere iyi bir manevî danışmanlık hizmeti verebilmek için sadece iyi bir eğitim yeterli değildir. Aslolan bu işe talip olan kimselerin mesleki yeterliklerinin yanı sıra kişisel özelliklerini de geliştirmiş veya iyileştirmiş olmaları gerekmektedir. Bu anlamda iletişim, ilişki becerisi, empati, kabul gibi insanî yetenek ve yeterliklerini geliştirmiş olmaları önemlidir. Çünkü manevî danışmanlık hizmeti her şeyden evvel kişisel ve iletişim odaklı bir süreçtir. Bu yüzden bu göreve talip olan her

¹⁵⁷ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 68-69.

¹⁵⁸ Dilek Akça Koca-Yahya Şahin, "Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri", *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 172-173.

kişi kişisel olarak belli başlı yolları katetmiş, iletişim yeterliklerini geliştirmiş bir kimse olmalıdır. Aksi taktirde istenilen sonuca ulaşmak pek de kolay olmaz.

Kısacası iyi bir manevî danışman daima okuyup, kendini geliştirmeli ve öğrenim odaklı olmalıdır. Yani her türlü yenilik ve gelişime açık ve hazır bir şekilde her türlü gelişmeyi takip etmeli ve kendini ona göre donatmalıdır. Aynı zamanda başından beri ifade edildiği üzere her şeyden önce manevî danışmanın kendilik tecrübesine sahip bir birey olarak kendi beden ve ruhu üzerinde manevî danışmanlığı deneyimleme imkânı bulmuş olmasının yanı sıra kendi inanç sistemine dair kabul, anlayış ve hassasiyetini artırmak için de her daim kendi dinî manevî inançlarını keşif hâlinde olması önemlidir.¹⁵⁹ Nitekim aynı şekilde bu yollardan geçen bir manevî danışmanın yardıma muhtaç olmanın, yardımı kabul etmenin ve merhamet duygusunun ne demek olduğunu da bilmesi ve deneyimlemiş olması sürecin doğru işleyebilmesi açısından büyük bir öneme haizdir. Çünkü iyi bir manevî danışman olmanın en önemli şart ve gerekliliklerinden bir tanesi de *“her şeyin üstesinden kendi başına gelebilen değil, muhtaç olmanın ne demek olduğunu bilen, yardım kabul edebilen ve buna hazır olabilen”* bir yapıda olması gerekliliğidir.¹⁶⁰

Bu çerçevede değinilmesi gereken bir başka husus ise, manevî danışmanlık hizmetini yürüten danışmanların da yeri geldiğinde manevî danışma ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyabileceği gerçeğidir. Her ne kadar profesyonel bir şekilde yürütülmeye çalışılan bir hizmet alanı olsa dahi bu süreç içerisinde manevî danışmanlar da en nihayetinde duyguları ve hisleri olan kimselerdir. Dolayısıyla tabii ki insan olmalarından mütevellit bazı durumlarda onlar da psikolojik olarak etkilenebilmektedirler. İşte böylesi durumlarda kendilerinin de manevî destek alma ihtiyacı hissetmeleri gayet olası ve doğal bir durumdur. Böyle durumlarda da kendi meslektaşlarından gereken manevî desteği talep edebilir ve alabilirler. Bu da Thurneyesen’in de ifadesiyle *“manevî danışmanlara manevî bakım”* şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶¹ Bu noktada süpervizyon desteği ehemmiyet arz etmektedir. Bu anlamda meslekte deneyimli bir uzmanın, daha az deneyimli bir uzmana sunmuş olduğu bilgi, destek, değerlendirme ve izleme yoluyla sürdürülen ilişki içerisinde manevî danışmanların mesleki gelişimine katkı, onları rahatlatacaktır. Yine ilgili husus bağlamında iyi bir manevî danışman olmak ve iyi bir manevî danışma hizmeti

¹⁵⁹ Akça Koca-Şahin, “Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri”, 171.

¹⁶⁰ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 76.

¹⁶¹ Ağılkaya Şahin, *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, 74-75.

verebilmek arzu ediliyorsa o takdirde öncelikle bu işe yapacak olan kimsenin kendisini iyileştirmesi ve kendisinin iyi olması gerekmektedir. Dolayısıyla böylesi güç durumların aşılması ve ihtiyaç anlarında aranan desteğin sağlanması adına manevî danışmanların her şeyden önce kendi problemlerini aşma noktasında onları dinleyebilecek ve bu zorlu zamanları atlama noktasında onlara eşlik edebilecek bu yolları katetmiş başka bir kimseye ihtiyaç duymaları olağandır. En nihayetinde onlar da bir insandır. Robot değildir. Onlarında hisleri vardır ve doğal olarak onlar da yorulabilir bazen sıkışmış hissedebilir, çıkış yolu bulamaz bir hâlde kendilerine yol gösterecek kimselerin arayışına girebilirler. Kendileri her daim düşene el oldukları gibi, bu seferde başka bir ele ihtiyaç duyabilirler. Her şeyin ötesinde manevî destek için illaki kötü veyahut acı bir olay yaşanmış olması gerekmez. Nitekim bazı zamanlarda insanın ruhu ve gönlü bir dosta, bir yoldaşa hasret kalabilir. Bu tıpkı Hz. Mevlânâ'nın susayan gönlüne su araması misali gönül dostu aramasıdır. Bu, nihayetinde onun Şems ile kurduğu muhabbet misali kişinin ruhunun ve gönlünün huzura kavuşması için bir vesiledir. Bu yüzden bazı zamanlarda insan, kendisini savrulmaktan, gönlünü ise çırpınmaktan kurtaracak samimi dost ve yoldaşlara ihtiyaç duyulabilir. İşte böylesi zamanlarda Rabbinden bu fâni dünyada kendisine dost olacak, onu, ruhunu ve gönlünü esaretten kurtaracak dostlara, yarelere ve yoldaşlara ihtiyacı olduğunu arz ederek, gönül dünyasını ferahlatacak yârenler vermesi için dua ve yakarışlarını artırarak niyazda bulunur. Çünkü bu fâni dünya ancak samimi ve ihlaslı dostlarla yüründüğü zaman huzur ve mutluluk içinde geçer.

Sonuç olarak tekrar ifade edilmesi gerekirse manevî danışman, kendi yaşam serüveninde belli bir yol katetmiş, belli yollardan başarıyla geçmiş ve üstesinden gelebilmiş bir kimsedir. Bu anlamda o, kişisel farkındalık ve anlayışın beraberinde içgörü sahibi bir kimse olma seviyesine erişmiştir. Ancak yine bu husus, manevî danışmanın hayatında hiçbir sorun olmadığı, her şeyi çözdüğü anlamına gelmez. Aksine bu, manevî danışmanın bu zorlu yollardan geçerken beraberinde çözüm yollarını da keşfederek varolan problemlerin üstesinden gelme, başa çıkma noktasında gereken yeterliliğe ulaşmış kişi olduğu anlamına gelmektedir. Yani artık o ne türden bir problemle karşılaşsa karşılaşsın soğukkanlı bir biçimde ne yapması gerektiğini bilen, bir sonraki adımını hesaplayabilen ve başarıyla bu süreci atlatabilen kimsedir.

4.2. Manevî Danışan

Bu süreçte danışan da danışma hizmeti almaya gönüllü ve istekli olmalıdır. Zira danışma hizmeti almaya bizzat kendisi razı olmuş ve başvurmuş olan kimse aslında çözülmesi gereken bir probleminin, sıkıntısının olduğunu kabul etmiş ve bu yolda kendisi tek başına bir şey yapamadığı için çare aramaya çıkmış kimsedir. Nitekim bu neviden çare aramaya gönüllü kimseler sürece bir sıfır önde bir şekilde başlamış olurlar. Ancak süreç içerisinde en zorlu danışanlar “Benim bir şeyim yok.” şeklindeki ifadelerle varolan problem ve sorunlarını kabul etmeye yanaşmayan kimselerdir. Aslında bu tarz bireylerin kendileri de içten içe kendisini yiyen ve rahatsız eden birtakım şeylerin varlığından mustarıptirler ancak bunu kabullenme noktasında sıkıntı yaşarlar. Fakat manevî danışman, bu türden ruhsal iyileşme ve dinginleşme yolunda problemini fark edip çözüm aramak istemeyen kimseleri zorla bu sürece ikna etmeye de çalışmamalıdır. Zira bu yolda aslolan yola çıkmaya meyilli ve bu uğurda pır pır eden yüreklere sahip kimseler olmaktadır. Çünkü bu yol bir bakıma “kendini gerçekleştirme” ve “fark etme” uğrunda “olma” yoludur. Olmak isteyen kimse için, “Sen yola çık yollar sana görünür.” ilkesi gereği bu hususta talep ve gönüllülüğün esası da vurgulanmış olmaktadır.¹⁶² Dolayısıyla manevî-ruhsal anlamda kendini gerçekleştirme, fark etme ve olgunlaşma yolunda olmaya karar veren bir kişi, hiçbir zorlukta yılmadan ve pes etmeden yolda olmaya devam etmeli; ulaşmak istediği hedef ve olmak istediği ben için çabalamaya devam etmelidir. Bu hususu Hz. Mevlânâ şu sözleriyle oldukça veciz bir şekilde ifade etmiştir:

“Her şey vaktini bekler,
Ne gül vaktinden önce açar,
Ne güneş vaktinden erken doğar,
Bekle, senin olan sana gelecektir.”¹⁶³

Bu hususta yine Manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde danışman ile danışanın karşılıklı birtakım rolleri bulunduğu ifade edilebilir. Bu noktada danışman ile danışan arasındaki terapötik ilişki karşılıklı etkileşim içinde üç aşamadan oluşmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim ve iletişim ağında birinci aşamayı, danışmanın danışanla güçlü bir iletişim ağı kurarak güven kokan bir ortam da bu süreci yürütmesidir. Nitekim bu denli

¹⁶² Hakan Mengüç, *Sen Yola Çık Yollar Sana Görünür: Mevlânâ'nın 21 Kuralı* (İstanbul: Destek Yayınları, 2021), 95.

¹⁶³ Mengüç, *Sen Yola Çık Yollar Sana Görünür: Mevlânâ'nın 21 Kuralı*, 23.

bir güven ortamında olduğunu hisseden danışan, bulunduğu ortamın verdiği rahatlıkla birlikte soru, sorun ve problemlerini ifade etme noktasında oldukça şeffaf davranır. İkinci aşamada, sürecin danışan ile danışmanın karşılıklı aktarımı ile yürütülmesidir. Bu noktada danışan bireyin aktarımı beklenen ve çözülmesi gereken bir durum iken danışmanın aktarımı ise danışan bireye çözülmemiş problemlerinin olduğunu göstermek ve bunu nasıl çözeceğinin yollarını bulma konusunda gereken destek ve yardımı sağlamaktır. Son yani üçüncü aşamada ise amaçlanan şey, danışana uyumsuz davranışlarını tanımlama ve değiştirme farkındalığı kazandırmanın yollarını sunmaktır.¹⁶⁴ Burada unutulmaması gereken bir diğer husus, kişi kendini tanımadan noksan ya da hatalı yönlerini keşfedemez. Dolayısıyla danışmanın özelliklerinde de ifade edildiği üzere danışan birey de her şeyden önce kendini gerçekleştirme yolunda kendini bilme ve tanıma noktasında farkındalık sahibi olmalıdır.

¹⁶⁴ Zeynep Karlık, “Manevî Danışmanlık ve Rehberlikte Kriz Terapisinin Temelleri”, *Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 6 (2020), 110, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tmdrd/issue/74693/1176242>.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFTA SEYR U SÜLÛK, İRŞÂD, MÜRŞİD VE MÜRİD KAVRAMLARI

İlgili bölümde konunun daha iyi anlaşılması açısından tasavvufî terbiye sürecinde seyr u sülûk süreci, nefis ve aşamaları, irşâd, mürşid ve mürid kavramları ele alınmaya çalışılmıştır.

1. TASAVVUFTA SEYR U SÜLÛK SÜRECİ

Tasavvufî gelenekte seyr u sülûk, manevî arınma yolunun ismi olarak ifade edilir.¹⁶⁵ Lügatte “yola girmek, yolda yürümek; (bir şey) başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak, intikal etmek” gibi anlamlara gelen *sülûk* kelimesi, tasavvufta “insanı Hakk’a ulaştırıcı tavır, âmel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları” mânâsında kullanılmıştır. Zira içinde Allah’a ulaşma hissi uyanan kimseye tâlip; iradî bir davranışla bu işe yönelen kimseye mürid; bundan sonra yola çıkan kimseye ise sâlik denilmiştir. İşte bu anlamda sâlikin Allah Teâlâ’ya vuslat ve O’na ulaşmak için geçirdiği eğitim ya da terbiye süreci seyr u sülûk, seyr, sefer veya sülûk olarak adlandırılmıştır.¹⁶⁶ Ayrıca sülûk kavramının, kendisiyle yakın ilişkide olan ve terminolojide “yol” anlamına gelen tarîk ve tarikât kavramlarından daha kapsamlı olduğu hususunun da ifade edilmesi gerekir. Bu anlamda tarîkat, belli bir mürşid etrafında toplanmış mürid ve muhiblerden oluşan tasavvufî bir cemaati ifade ettiği hâlde sülûkta böyle bir kurumun varlığı söz konusu değildir. Nitekim sülûk kelimesi ilk dönem tasavvufî literatürde, dini hayatla ilgili bütün fiilleri kapsayan geniş bir anlam alanına sahipken 12. yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasıyla beraber daha çok “Hakk’a ulaşma yolunda belli tasavvufî âdâb ve erkânın uygulanması” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bir tasavvufî terim olarak sülûka ilk defa Abdülkerim el-Kuşeyrî’nin Tertîbu’s- Sülûk isimli eserinde rastlanmaktadır. Hülâsa sülûk; tasavvufî terbiye yolunun taliplisi olan bir sûfinin, tasavvuf yoluna meyiletmesiyle başlayan ve

¹⁶⁵ Ali Ayten-Sevde Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlâk* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2019), 56.

¹⁶⁶ Hasan Kayıklık, “İnsanî Dönüşümünün Temelleri, Uygulamaları ve Aydınlanma: Seyr ü Sülûk”, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 117.

nihayetinde lâyük olduğu takdirde de en yüksek manevî dereceye kavuşması ile süren Allah'a giden bu kutlu yolda manevî ilerlemesini nitelendirmek amacıyla sũfilerce kullanılan bir tabir olarak ifade edilebilir. Bu anlamda sũlũk sürecinde ilerleyen kimse için ise *sâlik* nitelemesi yapılmıştır. Sâlik ise, kendi aslına, özüne başka bir deyişle geri dönüş sürecine belli bir farkındalık ve bilinç düzeyinden sonra iradî olarak giren ve manevî yükseliş aşamalarında gittikçe yükselerek yol kateden kimsedir.¹⁶⁷

Öte yandan sũlũk, tarikatlar sonrası dönemde genellikle aynı anlamı ifade eden *seyr* kelimesiyle beraber *seyr u sũlũk* şeklinde kullanılmagelmiştir.¹⁶⁸ Yani seyr u sũlũk, tasavvufî terbiyeye yönelen kimsenin (tâlib) manevî makamları tamamlayıncaya kadar geçirdiği safhalara denir. Sũlũkün amacı ise, kişinin kötü haslet ve huylardan uzaklaşp iyi huylar edinmesi, süflî sıfatlardan kurtulup melekî vasıflar kazanması ve de masivâdan yüz çevirip Hakk'a ulaşmaya gayret etmesidir.¹⁶⁹ Nitekim seyr u sũlũk, bu yolun taliplisinin yola girmesi ve yolun sonunda ise Hakk ile olan vuslatıdır.¹⁷⁰

Bu anlamda tasavvuf, sũlũk ilmi olarak nitelendirilmiştir. Nitekim tasavvuf ilminin konusu, tâlibin Hakk'a erme yeteneğini kazanması için nefsinin dünya kirlerinden arındırması, ahlâkını güzelleştirmesi ve düzeltmesi iken amacı ise Rabbini ve nefsinin yani kendisini bilmesidir. Bu yola girmek yani sũlũk yapmak isteyen kimseye “tâlib”, yolun başlangıcında olana “mũbtedî”, bu yolda belirli bir mesafe katedene “sâlik” (ehl-i sũlũk), yolun sonuna ulaşmış kimseye ise “mũntehî” denir. Bu noktada sâlik, mũbtedî yani bu yolun başında olan ile mũntehî, yani yolun sonuna ulaşmış kimse arasında bir mertebede yer almaktadır. Sũfilere göre sũlũk birtakım aşamalardan oluşmaktadır. Zira seyr u sũlũk sırasında bir makam tam olarak gerçekleştirilip, kemâle erdirilmeden bir diğer makama geçiş sağlanamaz. Eğer bir makam tam olarak gerçekleştirilmeden başka bir makama geçilmeye kalkılırsa o makamdaki eksiklik diğer makamda da aynı şekilde devam eder ve genel olarak seyr u sũlũk sürecini de olumsuz bir şekilde etkiler.¹⁷¹

¹⁶⁷ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi'racı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 66.

¹⁶⁸ Süleyman Uludağ, “Sũlũk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suluk--tasavvuf>.

¹⁶⁹ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2017), 201.

¹⁷⁰ Büşra Coşanay, “Tasavvuf Düşüncesinde Seyr u Sũlũk Üzerine Bir İnceleme”, *Anasay* 2 (2017), 202, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/412350>.

¹⁷¹ Uludağ, Sũlũk.

Yine tasavvuf; kişinin iç dünyasından yola çıkılarak, içinde barındırdığı potansiyelleri dışarıya olumlu bir şekilde yansıtma, insanı sevgi yumağı hâline getirme, hakiki ve kâmil bir şahsiyet hâline dönüştürme mücâhedesini yani gayreti olarak da ifade edilebilir.¹⁷²

Yanı sıra tasavvuf, kafanda ne varsa atmak, elinde ne varsa dağıtmak ve önüne ne çıkarsa çıksın ona yüz çevirmemektir. Başka bir deyişle tasavvuf, zihni olumsuz ve kötü düşüncelerden arındırıp olumlu ve güzel düşüncelerle donatmak, cömert olup başkalarına ikramda bulunmak hem olay bazında hem de insan bazında kabullenici olmaktır. Yani tasavvuf, olumlu veyahut olumsuz ne tür bir olayla karşılaşılırsa karşılaşılsın ya da iyi veyahut kötü vasıflara sahip ne türden bir insanla karşılaşılırsa karşılaşılsın her birine kabullenici bir tavırla ve iyi bir nazarla bakabilmektir. Öte yandan tasavvuf, zikir, sabır ve şükür olmak üzere üç temel yapı taşına dayanmaktadır. Yani bu anlamda tasavvuf; insanın yaratıcısı olan Allah (c.c.)'ı sık sık anması ve O'ndan gaflette bulunmaması, başına belâ, sıkıntı veya dert türünden her ne gelirse gelsin sabretmesi, Allah'ın kendisi için takdir ettiği nimetlere her daim şükretmesi ve nankörlük etmemesidir. Nitekim bu anlamda tasavvuf, insanın eğitimini temel alan ve bireyi geliştirmeye, olgunlaştırmaya (kâmil insan) çalışan bir yoldur, denilebilir. Zira tasavvufî terbiye sürecinde kişinin, adım adım kötü huyları terk etmesi, cehaleti yok etmesi, bilgi ile bezenmesi, gafletten kurtulması ve her nerede, her ne zaman ya da her ne şekilde olursa olsun Allah'ı hatırına getirmesidir.¹⁷³ Bu hususta tasavvuf ya da seyr u sülûkun amacı, kişiyi bu dünyanın süflî arzularından azat ederek, geçici olanı terk edip, kalıcı olana yani âlemin asıl Yaratıcısı olan Yüce Allah'a doğru bir yürüyüştür.¹⁷⁴ Allah'a doğru yürüyüş ise, bayağı âlemin zincirlerinden kurtulmanın yanı sıra kişinin kendi kendisinden de azat olmasıdır. Öyle ki insan, Allah'a seyr yolculuğunun nihayetinde o yüce varlığa ulaştığında artık O'nun ilmi ve bilgisi sınırında seyr etmeye başlar. Bu yolculuk serüveninde Rahman'ın kıyısına gelinceye kadar ayak izleri olur, ancak daha sonra, ayak izleri yokluk okyanusunda yok olup gider.¹⁷⁵

Ayrıca birbirinden ayrılması düşünülmemeyen bu iki kavram yani seyr ve sülûk, bir bütünün parçaları gibidir. Bu tıpkı namaz kılabilmek için abdestin şart olması gerektiği

¹⁷² Kadir Özköse, *Mesnevi Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019), 13.

¹⁷³ İbrahim Arslanoğlu, "Mevlânâ'nın Aşk ve İnsan Felsefesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (ts.), 176-178, <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/392>.

¹⁷⁴ Sultan Veled-çev. Cemal Aydın, *Sûfîlerin Sırları: Velednâme* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2021), 211.

¹⁷⁵ Eva de Vitray Meyerovitch, *Duanın Ruhunu* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2021), 51.

gibidir. Yani nasıl ki abdestsiz namaz olmayacağı aşikâr bir durumsa, sülûku olmayan bir kimsenin seyrinin de olmayacağı anlamına gelir.¹⁷⁶

Öte yandan bu yolun tâliblisi olacak kimsenin de belli birtakım özelliklere de haiz olması gerekir. Sözelimi bu yolun taliplisinin; yetenekli, hevesli, samimi, dürüst ve azimli olması seyr u sülûk sürecinin ilk şartını teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu sülûk sürecinin bilgili, tecrübeli, ihlâslı, yetenekli, sâlih ve takvâ ehli olan sülûkunu tamamlamış bir mürşidin gözetimi dahilinde gerçekleştirilmesi gerektiği hususu da dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Zira sülûk süreci tehlikeler ve zorluklarla dolu bir süreçtir. Dolayısıyla tâlibin bu yolda tek başına yürümeye kalkışması tıpkı yeni yürümeyi öğrenen bebek misali yolda kalmasına, yolu şaşırmasına ya da yürümeyi henüz öğrendiği bu yolda ayağı kayıp ümitsizliğe düşmesine neden olabilir. Bu yüzden sâlikin bu yolda güvenip kendisini emanet edebileceği bu yolun pîri bir kimseyle yürümeye çalışması önemlidir.¹⁷⁷ Dolayısıyla seyr u sülûk, bir mürşidin yanında ve gözetimi altında “bey’at” ve “intisâb” denilen tevbe ile başlayan bir tasavvufî eğitim sürecini ifade eder. Bu aşamada kâmil bir mürşid rehberliğinde kişinin iradesinin Allah’a teslimiyle başlayan bu eğitim sürecinde sâlik ya da mürid, mürşidi ile aynîleşmeyi ve bu vasıfla ahlâkî kemâle ermeyi kendisine amaç edinir. Çünkü müridin Allah Teâlâ’ya ulaşabilmek ve O’nun rızasına erişebilmek için bu türden bir ahlâkî olgunluğa erişmesi gerekli olan şartlardan birisidir. Bu yüzden bu yolun tâliblisi olan sâlikin amacını gerçekleştirebilmek için nefsinin her türlü nefsânî sıfatlardan, makam, mevki hırsından, hased ve ucûb gibi kötü huy ve hasletlerden arındırılmış olması gerekmektedir.¹⁷⁸

Bir diğer husus sâlikin bu yolda kendisine rehberlik ve kılavuzluk edecek tasavvufî kaideler içeren âdâbü’s- sülûk, âdâbü’l- müridin gibi sâlike, sülûk sürecinde uyması gereken birtakım kurallardan bahseden risale türünde eserlerin kaleme alınmış olmasıdır.¹⁷⁹ Yani bu yolun taliplisi, kendisine rehberlik edecek kimseyle bu yolu yürürken diğer taraftan rehberi olmadığı zaman rehberinin verdiği kılavuz ile yola devam

¹⁷⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, “Seyr u Sülûk: Tasavvufî Eğitim”, *Altınoluk Dergisi* 112 (1995), 32, <https://hasan-kamilyilmaz.com/seyr-u-suluk-tasavvufi-egitim.html>.

¹⁷⁷ Uludağ, Sülûk.

¹⁷⁸ Yılmaz, “Seyr u Sülûk: Tasavvufî Eğitim”, 32.

¹⁷⁹ Uludağ, Sülûk.

etmeyi şiar edinmelidir. Bu anlamda bazı zamanlarda rehberinin eserleri onun için kılavuz olur.

Bu noktada tasavvufi terbiye sürecinin bilişsel, duygusal ve davranışsal değişimi esas alan yapısı gereği aslında bütünüyle bir kişilik gelişimi ve ahlâkî olgunluk süreci olduğu söylenebilir. Bu nedenle tasavvufi eğitim sürecinde, her anlamda birbirinden farklı yapılara sahip olan bireylerin kişisel mizaç ve özelliklerine göre çeşitli yöntem ve uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Bu anlamda benliğini değişim ve dönüşüm yoluna giren sūfî, bu hususlar aracılığıyla bu yolda ilerleyerek yavaş yavaş mesafe almaya başlar. Fakat yine ilgili husus bağlamında çıkılan bu yolun yeri geldiğinde taşlı, engebeli yeri geldiğinde ise düzlük olabileceği hususu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu yolun uzun ve zorlu bir süreç olmasının yanında mesafe katettikçe, yol aldıkça kişi bu zorlukları görmemeye başlar hatta bu uzun yolun hiç bitmemesini diler. Nitekim bu yolda önemli olan yürümesini bilmektir. Zira bu yolda yürümesini bilmeyen veya yola çıkıp da devam etmek istemeyen için Ebû Ali ed- Dekkâk bu gerçeği, “Bu yolda bidayette ayakta durmayan (sıkıntı ve meşakkat çekmeyen) nihayetinde oturamaz (rahat ve huzur bulamaz) şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir.¹⁸⁰

Yine A. Reza Arasteh ve Enis A. Sheikh’e göre, tasavvuf; yok oluş (fenâ) ve varoluş (bekâ) olmak üzere iki basamaktan müteşekkil bir bireyleşme sürecini öngörür. Nitekim bu yolun yolcusu olan sūfîlerin amacı da bireylerin iç dünyalarında sade, huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamalarını sağlayacak bir atılım gerçekleştirmektir.¹⁸¹ Bu anlamda fenâ, kişinin benliğinin olumsuz yönlendirmelerinden kurtulması sürecini ifade ederken; bekâ ise erdemleri yaşayarak üst benlik alanıyla bütünleşme, onun ahlâkını edinmeye çalışma ve böylece de kendi bütünlüğüne ulaşma gayretini içeren bir süreci ifade eder. Nitekim bireyin tasavvufun işaret ettiği anlamda yaşadığı benlik değişimi, gelişimi ve dönüşümüne benzer değişim ve dönüşüm örneklerinin benzerlerine psikolojide de rastlamak olası bir durumdur. Bu anlamda Jung’un bireyleşme süreci, Maslow’un gelişim aşamaları ve transpersonel psikologların bilinç tayfi teorilerini bunlar arasında saymak mümkündür. Fakat kişilik dönüşümü hususunda gerek tasavvuf gerekse psikoloji nazarından konunun ele alınışlarını incelerken benzer ve farklı noktalara dikkat edilmesi

¹⁸⁰ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 57-58.

¹⁸¹ Kemal Sayar vd., “Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”, *Sūfî Psikolojisi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 65.

ve ona göre hareket edilmesi önemlidir. Aksi takdirde indirgemecilik ve yanlış kavramsallaştırma riskiyle karşı karşıya kalınabilir.¹⁸² Yani aslında her iki alanında temel amaçlarından birisi kişinin, benlik ve kişilik bütünlüğünün sağlanması iken, bunu sağlamanın yolları yani yöntem konusunda ve sürecin merkez noktaları bakımından her iki alan arasında birtakım farklılıklara rastlamak mümkündür. Sözelimi değişim, dönüşüm ve gelişim yolunda tasavvuf insanı merkeze alan bir yaklaşım sergilerken; psikoloji ya da manevî danışmanlık problem merkezli bir yaklaşım sergiler.¹⁸³

Hülâsa tasavvuf, sürekli değişmekte olan zihni, bilgeliğe yönelten ve varoluşsal bir cevap üreten bir yeniden doğuş sanatı olarak ifade edilebilir. Bu anlamda sûfi üstadı olan kâmil bir müridin amacı, öncelikle kendisinin anksiyeteden arınmış bir hayata, bir içsel neşe ve feyz hâline ulaşması ve ulaştığı bu hâli başkalarına da aksettirerek onları da bu feyz ve neşe haline ulaştırmaya çalışmaktır. Fakat böylesine ulvi bir mertebeye erişmek ise kişinin başkalarıyla değil ancak kendi benliğiyle mücadele edip, yarışması sonucu meydana gelir.¹⁸⁴ Bu yüzden kişi, kendini başkalarıyla mukayese etmek ya da rekabete sürüklemek yerine kendi ile meşgul olup, kendiyile mücadele etmenin yollarını arayarak bu bilince erişmeye çalışmalıdır. Çünkü aslında kişi başkalarının değil, kendisinin düşmanıdır. Dolayısıyla düşmanı dışarıda değil de içeri de aramak olgunlaşma yolunda en doğru rehber olacaktır. İşte bu hususta kişinin baş düşmanı olan nefis kavramı belirecektir ki kişi, bu yolculukta ona sürekli tuzaklar hazırlayan ya da yoldan çıkarmaya çalışan bu nefis düşmanına karşı durmadan teyakkuz hâlinde olabildiğince tetikte olmaya özen göstermeye çalışmalıdır.

2. TASAVVUF PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN NEFS, KALP VE RUH

İlgili konuya tasavvuf psikolojisi açısından yaklaşmak gerekirse, tasavvuf psikolojisi, tekâmül prensiplerine dayalı bir insan rûhu modeli içermektedir.¹⁸⁵ Nitekim bu terbiye sürecinde *nefs*, *kalp* ve *ruh* kavramları öne çıkmaktadır ki bunlar insan kişiliğinin üç veçhesini teşkil eden ve aynı zamanda tasavvuf terminolojisinin de temel kavramları olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda sâlikin manevî terbiyesinde ilerleme kaydedebilmesi

¹⁸² Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 58.

¹⁸³ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 87.

¹⁸⁴ Kemal Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, *Sûfi Psikolojisi: Rûhun Bilgeliği, Bilgeliğin Rûhu* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 24.

¹⁸⁵ Robert Frager, “Kalp, Nefs ve Ruh Psikolojisi”, *Kalp, Nefs ve Ruh* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2018), 34.

için öncelikle bâtınındaki latifeleri fark edip, tanıması, bunların birbirleriyle olan ilişkisini bilmesi ve aralarında irtibat kurması gereklidir.¹⁸⁶

2.1. Nefs ve Nefs Mertebeleri

İlgili hususta öne çıkan ilk latife olan nefis kavramını açıklamakla konuya başlamak gerekirse *nefs*, Kur'ân-ı Kerîm'de ve tabii başta tasavvuf olmak üzere Kur'ân'a dayanmakta olan bütün İslamî ilimlerde en temel psikolojik kavram teki olarak yerini almaktadır. Husûsen bu kavramın Kur'ân'daki kullanımına bakıldığında nefis, ruh ve bedenden müteşekkil, benlik şuuruna sahip insan bütünlüğü (Nisa: 4/110), insanın zâtı, kişiliği, bireyin kendisi, kendilik, ruh (Necm: 53/32; Bakara: 2/54,57), ve ehemmiyetle de “nefislerinizdekini açığa çıkarsanız da gizleseniz de Allah onları bilir.” (Bakara: 2/284) şeklindeki âyette buyurulduğu üzere insanın tüm iç dünyası ve tüm psikolojisi anlamını kastedecek şekilde kullanılmış olduğu söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu ifadelerden de anlaşılacağı gibi nefis kavramı bütünüyle psikolojik bir kavram olmasının yanı sıra insan kişiliğinde bulunan içgüdü, istek, arzu, tutku türünden eğilimler bütününe verilen bir ad olarak da ifade edilebilir. Nefsi metafizik açıdan ele alan bazı mutasavvıflar, nefsin ontik karakterde bir varlığı olduğu görüşünü iddia ederler ve bu hususta nefis ile mücadelede nefsi öldürmeyi, tamamen ortadan kaldırmaya çalışmayı amaç edindikleri görülürken; sûfilerin çoğunluğunun nazarında aslolan nefsi öldürmek değil, onu ıslah etmek ve varolan enerjisini ruhî/manevî büyüme ve olgunlaşmaya yönlendirme amacıdır. Bu anlamda onların kastettiği nefis, tek başına kullanıldığı takdirde nefis-i hayvânî olarak ifade edilen ve nefsin hayvânî yönünü teşkil ederek âdeti insana kötülüğü haykıran insanın içindeki hayvandır.¹⁸⁷

Bu noktada kişinin manevî ve ahlâkî olgunlaşma yolunda birtakım temrinlerle muhatap olacağı aşikâr olmakla beraber insanın da en nihayetinde insan olduğu hususu unutulmadan terbiye edilmesi gerektiği önemli bir meseledir. İnsan melek olmaya değil de nefsiyle olabildiğince mücadele edip, kendini dönüştürerek ancak meleklere benzemeye çalışabilir. Zira tasavvufun amacı da insanı peygamberi ve melekî hasletlerle donatarak gerçek anlamda Allah Teâlâ'nın ifade buyurduğu üzere “Allah'ın halifesi” mertebesine yakışacak olgunluk ve mertebeye erişebilecek seviyeye ulaştırmaktır. Yani

¹⁸⁶ Abdurrezzak Tek, “Tasavvufî Kavramların Oluşumu ve Yayılması”, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2017), 202.

¹⁸⁷ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 27.

sıra insana insan olmaktan mütevellit kendi özünün, benlik ve potansiyelinin değerini fark ettirmeye ve kavratmaya çalışması da bir başka amaçlarındandır.¹⁸⁸ Bu anlamda insanoğlu, insanı zengin kılan, insanı insan yapan şeylerin maddiyatta olmadığını anladığında işte o zaman asıl zenginliğin farkına varabilecektir. Asıl zenginlik, istenilen, arzulanan ya da hedeflenen şeylerin en ufak bir çabada hemen gerçekleşmesini ummak ve akabinde istenilen işe, eşe, eve veya arabaya sahip olmak gibi maddî dünyanın getirisi olan şeyler değildir. Hatta bunlar insan için zenginlik değil bilakis külfettir. Çünkü bu türden şeylerin verdiği haz ve zevkler duman misali uçup gidicidir. Bunların hepsi birer hevâ ve hevesten ibarettir. Öyle ki bazen kişinin gelişim, değişim ve olgunlaşma yolunda birer engelden başka bir şey değildir. Oysa her şeye rağmen insanın sahip olduğu asıl zenginlik bir insan teki olarak kendi benliği ve özüdür. İnsan tüm bedeni ve ruhuyla nefes alan bir varlık olarak sağlıklı bir yaşam sürmektedir. Yine ahlâklı ve onurlu bir yaşam sürmektedir. Dolayısıyla asıl zenginlik bu gibi insanı insan yapan vasıflarıdır.

Hülâsa aslolan her şeyden evvel kişinin kendisinin ve kendisine bahşedilen, lütfedilen potansiyel ve vasıfların farkında bir ömür sürmesidir. Ancak bu anlamda dünyada varolan hiçbir eğitim metodu, insan ruhunu, öz benliği ya da kendilik bilinci olarak adlandırılan kişinin, kendini, mevcut potansiyel ve yeteneklerini tanıması ve fark etmesine yönelik bir sistem ya da metot geliştirmemiştir. Oysa bugünün teknolojiyle donatılmış yapay duyguların, hissizleşmiş robot insanların milyonlarcasının kapladığı bu dünya düzeninde aslolan her şeyden evvel kalbin, gönlün terbiyesidir. Dolayısıyla böylesi yapaylıkların ve maddeciliğin ön planda olduğu bir dünyada kişilerin, gaflet uykusundan uyandırılması ve insan olmanın içkin potansiyelini fark etmesi yönündeki eğitimler ön plana çıkarılmalıdır. Bu bağlamda kişi, kendini bilme farkındalığı üzerine yaratıldığını idrak etmelidir. Zira insan için kendini bilmekten daha önemli başka bir şey yoktur. İşte tam da bu noktada tasavvuf ilmi, insanın eğitimine yeni bir soluk getirmiş ve kendine has birtakım metotlarla tasavvufî terbiye sistemini inşâ ederek kişinin kendini bilmesinden öte Rabbini bilmesi yönünde de ufkunu açmıştır. Bu hususta kişinin, ne olduğunu, kim olduğunu bilebilmesi ve nihayetinde daha kâmil bir insan olabilmek için de belli bir yardım, destek ve pratik gerektiği aşikârdır. Ancak bugünün mevcut modern dünyasında insanî niteliklerimizin birçoğu körelmiş, âdeta pas tutmuş bir hâlde olduğundan insanın manevî bir yolculuğa

¹⁸⁸ İbrahim Gürses, *Sûfî Kişilik Psikolojisi: Melâmiler Örneği* (Ankara: Hece Yayınları, 2020), 40-42.

çıkma ihtiyacı olduğu hususu da aşikâr bir durum olarak ortada durmaktadır. Çünkü modern dünya, seküler ve materyalist anlayışa esir bir durumda, farkındalık, irade ve şefkat gibi daha birçok temel manevî vasıfları yok sayarak yeni bir dünya düzeni ve evren anlayışı oluşturma yoluna gitmektedir. Oysa sözü edilen bu gibi pek çok manevî unsur insanın, kutsalla yani Hayatın Kaynağı ile bir bağ ve iletişim kurmasını sağlar. İnsan, ancak kutsalla Hayatın Kaynağı ile kurduğu bağ sayesinde insanî vasıfların, o kaynaktan yani İlâhî Yaratıcı kudretten gelerek kendinde nasıl yansımaları olduğunu müşahede edebilmekte ve deneyimleyebilmektedir. İşte İlâhî Varlık ile bu yakîn hâlini elde etmek için kişi, örtük halde bulunan öz benliğini uyandırmalı ve dolayısıyla cevheri dışarıda değil kendi içinde, özünde aramalıdır. Zira kişi böylece asıl özün özüne ulaşabilir. Nitekim insan, dikkatini iç dünyasında olup bitenlere değil de dış dünyaya yöneltirse ilâhî iradenin bütünleştirici gücünden ayrışır ve âdeta parçalara bölünür. Bu anlamda dikkati ilâhî iradeye bağlı olmayan ve dolayısıyla parçalanmış, bölünmüş insan da tam mânâsıyla insan değildir. Böyle kimseler, amaçsız, hedefsiz ve anlamsız bir hâlde oradan oraya savrulan yaprak misali hayattan bihaber biçimde yaşamaktadırlar. Bu yüzden insan, dikkatini ve odağını büyük ölçüde öz benliğine, özüne çevirmeli ve dolayısıyla öncelikle iç dünyasını aydınlatmaya ve olgunlaştırmaya gayret sarfetmelidir. Bunun sağlanabilmesi için ise hiç şüphesiz dengeli ve kapsamlı bir şekilde yürütülen bir manevî eğitime gereksinim vardır. Bu manevî eğitim denilen faaliyeti, tasavvuf geleneğinde tasavvufî terbiye süreci olarak nitelemek mümkün görülmektedir.¹⁸⁹ Nitekim bu hakikati Hz. Mevlânâ Rubâilerinde şu şekilde dile getirmiştir.

“Canının içinde bir can var, o canı ara!

Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara!

Yürüyen dervişi arıyorsan, onu senden dışarıda arama, kendi nefsinde ara!”¹⁹⁰

Hz. Mevlânâ'nın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere kişi, kendini beden dağına hapsedip, gönül okyanusundaki incileri, hazineleri gözden kaçırmamalıdır. Çünkü asıl hazine görünen dağ değil, dağın altında süzülen okyanusun içindeki incilerdir. Bu yüzden

¹⁸⁹ Kabir Helminski, “Gönlün Yolculuğu, İlâhî Rûhu Aksettirmek”, *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2022), 21-23.

¹⁹⁰ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-çev. M. Nuri Gençosman, *Mevlâna'nın Rubailer* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 11.

bu yolun taliplisi olacak kimse, bu yola çıkmak istiyorsa, aradığı cevheri, hazineyi dışarıda değil bilakis içeride yani kendi özünde aramalıdır. Nitekim o zaman yıllarca arayıp durduğu hazinenin yanı başında olduğunun farkına varacaktır.

Öte yandan yine Peygamberler de düşüncelerini dünyalık şeylere odaklayan ve ruhunu sadece dünyayla besleyen insanlara, düşüncelerini nereye odaklamaları gerektiğini ve ruhlarının asıl azığının ne olduğunu bildirmek için gönderilmişlerdir. Yani dünyanın dengesinden uzak, dünyayla uyum hâlinde yaşamayan kimselere bu anlamda denge bilincini öğretmek için gönderilmişlerdir. Nitekim eğer ki insanoğlu, kendini bütün olandan koparıp, kendi bağımsız parçasıyla hareket etmeye çalışır da Bütün'ün sahibi ve kaynağı olana saygı ve sevgisini yitirirse parçalanır ve hem kendi ile hem de Bütün ile çatışmaya girer.¹⁹¹ Hiç şüphesiz bu çatışmanın mağlubu da yine kendisi olur. Aslında hayatı ve yaşamayı kendisine zor kılan insanın ta kendisidir. İnsan kendisini ilâhî iradeye teslim edip, akışa bıraksa hayat kendiliğinden doğal akışı içerisinde akacak ve kişi de bu ahenk içerisinde süzülüp gidecektir.

İşte bu anlamda gelişme ve olgunlaşma yolunda kişinin kendinin özünün farkına varmasının temelinde de nefis kavramı yatmaktadır. Nitekim bu hususta Batı düşüncesinde “self” kavramı üzerinde uzun yıllar bu kavramı tanımlama ve açıklama yönünde birçok çalışma yapılmış ve daha ziyade insanın kim olduğu sorusu üzerine çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Tasavvuf da ise bu türden sözcüklerin, kavramların, tanımların ve yorumların ötesine geçilerek daha ziyade “nefs”in anlamı, gerçekliği ve hakikati üzerine çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Bu bağlamda Gazâlî'nin nazarında nefis kavramı iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bunlardan ilki, insanoğlunun şehvet, hiddet, kızgınlık, öfke gibi duygularını ifade eder. Nitekim tasavvuf ilminin önde gelen simaları da genellikle nefis kavramını bu anlamı ifade edecek şekilde kullanmışlardır. Bu anlamda onlar, nefis kavramını insandaki kötü vasıfları toplayan bir asıl olarak görmüş ve onunla mücahede edilmesi gerektiği yönünde birtakım telkinlerde bulunmuşlardır. Nefis kavramının bir diğer anlamı ise, insanın hakikati ve kendisi anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu noktada tasavvuf psikolojisi de insanın kendini keşfetme, fark etme ve kendini, özünü hatırlama sürecine yardımcı olmak amacıyla nefis kavramının ihtiva

¹⁹¹ Kabir Helminski, “Farkındalık Aynasını Parlatmak”, *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2022), 108-109.

ettiği anlam üzerine çalışmalar yürütmüştür. Buna göre nefis, insanın üzerine yüklenen saldırganlık, kıskançlık, haset, hırs, aç gözlülük gibi vasıfları ve yoğun fiziksel arzuları ifade etmek için kullanılmıştır. Aslına bakılırsa insanın içsel yaşayışlarını da ifade eden nefis, bireyin fiziksel varlığından ziyade kim olduğunu, aslının ve özünün ne olduğunu da ifade eder ve dolayısıyla bu yolun taliplisi olan kimse, yolda sunulan denge ve kendini bilme, fark etme ile zamanla dönüşür ve değişir. Zira tasavvuf bir nevi nefsin karanlık olan kirli dünyasından aydınlık olan müreffeh dünyaya dönüşüm sürecidir. Bu aşamada kişinin, sürekli asıl odaklanması gereken potansiyellerine odaklandırılarak gereksiz yerlere dağılmış olan enerjisini toplayıp, doğru yere kanalize ettirilerek nihayetinde bir insan teki olarak gerçek olan özünü görme noktasında ilk adımı atması sağlanır. İşte bu anlamda bir değişim ve dönüşüm süreci tasavvuf psikolojisinin temelini oluşturur. Nitekim mürid de bu yolda müridine kendine, özüne dönmeyi ve zihnini nasıl daha iyi organize edip düzenleyeceğini öğretir.¹⁹²

Yine söz konusu kavramı günümüz psikolojisinin kavramlarıyla ifade etmek gerekirse bu anlamda nefis, ego ve onun eğilimlerini teşkil eder. Bu minvalde nefis kelimesi Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte aynı zamanda içinde “öz” ve “nefes” gibi mânâları barındırsa da “ego” olarak tercüme etmek de mümkündür. Zira nefis, insanın ayrı bir vücuda sahip, ayrı bir birim olduğu hususundaki hissini ifade şekli olmasının yanında kişiyi Allah’tan perdeleyen bir güçtür. Ancak bu anlamdaki nefsin birden fazla katmanı bir başka ifadeyle seviyesi, mertebesi olduğu söylenebilir. İşte hakikat yoluna, “ol”ma yoluna sülûk eden sâlik, zamanla bu nefis mertebelerini aştıkça âdetta Allah ile arasında duvar örmüş olan dünya perdeleri kalkar ve böylece kişi gün be gün Allah’a yakınlığını idrak etmeye başlar.¹⁹³ Tabii olarak her insanın günlük yaşantısında kullanageldiği bir nefsi vardır. İşte bu hususta bazı kimseler akıl tarafından yönetilirken -ki bu ne yazık ki oldukça azınlıktadır- çoğu kimseler de sadece nefis olarak adlandırılan güç tarafından yönetilir. İşte bu noktada iktidar gücünü eline geçiren nefis, artık bu gücü sadece arzularını doyurmak ve tatmin etmek için kullanır hâle gelir. Nitekim artık o dinî ya da geleneksel hiçbir emir ve kurala aldırış etmez bir hâlde yaşam sürmeye başlar. Çünkü yaşamak özgürlük demektir. Oysa nefsinin esareti altında yaşayan kimsenin fonksiyonu sadece

¹⁹² Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 92-94.

¹⁹³ Robert Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, *Manevî Rehberlik ve Benötesi Psikoloji Üzerine Paylaşımlar* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 26.

nefes alıp vermekten ibarettir. Bu nefse sahip bir kimse -ki aşağıda da nefs-i emmâre kısmında detaylıca değinilecektir- nefsin arzuları yerine getirilmediği takdirde zihinsel çatışmalara, kaygıya, endişeye, depresyona ve birtakım irrasyonel davranışlara d   ar olabilir.¹⁹⁴

Öte yandan tasavvufi terbiye sürecinde nefsin saflaşma ve olgunlaşma süresince geçirdiği mertebeler ilk zamanlarda dört dereceyken zamanla bu modele üç derece daha eklenerek yedi derece olarak ifade edilmiştir.¹⁹⁵ Sözü edilen nefis mertebelerinin sahte benlikten, öz benliğe doğru bir gidiş sürecini ifade ettiğini söylemek de mümkündür. Nitekim bu anlamda nefsin mertebeleri en aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir hiyerarşiyle yani bütünleşme ve iç evrim yolunda yolun tâliplisinin geçeceği yedi mertebe olarak ifade edilen; nefs-i emmâre/nefs-i insânî, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i merziyye ve nihayetinde nefs-i kâmile/nefs-i sâfiye olarak sıralanabilir.¹⁹⁶

İlgili konu bağlamında yine nefis kavramından bahsetmek gerekirse, nefis süt emen çocuğa benzetilmiş, bu minvalde süt emen bir çocuğa süt verirken emer ancak sütü kesip başka bir gıda ile beslendiğinde o gıda ile beslenmeye alışır ve onda kanaat kılar.¹⁹⁷ Yani süt emen   ocuk misali nefis, neye meylettirilirse ona alışır ve onunla tatmin olur. Dolayısıyla insanoğlu ne ile beslenirse ona alışır ve onunla tatmin olmaya başlar. Bu yüzden insan nefisini ne ile beslediğine dikkat etmelidir. Zira kişi nefisini ve ruhunu ne ile beslerse zamanla o şeye dönüşür. Sözgelimi insan düşünce dünyasına dair dikkatini sürekli dışsal dünyaya ve maddi şeylere verirse zamanla maddenin ve dünyanın esiri olur. Diğer taraftan yine kişi, tüm dikkatini i  ine, manevî âlemine yöneltirse bu defa da dış dünyanın kendisine katacağı birtakım zenginliklerden mahrum kalır. Bu yüzden insan için her şeyden önce denge üzerine kurulu bir yaşam sürmesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Mevlânâ Mesnevî’sinde kişinin düşünce dünyasını doğru ve dengeli bir şekilde dönüştürmesi gerekliliğini çok güzel bir biçimde ifade etmiştir:

“D  ş  ncen, manevî varlığın gülse,

¹⁹⁴ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 94.

¹⁹⁵ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2011), 62.

¹⁹⁶ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 32.

¹⁹⁷ Eşrefoğlu Rûmî, “Dünya ve Dünya Sevgisi”, *Nefislerin Terbiyesi: Müzekki’n- Nüfus* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2021), 12.

Gül bahçesisin;

Dikense

*Külhana lâyıksın.*¹⁹⁸

Bu hususta kişinin kendisini dönüştürme işi iç mücadele ya da Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadis-i şerifinde buyurduğu üzere “cihâd-ı ekber” olarak da ifade edilebilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisine göre kâfirlerle savaşmak küçük cihâd iken nefisle mücadele büyük cihâd olarak ifade edilmiştir. Zira Kur’ân’ı Kerîm’de de cihâd kelimesinin birçok yerde “Allah yolunda gayret etmek” anlamını ifade edecek şekilde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu anlamda nefsi temizlemek olan (tezkiye-i nefis) iç mücadele ile kastedilen şey çoğunlukla kişinin, nefis ya da ego bir diğer ifadeyle “ben” sandığı şeye karşı verdiği ve sürekli devam eden mücadeledir.¹⁹⁹

Şimdi burada ilgili konu bağlamında nefsin mertebelerine değinilmek suretiyle konu daha açık bir hâle getirilecektir.

2.1.1 Nefs-i Emmâre

İlk olarak nefis mertebelerinin en dîn yani alçak olanı, günümüz tabiriyle zâlim olan²⁰⁰ ve dürtüsel benliği çağrıştıran *nefs-i emmâre*; ismini Yusuf Sûresi 53. Âyet-i Kerîme’den²⁰¹ almakta olup çok emredici anlamına gelen ve kişiyi Allah’tan uzaklaştırarak kötülükleri işlemesine tahrik eden en aşağı durumdaki isyankâr nefis olarak ifade edilebilir. Bu anlamda nefis ilk ortaya çıktığı andan itibaren kendisini dünyevi ve duyusal yaşantı, alışkanlık ve zevklerin içinde bulur. Zira bu aşamada kişi, tüm davranışlarının asıl güdüleyici unsurları olarak, istek (şehvet) ve öfke (gadap) yetilerini tatmin arayışı içinde bir yaşam sürme arzusunu taşır. Bu mertebedeki nefis için psikolojinin tabiriyle sahte benlik noktasındaki insan modeli nitelemesi yapılabilir. Çünkü bu nefis aşamasındaki kişi olduğu değil de daha ziyade olmak istediği benlik anlayışından hareketle âdeta sahte kimlik ile yaşamaktadır. Ne olduğu, kim olduğu, nereden gelip, nereye gittiği hakkında da bir bilgisi yoktur. Ne kendinin ne içinde yaşadığı âlemin ne de âlemdeki diğer

¹⁹⁸ Kabir Helminski, “Gönüllü Dikkat”, *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2022), 52.

¹⁹⁹ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 25-26.

²⁰⁰ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 26.

²⁰¹ Yusuf Sûresi 53. Âyet Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBsuf-suresi/1648/52-53-ayet-tefsiri>: “Çünkü nefis, rabbimin acıyıp kollaması dışında daima kötülüğü emreder...”

canlıların farkında olmaz bir hâlde yaşam sürmektedir. Fiziki olarak gözleri vardır, ama işlev olarak tam anlamıyla görevini yerine getirmedeğinden Hakk ve hakikati göremez ve idrak edemez hâldedir. Nitekim bu aşamadaki nefis, bütünüyle paslanmış ve hiçbir şey göstermeyen bir ayna misali olduğundan yine kişi ne kendini ne işlediği günah ya da hatalarını hiçbir şekilde göremez. Bu anlamda buna kendini göremeyen nefis de denilebilir. Zira bu durum nefsin kendini görememesi kendini tanıyamaması, kendinin farkında olmaması ve kendilik bilincine erişememesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda mutasavvıflar da insandan sâdır olan hased, kibir, cimrilik gibi reziletlerin bu nefsten kaynaklandığını ifade etmişlerdir.²⁰²

Ayrıca tasavvufî geleneğe narsistik, ben-merkezli, ego tutkunu olarak kendini gösteren bu pek aşağıda olan nefis, terbiye yolundaki talibin en büyük düşmanıdır denilebilir. Bu anlamda tasavvuf psikolojisi narsisim denilen illetin insanoğlunun hem manevî hem de psikolojik anlamda karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri olarak değerlendirmektedir. İşte bu doğrultuda işleyen ve zâlim nefis olarak da nitelendirilen nefis-i emmâre, sürekli olumsuz temayüller ile kişinin yaşamında zâlim kral misali hükümranlık kurmaya çalışmaktadır. Esasen bu nefsin kökeni genellikle derin bilinçaltında yatmakta olan egoist güdülere dayanmaktadır. Nitekim sûfî psikolojisine göre de zâlim olarak nitelenen bu nefis, düşünme ve idrakteki en ağır sapmaların kökenini teşkil etmektedir ve kişinin hem kendisi hem de başkaları için en büyük tehlike kaynağını oluşturmaktadır. Bu hususta tasavvuf, zâlim nefsin insanı öldürmeye çalıştığı şeyin anlaşılması ve dönüştürülmesi noktasında oldukça güçlü ve etkili araçlar sunmaktadır. Bu araçlar arasında nefis muhasebesi, nefis terbiyesi ve başkalarında kendini görme gibi hususların yer aldığı söylenebilir.²⁰³

Nitekim tasavvufî terbiye veyahut sülûk sürecinin amacı da nefis-i emmâreyi dönüştürmeye çalışmak yani günümüz tabiriyle narsistik egoyu dizginlemeye çalışmaktır.²⁰⁴ Bu noktada kötülüğü emreden nefis anlamını ifade eden nefis-i emmâre ateşe benzetilmiş ve dolayısıyla bu aşamadaki nefis daha hayatın karanlık yüzüyle karşılaşınca nasıl başa çıkacağına bilincine erişememiş ve varoluşun sert kabuğundan çıkıp ‘ol’ma yolunda henüz adım atmamıştır. Tabiri caizse çiğdir, pişme yani ‘ol’ma

²⁰² Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefis Terbiyesi”, 59-60.

²⁰³ Frager, “Kalp, Nefis ve Ruh Psikolojisi”, 33.

²⁰⁴ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 27.

yolunda değildir. Hâl böyle olunca sürekli Allah'ın yarattığı düzene ve nasibinde olan şeylere karşı çıkma eğilimindedir. Daima bencilce hareket eder, her daim kendi arzu ve isteklerinin peşinden giderek, başkalarının hakkını gözetme cihetinden uzaktır. Bu mertebedeki nefis, sadece yeme-içme-uyuma gibi fiziksel alanlardaki ihtiyaç alanına yoğunlaşır. Bu alanda kendini nasıl tatmin edeceğini çok iyi bilir ve hatta haddinden fazla ileri giderek sadece bu alanda kendini besler. Bu hâliyle belki insan görünümünde olabilir ancak öz ve tabiatı itibariyle bir hayvandan dahi aşağıda hatta şeytâni bir varlığa doğru evrilmiştir. Oysa insan bu türden fiziksel ihtiyaçlarını gereği kadar haddi aşmadan giderip üst mertebelere doğru yol almaya çalışsa yani ruhunu beslese öz ve tabiat itibariyle zarifleşecek ve gerçek mânâda Allah Teâlâ'nın nitelemiş olduğu sâlih insan mertebesine doğru gün geçtikçe yol alacaktır. Ancak bu mertebedeki nefse sahip bir kimsenin böyle bir amacının olmadığı, bu dünya hayatındaki tek çabasının sadece dünyevî arzu ve heveslere, aldatıcı haz ve zevklere erişmenin mutluluğu içinde gafil bir hâlde yaşam sürmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim seyr u sülûk'un ilk safhalarında kişinin bu nefsin esareti altında olduğu aşikârdır. Bu yüzden kişi belli başlı temrinlerle ve doğru bir rehberlik vesilesiyle bu hâlden kurtarılmaya çalışılır. Bu aşama da bir mürşidin rehberliğinde ve kişinin de çaba ve gayretiyle bu nefsin esaretinden kurtarılıp, ruhu özgürleştirilmeye çalışılır. Zira emreden nefsin; cehalet, öfke, garez, zorbalık, kibir, kin, kıskançlık, hırs, küfür ve riyâ gibi birtakım kötü, çirkin hasletler kişinin kalbini aşağılara doğru çeker ve saflığına leke sürer.²⁰⁵ Dolayısıyla bu nefsin, kişiyi aşağıların aşağısına çekmekten kurtarılmasının yegâne yolu hakiki bir mürşidin rehberliğinde ve kendi çabasıyla arınma yoluna çıkmaya niyet etmesidir. Bu yolun anahtarı ise kişinin kendini tanıması, fark etmesi ve özüne ulaşmasıdır. Zira kişi kendini, nefsini bilmezse Rabbini de bilmez ve dolayısıyla nereden gelip nereye gideceğinin de bilincine erişemez. Kendilik bilinci olmayan bir insan da köksüz bir ağaç misalidir. Büyür, uzar ama hiçbir zaman nereye ait olduğunu anlayamaz. Aidiyetin olmadığı yerde ise ne güven ne inanç ne huzur ne de ruh vardır. Köksüz bir kimse cansız bir beden gibidir. Ona ruhunu veren kökleridir. Arayış içindeki kişinin kendini bulmasının yolu, nereden geldiğini ve nereye gideceğini dolayısıyla hayatın anlam ve amacını bilmesinden geçmektedir. Bu yüzden kişi önce nereden gelip nereye gittiğinin bilincinde bir şekilde anlamlı bir yaşam sürmeli ki bu

²⁰⁵ Cevad Nurbahş, *Sûfî Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011), 81-82.

nefsin esaretine kapılıp köksüz ve cansız bir yaşam sürmesin. Nitekim Hz. Mevlânâ Mesnevî’inde bu hususu çok veciz bir şekilde ifade etmektedir:

“Aklını birçok yere dağıttın. Halbuki o saçma sapan uğraşman, o beyhûde dırıldanman, bir tereye bile değmez.

Aklının suyunu her diken çekip durdukça, akıl suyun, meyvelere nasıl ulaşabilir?

Kendine gel de o kötü dalı kes, buda. Bu güzel dala su ver de tazelendir!”²⁰⁶

Öte yandan ilgili husus bağlamında tasavvuf ilminin önde gelenlerinin bu nefis türü hakkındaki betimlemeleri Freud’un kişilik teorisindeki “id” kavramını çağrıştırmıştır. Freud’un kişilik teorisinde kişilik; id, ego ve süperego şeklinde üç temel esastan oluşur. Bu anlamda doğuştan gelen tüm biyolojik dürtülerin kaynağı olan id, haz ilkesiyle çalışarak, isteklerinin hemen yerine getirilmesi için egoya baskı yapar. Nitekim idin asıl itici güçlerini cinsellik ve saldırganlık güduları oluşturmaktadır. Öte yandan ise toplumsal kurallar ve ahlâkî yasaları barındıran süperego da egoya kendini kısıtlaması için baskı yapar. İd ile süperego arasında denge mekanizması görevi üstlenen ego ise akıl, mantık ve bilinç çerçevesinde hareket etmeye çalışır. Ancak egonun işlem yapabilmesi için gereken enerjiyi aynı zamanda yaşamın da enerji kaynağını teşkil eden idden aldığını hatırdan çıkarmamak gerekir. Yani ego harekete geçmek yani yaşamını sürdürmek için gereken enerjiyi idden alırken; kendini koruma, toplum içinde kabul görme gibi yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan enerjiyi de süperegodan almaktadır. İşte böylece ego, id ve süperego arasında gidip gelerek enerji alışverişini sağlayarak dengeyi kuran unsur olarak öne çıkmaktadır.²⁰⁷

Hülâsa tüm bu anlatılanlardan yola çıkılarak, tasavvufî literatürdeki nefis-i emmâre kavramı ile psikoloji literatüründeki Freud’un id kavramı arasında çeşitli yönlerden benzerliklerin bulunduğu söylenebilir. Zira her iki kavram da insanoğlunun karanlık tarafını sembolize etmektedir. İnsandaki yeme içme gibi temel fiziksel ihtiyaçlarından makam mevki hırsına varıncaya değin her neviden maddî zevk ve ihtirasların kaynağını bu nefis ve id teşkil etmektedir. Ancak tasavvufa göre bu nefis, her ne kadar dünyevî arzuların baskın olduğu bir nefis olsa da insan özü itibarıyla iyi bir varlıktır. Dolayısıyla

²⁰⁶ Kabir Helminski, “İç ve Dış Dünyamızı Dengelemek”, *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2022), 44.

²⁰⁷ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 60.

arzusu ne olursa olsun içinde bir yerlerde daima iyilik vardır. Çünkü bu onun fitratı gereğidir. Öte yandan insanın hakikat yolunda mesafe kat edebilmesi ve ilerleyebilmesi için de bu türden bir nefse ihtiyacı vardır. Bu gerçekten hareketle de mutasavvıflar bu hususu binek örneğiyle açıklama cihetine giderek, nefsi ruhun bineği olarak ifade etmişlerdir. Dolayısıyla insan maddî ya da manevî arınma yolunda nefse ihtiyaç duyar fakat burada dikkat edilmesi gereken husus nefsin dizginlerinin elden geldiğince bırakılmamasıdır. Ancak bu noktada ruhun bineği olarak ifade edilen nefsin arzularının dizginlenerek kontrol altına alınabileceği meselesi Freud'un kişilik teorisi için söz konusu değildir. Zira Freud id ve idin isteklerini kötü veyahut uygunsuz, ahlâk ve öze aykırı olarak nitelemez bilakis insanın doğal bir parçası olarak görme yolunu tercih eder. Diğer yandan Freud'un nazarında idin isteklerine muhalefet olan yapı vicdan, toplumsal normlar, dinî kurallar ve ahlâkî ilkelerden müteşekkil süperegodur. Süperegonun baskın olması durumu ise kişilik bozukluklarına neden olmaktadır. Dolayısıyla ona göre dizginlenmesi gereken şey id değil süperegodur.²⁰⁸

Bu noktada ifade edilmesi gereken bir başka husus, insanlık tarihinden beri insanın içinde birbiriyle çekişen iki ayrı güç olduğu çeşitli felsefi ekoller ve mistik geleneklerce kabul edilmiştir. Bu bağlamda Freud'un id ile süperego arasında kalmış olan ego üzerine kurulu kişilik teorisi de bunlardan birisi olarak ifade edilmektedir. Öte yandan tasavvuf da ise nefis ile ruh arasında kalmış kalp üzerine kurulu bir anlayış sistemi var olmuştur. Her iki sistemde ikili çekişme biçimine dayansa dahi bu sistemlerin birebir birbirleriyle örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü Freud'un teorisinde gerçek anlamda bir çekişmeden söz edilebilir ve dolayısıyla ego, idden gelen içgüdüsel bir tatmin ihtiyacı ile süperegodan gelen ahlâkî ve sosyal normlar arasında bir seçim yapmaya mahkumdur. Zira bu seçimde genellikle hep süperegodan feragat edildiği görülür. Tasavvufî anlayışta ise kalp, nefsten gelen süflî arzular ile ruhtan gelen ilahî ilhamlar arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılmamış bilakis bir denge kurma çabasıdır.²⁰⁹

Hülâsa Freud'un teorisi çatışan iki şey arasında bir seçim ve birinden feragat etme üzerine kuruluyken, tasavvufta bir ikisi arasında bir seçim ya da feragat durumu söz konusu değildir. Aksine iki güç arasında bir denge iklimi hâkimdir. Çünkü özünde amacına göre

²⁰⁸ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 61.

²⁰⁹ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 62.

her iki güçte değerlidir. Dolayısıyla gidilecek yolda yer yer her iki güce de ihtiyaç olacaktır. Önemli olan bu güçleri yerinde, dozunda ve denge hâlinde yürütebilmektir.

Yine nefs-i emmâre denilen nefis çeşidi kişiyi dünyalık işlerin endişe, kaygı ve telaşına aşırı bağlı kılarak tabiri caizse onu dünyanın kölesi hâline getirir. İşte bu noktada kişi kendisini bu fâni olan dünya hayatının ve nefs-i emmârenin esaretinden kurtarmak arzusunda olup, içinde yaşanılan bu dünya âleminin geçiciliği gibi uğramış olduğu dert, tasa ve sıkıntıların da geçici olduğunu hiçbir zaman hatırlamamalıdır. Zira bu fâni dünya günleri arasında kişinin istediği ve planladığı gibi bir gün yoktur. Öyleyse insanoğluna düşen Allah Teâlâ'nın kazasına ve kendisi için takdir ettiğine razı olmaktan başka bir şey değildir.²¹⁰ Nitekim hâl böyle olunca kişi neden bu kadar kavga, niçin bu kadar uğraş, nedendir bunca telaş, endişe ve kaygı diye sormaktan kendini alıkoyamayacaktır. Oysa kişinin, bu dünya hayatının biraz dert biraz da devâdan ibaret olduğu bilinciyle başına gelenlere sabretmesi her şeyden önemlidir. Başına gelen olumsuzlukları musibet değil de Allah'ın bir lütfu olarak algılayıp bu bilinçle hareket etmesi gerekmektedir. Zira her dert, devâsını beraberinde taşımaktadır. Nasıl ki gece olmadan gündüz, bulut çıkmadan yağmur yağmıyorsa dert olmadan da kişi devânın ne demek olduğunu anlayamaz, devâ bulamaz. Çünkü insanoğlu bilir ki her karanlığın ardından mutlaka bir aydınlık vardır. Bu yüzden her zaman ümitvar olmalı ve sabrederek Allah'a dayanıp, güvenmekten kendini mahrum etmemelidir. Zaten insanoğlu hayatta hep bir şeyler umut eder. Kimisi başarılı olmayı umut eder, kimisi mutlu, huzurlu olmayı, kimisi zengin olmayı, kimisi sağlıklı olmayı gibi. Bu liste böyle uzayıp gider. Fakat insan bazen umduğu şeyleri elde edemeyebileceğinin bilincinde olmalıdır. İşte böyle zamanlarda pes edip ümitsizliğe kapılmak, Allah'ın halife sıfatıyla nitelediği özü ve potansiyeli itibariyle çok değerli olan insana yakışmaz. Çünkü pes etmek, yılmak ya da karamsarlığa kapılıp kendini depresif ruh hallerine sürüklemek umudun özünde yoktur. Umudun özünde direnç vardır, bitip tükenmeyen güven, inanç vardır, sabır, tevekkül, olana da olmayana da verilene de verilmeyene de ayrı birer şükür vardır. Bunların hepsinin ötesinde Yaratıcısına olan inancı ve güveni vardır. O'na dayanıp, O'ndan güç alma inancı her daim sağlam ve diridir.

²¹⁰ Rûmî, "Dünya ve Dünya Sevgisi", 129.

Musibet ise nefse ağır ve zor gelen, nefsi inciten her türden şeydir. Musibetin tanımı ve derecesi de kişiden kişiye değişir. Yani kimisi sevdiği bir şeyi kaybetmeyi musibet olarak görürken kimisi hastalığı musibet olarak görür kimisi ise daha başka şeyleri musibet olarak niteler. Oysa bu ve buna benzer durumlara düçar olan kimse musibetin bir imtihan ve tecrübe vesilesi olduğu bilinciyle bu durumuna sabretse Allah (c.c.) o kimseye herbir musibet için cennette üç yüz derece verir. Zaten kişi başına gelenlere sabretse de sabretmese de gün sonunda Allah'ın takdir ettiği şey öyle ya da böyle tecelli edecektir. Yani Allah'ın kazâ ve kaderinden hiçbir şekilde kaçış yoktur. Öyleyse insanoğlunun başına gelen musibet, belâ ve dertlerden gerisin geri kaçmaya yol araması beyhude bir çabadan başka bir şey değildir. Oysa Allah'ın onu imtihan etmeye ve onu birtakım tecrübeler ile pişirmeye, olgunlaştırmaya çalıştığının farkında değildir ya da farkında değilmiş gibi davranmaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadis-i şerîfinde, “Belâ ve musibet önce peygamberlere, sonra evliyaya, sonra da benzerlerine havale olunur.” buyurmuşlardır.²¹¹ Bu hadis-i şerîften de anlaşıldığı üzere Allah (c.c.) dert, musibet ve belâyı alelade bir kuluna değil, Allah'ı sevenlere ve Allah'ın sevdiklerine isabet ettiği görülmektedir. İşte hâl böyle olunca kişinin başına gelen olumsuzluklarda sabretmek yerine isyan yoluna yönelmesi anlaşılır bir durum değildir. Oysa musibetlerin, dert ve belâların ancak Allah'ın sevgili kullarını terbiye etmek ve olgunlaştırmak için isabet ettiğini bilse bu tarz tutumlarda bulunmaya hayâ edeceği aşikâr bir durumdur.

Hülâsa sabır denilen şey, kişinin elindeki asâ misalidir. Kâh dik ve çıkılması zor olan yokuşlarda kâh ise ayakların tökezleyip düştüğü inişlerde bu sabır asâsı kişi için bir dayanak görevi görür. Sabırsız davranan kimselere gelince, onların durumu ellerinde dayanacak asâsı olmayan kimselerin misaline benzer. Oysa ellerinde sabır asâsı olan kimseler sendeleyip düşseler de er ya da geç muradına ererken, sabırsız davranan kimseler yarı yolda düşüp kalır ve düştükleri yerden de kalkamazlar.²¹² Çünkü sabır, sevincin anahtarıdır. Bu bağlamda mesele kişinin düşmesi değil, düştüğünde kalkabilecek bir asâyâ sahip olmasıdır. Bu asâ ise hiç şüphesiz sabır asâsıdır. Zira bazen yeniden ayağa kalkmanın ne demek olduğunu öğrenmek ve anlamak için düşmek gerekir. İşte bu yüzden

²¹¹ Rûmî, “Dünya ve Dünya Sevgisi”, 219-220.

²¹² Rûmî, “Dünya ve Dünya Sevgisi”, 239.

önemli olan düşmek değil, düştüğü yerden kalkabilmeyi bilmek ve bu uğurda ona güç ve destek olan sabır asâsını elinden düşürmemeye gayret etmektir.

Nitekim dünyaya bu denli bağlanmanın ve sevmenin sebebi de ölümü unutup ondan bihaber kalmaktan başka bir şey değildir. Ölüm hakikatini unutmamanın sebebi ise geleceğe dair güdülen uzun emellerin endişe ve kaygısıyla yaşamaktır. Nefs-i emmârenin esareti altında olan kimseler daima yarına hatta uzak geleceğe dair emeller besler ve bunlara dair de endişe ve kaygı duyar, dertlenip, tasalanırlar. Bu hâle ise “tûl-i emel” denir. Bu durumdaki kimse, “Şunu şöyle yapalım, onu böyle yapalım.” derken zaman su misali akıp gider ve kişi kendisini hakikate götürecek şeyleri unutup verir. Bu haldeki insanın ise gün geçtikçe dünya sevgisi artar ve bu âlemdeki asıl amaç ve hedefini unuttur, anlamını yitirir. Sürekli “Acaba yarın ne olacak, ondan sonra ne olacak?” diye düşünen kimse zamanla dert denizinde kulaç atmaktan biçare düşer ve kendini bu dehlizin karanlık sularına bırakır, boğulur gider. Sonuçta ise ne muradına erer ne de epeyce uzak düştüğü kıyıya çıkıp kendini kurtarabilir. Zira kendini dünyaya teslim eden muradına kavuşamaz. Oysa kendini Hakk’a teslim eden muradının da ötesinde şeylere kavuşur. Nitekim Allah Teâlâ’nın vaadine güvenip, kendisini O’na teslim eden kimseler hiçbir zaman rızık için gamlanıp, tasalanmazlar. Çünkü onlar nasıl ya da ne şekilde olursa olsun Allah (c.c.)’ın kulunun rızıkını vereceğini bilir. Hâl böyle iken kişinin boş yere karanlık denizin dalgalarıyla boğuşmaya çalışması gereksiz bir çabadır. Bilakis kendini Rahman’ın hak denizine bırakıp yücelerin yücesine yol alması gerekmektedir.²¹³

Bu anlamda sülûk süreci de bir bakıma “İnsan benliğinin sonsuza yöneltilmesi, bir başka ifadeyle nefsin ölümlü niteliklerden kurtarılıp tanrısal niteliklerle donatılması olayıdır.” Zaten bu bağlamda tasavvufî terbiye sürecini ifade eden sülûkun amacı, kalbi temizleme, nefsi eğitime, geliştirme, olgunlaştırma ve değiştirmenin nihayetinde Allah’ı bulmak ve O’na vuslat etme şerefine nail olmaktır.²¹⁴ Bu hususu Hz. Mevlânâ Fîhî Mâ Fîh’de, şu şekilde ifade etmiştir: “Âlemde öyle bir şey vardır ki o, asla unutulmaya lâyık değildir. Eğer ki her şeyi unutup da sadece onu unutmaz isen, kaygılanacak, telaşlanacak hiçbir şeyin kalmaz. Ancak eğer bunu unutup da diğer her şeyi hatırlayarak yerine getirsen dahi hiçbir şey yapmamış olursun. Bu tıpkı bir padişahın seni bir ülkeye belli bir görev

²¹³ Rûmî, “Dünya ve Dünya Sevgisi”, 200-203.

²¹⁴ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 98.

amacıyla yollamasına benzer. Oraya gidip yüz tane başka iş yapıp gönderilme nedenin olan görevi yerine getirmezsen o zaman hiçbir şey yapmamış olursun. İşte insan da belli bir görev için dünyaya gönderilmiştir, bu onun amacıdır, verilen o hizmeti terk etmedikçe hiçbir şeyi terk etmemiş gibi olurken ancak onu yerine getirmediği takdirde hiçbir şey yapmamış gibi olacaktır.”²¹⁵

Nefsinin ve nefsinin zevklerinin kölesi olarak yaşamayı âdet hâline getirmiş olan nefsi- emmâre sahibi insan, bir süre sonra kendini ve davranışlarını da kontrol edemez hâle gelir. Ancak ne yazık ki bu türden nefse sahip kimse artık kendi benliğinden çıkıp özünden uzaklaşması dolayısıyla içinde bulunduğu bu vahim durumun farkında dahi değildir. Zira bu kimseler, içinde buldukları bu hâllerini fark edip, kabulleninceye kadar o hâlden kurtulma ve değişme imkanları yoktur. Bu türden bir aşağılık nefse sahip olan kimse kendi çabasıyla bu durumunu fark edemiyor ya da fark ediyor fakat bu hâlden kurtulamıyorsa hâlden anlayan bir rehberle danışması, kendini ve nefsinin ona emanet etmesi gereklidir.

Ez cümle bu türden nefis mertebesinde bulunan kişi kendi çabasıyla nefsinin esaretinden kendisini kurtaramıyorsa bir mürşide tâbi olması gerekir. Çünkü kâmil bir mürşid daha önceden bu yollardan yürümüş geçmiş bir kimse olduğu için yolun bütün tuzak ve hilelerine hâkimdir. Bu aşamada mürşid, terbiye yolunun yolcusu olan müridinin mevcut durumdaki hâlini analiz edip, müridinin içinde bulunduğu hâle göre düşünce, his ve davranış dünyasına rehberlik edebilir.²¹⁶ Zira kâmil bir mürşid, müridinin bu türden nefsin hile ve tuzaklarına karşı güven içinde olabilmesi için âdeta bir zırh ve sığınak görevi de görmektedir. Nitekim bu nefis mertebesinde olan kimseler, yolun başında kendi özlerinin ve benliklerinin farkında ol(a)madıkları için sürekli kendilerini büyüsü altına alan nefsi- emmârenin hile ve tuzaklarına yenik düşerler. Bu yüzden bu yol kendisini kendisine fark ettirecek ve özüne ulaştırabilecek bir rehber eşliğinde yürünmelidir. Zira bu rehber onun manevî anlamda gelişimi ve tekâmülü için önünü aydınlatacak bir el feneri, gönlünü ferahlatacak bir inşirâh ve kendini, özünü gösterecek bir ayna görevi üstlenecektir.

²¹⁵ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-çev. Ahmed Avni Konuk, “Dördüncü Fasıl”, *Fihî Mâ Fih* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 16.

²¹⁶ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 84.

Söz konusu nefis mertebesindeki sâlikin yapması gereken şey ise hiç şüphesiz ki *tevbe* 'dir. Tasavvufta tevbe, yeniden uyanış, cehalet ve amaçsızlıktan yola geri dönüş anlamlarını ifade etmektedir. Bu anlamda tevbe, geçmiş günahlardan, psikoloji diliyle impulsif/dürtüsel davranışlar ve yasaklanmış arzular için mağfiret dilemektir. Bu yolun yolcusu olan tâlip bir anda iç dünyasında bir boşluk hisseder ardından varoluşunun nedenini ve değerlerini sorgulama cihetine giderek içsel bir arayışa yönelir. Kişi bu türden bir iç sorgulamanın neticesinde kaygı, suçluluk veya eksikliklerinin farkına vararak tevbe kapısına doğru yol almaya başlar. Dolayısıyla tevbe, kişinin kendini gözleme, inceleme ve yeniden gözden geçirme sürecidir ki bu süreç sanıldığı kadar hiç de kolay bir süreç değildir.²¹⁷ Nitekim bu süreçte kişinin sağlam bir irade ve kararlı bir pratik ile yola koyulması gerekir. İradesiz ve kararsız bir şekilde bu yola çıkan kimse ya yolu tamamlayamaz ya da yola çıkmaya dahi cesaret edemez. Bu yüzden dönüşüm ve olgunlaşma yolunda kararlı, iradeli, istikrarlı ve samimi olmak önemlidir. Zira samimiyet, sevgi ve derin bir aşk ile yapılan tevbe, kişinin anlam arayışı üzerinde terapik bir etkiye yol açar. Zira insanoğlunun yapısı gereği belirsizliğe tahammülü yoktur ve belirsizlik durumunda hissettiği tehlike duygusuyla baş etmek için anlam arayışına girer. Böylece kutsal ve her şeye kâdir olan bir güce inanma arzusuyla bilinmezliğe karşı yoğun bir mücadele verir. Zaten insan, her hâl ve zamanda Allah'a doğru yol alıp, O'na inanıp, sığındığı takdirde yaşamına değer katan mânâları ve anlam arayışını keşfeder.

İşte bu noktada aslında tevbenin özünde bulunan, kendini yenileme ve umut duygularıyla bütünüyle birleşir. Yine bu hususta samimiyet ve umudu en güzel şekilde açıklayan Hz. Mevlânâ, “Ecel akşamı gittikçe yaklaşmakta. Bu oyun ne vakte kadar? Gel artık, nefsi terk et, yeter! Tevbe atına binip hırsıza yetiş, ondan elbiselerini geri al.” şeklindeki ifadeleriyle tevbeyi, insanı bağışlanmaya ve ilâhî ikramlara doğru uçuran süratli bir at misali göstererek, bu hususta insanın nefsin oyunlarına aldanmayıp teyakkuzda olmasını, takva elbisesini giyinerek, tevbe kapısına yönelmesini ve böylece de insanın iki dünyanın da anlamlarının sırlarını keşfedebileceğini öğütlemiştir. Hülâsa tevbe, şükür duygusunda olduğu gibi karşılıklı bir şekildedir. Bu hususta önce Allah kuluna döner ve akabinde de kulu Allah'a döner. Nitekim Allah tevbe etme nasibini kuluna nasip edince onun kalbine bu isteği yerleştirmektedir. Böylece Allah, kulunun bağışlanma arzu ve şevkinin yanı sıra

²¹⁷ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 34-35.

hatayı olumlu bir fiile dönüştürme isteğiyle onun düşüncelerini şekillendirir. İşte bu Allah'ın kula dönmesidir. Kul da bu çağrıya karşılık tevbe anlayışıyla, kendini yeniler, kendisini olgunlaşma yolunda bir adım daha öteye taşır. Ayrıca umut duygusuyla dolarak hayatına anlam katar ve hatalı bir eyleminden dolayı sürekli kendini suçlayıp, şikâyet etmek yerine onu olumlu bir karakter özelliğine taşımanın yollarını arar. Böylece insan, tevbe vesilesiyle umutsuzluklarından, kaygı, endişe, vesveselerinden ve her şeyden önemlisi suçluluk ve günahkârlık duygusundan kurtulabilir. Dolayısıyla kişiye, yenilenme bilinci, umut duygusu, üretkenlik anlayışı aşıl原因an tövbe aynı zamanda insanın kendini bilme, tanıma yeteneği sağlanmasıyla ruh sağlığının temel yapı taşıını teşkil etmektedir.²¹⁸

2.1.2. *Nefs-i Levvâme*

Bir diğer nefis çeşidi ise vicdani benliği çağrıştıran *nefs-i levvâme* yani yaptıklarına pişman olan nefstir. Tasavvuf erbabı tarafından hava ile sembolize edilen nefis-i levvâme, nefis-i emmârenin bir üst basmağı olarak ifade edilir. Nitekim gerçek cihâd-ı ekber bu mertebeye başlar. Bu mertebedeki nefis, “kendini kınayan nefis” olarak ifade edilir. Bu anlamda kötülüğü emreden nefis yani nefis-i emmâre, Allah'ın lütfu ve insan-ı kâmil olan bir mürşid rehberliğinde taşıdığı hastalıklardan kurtularak kendini kınayan nefse yani nefis-i levvâmeye dönüştürür. Nefsin kendini kınaması ise aslında Allah'a ve O'nun takdir etmiş olduğu kader ve kazaya teslimiyet şuurudur.²¹⁹ Bu nefis de adını Kıyâmet Sûresi 2. Âyet-i Kerîme'den almaktadır.²²⁰

Öte yandan bu mertebeye erişmiş olan kimse, “helâl ve günah olup olmadığı şüpheli olan hususlardan özenle kaçınıp helâl ve mübahların bir kısmından feragat etmek” anlamını ifade eden verâ' makamındadır. Bu hususta verânın aslı ise havf ve recâ olarak ifade edilir.²²¹ Yani havf ve recâ arasında bir yerde olan verâ anlayışında, kişinin olaylar karşısında ne aşırı iyimser ne de aşırı kötümser bir tavır takınmaması dolayısıyla iki duygu arasında denge hâlini yakalaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu noktada tasavvufun esasının, benliği sıkıntı verici alışkanlıklardan hürriyete kavuşturmanın

²¹⁸ Esmâ Sayın, “Tasavvufî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”, *Tasavvuf Terapisi: Kalbi Allah'a Bağlama Sanatı ile Psikolojik Sorunlarımızı Nasıl Çözeriz?* (İstanbul: Hayy Kitap, 2020), 42-50.

²¹⁹ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 85-86.

²²⁰ Kıyâmet Sûresi 2. Âyet Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/K%C4%B1y%C3%A2met-suresi/5552/1-2-ayet-tefsiri>: “Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim.”

²²¹ Süleyman Uludağ, “Verâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vera>.

mümkün olduğu hissini veren umudun teşkil ettiği söylenir. Bu anlamda umut, olumlu ego işlevlerinden biri olarak kabul edilerek, insanların hayal kırıklıklarına katlanmasına, arzu ve isteklerini erteleyebilmesine, gerçekliği iyi tartmasına imkân sağlar. Umut, bireyi geleceğe hazırlarken diğer taraftan arzularının esiri olmuş bir kimse ise, kişilik gelişimini ketler ve bu da ciddi psikolojik bozukluklara neden olabilir. Bu anlamda tasavvuf erbabı, kişinin arzularının farkına varması ve onları umuda dönüştürecek yollara erişmesi için birtakım temrinler sunmuşlardır. Çünkü kişinin arzularını dizginleyip kontrol altına alamaması ve yine umuttan yoksun olması onda kibrin filizlenmesine yol açar. Kibir ise, hakikat yolunda en büyük engel olarak görülmüştür. Zira kibir ve gurur; husumet, önyargı ve uyumsuzluğu besleyen yegâne itici güçlerdir. Bu yüzden bu yolculuk sürecinde her şeyden evvel kişinin, nefsinin telkin ettiği kibir ve gururunun başını kesmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu yolculukta verâ aşamasındaki yolcu, ümit ile birlikte korkuyu da yaşar. Böylece havf ve recâ arasında süzülüp durur. Ancak korku hususunda sûfiler, bu duyguda da aşırıya kaçıp kendilerini korkuya teslim etmemişler bilakis korkuyla doğrudan yüzleşmiş, onu deneyimleme konusunda kendilerini salık vermişler ve böylece korkuya da hâkim olmanın ana yollarını keşfetmişlerdir. Çünkü onlar, yoğun bir şekilde yaşanan korku, fobi, ketlenme, korkaklık, atalet ve kararsızlık gibi duygu durumlarının zihin ve ruhu felce uğratan hâllere neden olduğunu ve insanın kendi eliyle kendini bu hâllere düçar kıldığının farkındadırlar.²²²

Daha önce nefs-i emmâre mertebesinde de değinilmiş olduğu üzere narsistik ego, geceleyin kişinin evine gizlice giren bir hırsız misalidir. Bu hırsız, kişinin hayatında ne kadar kıymet ve değer varsa onları çalma niyetindedir. Fakat şayet insan uyanırsa yani levvâme seviyesine erişirse eve usulca girmeye çalışan hırsızın ayak seslerini daha girmeden duyar. Ancak bu noktada hırsızın kişinin hareketlerine ayna olma ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır. Yani kişinin hırsıza karşı silahı olabilir ancak aynı şekilde hırsızın da silahı ya da bıçağı vardır. Nihayetinde her iki taraf da birbirleriyle boğuşarak acı sona doğru sürüklenebilir. İşte bu aşamada yapılması gereken ışıkları uyandırmaktır. Eğer ev yeteri kadar aydınlatılırsa hırsız ya eve girmeye cesaret edemez ya da anında kaçır. Dolayısıyla levvâme mertebesindeki nefis mücadelesinde, idrak nûru nefsteki

²²² Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 35-37.

zulüm meyillerine yansıtılarak zulüm meyilleri yakılmaya çalışılır. Öte yandan insan, manevî olarak tekâmül ettikçe ruhun nûru artar ve emmâre de o ölçüde zayıflar.²²³

Öte yandan kendini kınayan nefis olarak ifade edilen nefis-i levvâme, hem kötülüğü emreden nefis olan nefis-i emmâre hem de nefis-i mutmainne arasında bir yerde konumlanarak her iki nefsin de suretini beraberinde taşır. Yani bu nefste bir taraftan nefis-i emmârenin kötü hasletlerine rastlanılabılırken öte yandan nefis-i mutmainnenin yüce sıfatlarına rastlanabilmektedir. Kendini kınayan nefis için, arayan bir nefis olduğu ve bu arayışının nihayetinde kalbe yöneldiği, günahları terk ve Allah'ın rahmet pınarına dönüşünün ilk basamağı olduğu ve kişinin kendi içindeki kendilik putunu yıkıp kendinden vazgeçerek asıl öze ittisal edip dönüşmesi gibi birçok yönden açıklama cihetine gidilmiştir. Zira kendini kınayan nefis, kendisini nefsinin karanlık dehlizlerinde çürümeye hapsedmek yerine kalbin ışığı ile yolunu aydınlatarak, nefsin gaflet uykusundan uyandırıldığı ve kendini tezkiye etmeye başladığı nefis mertebesi olarak da ifade edilmiştir. Bu bağlamda kendini kınayan nefis, akla benzetilmiş ve riyâzet, takvâ, verâ, itidâl, teslimiyet, ruhanî mücadele gibi birçok özelliğe haiz olduğu da ifade buyurulan bir diğer husus olarak zikredilmiştir.²²⁴

Nefis-i emmârenin bir üst mertebisini teşkil eden nefis-i levvâmeye geçmek için öncelikli olan ilk şart kişinin kendini, nasıl davrandığını ve düşündüğünü sorgulaması ve hata yaptığını da kabul edecek seviyeye ulaşmasıdır. Bu anlamda nefis-i levvâme, kendini hesaba çekme kabiliyetine erişerek olumsuz tutum ve davranışlardan kurtulmak için çabalayan nefis olarak da ifade edilebilir. Nitekim bir kimsenin kendini eleştirmesi ile başka biri tarafından eleştirilmesi arasında dağlar kadar fark vardır denilebilir. Çünkü kişi, kendi kendini haklı bir eleştiriye tâbi tuttuğu zaman vicdan ve sağduyu hasletleri öne çıkarak benlik algısı daha gerçekçi bir hâl almaya başlar. Ancak kişi bu aşamada tam çiğ ya da ham değildir. Dolayısıyla pişme yolunda attığı ilk adım olan bu merteye ile birlikte kişinin, duygu, düşünce ve davranışlarına dair farkındalığı arttığı için olur ki Allah'ın emirlerine aykırı davranırsa bir sorgulama ve iç muhasebe süreci yaşar. Sonuç olarak yaptıklarından nedâmet duyar bir hâlde tevbe kapısını çalarak Allah'tan af ve mağfiret talebinde bulunur. Bu evreye bir anlamda da keşkelerin ikinci evresi denilebilir. Çünkü

²²³ Frager, "Tasavvuf Geleneğinde İrşâd", 30.

²²⁴ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 87-88.

burada hatalara ve günahlara duyulan pişmanlıkların keşkesi vardır. Bu anlamda nefs-i levvâme bir bakıma manevî arınma sürecinin de ilk adımıdır. Çünkü kişinin, kötülüğü, çirkinlikleri emreden nefesine karşı çıkararak kendini bu çirkin sıfat ve duygulardan, hislerden temizlemeye karar vererek bu yönde azmetmesi ve kendini geliştirme ve dönüştürmeye motive olması bu mertebede vuku bulmaktadır. Nitekim Hâris el-Muhâsîbi'ye göre kişinin manevî anlamda bir arınma, canlanma ve tazelenme yoluna adım atması kişisel bir farkındalık vesilesiyle gerçekleşmektedir. Onun nazarında bu ilk adım, bireyin hayatını bir film şeridi gibi gözden geçirip onu Allah rızası doğrultusunda düzenlemeye karar vermesidir. Bu süreç bir nevi sorgulama sürecidir. Kişi Allah'ın emirlerini ne kadar yerine getirdiği ya da yasaklarından ne derece beri durduğu noktasında kendisini sorguya çeker. Bu sorgulama ise mükemmel olmaya çabalamak üzerine değil, “Nasıl en iyi kul olabilirim?” şeklinde samimi bir sorgulama ile gerçekleşir. Bu minvalde de kişi Allah katındaki mertebesini yükseltmek adına kendini değiştirip, dönüştürmeye her daim hazır ve nazır olmalıdır.²²⁵

Öte yandan manevî bir dönüşüm yoluna girmiş olan kimsenin unutmaması gereken ilk şey, her zaman eğitilmekte olan bir kul olduğu hususudur. Tüm dikkati kişinin üzerinde toplayan bu süreç, kişiyi ilk olarak kim olduğu sorusuyla karşı karşıya bırakır. Nitekim yaşamının çoğu ânında kişi, “İnsan niçin yaratılmıştır?” ve “Nereden gelip nereye gitmektedir?” türünden sorularla muhatap olmaktadır. Bu soruların cevaplarına eriştiği takdirde ise, Allah'ın bu âlemi ve kendisini boş yere yaratmadığının, başı boş da bırakmadığının farkına varır; bu dünyaya gönderiliş amacının sınanmak, denenmek olduğunu da anlamış olur. Bu bağlamda bireyin kendisine bu neviden varoluşsal sorular sorması kendisiyle ilgili belli bir farkındalık düzeyine eriştiğinin sinyallerini verir. Zira kim olduğu, nereden gelip nereye gittiği ve ne uğruna yaşadığı gibi soruları nefesine sormaya cesaret etmiş olan birey, bu değerli adımın getirisi olarak hayatını da gözden geçirir. O ana dek yaptıkları, yapmadıkları ya da yapamadıkları şeylerin yanı sıra hedeflerini, gayret ve çabalarını da yeniden gözden geçirme cesaretini bulur. İşte kişinin bu denli sorgulamalarda bulunması karşılaşmış olduğu hatalarını görmesine ve pişmanlık duymasına sebebiyet verir. Söz konusu pişmanlık durumu da bireyin yanlış yaptığına kanaat getirdiği bir eylem neticesinde oluşabildiği gibi bir şeyler yapması gerektiğini

²²⁵ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 62-63.

düşündüğü ve inandığı hâlde yapmadığı durumlarda da meydana gelebilir. Yani pişmanlık geçmişe dönük olabileceği gibi geleceğe dönük şeyler için de olabilmektedir. Ancak tüm bunların ötesinde konuya psikolojik açıdan yaklaşıldığında esas olanın kişinin yaptığı hataları kabul etmesi demek olduğu görülecektir. Kişi hatasını kabul ettiğinde içindeki çelişki ve çalkantılardan kurtulup ileriye doğru daha emin ve sağlam adımlarla yol haritasını yeniden şekillendirme güdü ve motivasyonuna erişecektir. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus kişinin pişmanlığın dozunu kaçırarak kendini sürekli suçlar hâle gelip pişmanlık duygusunu kronik hâle getirmemesidir. Bu tehlikeli bir durumdur. Çünkü bu durum psikolojinin tabiriyle genel olarak saplantılı düşünce ya da döngüsel takıntı olarak ifade edilir. Dolayısıyla bu anlamda pişmanlık duygusunun dozunu kaçırarak amacından uzaklaştırmak kişiyi içinden çıkılmaz daha derin kuyulara sürükleyebilir.²²⁶

Nefs-i levvâme mertebesindeki nefis, hataların yol açtığı pişmanlık denizinde boğulmak yerine hatadan ders çıkarıp tekrar yapmama üzerine yıkıcı değil bilakis yapıcı bir süreci bünyesinde barındırır. Zira kişinin yaptığı hata ve yanlışlara takılarak kendini bilinmezler içinde boğması beraberinde hayıflanma ve şikâyet etme hâlini de doğurur. Oysa genelde tasavvuf erbabı ve özelde ise Hz. Mevlânâ bu hâlden sakınması için insanı ikaz eder. Bu anlamda Hz. Mevlânâ Mesnevî'sinde, "Fakat geçene acınmak hatadır...gitti mi gitti gider! Gayrı onu anmanın hiçbir faydası yoktur." beyitleriyle nefsin bu türden hazırlanmış olduğu tuzağa karşı insanı uyarmanın yanı sıra; "Kendine gel, bundan böyle çekin artık. Çünkü Tanrı keremiyle tövbe kapısı açıktır." şeklindeki beyitleriyle de bu düşünceler içinde boğulmuş kimseyi de âdeta kendine getirmeye çalışmaktadır.²²⁷ Zira ibnü'l vakt olmayı başarmış bir şekilde geçmişin sıkıntıları ve geleceğin kaygılarından arınarak yaşadığı ânın değerini fark eden kimseler hem ruhsal hem de bedensel olarak mutluluk ve huzuru yakalayıp, hayatlarından lezzet alabilirler. Bu hususta insan, zamanın en nihayetinde Allah'ın iradesinde olduğu bilinciyle kendisini Allah'a, Allah'ın kendisi için vermiş olduğu hükme ve zamana teslim ettiği anda, herhangi bir zamandaki hatalarından veyahut günahlarından kaynaklanan pişmanlık duygusu yerini tevbe ve hatalardan, günahlardan ders çıkarmaya bırakacaktır. Böylece de kişi, hatalarından ve günahlarından

²²⁶ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 64-65.

²²⁷ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 68.

dolayı yoğun suçluluk ve günahkarlık duygusuna kapılmayıp, özsaygısını yitirmeden, hatalarını itiraf edip tesbih ve tenzihle ilâhî isimlerle buluşmayı tecrübe eder.²²⁸

Yine emmâre seviyesindeki nefis, şeytanla iş birliği içinde kişiye vesvese, endişe ve kaygı gibi duyguları aşılarken; levvâme mertebesindeki nefis ise, daha önceden çatışma halinde olunan duygular ve düşünceler sonucu kişinin kalbinde birtakım izler bırakmış olan bu türden olumlu veyahut olumsuz etkilerin çekişmesi hâlini yaşar. Dolayısıyla bir taraftan kişinin kalbinde iz bırakmış olan birtakım hevâ ve düşünceler kalbi kötülüğe doğru sürüklerken diğer taraftan iman ile ilgili düşünceler ve duygular da kalbi iyiliğe meylettirir. Kalbin bu iki nokta arasında gidip gelmesi neticesinde kişi, vesveseye yenik düştüğünü fark ettiği ândan itibaren derhal kendini sorguya çeker ve nihayetinde kendini kınar. Bu mertebedeki nefis, kendisini her daim geçmişten, geçmişin getirisi olan pişmanlıklardan uzak tutmaya gayret ederken aynı zamanda samimi bir şekilde taatte bulunma gayret ve çabası içerisindedir. Fakat kişi öncelikle Allah’a lâıyk bir kul olma yolunda çabalarken eski alışkanlıklarının etkisinden kurtulması bu denli kolay olmayabilir. Ancak bu aşamadan kişi ne kadar kendinin, nefsinin istek ve arzularına direnç gösterip, muhalefet ederse o oranda nefsinin alt etmiş olur.²²⁹

Öte yandan nefis-i levvâme hayırda da şerde de kendini kınayan ve yeren bir nefis mertebesidir. İyi bir şey yaptığında keşke daha fazlasını yapsaydım, kötü bir iş işlediğinde de keşke yapmasaydım diyerek bu dünyada kaçırdığı fırsatlara her daim üzülen bu nefis, âdetâ keşkelerin ve pişmanlıkların esiri olmuş hâldeki bir nefistir.²³⁰ Dolayısıyla genellikle mükemmeliyetçi kişilik özellikleri gösteren kimselerde baskın olarak işleyen nefis türü olarak ifade edilir. Bu tür kişilik yapısına sahip olan kimseler, yaptıkları, yapacakları, yapmadıkları ya da yapamadıkları her ne varsa sürekli sızlanıp şikâyet eder veyahut yaptığı şeyleri hiçbir zaman yeterli görmezler. Oysa bu fâni dünya hayatında mükemmel ve eksiklikten münezze olan bir varlık varsa O’nun da hiç şüphesiz Yüce Allah olduğunun bilincine varamamışlardır. Bu sebeple bitmek bilmez haz ve zevklerin peşinden koşmak insan için beyhude bir çabadan başka bir şey değildir. Zira bu imtihan dünyasındaki insanın rolüne de aykırı bir talep ve beklentidir. Ayrıca nefis-i levvâmenin anlamlarından bir tanesi de insanın yanlış bir şey yaptığını fark etmeye başlaması ve

²²⁸ Sayın, “Tasavvufî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”, 95-98.

²²⁹ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefis Terbiyesi”, 68.

²³⁰ Sülemî, *Rûhun Hastalıkları ve Çareleri: Sûfî Psikolojisi El Kitabı* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2020), 15.

bunun sonucunda yanlış ya da hata yapmaya direnmesi, yalnızca Allah'tan mağfiret dilemesidir. Bu aşamadaki insan, yeterli bir değişim gücüne sahip olmasa dahi dünyaya ben merkezli yaklaşmanın kendisi ve insanlık üzerindeki olumsuz etkilerini fark etmeye ve görmeye başlar. Bu evrede insana işlediği günahlar ve düştüğü hatalar itici gelmeye ve tiksinti vermeye başlar ve dolayısıyla insan yaptıklarından, işlediklerinden pişmanlık duymaya başlar. Ancak sonra yine hata ve yanlış yapmaktan da kendini alamaz. Yine bu mertebedeki nefis, kendisinde varolan birtakım bağımlılıkların farkına varmasının yanı sıra bu bağımlılıklarının sadece kendisine değil, çevresine de zarar verdiğini görür. Öte yandan bu aşamadaki nefis, daha önceden hayatına yön verme ve şekillendirme yönünde söz hakkı vermiş olduğu sözde değerlerin anlamsızlığını anlar ve bunların onu acı bir sona doğru yol aldıracağı gerçeğiyle yüzleşerek dehşetli bir korku ve şüphe içerisine düşer. Bu nefis mertebesinde iç muhasebe ile can çekişen insanoğlu her ne kadar olumlu adımlar atmaya gayret etse de birtakım olumsuz özelliklerinden hâlâ kendini kurtarabilmiş değildir. Nitekim nefis-i levvâmenin en güçlü olumsuz özelliklerinden bir tanesi de ikiyüzlülüktür. Zira bu mertebedeki nefis bazı olumsuz özelliklerini fark ettiğini ve onlardan kurtulduğu vehmine kapılarak bir başarı duygusu yaşar. Öyle ki bu mertebedeki insan, bütün kalbiyle maneviyata âşık olduğunu iddia eden fakat başka olasılıklara da iştiğal eden sahte âşığa benzemekten başka bir şey yapamaz. Yani bu nefse sahip insan bir yandan Hakk'a yönelmekle beraber diğer taraftan şehvet meyli taşır. Dolayısıyla ikilem ve kararsızlık duyguları içerisinde bocalayıp durmaktan başka bir şey yapamaz hâle gelir.²³¹

2.1.3. Nefis-i Mülhime/ Mülheme

Bir diğer nefis mertebesi ilhâmi benliği çağrıştıran *nefis-i mülhimedir*. Su elementi ile sembolize edilen nefis-i mülhime ya da mülheme ilhâm edilmiş nefis mânâsını taşır. Bu nefis mertebesi, Allah Teâlâ'nın insana hidâyet ve dalâlet arasında ayırım yapabilmeyi ilhâm ettiği nefis mertebesi olarak Kur'an'ı Kerim'de yer alan Şems Sûresi'nde çok güzel bir şekilde tasvir edilmiştir. Zira bu mertebenin ismi de Şems Sûresi 8. âyete dayandırılmaktadır. Bu minvalde Şems Sûresi 7 ve 8. Âyet-i Kerîmeler'inde²³² buyurulduğu üzere "Ahlâkî zaafılarda olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle

²³¹ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 101-103.

²³² Şems Sûresi 7-8. Âyet Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C5%9Eems-suresi/6044/1-10-ayet-tefsiri>; "Nefse ve ona düzen verene."; "Ona kötü olma ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki."

donatıldığını bilen nefse!” şeklindeki âyetle bu nefse işaret edildiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda tasavvufî literatürde bu nefse dair birçok tanımlama ve açıklama cihetine gidilmiştir. Sözelimi Allah kula iyi olanı emrettiği için “ilhâm edilen nefis” olarak nitelendirilmiş olan bu nefis mertebesi, kulun işlediği her türden iyi amelinde temel motivasyonunu bu anlamda bir İlahî kaynaktan almaktadır. Kişi tıpkı kötü amellerinin motivasyonu olarak maddî doğasının gereği nefis-i emmâreden güç alıyorsa, iyi amellerini işleme güdü ve motivasyonunu da nefis-i mülhimedden almaktadır. Kişi bu nefsin nuruyla içsel bir aydınlanma yaşaması sonucu bir farkındalık kazanmaya başlar. Nitekim mülhime mertebesindeki kişinin duyduğu ve ilhâm olarak da nitelendirilen bu ses aslında içsel yol gösterme sesleridir.²³³ Bu husus yine Kur’ân’ı Kerîm’in Şems Sûresi 8. Âyet-i Kerîmesi’nde “Onun için neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu ilhâm eder.” şeklinde ifade bulmuştur. Zira ilhâm edilen nefis; akıl, hikmet, marifet, ilhâm, uyanıklık, kemâl, lütuf, ihsân ve cömertlik gibi ahlâkî erdemlerle donatılarak bezenmiştir.²³⁴

Bu mertebe, dünyada insana haz veren mal, mülk, makam, mevkii, şan, şöret türünden maddî şeylere önem vermeme; kişiyi ahirete hazırlayan azla yetinme, çokça ibadet etme ve ahiret için hayırlı olan işlere yönelme başka bir ifadeyle dünyadaki şeyleri özlemekten vazgeçmek anlamına gelen *zühd* aşamasının yaşandığı mertebe olarak ifade edilir.²³⁵ Aynı zamanda eski değer ve arzuların da terk edilmesi anlamına haiz olan zühd, kişinin kendi narsistik arzu ve dürtülerinin sürekli farkında olması ve bu arzularını baskılamak yerine onları zamanla ıslah etmek, etkisizleştirmek amacını gütmektedir. Bu aşamadaki kişi, belli bir olgunluk ve benlik bütünlüğüne erişmiştir. Benlik bütünlüğü, benliğin kendi içerisinde bir düzen ve anlam yakalamasıyla beraber benlik bütünlüğünü yakalamış olan kimse, olumlu-olumsuz, acı-tatlı tüm boyutlarıyla hayatı olduğu hâliyle kabul edebilme yetisine ulaşmış olan kimsedir.²³⁶

Öte yandan nefis-i mülhime mertebesi, nefsin manevî yönünün fizik yönünü kontrol ve denetimi altına almayı başararak kendi ötesine uzanması anlamını da ifade etmektedir. Bu nefis mertebesine erişen kimse için artık dünyalık endişeler, tasalar ve kaygılar söz konusu değildir. Çünkü bu mertebedeki kişinin kalbine şeytani vesveseler ve endişeler

²³³ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 104.

²³⁴ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 88-89.

²³⁵ Semih Ceyhan, “Zühd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhd>.

²³⁶ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 37-38.

yerine melekler âleminden gelen olumlu düşünceler akar. Aynı zamanda akıl da Allah indinde neyin hayırlı neyin hayırsız olduğunun inceliklerini kavramaya başlar ve dolayısıyla başına gelen hâdiselere o ölçüde anlam vermeye çalışır. Zira bu mertebede akıl, şeytandan gelen kuruntu ve vesveselerden ziyade meleklerin ilhâmlarıyla gelen olumlu ve güzel düşünceleri görür, onlara odaklanır ve onları daha da arttırmaya azmeder. Bu aşamada melekler de kişinin bu hâletiruhiyesini destekler ve onun kalbine gittikçe artan ilâhî ilhamlar ve olumlu düşünce tohumlarını eker. Zamanla filizlenen bu tohumlar da çoğalarak yayılır, genişler ve tüm kalbi kaplayarak birbirinden güzel kokulu rengarenk çiçeklerin açmasını sağlar. Böylece kişinin kalbinde ilâhî nur parladıkça parlar. Fakat mülhime mertebesindeki nefis, birtakım şeytânî vesvese ve kuruntulara hâlâ maruz kalsa dahi artık iyi ile kötüyü ayırt edebilecek ve bunlar arasında bir tercih yapabilecek bir irfâna sahip olduğu için bu tarz kuruntu ve vesvese tarzı şeyler onu etkisi altına alamayacak ve bulunduğu hâli zedeleyemeyecektir.²³⁷

Bu noktada mülhime mertebesindeki nefse sahip kişi, nefisini büyük ölçüde kontrol altına almayı ve dizginlemeyi başardığı için şükür, doğruluk, kanaat gibi iyi olan davranış, tutum, his ve duygularla daha fazla bezenir. Bu bağlamda psikoloji literatüründe insanın doğası gereği iyi olduğu ve iyi olan şeylere meylettiği görüşü ile öne çıkan hümanist psikoloji ve bu ekol içerisinde gelişim gösteren pozitif psikoloji evrensel değerlerin insan üzerindeki etkileri hususuna yoğunlaşmıştır. Buna göre insanı iyi eylemler yapmaya veya söylemlerde bulunmaya iten asıl güç onun insan olma özünden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan İslam gelenek ve kültüründe ise, insanı iyi, doğru olan şeyleri yapmaya ve söylemeye iten şey genellikle vicdan olarak ifade edilen bir iç sestir. Zira kişi hata ve yanlış bir şey yaptığında vicdanı sızlayacak ve pişmanlık duyacaktır. Dolayısıyla yaptığı hatadan dolayı bir iç muhasebe yapıp kendini yargılama yoluna gidecektir. Nitekim bu anlamda vicdanın kişiyi yargılayan tarafı, Freud'un süperego kavramını hatıra getirir. Ancak bu noktada vicdan ile süperego kavramlarının birbirinin tıpatıp aynı anlamı taşımadığını da ifade etmek gerekir. Zira Freud'un süperego diye nitelendirdiği kavram, kişiliğin sosyal normlar, dinî ve ahlâkî kurallara bağlı olarak idin isteklerine yönelik otoriter davranan parçasını ifade eder. Yani bir tür iç ses denilebilecek olan süperego, genellikle "hayır, olmaz, yapamazsın, el âlem ne der, bu doğru değil" şeklinde hüküm

²³⁷ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 69-70.

içeren cümleler kurar. Buna karşın vicdan, kişilerinin istek ve arzularına karşı çıkan bir hükümdar rolünden çok kişiye doğru yolu gösteren bir çeşit iç rehber konumundadır. Yine vicdan, kişinin doğasının iyi olduğu düşüncesine dayanırken, Freud'un düşünce dünyasında böyle bir durum söz konusu bile değildir. Hülâsa kişiye iyi olanı yapmasını fısıldayan bir ses mesabesinde olan vicdan nefs-i mülhime mertebesinde güçlenir. Zamanla kişi bu iç sesine daha fazla dikkat kesilmeye başlar. Nitekim vicdanının sesine kulak veren kimse ne kendisine ne de başkasına karşı olumsuz bir eylemde ve söylemde bulunmaz hatta düşüncesini bile hatırına getirmeye imtina eder. Aynı zamanda kendisine karşı merhametli olduğu kadar başkalarına karşı da merhametlidir, şefkatlidir. Manevî olarak doyurulmuş ve tatmin olmuş olduğu için ilişkilerindeki sorunların ya da bireysel yaşamındaki dert, tasa ve sorunlarının çözümünü maddiyatta değil maneviyatta arayarak derin bir iç huzuruyla çabucak çözüm yollarına ulaşır. Hâl böyle olunca bu mertebedeki nefse erişebilmiş olan kimse hem kendi benliğine hem de diğer insanların benliğine sadece ve sadece Allah'ın bir kulu ve en nihayetinde bir insan olduğu için değer verir ve asla incitmez.²³⁸

Yine bu mertebedeki kişi dua, zikir ve manevî aktivitelerinden içsel bir zevk duymaya başlar ve aynı zamanda duyduğu bu zevki yaşantısına da aktarmak için çabalar. Bu mertebenin en önemli hasletleri ise, cömertlik, küçük şeylerle tatmin olma, Allah' a teslim olma, tevâzu ve pişmanlıktır. Daha önce de ifade edildiği üzere pişmanlık duygusu dozunda ve yerinde olduğu taktirde içinde bir fark ediş ve fark ettiklerini bir daha yapmama gayret ve çabası taşır. Bu noktada geçmişe, hâle ve geleceğe dönük üç türden bir pişmanlıktan bahsedilebilir. Dolayısıyla geçmişten duyulan pişmanlık, kişinin affetmeksizin yani tolere göstermeksizin ve aklî bir gerekçe bulmaya çalışarak normalleştirmeksizin hata ve yanlışlarını açıkça görmesidir. Hâlin pişmanlığı, geçmişte işlenen hatalardan dolayı üzdüğü kimseden özür dileyip, af dilemektir. Ve nihayetinde geleceğin pişmanlığı ise, daha önce yapılan hataları bir daha yapmamaya yönelik ihlâs ve samimiyetle söz vermektir.²³⁹

Ancak tüm bu anlatılanların ötesinde tasavvuf erbabı bu nefis mertebesinin yani ilâhî ilhama mazhar olmuş olan nefis-i mülhimenin aynı zamanda en tehlikeli manevî

²³⁸ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 69-72.

²³⁹ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 103.

mertebelerden biri olduğunu belirtmişlerdir. Zira bu mertebede, ego hâlâ devrede ve canlıdır. Dolayısıyla kişinin basiret ve irfanını ele geçirmeye çalışır. Bu da gerçek bir ego şişmesi ve manevî narsisim tehlikesinin baş göstermesi demektir. Diğer taraftan bu mertebede nefsin egodan bütünüyle kurtarılamadığı görülse de gücünün büyük ölçüde azaldığı ifade edilebilir. Bu yüzden bu mertebenin cihâdı kişinin bildiği bir şeyi tam bir ihlâs ile uygulamasıdır. Yani kişinin ilmiyle muhlis bir hâlde âmil olabilmesidir.²⁴⁰

2.1.4. *Nefs-i Mutmainne*

Nefs mertebelerinden bir diğeri ise ahlâkî erdem ve fazîletlerin tam olarak yerine getirildiği hassas bir denge ağırbaşlı bir huzur hâlinin hâkim olduğu nefis mertebesini ifade eden, huzura ermiş benliği çağrıştıran aynı zamanda toprak elementiyile sembolize edilen *nefs-i mutmainne*dir. Bu anlamda “mutmain” kelimesinin bilişsel olarak idrakin nihai noktası ve duygusal olarak da tam bir sükûnet ve sekinet hâlini ifade etmek üzere kullanıldığı görülür.²⁴¹ Bu nefis mertebesine erişmiş olan bir kimse, isminden de anlaşılacağı üzere artık elindekiyle yetinmeyi ve ona şükretmeyi öğrenmiş olarak sükûna ermiş bir nefstir. Çünkü insanoğlu hiçbir zaman elindekiyle yetinmez ve hep daha fazlasına sahip olmak istemesinin yanı sıra doymak bilmez bir şekilde kazandıkça kazanmak ister. Zira o, mevcutla yani içinde bulunduğu ânla, hiçbir hâl ve zamanda tatmin olmaz ve sürekli gelecek adına emeller üretme peşinde sürüklenir. Bu uğurda da sürekli kazanmanın yeni yollarını arar durur, ömrünü bu şekilde şükürsüz ve doyumsuz bir hâlde harcar gider. Bu hususta ancak nefis-i mutmainne mertebesine erişebilmiş kimseler, gerçek anlamda ânı yaşayabilir ve tadabilirler. Bu hususta gerçek müridler, daha iyi bir gelecek hayali ve arzusu içerisinde olmak veya mal-mülk ve şöhret ihtirası içinde boğulup kalmış olanlar değil, huzurda ve ânda kalabilmeyi başarmış olan kimseler olarak nitelendirilmiştir.²⁴²

Bu mertebeye, kişinin kendisini her zaman Allah’a muhtaç bilmesi ya da arzu ve isteklerden kurtuluş anlamına gelen *fakr* aşaması eşlik eder.²⁴³ Yoksulluk olarak tercüme edilen fakr, tasavvufî literatürde aslında bir yokluk değil daha ziyade bir zenginliktir. Bu anlamda fakr, kişide iç huzuru ve emniyeti temin eden bir hazine misalidir. İnsanoğlu

²⁴⁰ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 30-31.

²⁴¹ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 73.

²⁴² Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 31-32.

²⁴³ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fakr>.

yaşamı boyunca hep sahip olmak ya da olmamak, mülk edinip edinmemek arasında sürekli gidip gelen bir çatışma yaşar. Bu hususta nefsi henüz olgunluğa erişmemiş kimseler her zaman var olmasını, var olanın da hiçbir zaman elden çıkmamasını arzularken, nefs-i mutmainneye ulaşmış olan kimseler için, dünyanın bu türden maddi hazinelerinin bir değeri yoktur. Çünkü onlar maddiyatın değil, maneviyatın; dünyalığın değil ebedî yurdun peşinde ve özlemindedirler. Bu yüzden bu nefis mertebesine erişmiş olanlar, içsel çatışmalar, dünyevi bağlanmalar ve sahip olma eğilimlerinden kurtularak, kendilerini hayatın ve var oluşun görünmez ritmine yaklaştırma çabası içerisindeydirler.²⁴⁴ Dolayısıyla daha fazla anlayışıyla doyumsuz bir insan tipi hep bana, hep bana naraları atarak kendisini dünyaya köle kılmışken, nefs-i mutmainneye erişmiş kimseler ise neyleyim dünyanın malını mülkünü, bana Seni gerek Seni²⁴⁵ demeyi başarabilmiş kimselerdir.

Öte yandan bu mertebe ismini Kur'ân'ı Kerîm'de yer alan Fecr Sûresi 27 ve 28. Âyet-i Kerîmeler'inden almaktadır. Söz konusu âyette nefs-i mutmainneye hitaben bu mertebeye erişmiş kulun Allah'tan, Allah'ında kuldan razı bir şekilde rabbinin huzuruna ereceği bildirilmiştir.²⁴⁶ Bu mertebede, kulun Allah'tan razı olmasının ötesinde Allah'ın kulundan razı olması gibi değerli ve yüce bir mertebeye erişmiş olan insan artık Allah (c.c.) ile ünsiyet kurmanın, O'nun rengiyle boyanmanın ve Resûl'ünün ahlâkıyla ahlâklanmanın adımlarını atmış demektir. Bu mertebeye erişmiş olan kimse, emmâre, levvâme ve mülhime mertebesinde yaşamış olduğu çatışma ve sorunları çözmüştür. Mutmain olan nefis, yaratıcısının Allah olduğu bilincine erişerek, O'na hiç şüphe duymaksızın inanmış ve tam bir teslimiyetle kendisini her iş ve eyleminde O'na emanet etmiştir. Dolayısıyla bu mertebenin bilincine erişmiş olan kimse, Allah'ın bu dünyada kendisini imtihan ettiğinin farkına vararak O'ndan gelen her türlü olumsuzluğa karşı sabreder. Yine O'ndan gelen iyilik ve lütuflara karşı da şükürünü edâ edip hamd eder.²⁴⁷

Hamd ise, her nimet, iyilik ve hoşluk durumunda “Elhamdülillah” lafzını söylemektir. Bu anlamda bir de gönlün şükürü olarak ifade edilebilecek olan bir şükretme biçimi vardır ki

²⁴⁴ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 40-41.

²⁴⁵ Erdoğan Boz-ed. Yavuz Kartallıoğlu, *Yunus Emre Dîvan* (Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2021), 376.

²⁴⁶ Fecr Sûresi 27-28. Âyet Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fecr-suresi/60/20/27ayet-tefsiri>: “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.”

²⁴⁷ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 73.

bu durumda nimet, iyilik veya hoşluk her kim ve nereden gelirse gelsin, “Veren de verdiren de Allah’tır.” şeklinde dűřünmek ve tüm kalbiyle buna inanmaktır. Zira iyilik, hoşluk ve nimeti vereni araya vasıta ve emin olarak da koyan hiç şüphesiz ki O’dur. Yani kimden gelirse gelsin kiři, kaynağının belli olduğunu, O olduğunu bilmelidir. Verdirmeyen de O’dur; gönüllere vermeyi de vermemeyi de ilham eden yine O’dur. İşte böyle inandıktan sonra kiři boş yere başka kapılarda derman aramayı bırakmalı ve derdinin tek derman kapısı olan tevekkül kapısına gidip orada sessizce oturup beklemelidir. Beklemelidir ve kendini sadece Allah’a ısmarlamalıdır, O’na vermelidir.²⁴⁸ Nitekim O’ndan başka derde derman yoktur. Rızkın da kaynağı O’dur. Tekvîr Sûresi 29. Âyet-i Kerîme’de²⁴⁹ de buyurulduğı üzere, Allah dilemedikçe insan hiçbir řey dileyemez ve hiçbir řeye de sahip olamaz. Nasip eden de nasibi elden alanda yalnızca ve sadece O’dur. Dolayısıyla insanların, irade ve eylem güçleri, bir iři dileyip, isteme ve o iři yapma imkânları da esasında kendi güçleri sayesinde değıl, Allah’ın gücü ve inayetiyledir. Ancak bu hususta imtihanın gereğı olarak Allah insanoğluna bazı eylemlerinde seçme ve irade hürriyeti vermeyi dilemiştir.

Diğer taraftan mutmainne mertebesindeki nefis, hayatını Allah’ın istediğı şekilde düzenlemeye çalışarak, neyi, nasıl ve ne kadar yapacağıını, insan ve âlem ile ilişkisi gibi hususları Allah’ın emirleri doğrultusunda düzenlemeyi bir düstur hâline getirmiştir. Burada Allah’ın emirleri ve yasakları sadece sözde kalmamıştır. Dolayısıyla dinî emir ve yasaklar içselleştirilmiş ve samimi bir şekilde uygulamada da hayatiyet kazanmıştır. Nitekim bu mertebeye erişebilmiş kimseler, bilinç düzeyi olarak olabildiğince yüksek aşamalara erişmiş ve bunun sonucunda da kişisel benliğı ile manevî benliğini bütünlüştirmiştir. Böylece de kişi dünyevî bağlanmalar ve sahip olma tutkusundan kurtulmuş, kendini aşma tecrübesine erişerek etrafındaki canlı veyahut cansız tüm mahlûkata iyilik nazarıyla bakma cihetine ulaşmıştır. Nihayetinde de kendini bu fâni dünya hayatının esaretinden tamamen kurtarmayı başararak kalbinde ve gönlünde Allah’tan başka istek ve arzulara yer vermeyecek bir hâle gelmeyi başarmıştır. Bu mertebede artık olumsuz duygular yerini teslimiyet ve tevekkül duygusuna bırakmıştır.

²⁴⁸ Eşrefoğlu Rûmî, “Gönüllerin Terbiyesi Üzerine”, *Nefislerin Terbiyesi: Müzekki’n- Nüfus* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2021), 344-345.

²⁴⁹ Tekvîr Sûresi 29. Âyet Tefsîri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tekv%C%AEr-suresi/5827/27-29-ayet-tefsiri>: “*Fakat âlemlerin rabbi Allah dilemedikçe siz (hiçbir şey) dileyemezsiniz*”.

Yine olayları algılayış biçimi değişmiş olup, İlahî nazardan olayları yorumlama yetileri artmıştır. Böylece insan, üst düzey bir algılama ve iç huzura ulaşma tecrübesini de kazanmıştır. Bu hâlin getirisi olarak da kişinin değişim ve dönüşüm yolunda epeyce bir mesafe katetmesinin önü açılmıştır. Nitekim tasavvufî bakış açısından da nefs-i mutmainne mertebesi, kişinin kavrayışının idrak aşamasına çıkarak kalbinin sükûnete erişmesini ifade eder. Zira bu anlamda kişi bilincin yükselmesiyle oluşan idrak ile beraber bir iç huzur da yaşar.²⁵⁰

Bu bağlamda itminana ulaşmış nefs olarak ifade edilen nefs-i mutmainnenin, kalp huzurunda olduğu vurgulanarak, Allah ile zengin olma, sabır, adalet, dürüstlük, rıza, ilim, tahakkuk, yakîn, onur ve ihlâs gibi erdemlerle bezeli olduğu belirtilmiştir. Hülâsa nefs-i mutmainne kalp derecesine erişmiş ve böylece ruh derecesine erişecek kapasiteyi de elde etmeyi başarmıştır.²⁵¹

2.1.5. Nefs-i Râziye

Bir diğer nefis mertebesi olan ve teslim olmuş benliği çağrıştıran *nefs-i râziye*, kişinin başına acı tatlı, iyi kötü ne gelirse gelsin kaynağının Allah (c.c.) olduğunu idrak edip, kendini Allah’a teslim etmesi ve tam bir rıza hâli ile yaşadığı nefis mertebesidir. Bu mertebeye erişmiş kimseler, hayatın zor imtihan ve güçlük ânlarını dahi can u gönülden yüreklerine basma gayreti içindedirler. Zira onlar, her şeyin Allah’tan geldiğini bilirler. Allah’tan gelen ise ne şekilde ve hâlde olursa olsun kul olan insan için bir lütuf ve rahmettir.²⁵² Nitekim bu anlamda “râziye” razı olan, hiçbir şek ve şüphe olmadan, tereddütsüz teslim olan demektir. Yine bu mertebeye de adını Kur’ân’ı Kerîm’in Fecr Sûresi 27. Âyet-i Kerîme’sinden almıştır. Bu âyette “Ey nefis-i mutmainne! O senden razı sen de O’ndan razı olarak dön rabbine.” şeklinde buyurularak rıza mertebesine atıfta bulunulmuştur.²⁵³ Söz konusu mertebedeki kişi, başına her ne türden bir olay gelirse gelsin büyük bir teslimiyet şuuruyla iyi durumlara şükrederken güçlük durumlarında da sabretme azmini göstermeyi başarmıştır. Zira o, her daim iyinin de kötünün de kaynağının Yüce Allah olduğunun farkında, bilincinde ve şuurundadır. Zaten böyle olduğunu bildiği için O’ndan gelen her şeye ve O’nun hükmüne razı gelmiştir. Bu bağlamda tam bir

²⁵⁰ Aytan-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 73-75.

²⁵¹ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 92.

²⁵² Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 32.

²⁵³ Fecr Sûresi 27. Âyet Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fecr-suresi/6020/27-30-ayet-tefsir>.

teslimiyet hâliyle Allah'a yönelmiş olan kimse, kendi iradesi de dahil Allah'tan başka ne varsa her şeyi terk ederek Allah'a vuslat eder. İşte bu anlamda Allah'ta yok olma tecrübesi tasavvufî literatürde “fenâfillah” tabiri ile ifade edilmiştir.²⁵⁴ Zira bu mertebedeki kişinin manevî anlamdaki gelişimi daha rakîk ve içsel olduğu için onun nazarında her şey dünyada tecrübe edilenden çok daha farklı olmaya başlamıştır. Böylece insan Allah'ın merhametiyle kuşatılmış olduğunu daha derinden hisseder bir hâle gelmiştir. Bu hâlin neticesi olarak kişi nefisini her türlü istek ve tatminden uzaklaştırıp vazgeçirerek kendini fâni kılar. Öyle ki bu mertebedeki insanın artık beşerî sıfatları ortadan kalkar ve o, çıktığı bu manevî yolculukta zirveye doğru yol alır.²⁵⁵ Nitekim bu mertebeye erişmiş kimseler dünyanın haz ve zevklerine kendini kaptırma ve acıdan kaçma yollarını arar bir şekilde dünyanın kuklası ya da maymunu olmak yerine dünyayı kendilerinin kuklası hâline getirmeyi başarmış olan kimselerdir. Oysa nefis-i râdiyye ya da râziyye mertebesine erişmiş olan sâlikler mevcut fiziksel, maddî varlıkların ötesinde her şeyde asıl Hakk olanı, Hakk'ı arar ve Hakk'ı müşahede ederler.²⁵⁶

Bu kapsamda psikoloji literatüründe de insanın kendi ötesine uzanarak Tanrı veya evrenle bir olma tecrübesinden bahseden psikologlar var olmuştur. Ancak psikolojide Tanrı sadece içkin bir varlık olarak tasavvur edilirken tasavvuf da Allah (c.c.) hem içkin hem de aşkın bir varlık olarak tasavvur edilmekte olduğu hususunu da bu noktada dile getirmekte fayda vardır. Sözelimi bu türden özel ve kutsal deneyimler için Abraham Maslow “doruk deneyimler” ifadesini kullanmıştır. Onun düşünce anlayışında doruk deneyimler ile kastettiği şey, zaman zaman yaşanan, coşku verici, canlandırıcı ve bilinci üst seviyeye çıkararak tecrübelerdir. Bu anlamda doruk deneyimler, kişinin mevcut potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirdiği ve gerçekliği daha bütüncül bir şekilde algılamaya başladığı bir bilinç durumudur. Zira bu deneyim sonrası kişi, içindeki gerçek kimliğe ve benliğine erişmekte ve böylece de kendine özgü yapısını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu türden doruk deneyimlerin bir anlık ani sıçrayış ve farkındalık şeklinde yaşandığının da burada ifade edilmesi gerekir. Ancak böyle birden, aniden olan tecrübeler olmasına karşın izleri kalıcı olabilmektedir. Yine doruk deneyimler, yoğun duygusal yaşantılar, huşû, bütünleştiricilik ve öz-değerlerin farkındalığının ötesinde bir de

²⁵⁴ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 75-76.

²⁵⁵ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 106.

²⁵⁶ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 32.

deneyimlenmesi sürecini de içerir. Bu bağlamda Maslow, bu türden doruk deneyimlerin sadece birtakım kimseler de değil, her insanda yaşanabileceğinin altını önemle çizmektedir. Fakat bu türden deneyimler yaşamadığını iddia eden kimselerin bu hâllerinden korkmuş, bastırılmış, reddetmiş ya da unutmuş olabileceklerini ifade etmiştir. Yine bu türden doğüstü olarak adlandırılabilir deneyimler, tarihin her döneminde her dinde ve gelenekte izlerine rastlanılabilen tecrübelerdir. Nitekim Maslow'un geliştirdiği ihtiyaçlar hiyerarşisinin son basamağını teşkil eden kendini gerçekleştirme düzeyi bu anlamda doruk tecrübeler yaşamayı içermektedir. Bu noktada üzerinde önemle durulması gereken husus ise, kendini gerçekleştirmiş kimseler ile dinî aydınlanma tecrübesi yaşayan kimselerin birbirlerine benzer birtakım özelliklere haiz olduklarını iddia etmiş olmasıdır. Dolayısıyla kendini gerçekleştirmiş olan herkesin aynı zamanda dindar kimseler olduğu tezini ileri sürmüştür.²⁵⁷

Hülâsa hümanist ve transpersonel psikoloji ekollerinin ikisinin de kurucusu olarak Maslow, vahiy tecrübesi, aydınlanma, Nirvana'ya ulaşma ve Aşkın'la bir olma türünden tecrübeler arasında herhangi bir ayrıma gitmeksizin her birini doruk birer deneyim olarak değerlendirme cihetine gitmektedir. Bu anlamda transpersonel psikoloji, en temelde bireyin üst bilinç düzeylerine erişerek bireysel bir değişim ve dönüşüm yaşaması esasına dayanarak tam bir iç huzurun yaşandığı noktayı sıklıkla ele alır. Bu deneyim hâli “saf farkındalık”, “her şey”, “hiçbir şey”, “tüm kâinat”, “şartlardan bağımsız”, “değişmeyen”, “sonsuz” ve “başkalarıyla bir olma” veya “Tanrı ile bir olma” gibi şekillerde ifade bulmuştur. Aslında bu türden içsel huzurun ve tam dengenin sağlandığı bu hâl insanın özünde var olan gerçek benliğine eriştiği nokta olarak ifade edilebilir.²⁵⁸ Yani bu fitrat denilen şeyin tam da karşılığıdır. Bu anlamda öze dönmek, öze erişmek bir anlamda fitrat üzere yaşamak demektir. Dolayısıyla insanoğlu fitratını bozmadan yaratılıştaki hâliyle yaşamını sürdürse kendi benliğine, özüne erişecek ve böylece Rabbine de kavuşma imkanını elde edecektir. Bu yüzden önemli olan fitrat üzere yaşamaktır. Yaratılmış olan her ne varsa onun doğası ve dengesi bozulduğunda her şey bozulmakta ve yerle yeksan olmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi olan fitratta Allah'ın yaratmış olduğunun dışı

²⁵⁷ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 76-79.

²⁵⁸ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 78.

şeylere meylettirilirse kişi özden, özünden uzaklaşacak ve devamında her türden ruhsal illetlere دچار olacaktır.

Öte yandan nefis-i râziyye mertebesinin insan için belki de erişilmesi en kıymetli erdemi *sabır*dır. Bir mânâda “hapsetmek” demek olan sabır, acı ve bağırma anında nefsi dizginlemek olarak ifade edilebilir.²⁵⁹ Yine başka bir deyişle sabır, kişinin elem, sıkıntı ve belâlar karşısında sızlanmayı ve şikâyet etmeyi terk etmesi olarak nitelenebilir.²⁶⁰ Bu bağlamda sabır için bir yönüyle bilişsel, duygulanımsal ve bilinçdışı düzeylerde yaşantılanan psikolojik bir süreçtir, denilenebilir. Daha önceki mertebede değinilen fakr, bir nevi sabır aşamasına hazırlıktır ve bu hususta sabrın yaşanması, fakrın yaşanmasından daha güçtür. Çünkü sabır adından da anlaşılacağı üzere sabredilecek hususta sağlam bir inançla, çok güçlü bir irade, dayanıklılık, tahammül ve katlanma gücü gerektirir. Nitekim tasavvuf erbabı nazarında sabır, inancın özü olarak ifade edilir. Bu anlamda bu yolun taliplisi olan kimse, benliği geçmiş inanç ve hurafelerden sürekli hürleştirerek, inancı keşfeder. İşte sabır denilen şey bu yaşantısal keşfin anahtarıdır.²⁶¹ Her şeyin ötesinde sabır insanoğlu için öyle bir hazinedir ki her türlü derdin dermanı, güzelliğin ve lütfun anahtarı mesabesinde. Zira Hz. Mevlânâ’da sabrın lütfunu, “Sabret ki her şey hissettiğin kadar derin ve sonsuz olsun. Sabret ki her şey gönlünce olsun.” ifadeleriyle veciz bir şekilde dile getirmiştir.²⁶² Yine Hz. Mevlânâ sabır erdemiyle ilgili Mesnevî’inde, sabrın sıkıntıdan kurtulmanın anahtarı olduğu hususunda, “Eğer büsbütün zorluklara dadandınsa, daralıp kaldınsa sabret. Çünkü sabır, gamdan kurtulmanın, rahatlığın, genişliğin anahtarıdır.” şeklindeki ifadelere yer verirken; aynı şekilde “Başına gelen sıkıntıdan şikâyet etme. Az ağla, çok sabret. Çünkü sabır, darlığın, sıkıntının anahtarıdır.” ve “Sabır, ferahlanmanın anahtarıdır.” ifadelerini kullanmıştır. Bu anlamda sabır, gönle ferahlık vermenin yanı sıra insanı olgunlaştırır ve en nihayetinde onu umduğu nimete eriştirir. Zira ancak belâlara sabreden bir kimse ilâhî aşka ulaşabilir. Nitekim bu hususta da Hz. Mevlânâ, Divân-ı Kebîr’de “Bu dünyada başa gelen belâ lokmalarını yiyip sindirmeyen, ilâhî aşk şarabının lezzetini tatmamış kişidir.” ifadelerine yer vermiştir.

²⁵⁹ Sayın, “Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”, 115.

²⁶⁰ Tek, “Tasavvufî Kavramların Oluşumu ve Yayılması”, 169.

²⁶¹ Sayar, “Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 42.

²⁶² Mengüç, *Sen Yola Çık Yollar Sana Görünür: Mevlânâ’nın 21 Kuralı*, 62.

Dolayısıyla sabretmeyen bir kimse ilâhî aşka kavuşamazken, ilâhî aşk da kişiye belâyâ sabretme yetisi verir.²⁶³

Yine bu hususta Hz. Mevlânâ, Mesnevî’inde Lokman adlı bir kölenin hikmet dolu sabır hikayesine yer vererek sabrın özünü insanoğluna vermektedir. Hikâye bu ya efendisi her öğünden önce kölesi olan Lokman’ı çağırır ve yemekleri önce onun tatmasını ister, Lokman tattıktan sonra yemiştir. Birgün efendisine armağan olarak bir karpuz getirilir. Efendisi de yine Lokman’ı huzuruna çağırarak ona tattırır. Önce karpuzdan bir dilim uzattığı kölesi öyle iştahla ve zevkle karpuzu yer ki gören de bal, şeker gibi olduğunu zanner. Bunu gören efendisi bir dilim daha uzatır. Lokman, o dilimi de sanki bal yiyormuş gibi büyük bir zevk ve iştahla yer. Böyle böyle tüm karpuzu bitiren Lokman’ın efendisi merak ederek kalan son dilimi de kendisi yemek ister. Ancak efendisi bir ısırtık alır almaz karpuzun acılığında ağzını bir ateştir ki sarar, dili kamaşır ve boğazı yanar. Öyle ki bir müddet kendisine dahi gelemeyen efendisi, kölesine, “Böyle bir zehri nasıl da yedin, nasıl sabrettin, böyle bir kahrı nasıl oldu da lütuf saydın, bu nasıl bir sabır, neden bana yiyemem demedin?” deyince Lokman, “Senin nimetler bağışlayan elinden o kadar rızıklandım ki utancımın âdeta iki büklüm olmuşumdur. Elinle sunduğun nimete bu acıdır demeye ar ettim. Çünkü vücudumun tüm zerreleri senin nimetlerinle beslendi. Bu kadarcık bir acıya dayanamaz da feryat edersem vücudumun bütün zerreleri yerle yeksan olsun! Şekerler bağışlayan elinin lezzeti bu karpuzdaki acılığı hiç bırakır mı? Öyle ki sevgiden acılar tatlanır, sevgiden bakırlar altın kesilir. Ve yine sevgiden tortulu, bulanık sular, arı duru bir hâle gelir, sevgiden dertler şifa bulur. Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur.”²⁶⁴ şeklindeki tavrıyla âdeta sabrın timsali bir duruş sergilemiştir.

Aynı şekilde Hz. Mevlânâ’nın şu ifadeleri de bu durumu çok veciz bir şekilde özetler:

“Dostlara bak! Hani dost olanların nişanesi?

Dostlara zahmet can gibi sevimlidir.

Dosta dostun zahmeti ağır gelir mi?

Dostluksa onun derisine benzer.”²⁶⁵

²⁶³ Şaban Karaköse-Rukiye Karaköse, *Mevlânâ’dan Ruhsal Terapiler* (İstanbul: Yediveren Yayıncılık, 2019), 209-212.

²⁶⁴ Emine Yeniterzi, “Güncel Yorumlarıyla Mesnevî’den Hikâyeler”, *Sevginin Evrensel Mühendisi: Mevlânâ* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 131-132.

²⁶⁵ Yeniterzi, “Güncel Yorumlarıyla Mesnevî’den Hikâyeler”, 131.

Yine bu hususta Allah Teâlâ Bakara Sûresi 153. Âyet-i Kerîme'sinde “Allah sabredenlerle beraberdir.” buyururken; Hz. Peygamber'in Ebu Said el-Hudrî'den rivayet edilen bir hadis-i şerifinde ise, “Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha büyük bir nimet verilmemiştir.”; ve yine Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde bulunan bir hadise göre Mahmud bin Lebîd Hazretleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in “Yüce Allah insanları sevdiği zaman onları sınamaya tabi tutar. Sabredenler karşılığını alır. Dayanamayıp ümitsizliğe kapılanlara ümitsizlik verilir.” şeklinde ifade buyurmuşlardır.²⁶⁶ Nitekim Hz. Mevlânâ da bu hususta sabrın hikmetini, “Allah-ü Teâlâ Hazretleri, bir kulunu sevdiği zaman katından ona belâ gönderir. Eğer ki kul başına gelen belâyâ sabır gösterirse, Allah Teâlâ o kişinin derecesini yüce eyler.” ifadeleriyle dile getirmiştir.²⁶⁷

Kısacası kişi başına gelen herhangi bir musibete sabır gösterdiğinde gösterdiği bu sabrının karşılığı olarak devâsını Allah Teâlâ mutlaka verecektir. Ancak bu musibet hâline dayanamayıp küçücük bir ümitsizlik gösterenler ise ümitsizlik deryasına kapılıp daha da ümitsiz bir hâle düşer olacaklardır. Oysa insanoğlu sabır hazinesinin anahtarı olan ümide sarılarak sabretmeyi başarabilse, sabrının sonucu ümidi artacak ve artan ümidiyle beraber sorunların üstesinden daha kolay bir şekilde gelerek huzura erebilecektir. Dolayısıyla sabır, kişinin güçlükler, zorluklar ve musibetler karşısında olabildiğince dayanıklı olmasını sağlamanın yanında kişiye bu gibi durumlarla başa çıkmasını sağlayarak ona çalışma, yaşama ve başarıya gücü verir. İşte bu anlamda sabır, kişiye her ne olursa olsun hayattan ümit kesmeden, yaşamdan kopmadan yaşama, başarıya ve direnme gücü sağlamasıyla önemli bir unsurdur. Aynı zamanda sabır, insanın yetenek ve kapasitesini en üst düzeyde gerçekleştirmesi anlamını ifade eden kendini gerçekleştirme yetisi gibi altın değerinde bir hazine de sunmaktadır. Bu noktada kendini gerçekleştirme yolunda olan kimse, bir yandan hayatın anlam ve amacını da sorgulayan kimsedir. Çünkü içinde bulunduğu âlemde kendini arayan insan, ancak içinde yaşadığı âlemi ve bu âlemdeki kendi yerini bulup, anlayarak hayatın amacı ve anlamına erişebilir. Hatta bu amaç ve hedef uğruna yola çıkmış olan kimse, sabır hazinesinin anahtarıyla yolculuk sürecinde kendini gerçekleştirmenin ötesinde kendini aşmanın tadına ve zevkine

²⁶⁶ İbnü'l Cevzî, “Aileden Kaybedilen Birinin Acısına Katlanmak”, *Cennetin Davetlileri* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2020), 24.

²⁶⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-çev. Ahmed Avni Konuk, “Kırkyedinci Fasıl”, *Fihî Mâ Fih* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 164.

erişir. Böylece kendini gerçekleştirmiş ve hatta aşmış olan kimseler, nihayetinde tam ve olgun bir kişilik dönüşümü yaşarlar.²⁶⁸

Bu bağlamda musibet, nefse ağır ve zor gelen, nefsi inciten şey olarak ifade edilebilir. Sözelimi kişinin en sevdiği kişiyi veya herhangi bir şeyi kaybetmesi ya da hastalanması, korktuğu, endişe ettiği şeyin başına gelmesi gibi bahsedilen türden her türlü olumsuzluk musibettir. Ancak bu neviden karşılaşılan hâdiseleri olumsuzluk olarak gören ve başına gelene razı olmayıp şikâyet eden de yine insanın kendisidir. Oysa sabır, bir anlamda şikâyetleri terk etmek demektir. Bu anlamda sabrın tanımı sorulduğunda tasavvuf erbabının cevabı insanoğlu için âdeti bir ders niteliğindedir. İlgili hususta Cüneyd-i Bağdadî'ye sabrın ne olduğu sorulduğunda, "Yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmendir." şeklinde yanıtlarken; aynı soruya Zünnûn el- Mısri, "Sabır, zorlukların elemlerini yudum yudum içerken sükûneti korumak ve fakirliğin etkisi hayatında var olsa dahi zengin görünmektir." şeklindeki hikmetli ifadeleriyle yanıtlamıştır. Öte yandan söz konusu anlamda sabır; ruhun huzura ve doyuma kavuşmasının, insan tabiatının yumuşamasının ve olumlu yönde karakter vasıflarını geliştirmesinin yapı taşıdır.²⁶⁹

Dolayısıyla insan, olumsuzluk diye adlandırdığı bu türden musibetleri dert olarak görüp sızlanmayı bırakır da sabır gösterip bunların arkasındaki hikmeti ararsa, aslında musibet dediği şeylerin Allah'ın sevdiği kuluna bir lütfu ve armağanı olduğunu görecektir. Yine kişi, belânın Allah'ı sevenlere uğradığını bilse ne denli mesut olur ve belâ geldikçe sevinir. Bunun sonucunda gereken dersi aldıktan sonra yoluna büyük bir şevk ve zevkle devam etme cesaretine sahip olur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'de Bakara Sûresi 155 ve 157. Âyet- i Kerîmeler'inde de kulunu muhakkak ki açıklıkla, malıyla ve canıyla sınavacağını ve isyan etmeyip de sabredenlere ecrinin verileceğini ifade buyurmuştur.²⁷⁰ Bu anlamda musibet aslında bir nevi insan için bir imtihan ve tecrübe vesilesidir. İşte bu imtihanı geçmenin anahtarı ise sabırdır. Zira kişi başına gelen dert ya da musibetlere sabır gösterse de göstermese de her hâl ve şartta o durumu yaşayacaktır. Bu noktada da aslolan kişinin başına gelenlere sabretmesi ve neticesinde İlâhî cezaya düşer olmamasıdır. Zira

²⁶⁸ Sayın, "Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri", 120-121.

²⁶⁹ Sayın, "Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri", 115-123.

²⁷⁰ Bakara Sûresi 155-157. Âyet Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/162/155-157-ayet-tefsiri>: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açıklıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!"; "Onlar başlarına bir musibet geldiğinde, "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz" derler."; "İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.

sabreden kimse, Allah'ın kazasına sabrettiği ve takdirine razı olduğu için İlahî nimet ve rızaya da kavuşur. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere sabır insanı her daim mesut eden büyük bir sermayedir, denilebilir.²⁷¹

Nitekim acı da olsa her şeyin ilacı sabırdır. Tıpkı çay demlerken demin üzerine suyu döküp bir süre çayın demlenmesini beklemek gibi sabır da kâmil insan olma yolunda insanın olgunlaşması için bir süre sabır deminde demlenmesi misalidir. Nasıl ki çay demlenmeden suya tadını ve rengini vermezse insan da tıpkı çay gibi demlenmeden olgunlaşamaz. Yine bu hususu Hz. Mevlânâ Mesnevî'sinde, nasıl ki sütün ana karnında kan içinde, pislik içinde sabretmesi ve nihayetinde o sütü deveye gıda yapması gibi sabır da insanın, hayatın kötülük ve çirkinlik çöplüğünden ya da musibet bataklığından dipdiri sağlam bir şekilde daha güçlü olarak çıkmasını sağlar. Yine bütün peygamberlerin, kendilerine inanmayanların eziyetlerine, cefalarına katlanmaları, sabretmeleri, onları Hakk'ın has kulları yapmış, zaferler kazanmış olarak manevî sultanlar makamına erdirmiştir. Dolayısıyla Hz. Mevlânâ'nın bu husustaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere insan hayatının güçlükleriyle, sıkıntılarıyla başa çıkmada sabırın en tesirli ilaç ve bu türden olumsuzlukların üstesinden gelmede en kuvvetli silah olduğu görülecektir. Bu yüzden Hz. Mevlânâ okuyucusuna ya da dinleyicisine musibetlere karşı sabır silahıyla savaşmadan kazanılamayacağını öğütlemektedir.²⁷²

2.1.6. Nefs-i Merziyye/ Marziyye/ Mardiyye

Bir diğer nefis mertebesi Allah ile kul arasında karşılıklı bir razı olma hâlinin yaşandığı mertebe olan ve tam teslim olmuş benliği çağrıştıran *nefs-i marziyye*dir. Bu anlamda “merziyye, marziyye ya da mardiyye” kavramı “kendisinden razı olunan” anlamını ifade etmektedir. Aynı zamanda Allah'ın da bu mertebeye erişmiş olan kimselerden razı olduğuna delalet eder. Yine bu mertebe de adını Fecr Sûresi 27. Âyet-i Kerîme'den almıştır. Bu mertebedeki kişi dünyanın gelip geçici işlerine gönül vermekten kendini sıyırmıştır. Yanı sıra Allah'ı zikretmek ve O'nunla beraber olmak dışında başka bir arzusu kalmaz hâle gelmiştir. Yine bu mertebedeki kimseler Allah'a tam mânâsıyla gönülden teslimiyet göstererek O'ndan gelen her şeye kabulüm diyerek rıza gösterirler. İşte bu türden kendisini can u gönülden her hâl ve durumda Allah'a teslim eden, O'ndan

²⁷¹ Rûmî, “Dünya ve Dünya Sevgisi”, 219-222.

²⁷² Kemal Sezer, “Günlük Yaşantımıza Dair Mevlânâ'dan Mutluluk Öğütleri”, *Günü Mevlânâ ile Yaşamak: Rûmî'den Mutluluk Tavsiyeleri* (İstanbul: Hayy Kitap, 2017), 149.

gelen her şeye de rıza gösteren ve Allah'ın da kendisinden razı olduğu bu kimseler Allah'a olabildiğince çok yaklaşmış olan kimselerdir. Zira manevî olarak gelişmiş ve ahlâkî anlamda dönüşmüş olan bu nefis, artık Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu her canlıda Allah'ı görerek sevmeye ve şefkat göstermeye başlar. Ancak burada altınının önemle çizilmesi gereken ana husus, kişinin sevmeye ve şefkat göstermeye önce kendisinden başlaması gerektiğidir. Çünkü kendisi de nihayetinde Allah'ın yarattığı bir kuldur. Nitekim kendini sevmeyen, kendine değer vermeyen ve şefkat göstermeyen bir kimse başkalarını da sevme, değer verme ve şefkat gösterme kabiliyetini gösteremez. Öte yandan yaratılanı yaratandan ötürü sevme anlayışı ile hareket eden bu mertebedeki insan herkese yaratıcının bir eseri gözüyle bakmakta ve yaratandan bir ruh taşıdığı bilinci ile yaklaşmaktadır. Zaten bu bilinç ve şuura ulaşan insan, kendini de başkasını da olabildiğince önyargısız, niçinsiz ve nasılsız sevmeyi başarabilmiş insandır. Aynı zamanda bu mertebede evrensel düşünce gelişmiş ve bilinç bu dünyanın ötesine ulaşmıştır.²⁷³

Bu mertebedeki insan, yaratıcıya duyduğu mutlak güvenle tam mânâsıyla *tevekkül* duygusunu içselleştirerek yaşamaktadırlar. Dolayısıyla nefis-i marziyye mertebesinin makamı olarak karşımıza çıkan tevekkül âdeti bu mertebeyi bize özetlemektedir. Ancak bu mertebeye erişebilen kişi sayısı özellikle günümüz dünyasında neredeyse yok denecek kadar azdır. Tevekkül, kişinin bütün gücü nefiste bulmasını bir köşeye bırakarak Yaratıcının her şeyin üstünde hüküm ve egemenlik sahibi olduğunu kabul etmesidir.²⁷⁴ Başka bir ifadeyle tevekkül, kişinin gerekli tüm çabayı sarf edip, her türlü tedbiri alması akabinde de işi samimi ve tam bir inançla Allah'a havale etmesidir²⁷⁵ Dolayısıyla kişi, arzuladığı şey uğruna ne denli çalışıp çabalarsa çabalasın en nihayetinde onun arzuladığı şeyin gerçekleşmesini sağlayacak olan yegâne güç Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden tevekkülün içerisinde biraz da tevazu ve boyun eğiş vardır. Nitekim tevazuda kibre yer yoktur. Tevazu sahibi insan, kendi gücünün üstünde nihai güç ve kudret sahibi olan Allah'ın var olduğunu bilir. Dolayısıyla o, sebeplerin sebebi başka bir sebebin varlığına da bilir. Bu sebeplerin sebebine dayanmak da insana her daim ruhsal ve manevî anlamda dirilik ve uyanıklık verir. Eğer insanoğlu, rızkın da lütfun da kaynağının kendisi

²⁷³ Ayten-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 79-80.

²⁷⁴ Sayar, "Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?", 43.

²⁷⁵ Sayın, "Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri", 162.

olmadığını, rızkı verenin sadece ve sadece Allah (c.c.) olduğunu kavramadıkça, bu bilince erişmedikçe hırs içerisinde koşuşturmacayla geçen bu hayat yolunda bir “hiç” uğruna hiç olup gidecektir. İşte insan, hiç olmamak için bu fâni dünyada asıl hiçliğe ulaşmalı ve sabırla asıl dünyanın geleceği günü beklemeli, o yönde hazırlığını sürdürmelidir. Çünkü insanoğlu, er ya da geç bir gün onun olanın ona geleceğine can u gönülden inanmalıdır. Dolayısıyla aslolan samimi bir tevekkül ile beklemeyi bilmektir. Zira Hz. Mevlânâ, Allah’ın inayetinden ümit kesip, hırs bataklığına saplanmış olan insana, âdeta insanı sarsacak ve kendine getirecek sözleriyle hitap etmektedir: “Hırsı bırak, kendini boş yere harcama. Şu toprak altında çırak da bir usta da...”²⁷⁶

Yine bu hususta Hz. Mevlânâ, tevekkül kavramını gemi misaliyle veciz bir şekilde ifade etmektedir.²⁷⁷ İlgili anekdotta Mevlânâ’nın da ifade ettiği üzere, bu dünya bir gemiye benzetilirse kişi bu dünya gemisinin misafiridir. İnsanoğlu bazen bu gemiye sırtında çokça yük ile biner. Ancak daha yola çıkmadan ya da varılacak yere varmadan bu yükün gemiyi batıracağından endişe etmek veya kaygılanmak geminin var olan yükünü de artıracaktır. Dolayısıyla kişi, geminin kapasitesi oranında yük yüklediğinden emin bir şekilde gereken tedbirleri aldıktan sonra, onun gereksiz telaş ve endişeye kapılması gemiye daha fazla yük bindirmekten başka bir işe yaramaz. Bu yüzden kişi gereken önlem ve tedbirleri aldıktan sonra kendisini geminin ahengine bırakıp yolculuğa başlamalı ve devam etmelidir. Zira tevekkül, Allah’ın vaadine yani rızkına ve takdirine güvenmektir. Yüce Allah zaten insanoğlu için ezelde verilmesini takdir ettiği rızkını elbet bir gün zamanı geldiğinde takdir edecektir. Allah’ın bu vaadinde hiçbir şekilde şek ve şüphe yoktur. Sadece kulu için belli bir yeri ve zamanı vardır. Hâl böyle olunca kişi zaten verilmesi garanti edilen rızkın peşinden koşup onu zorla almaya çalışmak yerine asıl amaç ve hedefini unutmadan hakiki bir kul şuuruyla kendinden istenileni yerine getirerek yaşmalıdır.

Bu hususu Hz. Mevlânâ, “Ey öfkeli kişi, kaza ve kaderle pençeleşme ki, kaza ve kader de seninle pençeleşmesin, kavgaya tutuşmasın.”; “Allah’ın hükmüne ve takdirine karşı ölü

²⁷⁶ Mengüç, *Sen Yola Çık Yollar Sana Görünür: Mevlânâ’nın 21 Kuralı*, 17.

²⁷⁷ Sayın, “Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”, 162-163.: “Gemiye yükü yükleyince, artık yapacağın iş Hakk’a tevekkül etmektir. O yolculukta batacak mısın kurtulacak mısın bilinmez. Neticeyi bilmedikçe gemiye bir adım atma. Bu yolda kurtulacak mıyım, yoksa boğulacak mıyım? Bu iki hâlden hangisidir anlamalıyım. “Ben, diğerleri gibi sahil ümidiyle şüphe içinde bu yola gitmem” dersin; tüccarlık yapamazsın. Onlar sırdır ve gizlidir.

gibi olmak gerek ki, sabahın Rabbi olan Allah'tan bir kahır yarası almayasın.” ve “Tevekkülden daha güzel bir kazanç yoktur. Hakk'a teslim olmaktan daha hoş ne vardır?” şeklindeki ifadeleriyle dile getirmiştir.²⁷⁸ Bu anlamıyla tevekkül, dünyaya sabır göstermek ve kalbin dünyayla ilişkisini kesip, Hakk ile ilişki kurmasını sağlamaktır. Çünkü insanın nasibi ve rızkını ona ulaştıran dünya değil Allah Teâlâ'dır, dünya burada sadece bir aracıdır. Aracı, amaç hâline getirmenin sonu ise hüsrân ve acı bir kaybedişten başka bir şey değildir. Bu noktada tevekkülün sadece dil de değil gönülde de olması gerektiği hususu da çok önemlidir. Çünkü bazı kimseler dil ile söyledikleri ancak zora düşüp, darda kaldıklarında isyana sürüklendikleri şeyi tevekkül zannetme vehmine kapılmaktadırlar. Oysa tevekkül, kâl değil, yaşanan bir hâlden ibarettir.²⁷⁹ Yine bu hususu Hz. Mevlânâ, “Sade tevekkülle savaş olur mu? Bu tavlâ oynayan acemilerin tevekkül etmesi gibi olur.” ve “Tevekkül ediyorsan, önce çalışmak konusunda tevekkül et. Çalış, kazan sonra Allah'a dayan.” sözleriyle dile getirmiştir.²⁸⁰

Yine tasavvuf erbabına göre marziyye mertebesi, nefis ile ruhun birleşme evresi olarak tabiri caizse nefsin ruhla evlendiği makam şeklinde ifade edilmiştir.²⁸¹ Burada içsel mücadeleler ve çokluk duygusu yok olmuştur. Zira kişi ruhunu olumsuz yönde etkileyen dünyalık ne varsa kalbinden ve gönlünden söküp atmış ve yerine ebedi âleme giden yolda iyilik tohumları ekmeye başlamıştır. Bu mertebedeki kişide, ahlâki güzellik ve erdemler, insanlara merhamet ve lütufla davranma, hizmet ve iyi davranışlar hâkimdir. Hülâsa bu mertebedeki kimse için artık şân, şöhrat, makam, mevki gibi geçici hazların hiçbir ehemmiyeti kalmamıştır. O tam manasıyla fenâ hâlini gerçekleştirmiş, zâhirde halk ile iken bâtında Hak ile olarak insanî oluşumun zirvesine oldukça yakın bir yerdedir.²⁸²

2.1.7. *Nefs-i Kâmile/ Sâfiye*

Nefs mertebelerinin sonuncusu ve zirvesi olan ve kemâle ermiş nefis olarak nitelenen *nefs-i kâmile* ya da saf nefis de denilen *nefs-i sâfiye* mertebesi ise, manevî anlamda tam bir olgunluğa erişme makamı olarak ifade edilebilir. Bu mertebedeki kişi artık ilahî aşk ile dolmuş taşmış ve bütün “ben-o” ayrımları ortadan kalkarak kişi Allah ile bir olmuş

²⁷⁸ Sezer, “Günlük Yaşantımıza Dair Mevlânâ'dan Mutluluk Öğütleri”, 154.

²⁷⁹ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1, 131-165, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/38146/440614>.

²⁸⁰ Emine Yeniterzi, “Mevlânâ'nın Düşünce Dünyası”, *Sevginin Evrensel Mühendisi: Mevlânâ* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 61.

²⁸¹ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 33.

²⁸² Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 106.

ve bu hâl üzere de sebat etmiştir. Bu mertebedeki kişi için artık ben ve nefis yoktur yalnızca Allah ile birlik vardır. Egodan küçük bir iz kalsa dahi ulaşamayacak olan bu nefis mertebesinde âdeta “ölmeden önce ölme” aşaması gerçekleşmiştir. Bu mertebede güç ve irfan artık insandadır ancak bu insan iradesine de yer olmayan bir güçtür.²⁸³

Bu hususta Hz. Mevlânâ bu nefis mertebesini beyitlerinde çok güzel bir şekilde hülâsa etmiştir:

“Kendinden bir kurtulabilsen, sırların sırrı açılırdı sana,

Kâinatın ardında saklı olan gaybın cemâli idrak aynanda tecellî ederdi...”²⁸⁴

Bu mertebeye erişmiş olan kimse, tüm marifet özelliklerini elde etmiş ve irşâd makamına yani manevî rehberlik derecesine yükselmiştir. İşte tasavvufî terbiye sürecinde müride eşlik edecek kişi de bu mertebedeki mürşiddir. Mürid, bir mürşide bağlanmak suretiyle, mürşidin rehberliğinde ilerleyen kişiye bir diğer ifadeyle irade gösterip talep eden kimseye denmektedir. Zira sonraki başlıkta daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere olgunlaşma ve kemâle erme yolunda mürşid ile mürid arasında özel bir bağ ve ilişki biçimi vardır.²⁸⁵

Bu mertebedeki insan *rızâ* makamına ermiş kimsedir. Rızâ, dini hükümlere uyan kuldân Allah’ın ve Allah’ın takdir etmiş olduğu her şeyden kulun hoşnut ve râzî olması anlamında bir makamdır.²⁸⁶ Bu anlamda tasavvufî anlayışta rızâ, kişiye derin bir içsel tatmin ve hoşnutluk sağlar. Bu makama erişmiş olan kimse, “Kahrın da hoş, lütfun da hoş.” noktasına erişmiş olan kimsedir. Bu anlamda bir rızâ makamına erişmiş olan kimse için artık kâinatta ne bir ikilik ne de bir çekişme vardır. O, hiçbir şekilde hiçbir şeyi kötü, çirkin, acı ve gam olarak görmez. Aksine her şey onun nazarında Allah’ın bir lütfu ve nimetidir. Dolayısıyla bu anlamda rızâ, Allah’ın irade ve yazgısına mutlak bir teslimiyet şuurudur. Nitekim rızâ makamındaki kimse, hayatı olduğu şekliyle kabul eder, onu kendi emelleri, arzuları doğrultusunda değişime zorlamaya gayret etmez. Bu yüzden bu kimse ân’da yaşar, ân’ın rüzgarına teslim olur.²⁸⁷ Diğerleri ise tek başına türlü zamana hâkim olmak isteyen zamanın esiri olmaktan kendini kurtaramaz. Oysa asıl zamanın sahibine

²⁸³ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 106.

²⁸⁴ Frager, “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”, 34.

²⁸⁵ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 81.

²⁸⁶ Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/riza--tasavvuf>.

²⁸⁷ Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 43-44.

teslim olmak kişiyi zamanın efendisi kılabilir. Öte yandan rızâ makamındaki kimse, başına gelen musibetleri olumsuz olarak değerlendirip isyan etmez bilakis “Bana ne öğretilmek isteniyor?” anlayışıyla çıkaracağı dersi ve kazanacağı hikmeti arar.

Hülâsa yukarıda özellikleri sıralanan nefis mertebelerinden ilk ikisi yani nefis-i emmâre ve nefis-i levvâme az çok sahte benliğin etkisi ve hükmü altındayken; nefis- mülhime doğal benlik; nefis-i mutmainne, nefis-i râziye, nefis-i marziyye ve nefis-i kâmile ise öz benliğin etkisi ve bilincinde olarak farklı dereceleri temsil etmektedir.²⁸⁸

İnsanoğlu tasavvufî ve manevî terbiye yolunda kimi zaman kendi kapasitesince elinden geleni yapar, çalışıp çabalar, gayret eder. Ancak bir ân durup baktığında fark eder ki ya başladığı yerde takılıp kalmıştır ya da umduğu ilerlemeyi gösterememiştir. İşte insan o zaman durmalı ve sakinleşmelidir. Artık insan için bu takılışın ya da ilerleyemeyişin nedenini sorgulama zamanı gelmiştir. Bu saatten sonra insan, koşmayı bırakmalı, durmalı ve nefes almalıdır. Âlemi, zamanı ve kendini sabır teknesinde tefekkür etmelidir. Sabırla başına gelenlere “Neden?” sorusunu yöneltebilmelidir. Cevabını bulduğunda ise toparlanıp, kendine gelmeli ve kaldığı yerden devam etmeli belki de yeniden yola çıkması gerekmektedir. Ama aslolan insanın bazı şeyleri fark edebilmesidir. Bu hususta bir insan olarak acziyetini fark etmelidir ki bu yolda dur durak bilmeden sadece koşmayı değil, belli duraklarda durup soluklanmayı, nelerden, nerelerden geçtiğini tefekkür etmeyi öğrenmelidir. Zira hayat dur durak bilmeden koşanlara değil, adım adım ilerleyen, bazen durup, sakince beklemesini bilen kimselere hakiki anlamda lütfunu sunar ve hikmet hazinelerini açar. Oysa durmadan koşup duran insan zihnini de hislerini de dondurmuş insandır. Sadece önüne bakarak yol alacağını sanır, oysa yol önüne, sağına, soluna ve tabii ki ardında bıraktıklarına da selam ederek ilerlenir.

Hasılı bu yol avare ve biçâre bir hâlde tek başına değil, yol yordam bilen bir kimse eşliğinde hikmet ve bereket ile yürünür. Nitekim hikmet yolu ancak daha önce bu yolda yürümüş bir kimse ile yürünür ki bu yoldaki hile ve tuzaklar konusunda bu yolun taliplisine göz kulak olabilsin. Yine ne yaparsa yapsın dilediği şeye ulaşamayan insanın artık Allah’ın huzuruna çıkma vakti gelmiş hatta geçmiştir. Kişi, her şeyin kaynağı olarak kendisini, kendi gücünü gördüğü vakit o kaynakta boğulmaya mahkumdur. Ancak kendi

²⁸⁸ Kabir Helminski, “Vicdan”, *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2022), 95.

çabasıyla beraber nihai kararın ve gücün kaynağı olan Allah'a yöneldiğinde o kaynaktan bu kaynağa coşkuyla kulaç atacaktır. Bu noktada kişi, her daim Rabbinin rahmet ve nimet kaynağına başvurup dua etmeyi bırakmamalıdır.

Dua, Allah ile kulunu birbirine bağlayan en güçlü iletişim tarzı, muhabbet göstergesi, kalbi Allah'a açmak ve O'nunla manevî bir bağ kurmaktır. Bu anlamda dua, manevî, ruhsal ve psikolojik sorunların yegâne çözüm yolu ve terapi kaynağıdır. Nitekim dua vasıtasıyla manevî anlamda yakınlık enerjisini hissedene ve hakiki sevgiyi tadan bir kimse, dua ile Allah'a hâlini arz ederek bir tür mektuplaşmakta ya da haberleşmektedir. Ancak bu hususta Allah Teâlâ bazen huzuruna ermiş olarak dua eden kulunun duasını hemen oracıkta kabul buyururken bazen de hemen kabul buyurmamakta, kulunu bekletmektedir. Duası o an için kabul görmeyen kimse asla üzülmüş, umutsuzluğa kapılmamalıdır. Aksine sevinmelidir. Zira bu anlamıyla dua, bir yönüyle kulun samimiyetinin sınındığı bir imtihandır. Duası kabul olunan kul, o an için Allah'ın huzurundan ayrılırken, kabul olunmayan kul ise hâlâ Allah'ın huzurunda beklemektedir.²⁸⁹ Huzurda olmak, o an için Allah'ın misafiri olmak olarak tasavvur edilirse, duası kabul buyurulmayan bu kişi bir süre daha Rabbinin misafiridir denilebilir. Bu kutlu ve mutlu misafirlik hâlinin bilinç ve şuurunda olan kişi, neredeyse duasının kabul olunmadığına sevinir. Çünkü o, duası kabul olunmadı diye Allah'ın -hâşâ- sevmediği bir kul olarak huzurunda karşılık bulmamış değildir. Bilakis Allah katındaki misafirliği uzatılmıştır. Bu tıpkı çok sevdiği otelden iki gün için rezervasyon yaptıran bir kimseye otel sahibinin promosyon olarak bir süre daha konaklama hediye etmesi misalidir. Ama Rahman'ın misafirliği öyle bir misafirliktir ki kişi bu misafirliğinin sonunda nice hikmetli derslerle ve olgunlaşmış bir haletiruhiyeye ayrılır. O, artık eski o değildir. Dolayısıyla Allah aslında kulunun duasını o anda kabul buyurmayıp, kulunu bir süre daha bekleterek dönüşüm yolunda çeşitli deneyimler ve tecrübelerle olgunlaşmasına vesileler kılmıştır. Hülâsa kulunu, kuldandan daha çok düşünen bir Rabbi vardır.

Sonuç olarak hem tasavvuf hem de psikoloji literatüründe, insanın mevcut potansiyel ve yeteneklerinin bulunduğu ve bunları geliştirebileceği düşüncesi mevcuttur. Yine her iki alan da insan bilincinin alt ve üst katmanlarının varlığına değinir. Bu hususta insanın kendini geliştirmesinde, kişisel farkındalık kadar diğer canlı türleriyle ilişkilerinde de

²⁸⁹ Sayın, "Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri", 128.

sağlıklı bir iletişim kurabilmesinin önemli olduğu ifade edilir. Öte yandan her iki alanda insanın yaşamış olduğu birtakım duygu, düşünce ve deneyimlerini ele alır; kişinin davranış ve tutumlarını dikkate alarak, kişiyi bu davranış ve tutumlara iten ana sebebin ne olduğu üzerine yoğunlaşır. Bu bağlamda psikoloji bilimi, insanı olduğu gibi ele alıp, çözümlene amacını güderken; tasavvuf ilmi, insanın kendini tanımasının ve fark etmesinin önemli bir husus olduğunu ifade ettiği kadar insana, nasıl bir insan olması gerektiği yönünde kişiye rehberlik edecek bir yol haritası da sunar. Aslında insanın manevî gelişim ve olgunlaşma noktasında bir nevi yapılacaklar listesi mesabesinde olan bu sistemli öğretisi, günümüz modern insanına rehberliğe ihtiyaç duyduğu konularda başvurabileceği bir reçete sunmaktadır. Psikologların büyük çoğunluğuna göre insan derin bir şekilde kendini geliştirme ihtiyacı içerisinde. Öte yandan hayatına anlam katma yönünde güçlü bir şekilde anlam arayışı içerisinde olan insana, din önemli bir destek ve güç sağlamaktadır. Ez cümle benliğin dönüşümü ile birlikte insanın kendini aşması hususunda psikoloji ve tasavvufun yaklaşım biçimleri amaç ve yöntem farklılıkları dikkate alınarak durum şöyle izah edilebilir: Psikoloji nazarında insan kendi maskelerinden kurtulup öz-benliğine erişmekte iken, tasavvuf düşüncesinde ise insan öz-benliğinden sıyrılıp Allah'a erişmektedir.²⁹⁰ Dolayısıyla aslında ana husus kişinin kendi özüne ulaşmış, asıl benliğini fark etmesi ve bu şuurda bilinçli bir yaşam sürmesidir. Her iki alanın asıl gayesi insanı kendine, insanı insana fark ettirerek asıl değerine kavuşturmadır. Böylece değerlerin arttığı bir dünya da ise değersizliklerin zamanla azalacağıdır.

Yukarıdaki pasajlarda insan kişiliğinin üç veçhesinden birisini teşkil eden ve manevî terbiye sürecinin temel kavramlarından birisi olan nefis kavramı ve mertebeleri üzerinde epeyce duruldu. Şimdi ise manevî ve tasavvufî terbiye sürecinin diğer aktörlerini teşkil eden *ruh* ve *kalp* kavramlarına değinilecektir.

2.2. Ruh

İlk dönem zâhid ve sûfiler, insanın mahiyetini açıklarken ruhtan ziyade olumlu ve olumsuz boyutlarıyla nefis ve kalp kavramı üzerinde durmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde ise bu kavramın bilhassa Kur'ân ve hadiste geçmesi sebebiyle kelâmcılar ve İslâm filozofları bu hususta görüş belirtmeye başlayınca sûfilerde ruhun mahiyetine dair birtakım söylemlerde bulunma cihetine gitmişlerdir. Bu anlamda ruh kavramı, ruhun

²⁹⁰ Aytan-Düzgüner, "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi", 81-82.

mahlûk olup olmadığı ya da ruh-beden ilişkisi gibi meseleler tasavvufun temel gündemlerinden biri hâline gelmiştir. Zira ilk dönem sûfîler, nefs, kalp, ruh ve akıl kavramını birbirine eş olarak kabul etmiş ve birbirlerinden ayrı olarak bir tanımlama yoluna gitmemişlerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde ruhu da kendi içerisinde ayrı bir kavram olarak ele almışlar ve birtakım boyutlara sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim bu hususta İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri, ruhun tek bir ilâhî mânâyâ haiz olmasıyla birlikte zâtî, izâfî ve hayvanî olmak üzere üç veçhesinin bulunduğu bahsetmiştir.²⁹¹

Öte yandan yine bu anlamda ruhun; madenî, nebatî, insanî, ruhî, sırrî ve sırların sırrı olmak üzere yedi yönü ya da boyutu bulunduğu da ifade edilmiştir. İşte tasavvufî terbiye sürecindeki ana hedef, bu boyutların her birisinin denge ve uyum içerisinde çalışmasını sağlamaktır. Bu noktada birçok psikoloji yaklaşımı sadece bir ya da iki işlev düzeyini vurgulayarak diğer düzeyleri ihmal etmektedir. Ancak tasavvufî sistem anlayışında, tüm boyutlar ve bu boyutların gelişimi dikkate alınır. Hepsine yönelik doyurucu temrinler sunulur. Zira tasavvufta, maddî sağlık için manevî sağlığın da gerekli olduğu hatta yeri geldiğinde manevî sağlığın, maddî sağlıktan daha elzem olduğu vurgusu yapılmıştır.²⁹² Nitekim ruhun işlenmesi ve doğru bir şekilde beslenmesi insanın yaşamında duyabileceği en büyük tatmin ve doyum noktasını teşkil eder. Sadece bedenini değil yanı sıra ruhunu da doyurmuş kimseler ancak huzura ve rahata kavuşur. Ruh doyumunun temel yolları başka bir deyişle ruhun besinlerini ise tevâzu, şükür, sabır ve sevgi oluşturmaktadır.²⁹³

Bu hususta ruhların kendi âlemleri bulunduğu ifade edilmiştir. Zira ruhların kendi âlemlerinden bu âleme gelmesine “nüzüî”, bu âlemden ruhlar âlemine yükselmesi durumuna ise “urûc” denilmiştir. Ancak ruhların geldikleri âleme yükselebilmeleri için arınmaları ve yetkinleşmeleri gerekir. Nitekim bu hususta Hz. Mevlânâ, insanın madde, bitki, canlı aşamalarından geçerek insan olma mertebesine ulaştığını, buradan da bir sıçrama yaparak ruhlar âlemine yükselmek istediğini ifade ederken bu meseleye temas etmiştir. Zira madde, bitki veya canlı âlemi nefs-i emmârenin özelliklerinin bulunduğu yerlerdir. Kişi bu türden ruh âlemlerinde gezindiği sürece nefs-i emmârenin izlerini

²⁹¹ Süleyman Uludağ, “Ruh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruh>.

²⁹² Frager, “Kalp, Nefs ve Ruh Psikolojisi”, 34.

²⁹³ Kabir Helminski, “Rûhun Bakımı”, *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2022), 83-84.

taşıyacak ve onun esaretinden kurtulamayacaktır. Oysa ruhunu yücelerin yücesine erıştırıp O'na ulaştığında gerçek anlamda insan olma şerefine nail olacak ve ruhların ruhuna erişebilecektir. Dolayısıyla ruhunu maddenin esaretinden kurtararak yukarılara taşıyabilen kimse, aynı zamanda nefsinin de esaretinden kurtulup onu da üst mertebelere doğru yüceltebilmeyi başaracaktır. Bu minvalde ruh ve nefis kavramlarının insanın manevî gelişim serüveninde birbirleriyle bağlantılı ve eş zamanlı bir şekilde ilerleme kaydettiğini söylemek hatalı bir çıkarım olmayacaktır.²⁹⁴

2.3. Kalp

İlgili konuda değinilmesi gereken son kavram olan kalp ise, marifet, müşahede ve yakînî bilginin kaynağını teşkil eden, Allah Teâlâ'nın kuluna tecelli ettiği ve onunla kulunu sevdiği rabbânî bir latife olarak ifade edilebilir.²⁹⁵ Bu anlamda kalp, fiziksel kalp değil, simgesel bir şey olup manevî anlamda gönlü ifade etmek için kullanılmıştır. Burada sözü edilen manevî kalp, nefsin kesif güçleriyle ruhun latif güçleri arasındaki karşılıklı etkileşim alanı olarak ifade edilebilir. Bu anlamda bir kalbe tüm mevcudatın içerisinde sadece ve sadece insanoğlunun sahip olması yine insanın tüm yaratılmışlar içindeki değerli yerini göstermektedir. Fakat insanoğlu arasında da kalbini manevî ve insanî şeylerle besleyip, her daim canlı tutanlar varken öte yandan nefsin esareti altına girerek nefse esir olmuş ölü kalpler de mevcuttur.²⁹⁶

Tasavvuf psikolojisi nazarında da kalp insanın derin zekâ ve irfanını içerir. Nitekim bu bağlamda kalp; duygu, duygulanım ve düşünce süreçleri ile dinî değerler ve insanın varoluşsal arzuları arasında bir katalizör görevi görmektedir. İşte böylece de kalp, sıkışmış ve daralmış bir hâlde huzursuz olan ruhu, geniş Hakikat okyanusuna taşıyan bir ırmaktır.²⁹⁷ Bu noktada tasavvuf erbabı kalbe, marifetullahın ve manevî ilmin mekânı olmasından mütevellit oldukça önem ve değer vermiştir. Zira tasavvufun nihai amaç ve hedeflerinden bir tanesi de yumuşak, duyan, şefkat dolu bir kalp ve kalbin zekâsını geliştirmektir. Dahası sûfiler, kalbin herkesin içindeki ilâhî kıvılcımın yani canın mekânı olması dolayısıyla kalbe oldukça fazla önem vermişlerdir. Nitekim Yûnus Emre bu hususu, kalp, gönül kılanın namazı dahi kabul olmaz, şeklinde dile getirmiştir. Yine kalp,

²⁹⁴ Uludağ, "Ruh".

²⁹⁵ Tek, "Tasavvufî Kavramların Oluşumu ve Yayılması", 204.

²⁹⁶ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 111-112.

²⁹⁷ Sayar, "Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?", 26.

tasavvufun en temel öğretilerinden biri olan sevginin, aşkın da mekânıdır. İnsan, başkalarını sevdikçe Hakk'ı da sevme yetisi kazanır.²⁹⁸ Sevdikçe kalbi büyür, gönlü genişler. Böylece kişi her daim sevecek, sevilecek yeni arayışlar içine girer.

Hülâsa kalp, ilâhî bilgi ve aşkın hükümlerle sürdürdüğü bir mahaldir. Bu minvalde aşk da Hz. Mevlânâ'nın deyimiyle "bütün hastalıklarımızın hekimi"dir. Yine Gazâlî Kimyâ-yı Saâdet adlı hikmetli eserinde bu hususu, "Kalp, parıldayan bir ayna gibidir. Sıkıntılı işler, o aynayı bir duman gibi kaplar ve gerçek benliğini göremez olursun. Evrensel Gerçeklik, yani Tanrı'nın görüntüsü ile arana bir perde iner." şeklinde ifade etmiştir.²⁹⁹ Dolayısıyla insan, kalbini bu fâni dünyanın gelip geçici haz ve zevkleriyle doldurmadığı, sadece İlâhî aşk ile bezediği müddetçe kalbi pir-û pak bir şekilde aydınlık olacaktır. Böylesi bir kalbe de asla belâlara, musibetlere ya da dertlere karşı isyan ve şikâyet tozu bulaşmayacaktır. Bilakis bu kalbi sadece sabrın ve şükrün nûru aydınlatacaktır. Kalbi her daim sabırla Yüce Yaratıcısına teslim olmuş ve onun aşkıyla yanıp tutuşmuş olan bir kimse, hiç şüphesiz ki ne bu dünyada ne de öteki dünyada sıkıntıya ve derde düşecektir. Nitekim bu hususu Hz. Mevlânâ şu şekilde dile getirmiştir:

"Aşk, kalbi çağırduğunda,

*Uzaklaşır kalp bütün yaratılmışlardan."*³⁰⁰

Hz. Mevlânâ'nın söz konusu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, kişi kalbine, gönlüne ve ruhuna maddi dünyanın hazlarını değil de gerçek aşkın mahalli olan Yüce Yaratıcı'yı yerleştirirse işte o zaman tam anlamıyla dünyanın esaretinden kurtulup, tüm belâ ve musibetlerden beri olacaktır. Çünkü kalbindeki sevgiyi, aşkı ve bağı gerçek anlamıyla Allah'a çeviren kimse başına olumsuz veya olumlu her ne gelirse gelsin başka bir pencereden bakmayı başaracaktır. Böylece olayları farklı bir bakış açısıyla değerlendirme yetisi kazanacağından, olayları deneyimleme biçimi de değişecektir. Dolayısıyla yönünü, rotasını Hakk'a çeviren kimse bu sonsuz kaynaktan alabildiğine beslenecek ve böylece huzur dolu, mutluluk içinde rahat bir yaşam sürecektir. Öte yandan rotası sapmış kimseler ise her daim pireyi bile deve gibi tasavvur ederek hayatı kendi elleriyle kendilerine ağır bir yük hâline getireceklerdir. Aslında hayatı kendi sırtına yük

²⁹⁸ Frager, "Kalp, Nefs ve Ruh Psikolojisi", 31-32.

²⁹⁹ Sayar, "Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?", 27.

³⁰⁰ Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, 106.

edinen de tam tersi binek edinen de insanın ta kendisidir. Bu yüzden kişi, aşkın sahibinden uzaklaşıp başka limanlarda hayat aramak uğruna olumsuzluklar bataklığında kendini boğmak yerine aşkın asıl sahibine yönelerek O'nun sonsuz rahmet denizinden üzerine düşen payı almaya gayret etmelidir. O'nun sonsuz aşk denizinden bir damlada kendisi için aramalıdır. Aramalıdır ki gerçek hakikate erişsin ve yaşamı kendisine zehir etmek yerine ruhunu doyuracak azık etsin.

3. TASAVVUFTA İRŞÂD KAVRAMI

Öncelikle ilgili kavramla bağlantılı olarak *rüşd* kavramından bahsetmek gerekirse, insanlara maslahatlarını yani faydasına olan şeyleri gösterip çıkarlarını anlatmak anlamına gelmekte olduğu görülecektir. Bu noktada konunun daha iyi anlaşılması açısından irşâd ve rüşd kavramlarının anlam alanı ve ilişkili olduğu kavramlardan bahsedilmesi de uygun olacaktır. Sözlük anlamı “doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek” ve “insanlara hak yolu göstermek ve çıkarlarını anlatmak” anlamına gelen *rüşd* kökünden mastar olan *irşâd* kavramı, “doğru yolu göstermek” anlamındadır.³⁰¹ Burada kastedilen manasıyla irşâd kavramı, maddî manayı kapsamakla birlikte daha ziyade aklî-manevî manada kullanılmıştır. Bu bağlamda irşâdın, dini terminoloji içerisinde yer alan *hidâyet* kavramıyla eş anlamlı bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu iki kavram arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Yani hidâyet kavramı genellikle Allah'a izafe edilirken, irşâd kavramı ise daha ziyade kula yani insana nispet edilir. Bu anlamıyla da irşâd, “Allah'ın kulunun fiilini kendi rızasına uygun şekilde yaratması” olarak ifade edilebilir. Fakat buradaki farklılık noktası irşâd hem mü'mine hem de kâfire yönelik bir şey olduğu halde tevfiğ sadece mü'min kullar için söz konusudur. İrşâd kelimesiyle anlam yakınlığı bulunan kelimelerden bir diğeri de “insanları İslam dinini benimsemeye ve müslümanları dinî görevlerini yerine getirmeye çağırma” anlamını ifade eden *da'vet* kelimesidir. Bunların dışında literatürde irşâd kelimesiyle ilişkilendirebilecek *tebliğ*, *tezkîr*, *tebşîr*, *inzâr*, *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*, *hidâyet*, *tavsiye*, *ta'lim*, *terbiye*, *nasihat*, *va'z* ve *mev'ize*, *zîkrâ* ve *zikir* kavramlarının da burada ismen zikredilmesi yerinde olacaktır.³⁰²

³⁰¹ Uludağ, *İslam'da İrşâd*, 27.

³⁰² Bekir Topaloğlu, “İrşâd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/bekir-topaloglu>.

Yine bu bağlamda irşâd kelimesi Kur’ân’ı Kerîm’de doğrudan geçmemekle beraber rüşd kökü ve ondan türeyen reşed, reşâd, râşîd, reşîd ve mürşîd şeklindeki kelimelerle on dokuz âyette yer almaktadır.³⁰³ Bu anlamda “hidâyet, doğruluk, isabet, hayır, fayda, reşid olma” gibi manalara hâiz olan bu kelimeler mutlak olarak ya da insana nispeten kullanılmış ve bir âyette de mürşîd isminin dolaylı olarak Allah Teâlâ’ya nispet edildiği görülmüştür. (el- Kehf 18/17) Bir diğer âyette ise doğru yolu bulabilecek kimselerin nitelikleri sayılmış olup bu çerçevede bu niteliklerin Allah’ı kendilerine yakın bilip O’na yönelmek, davetine icâbet edip inanmak olarak ifade edildiği görülmüştür. (el-Bakara 2/186) Son olarak doğru yolu bulmuş olanların zikredildiği bir âyette bu nitelikler daha detaylı ifadelerle, “Allah size imanı sevdirmiş, onu gönüllerinize sindirmiş, küfrü, fiski ve isyanı da size çirkin göstermiştir.” (el- Hucurât 49/7) şeklinde zikredilmiştir.³⁰⁴ Aslında söz konusu âyetlerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bizlere bu dünya da nasıl yaşanması gerektiğinin reçetesi ve kılavuzu mahiyetinde ilk rehber kaynağımız olan Kur’ân’ı Kerîm’in öncülüğünde ilk mürşîdimiz Allah Teâlâ Hazretleri’nin rehberliğinde insanlığa göndermiş olduğu Kitab’ı yani âyetlerini tebliğ etmekle görevlendirilen Hz. Peygamber (s.a.s)’dir. İlgili âyetlerin yanı sıra *rüşd* kelimesi hadislerde de yerini alarak “maddî ve manevî alandaki doğru yolu bulmak ve bu yolu göstermek” anlamında kullanılmıştır.³⁰⁵

Bunların yanı sıra genel bir faaliyet alanı olarak daha ziyade müslümanların dinî görevlerini ve vecibelerini yerine getirmesine katkıda bulunma çerçevesinde içe yönelik bir faaliyet olarak düşünülen irşâdın herbir insana yönelik olması gerekliliği de açık bir şekilde öne çıkmaktadır. İnsanın bu dünyada, doğru yoldan ayrılmaması ve dolayısıyla ahiret mutluluğunu da elde edebilmesi için selim yaratılış, akıl ve sosyal tecrübe türünden birtakım imkânlarla sahip olmasının yanı sıra bazen bu imkânların yozlaşması ve yetersiz kalmasından başka fitratından ve hariçten gelen yanıltıcı ve saptırıcı faktörlerin etkin güç kazanmasıyla birtakım engellerle de karşılaşabildiği görülmektedir. Kur’ân’ı Kerîm’de bu türden olası engellere karşı uyarı mahiyetinde âyetlere yer verilmiştir. Ayrıca insanın fitratına dikkat çekilmiş ve insan kendi fitratına aykırı davranmadıkça Allah’ın da onların buldukları iyi hâllerini değiştirmeyeceği, o hâl üzere bırakacağına dair âyetlere

³⁰³ Uludağ, *İslam’da İrşâd*, 27.

³⁰⁴ Topaloğlu, “İrşâd”.

³⁰⁵ Topaloğlu, “İrşâd”.

rastlamak da mümkündür. Dolayısıyla kişi, fitratını bozmadıkça, içeriden ve dışarıdan gelen olumsuz etkenlere de direndiği ölçüde mutlu ve huzurlu bir yaşam sürecektir.

Bu noktada dinin de etkin bir faktör olarak yer aldığı irşâd faaliyetleri, müslümanlar arasında manevî yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan vasıtaların başında yer almıştır. Dolayısıyla genel anlamda sadece bu alanda görevli ve sorumlu kimselerin değil, bir müslüman olarak her insanın üzerine düşen bu sorumluluğu kendi imkânları ölçüsünde yerine getirmesi hususu da insanın sorumluluklarından sayılmıştır. Yani emri bi'l- ma'rûf nehiy ani'l- münker ilkesi gereği bu sorumluluk alanı genel anlamda tüm insanlığı kapsamaktadır. Bu yüzden her insan bilgi, yetenek ve yetkisi ölçüsünde bu alandaki sorumluluğunu üstlenme noktasında gerekli gayret ve çabayı sarfetmelidir. Özel anlamıyla da bu alanda uzmanlaşmış ve yetkinleşmiş kimselerin, diğer insanların yeterliklerini aşan alanlarda yetkilerini kullanarak faaliyetlerini sürdürmeleri noktasında daha büyük bir sorumluluğa sahip oldukları hususu da unutulmamalıdır. İşte bu noktada insanlığın rehber kitabı Kur'ân'ı Kerîm'in birtakım âyetlerinde, bu sorumluluğu üstlenmek isteyen herkese ve yanı sıra uzmanlaşacak kimselere ışık tutacak mahiyette ifadelere rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesi olan ve irşâd faaliyetlerini yürütecek kimseler için çok hikmetli mesajlar taşıyan Nahl Sûresi 125. Âyet-i Kerîme'de buyrulduğu üzere; *hikmet, güzel öğüt, iyi niyet ve samimiyete dayalı inandırıcı tartışma* şeklinde bu faaliyette izlenmesi gereken yollar sıralanmıştır.³⁰⁶

Bu çerçevede “Ey Peygamber! Biz seni gerçeğin bir temsilcisi, bir müjdecisi ve uyarıcı, herkesi Allah'ın izniyle O'na çağırıcı ve ışık saçan bir kandil konumunda gönderdik.” şeklindeki Ahzâb Sûresi'nin 45 ve 46. Âyet-i Kerîmeler'inde buyrulduğu üzere bu dünyadaki irşâd halkasının başını Hz. Peygamber (s.a.s)'in çektiğini ve bu anlamda mürşidin tüm özelliklerini de kendisinde barındırdığı ifade buyurulmaktadır. İlgili âyet kapsamında mürşidin taşıması gereken beş niteliği de dikkat çekmektedir. Bu niteliklerden ilki olarak ilâhî gerçeklerin yanı sıra sosyal realiteye vâkıf olmanın yanında ikinci ve üçüncü nitelikler kapsamında özendirme ve uyarma yöntemlerini yerine göre kullanma şeklinde sıralanmıştır. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s)'in kişisel ya da toplumsal herhangi bir konuda daima kolay olanı öncelediği görülmüştür. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in ışık saçan bir kandil misali taşıdığı bu misyonun gereği bir mürşid

³⁰⁶ Topaloğlu, “İrşâd”.

olarak, mürşidin anlattığı mesajı önce kendisinin benimseyip, içselleştirmesi ve tabii olarak yerine getirmesi dolayısıyla vermek istediği mesajın misyonuna uygun bir şekilde yaşam sürmesi gerekliliğidir. Bu anlamda da fiilî temsil konumunu her zaman koruması gerekliliği vurgulanan hususlar arasında yer almaktadır. Bu anlamda mürşid vasfını taşıyan bir kimsenin sabırlı olması gerektiğini de ifade etmek gerekir. Nitekim irşâd faaliyetleri sırasında mürşidin yüz yüze kalacağı iki problem alanı belirmektedir. Bunlardan bir tanesi mürşidin beşerî arzularının direnişi iken bir diğer problem alanı ise dıştan gelecek olan tepkilerdir. İşte bu aşamada Kur’ân’ı Kerîm’de, bu değerli görevin yerine getirilmesi sırasında meydana gelebilecek güçlülere karşı sabır ve namaz (dua) aracı kılınarak Allah’tan yardım ve destekleyici bir güç istenmesi tavsiye edilmiştir.³⁰⁷

Hülâsa irşâd faaliyetinin ana esasları Kur’ân’ı Kerîm’de genel hatlarıyla ifade buyurulmuştur. Bu hususta Kur’ân ışığında şekillenen tasavvuf ilmi, Hz. Peygamber (s.a.s)’in manevî otoritesinin müesseseseleşmiş bir şekli olarak değerlendirilmesi dolayısıyla İslâm toplumunda, mutlak mânâda olmasa dahi, genel olarak irşâd hizmeti tasavvuf erbabının uhdesinde görülmüştür. Bu anlamda tasavvuf da aynı Kur’ân’ı Kerîm’in buyurduğu üzere, inanan her insana bir birey olarak tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde bulunma sorumluluğu yükler. Ancak söz konusu irşâd anlayışının da enfüsî ve âfâkî yani içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki veçhesi bulunmaktadır. Dolayısıyla kişi, önce kendi içinde kendini irşâd etmeli ve belli bir noktaya getirebilmeli ki akabinde başkalarını da bu yolda irşâd edebilme yetisine sahip olabilsin. Bu hususta dilimizdeki, “Salâh olmadan ıslâh, reşâd olmadan irşâd olmaz.” sözü bu durumu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Bu yüzden manevî gelişim ve dönüşüm yolunda kişi önce kendisinin çobanı olup, kendisini gütmeli ki daha sonra tüm sürüyü güdebilme yetisine sahip olsun. Daha kendisini bile güdemeyen birinden başkasını gütmesini beklemek kadar beyhûde bir şey olamaz. İşte bu anlamda bir kimsenin tasavvufi irşâdda liyâkat sahibi olabilmesi için, tahliye, tasfiye ve telciye safhalarından geçmiş olması gerekmektedir. Nitekim tasavvufi ıslâhın özünde salâh anlayışı bulunmaktadır. Bu şu demektir, insan ilk olarak kalbini mâsivâyâ ait her türlü sevgi, ilgi ve temayülden beri kılıp, boşaltmalı (tahliye); akabinde o kalbe lâyık ve tertemiz Hakk sevgisini yerleştirmeli (tasfiye); ve en nihayetinde Muhammedî modele uygun ibadetlerle parlatmalıdır (telciye).

³⁰⁷ Topaloğlu, “İrşâd”.

Yani insan, önce kendi kalbini, ruhunu ve dahi nefsini dünyalık arzu, heves, dert ve endişelerden arındırmalı ki benliği de o oranda ego, kin, hased ve nefretten arınsın ve nihayetinde ayna benlik olabilme yetisine erişsin. Ez cümle enfûsî eğitimden ya da başka bir deyişle tasavvufî, manevî eğitimden geçmiş bir kimse, iç ve dış dengeyi sağlamış, diğergâmlık ve fedakârlık erdemlerine erişmiştir. Böylesi bir mertebeye ulaşmış insan artık hem hâliyle hem de kâliyle etkin bir kimsedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s)’in de hadis-i şeriflerinde “İmrenilen iki sınıf insan vardır: ibâdet ehli âlim, sehâvet sahibi zengin.” buyurduğu üzere, bu kimseler toplum içinde insanların etrafında kümelendiği sevgi merkezleri misalidir.³⁰⁸

4. TASAVVUFTA MÜRŞİD KAVRAMI

Arapça *irşâd* kavramının ism-i fâili olan *mürşid*; sözlükte “doğru yolu gösteren kişi” veya “yaşlı kimse” anlamına gelmektedir.³⁰⁹ Tasavvuf ıstılahında ise yolun tehlikeli, korkulacak ve sakınılması gereken yerlerini bilip uyarıcı kişi olmanın yanı sıra uyarıcı, din ve şer’î esasları müridin kalbine yerleştiren, kullara Allah’ı, Allah’a da kulları sevdirmeye vesile olan kişi şeklinde tanımları yapılmıştır.³¹⁰

Tasavvuf tecrübî bir ilim iken, seyr u sülûk eğitimi ise pratik bir uygulama olarak tanımlanabilir. Bu tıpkı güneşin altında farkına varmadan güneşten aldığı gıda ile olgunlaşan meyve misali, aynı şekilde insanlar da çevresinde ve halkasında buldukları güçlü ve değerli şahsiyetlerin manevî ikliminde pişerek olgunlaşırlar. Dolayısıyla bir muallim, rehber veyahut bir mürşidin denetimi ve yönlendirmesi ile gelişim, değişim ve olgunlaşma yolunda yani mürşid-i kâmil olma yolunda talim ve terbiye görülmesi, tasavvufî terbiye mesleğini âdeta usta-çırak ilişkisiyle ifade edilebilecek bir zanaat okulu hâline dönüştürmüştür.³¹¹

Bu noktada bu görevi ifâ edecek olan mürşidin öncelikle kendisinin bu mertebeye ulaşmış olması yani kemâl kesbetmesi gerekir. Nitekim bu hususta henüz nâkıs olan yani kendisi bu yolu tamamlayamamış olan kimselerden kâmil işler çıkmayacağı aşikârdır. Zira mürşidlik rütbesi, tarikat yolunun ve tasavvufî terbiye sürecinin en yüce mertebesi,

³⁰⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, “Tasavvufî İrşâd Önce Salâh, Sonra Islâh”, *Altınoluk Dergisi* 210 (2003), <https://hasankamilyilmaz.com/tasavvufi-irsad-once-salah-sonra-islam.html>.

³⁰⁹ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 85.

³¹⁰ Özköse, *Mesnevi Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 5.

³¹¹ Mahmut Erol Kılıç, *Sufî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası* (İstanbul, 2004), 48.

Allah'a davet noktasında ise Peygamber vekilliğinin en üstün derecesidir. Mürşidlik makamı tasavvufta Allah'a davette peygamber vekilliğinin en üstün derecesi olarak kabul edildiğinden dolayı erken dönemlerden itibaren bir mürşide bulunması gereken temel vasıflar üzerinde durulmaya özen gösterilmeye başlanmıştır. Bu noktada mürşid, temel şeriat bilgilerini bilen, ehl-i sünnet inancına sahip olan, hâl ve davranışları açısından örneklik teşkil eden, sülûk tecrübesi bulunan, edepli, cömert, müridin malına göz dikmeyen, tok gözlü, öğüt veren, emrettiği ve tavsiye ettiği şeyi önce kendisi yapan, yasakladığı ve ayıpladığı şeylerden önce kendisi sakınan ve nihayetinde Allah rızası için kabul ettiği müridi halkın sözlerine bakarak yarı yolda bırakmayan kimsedir. Yine kâmil bir mürşid, sâlikin gönüllü olarak girdiği tasavvufî terbiye sürecinde tam bir otorite sahibidir; bu yüzden mürşide mutlak bir teslimiyet ve itaat şarttır. Bu hususta mürşidler eğitim usullerine göre tâlim şeyhi, sohbet şeyhi, hırka şeyhi, zikir şeyhi veya terbiye şeyhi olarak belli başlı kısımlara ayrılır. Terbiye şeyhi dışındakiler müride seyr u sülûkunda eşlik etmedikleri için bunların mürşidlikleri mecazi anlamdadır. Bu çerçevede terbiye şeyhi ise kendisine intisâb eden müridini tıpkı bir anne ve babanın çocuklarını, bir öğretmenin öğrencisini ve bir ustanın çırağını yetiştirmesi gibi yetiştirir; sülûklarının her aşamasında da onlara yoldaşlık ve eşlik eder.³¹²

Ancak yine bu hususta tasavvuf yoluna ve bu terbiye sürecine sülûk edecek kimseler için sadece kâmil bir mürşidin bulunması da yeterli bir şey değildir. Bunun yanı sıra mürşidin, müridlerine rehberlik edebilecek beceri, ehliyet ve yeterlikte olması da şarttır. İşte bu noktada bu yolun taliplisi olan müride çok büyük bir sorumluluk düşmektedir. Mürid bu yola intisâb etmek istediğinde karşısına çıkan alelade, gelişigüzel, herhangi bir mürşide intisâb etmek yerine, uçmakta olan kırlangıcın üzerine çökmüş bir kartal veya doğan gibi ona hâkim olacak ve ruhunu fethedecek bir üstâdı arayıp bulması gerekir.³¹³

Yine bu anlamda manevî tekâmül yolculuğunda manevî rehberler olarak rol alan mürşidler, müridleri için birer cân arkadaşıdır. Bu yolculuk süresince müride rehber olan mürşid, aynı zamanda irfan sahibi bir arkadaş, yoldaş ya da manevî sülûkun birlikte kemâle erdirildiği bir refiktir. Bu yolculukta hem rehber olan mürşid hem de rehberlik edilen mürid, bir anlamda şuuru hakikate bütünüyle açma yolunun farklı seviyelerdeki

³¹² Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.208.

³¹³ Sadık Kılıç-Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler* (İstanbul, 2002), 66-70.

taliplileridir. Bu hususta başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere, büyük din âlimleri bu yolun yürünebilmesinde mürşid görevi üstlenen birer manevî danışmanlar olarak öne çıkmaktadır.³¹⁴ Nitekim Allah (c.c.) insanoğlunu bu fâni dünyaya imtihan edilmek üzere göndermiştir. İnsanı kimi zaman belâlarla, musibetlerle ya da türlü türlü hâllerle imtihan ederek, bu durumları kişinin, hayatın anlam ve amacını anlamasını sağlamaya vasıta kılmıştır. Fakat Allah Teâlâ kulunu bu şekilde imtihan ederken onu hiçbir zaman başı boş bırakmamış her zaman ona rehberlik edecek olan rehberlerini göndermiştir. İlk olarak insan ile Allah (c.c.) arasındaki elçilik görevini üstlenen peygamberler gönderen Yüce Allah son olarak insanlığın, insanca, kulca yaşaması hususundaki en büyük ve son rehber Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu hususta görevli kılmıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber (s.a.s) rehberliğin zirve yaptığı son kişi olmasına rağmen rehberliğin son temsilcisi değil, Allah'ın elçilik görevinin son temsilcisidir. Dolayısıyla rehberlik görevi her dönemde olduğu gibi günümüzde de Hz. Peygamber (s.a.s)'den alınmış olunan miras üzere devam etmektedir. Zira söz konusu hususta günümüzde rehberlik faaliyetlerini yürüten kesimlerden biri de tasavvufî ve manevî terbiye yolunun temel aktörlerinden birisi olan mürşidler eliyledir. Bu noktada özellikle tasavvuf yolunun bir ahlâk eğitimi, nefis tezkiyesi, ruh ve gönül terbiyesi olduğu hususu dikkate değerdir. İşte mürşidler, kendilerini bu hususta terbiye etmiş ve geliştirip belli bir mertebeye erişmiş kimseler olarak, bu yolun taliplisi olan müridler için, fâni dünyanın tarlasını doğru ekip, biçip ahiret tarlasına hazırlık yapma noktasında rehberlik etmekle görevlidirler.³¹⁵

Öte yandan yine Hz. Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhaneddin Tirmizî'nin, kâmil bir mürşidin, mürid için manevî bir baba mesabesinde olduğunu belirten ifadeleri mürşidin önemine dair dikkate değerdir. Bu anlamda kâmil bir mürşid, Hz. Nûh misali kendi irşâd gemisine sığınanları kurtarır. Diğer taraftan mürşidin irşâd gemisine sığınmayı kendisi için zül addeden ondan geri durup, sakınanlar ise kendilerini hayatın galeli dalgaları arasında boğularak helak olmaya mahkûm ederler. Bu ise onların kendi eliyle kendilerini sürüklediği acı ve hüsrân dolu sona hazırlanmaktan başka bir şey değildir. Nitekim Seyyid Burhaneddin müride, kâmil bir şeyhten gözünü ayırmamasını ve ona saygı ve

³¹⁴ Robert Frager, *Manevî Rehberlik ve Benötesi Psikoloji Üzerine Paylaşımlar* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 7-8.

³¹⁵ Eyüp İnce, "Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürid İlişkisi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2022), 232-240, <https://dergipark.org.tr/pub/bseusbed/issue/74369/1182803>.

hürmette kusur etmemesini tavsiye etmiştir.³¹⁶ Yine Hz. Mevlânâ ile can yoldaşı Şems-i Tebrîzî Hazretleri arasındaki dostluk bağı ve ünsiyet ilişkisi de mürşid ile mürid arasındaki ilişki ve iletişimin nasıl olması gerektiğini apaçık göstermektedir. Ayrıca mürşid ile mürid arasında hakiki anlamda kurulan bu türden bir manevî rehberlik ve refiklik ilişkisinin dönüştürücü etkisini çok güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Nitekim Hz. Mevlânâ söz konusu hususu Mesnevî-i Şerîf’inde yer alan şu beyitlerle çok veciz bir şekilde ifade etmektedir:

“Sözün coşması, ulanıp gitmesi, dostluk nişanesidir.

Söz söyleyememek de ülfetsizliktendir.

Gönül, dilberi gördü mü nasıl olur da suratı ekşi bir hâlde kalır?

Bülbül, gül görür de nasıl susar?”³¹⁷

Dolayısıyla Hz. Mevlânâ’nın beyitleriyle de işaret ettiği husus bağlamında, bu manevî yolculuk sürecinde iki gönül arkadaşı, gönül dostluğu kurduğu zaman kelimeler coşar. Coştukça tıpkı bülbülün gülü gördüğü andaki gibi gönül de coşar. Coşan gönüller arasındaki dostluk da artar. İki gönül bir araya gelince de hakikate doğru yol almak daha da kolay bir hâl alır. Hakk’a ve hakikate ulaşan gönül ise her türlü dert ve belâdan arınık hâlde huzurlu ve mutlu bir yaşama doğru koşar adım ilerler. Şüphesiz ki Allah Teâlâ güzeldir ve güzelliğe tecelli eder. Bu yüzden Allah’ın nûrunun yansıdığı iyi kimseler iyi olana ve iyi kimselere doğru yol alırken, kötü kimseler kötü olana ve kötü kimselere doğru yol alır. Yine bu anlamda temizler temizlere, çirkin ve kötüler de kendi türüne doğru yol alırlar. Dolayısıyla her cins kendi cinsini doğurur, bir cinsten başka bir cinsin doğması beklenemez. Yani insandan hayvan ya da hayvandan insanın türemesi mümkün bir durum değildir. İşte Hakk’a ve hakikate ulaşmak adına manevî bir yolculuğa adım atan kimse kendi türünden kimselerle hareket etmelidir. Bu hususta bu yolda arayan olan kimse kendi cinsini bulduğunda dilsizse dili açılır, körse gözleri açılır ve sağırsa kulakları işitir. Kısacası bu yolun arayanı olan mürid, kendi ile aynı aşk ateşiyle yanan mürşidini bulduğu zaman onunla aynı özden olduğunu idrak edip, mürşidinin yolunu takip etmeyi, onun yolunda seyr etmeyi tercih eder. Böylece de içinde varolan aşk ateşi, hemhâl olduğu

³¹⁶ Osman Nuri Küçük, *Sûfiliğin Zirvesi Hz. Mevlânâ’yı Anlamak* (İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2016), 115-115.

³¹⁷ Frager, *Manevî Rehberlik ve Benötesi Psikoloji Üzerine Paylaşımlar*, 9.

aşıklar sayesinde artar. Dostu âşıklar olanın ise muradına ermesi pek kolay olur. Bu yolda başarıyla mesafe kat edebilmenin yolu manen ve fitraten kişiye yakın olan kimselerle yol alınmasıyla mümkündür.³¹⁸

Yine hakiki mânâda mürşid, kişiye ayıplarını, kusurlarını, eksik veya fazla yönlerini görmesinde yardımcı olan kişidir. Çünkü kişinin kendi ayıp ve kusurlarını görmesi hiç de sanıldığı kadar kolay bir mesele değildir. Bu nedenle mürşid, müridi için bir ayna konumundadır. Zira hiçbir kimse karşısında bir ayna olmadan ne kendi yüzünü ne de kendi gönlünü görebilir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de buyurduğu üzere; “Mü'min mü'minin aynasıdır.” İşte bu yolda sâlikin gelişmesi, olgunlaşması ve ilerlemesi için kendisine madden, manen ve ruhen ayna olabilecek bir mürşide ihtiyacı olduğu aşikârdır.³¹⁹ Nitekim sûfiler, bu yolun taliplisi olan bir kimse için mutlaka bir rehber gerekmesinin sebeplerinden biri olarak hiç kimsenin kendi davranış, eylem ve hislerini ölçebilecek bir yetiye sahip olmamasını göstermektedirler. Yine insan yapısı gereği tutkusuz ve kendine beğenisi olmadan edemeyeceği için yaptığı en küçük bir şeye dahi hayranlık besleyebilecek bir yapıdadır. İşte insanın yaşamında yaşadığı bu husustaki zorluk, kendi kusur ve eksikliklerini objektif bir bakış açısıyla değerlendirememekten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden manevî yolculuk sürecinde bu yolun taliplisi olan kimsenin, davranışsal ve zihinsel yapısının değişmesi ve dönüşmesi için mevcut hâlinin farkına varmasını sağlayacak ve en nihayetinde kendini aşmasında kişiye yardımcı olacak daimî bir rehber ihtiyacı duyacağı da yadsınamaz bir durumdur.³²⁰

İşte bu yolculuk sürecinde müride yol arkadaşı olacak kimse kâmil bir mürşiddir. Tabii ki mürşid, müridinin kendisini tanımaya yardımcı olurken, bu hususta ona ayna olurken, gayet şefkatli ve müsamahalı davranıp, sevecen bir dille yani sevgi diliyle onu sarmalıdır. Bu aşamada mürşid ve müridi arasında kurulmaya çalışılan sevgi bağı çok önemlidir. Çünkü sevgisiz bir kalp çürümeye mahkûm bir bitki misaliyken, sevgi kalbi canlandırır bir can suyu gibidir. Bu anlamda sevgi iki kalbin birbiriyle kaynaşmasını sağlar. Birbiriyle kaynaşan kalpler ise artık tek bir kalp hâlini alarak, birbiri için atmaya başlar. Aynı zamanda kalpleri ısıtıran bu sevgi bağı zamanla tüm mahlûkata yayılarak herkesi

³¹⁸ Sultan Veled-çev. Cemal Aydın, *Sûfilerin Sırları: Velednâme*, 27.

³¹⁹ Köstendilli Ali el-Halvetî, *Telvîhât: Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 141.

³²⁰ Sayar vd., “Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”, 78.

kuşatıcı bir hâl alır. Sevgiyle kuşanan kalpler, birbirlerindeki kusurları, ayıpları ya da hataları büyütmez hatta yeri geldiğinde görmezden gelir. Ancak buradaki görmezden gelmek lüzumsuz durumlar içindir. Kişinin nefsinden kaynaklanan aşırılıklar konusunda mürşidi, onu kırmadan, azarlayıp, hor görmeden gerekli müdahalelerde bulunur. Bu durumlarda daha ziyade kişiye kendi hatasını ya da eksikliğini bizzat kendisinin görmesi sağlanılır. Çünkü insan tabiatı gereği egoist bir varlıktır. İyi bir dille de olsa kötü bir dille de olsa başka bir kimseden eksikliklerini duymak hoşuna gitmeyebilir. Bu yüzden yol arkadaşı ve hayat rehberi olan mürşidi, ona hatası ya da eksikliğini bizzat yüz yüze kalacağı ortamlar ya da durumlarla göstermeye çalışır. Bu müridi için hayata hazırlık dersleridir. Çünkü herbir dersi başarıyla geçen mürid, zamanla bir rehber olmadan kendi dersini kendi alabilecek, kendi çıkarımını kendi yapabilecek hâle gelecektir. İşte o aşamaya kadar mürşid, müridine eşlik eder.

Bu hususta uygulanagelen tasavvuf pratikleri birer ilaç mesabesindeyken, mürşidler ise hekimler gibidir. Onlar yollarını kaybetmiş, şaşırılmış ya da henüz yola bile çıkamamış yorgun gönüller için gönül doktorları misalidir. Onların ilacı, gönül ve kalbi terbiye eden, nefsi tezkiye eden zikir ve ibadetlerdir. Uyguladığı reçetenin faydası ise huzurdur, tatmindir ve gönül ferahlığıdır. Aslında her bir insan fitratına ya da insanlık kabiliyetlerine uygun bir şekilde yaşamadığı ölçüde manen ve ruhen hastadır. Bu nedenle insanoğlu, gerçek anlamda insanca yaşamak için her daim Allah'ı hatırlamalı, O'nun kendisine yüklediği misyon ve vizyonun farkında olmalıdır. Yani insan olduğunun farkında ve bilincinde olarak anlamlı bir yaşam sürmeye gayret etmelidir. Bu da insanın, bu fâni dünyanın esiri, hizmetkarı olmaktansa, dünyayı kendi menfaatinin hizmetkarı edebilmekten ve yine dünyayı Hakk yolunda gütmekten geçer. Dolayısıyla dünyaya kul, köle olmaktansa aslolan yegâne güç olan Allah'a kul olmak insanoğlunu tüm dert ve belâlardan beri kılacaktır. Başka bir ifadeyle insanoğlunun hastalığının asıl nedeni hakikatten yani kendisini yaratan asıl güç olan Rabbinden kopmasıdır. Bu anlamda Rabbinden uzaklaşan kimse hayattaki dengesini kaybeder, dengesini kaybeden bir kimse de çabucak hastalanır. İşte bu hususta tasavvufi pratikler, manevî anlamda yara almış gönüllere şifa sağlayıp, kişiyi manevî dengeye kavuştururken; gönül doktorları olarak ifade edilen mürşidler ise manevî dengeye ulaşma yolunda kişiye rehberlik ederek, onlara uygun reçeteler yazarlar. Muhatabını tanıyan, muhatabının kabiliyet ve potansiyellerini sezen mürşid, tedavi sürecinde ona en uygun ilacı belirleyip, en uygun rotayla gönül

sağlığına ve hayat dengesine kavuşturmada oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu husus, nasıl ki fiziksel bir hastalıkta kişi derhal şifasını bulmak için bir doktora başvuruyorsa, gönül hasta olan bir insan da derhal bir doktor arayışına girmeli ve hastalığının teşhisi ve tedavisi için bir yol araması şeklinde ifade edilebilir. İşte bu anlamdaki gönül doktorları mürşidlerdir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki nasıl ki bir hasta, hastalığının tedavi sürecinde aynı anda birkaç doktora başvurup ancak sonunda sadece birisinin reçetesine göre hareket ediyorsa, tasavvufî, manevî terbiye sürecinde de mürid, hastalığına çare olacak sadece bir mürşidle hareket etmelidir. Yani bir müridin, birden fazla mürşidi olmamalı, sadece bir tane mürşidi bir tane yolu ve reçetesi olmalıdır.³²¹

Yine hasta olan her gönül ve ruh mutlaka çaresini ve devâsını aramalıdır. Kişinin rehbersiz ve kılavuzsuz tek başına kendisini tedavi etmesi mümkün değildir. Mümkün olsa dahi Hz. Mevlânâ'nın da ifadesiyle, “Kılavuzsuz seyahat edene bir günlük yol için iki yüz yıl lazımdır.”³²² Dolayısıyla kişi tek başına hareket etmeye kalkışırsa olur ki yanlış tedaviler uygulayarak daha da hastalanabilir ya da olduğu yerde sekerek hiçbir sonuca eremez. Hülâsa her müridin edebiyatla edepleneceği ve ahlâkıyla ahlâklanacağı bir mürşidi olması gereklidir. Zira müridler için mürşidleri çoban gibidir; çobanı olmayan başıboş koyunu ise kurt kapar. Bu yüzden bu yola çıkmak isteyen talipli için mürşid bir gereklilikten ziyade aslında bir zorunluluktur. Zira Hz. Peygamber bile mürşidsiz bırakılmamış ve bu yolu bir mürşid ile yürümüştür. Nitekim Allah Teâlâ, Cebrail'i, Peygamber Efendimiz (s.a.s) için bir mürşid, rehber kılmıştır. Yine bu yolda mürşidin gerekliliği hususunu Hz. Mevlânâ, “Bu yollarda akıl rehber olsaydı, Fahreddin Râzî dinin en derin meselelerini bilen biri olmaz mıydı?” şeklindeki ifadeleriyle dile getirmiştir. Dolayısıyla kişinin, kendisi aklıyla tek başına bu yolu yürüyebilme yetisine sahip olsaydı evvela bu uğurda yetişmiş nice kimseler yürürdü. Zaten bu yolun özü birlikteliktir, yoldaşıktır. Bu yol, yoldaşsız yürünmez. Bu yolda mesafe kat etmek isteyen kimse de yoldaşsız hedefine varamaz.³²³

³²¹ Robert Frager, “Şeyh ve Derviş: Tasavvufta Manevî Rehberlik”, *Kalp, Nefs ve Ruh* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2018), 261.

³²² Frager, “Şeyh ve Derviş: Tasavvufta Manevî Rehberlik”, 260.

³²³ Rûmî, “Gönüllerin Terbiyesi Üzerine”, 382-383.

Öte yandan bu hususta arayış içerisinde olan kimse için nefes olacak mürşidin, muhatabının meşrebini, mizaç, karakter ve kişilik yapısını tanımmasının önemi kadar ve hatta daha elzem olan kendini tanınması çok önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Zira her şeyden evvel bu yolun terbiyecisi rolünde olan mürşidin kendi içinde bu tür bir farkındalık düzeyine erişmiş olması gerekir. Başkalarına ayna olmadan önce kendisine ayna olabilmeli ya da daha doğrusu başkalarına ayna olabilmemesinin yolu önce kendisine ayna olmaktan geçer. Kendi iç aynası bulanık olan kimse kendi benliğini görüp, çözümleyemeyeceği gibi başkaları içinde yansıtıcı bir ayna işlevi göremeyeceği aşikârdır. Çünkü kendini dahi tanıyamamış, fark edememiş bir kimsenin bir başkasını çözümlemeye, tanımaya çalışması beklenir bir durum değildir. Dolayısıyla kendisine dahi nefes olamamış bir kimseden başkasına nefes olması beklenemez. Yine kendine şifa olamamış bir kimseden başkasına şifa olması da beklenemez. Etkisi olsa dahi çok kısa süreli bir etki sağlar. Bu yüzden hakiki mürşid ilk önce kendinin farkında olarak bu yolda belli bir mesafe kat etmiş ve belli deneyimlerden geçmiş kimsedir. Tabii ki böylesi bir mürşid de bu aşamaya tek başına gelmiş değildir. Onun da hiç şüphesiz ki bu yolda kendisine rehberlik eden bir mürşidi olmuştur. Bu anlamda bir bakıma birer manevî rehber olarak mürşidler de mutlaka kendi mürşidlerini gözlemlemeli, haklarında bilgi sahibi ve doğru zamanda yönlendirme de usta olmalıdır.

Bu yolda etkili bir rehber olabilmek için, mürşidin söz konusu yolun güçlüklerini ve tuzaklarını daha önceden bizzat yaşaması gerekmektedir. Dolayısıyla müridlerine bu yolda mesafe kat ederken onlara rehberlik edebilecek ölçüde tecrübeye dayalı bilgiye sahip olması gerekir. Nitekim bu yolda boynuz kulağı geçer misali mürşidlerin de müridlerini kendi manevî düzeylerinin ötesine ulaştırması mümkündür. Bu tıpkı herhangi bir spor dalında antrenörlük yapan eğitmen bir kimsenin öğrencilerini daha başarılı konuma taşınması misalidir. Zira hem kendini hem yürünecek yolu hem de muhatabını iyi tanımayı beceren bir mürşid, hedef ve amaca o denli yaklaşan mürşiddir. İlgili konu bağlamında çıktığı bu yolda kişinin neden bir rehber ihtiyacı duyduğu hususu da hep sorulagelen bir soru olmuştur. Hakiki anlamda bir rehber, kendi idraki ve varoluşunun derinliği nispetince, müridlerine kendi gönüllerinde saklı olanın farkına varmayı öğretendir. Bu hususta ki şu sözler bu durumu oldukça veciz bir şekilde ifade etmektedir:

“Bir mürşid ile hakiki bir insan olursun; mürşidsiz hayvan olarak kalırsın.”³²⁴ Dolayısıyla bu yolda doğru bir rehberle istikamet üzere yürüyen kimse çeşitli güzergahlarla karşılaşır, onlarca hikmete ererken; rehbersiz olarak tek başına yürümeye kalkışan kimse ne bir adım ileriye ne de bir adım geriye bir mesafe kat edemez. Üstelik aldığı mesafe ise yanlış istikamete doğru olur. Öte yandan yine kendilik bilincine erişmiş bir mürşid, pek tabii muhatabını tanıma hususuna da bir o kadar önem göstermelidir. Nasıl ki bir doktor hastasını çeşitli tetkiklerden geçirerek iyice incelemeyen teşhis koyamayıp, tedaviye başlayamıyorsa bu yolun taliplisi de her yönden tanınmadan tedavi uygulanmamalıdır. Yine bir mühendis, öğretmen, imam vs. gibi meslek dalları pratik gerektiren hususlarda bir uzmanın gözetiminde bulunması gibi, mürşid de mutlaka müridlerini gözetimi altında tutmalıdır.

Aynı zamanda yine mürşidlik, hayata dair farkındalık demektir. Fakat burada sözünü edilen farkındalık normal zamanı aşan bir düzeyin üzerinde bir farkındalık seviyesidir. O, önce kendi varlığının, benliğinin sonrasında ise tüm âlemin ve yaratılmış tüm mahlukâtın farkında bir şekilde yaşam süren kimsedir. Zira o, sahip olduğu bu üst düzey farkındalık seviyesi ile bir birey olarak kendisine ve mevcudata yaklaşmakta, bu bilinç ile varlık dünyasındaki varlık inşasını sürdürmektedir. İşte bu farkındalık düzeyindeki kimseler, aydınlanmanın eşiğinde duran takva ehli kimseleri ifade etmektedir. Ayrıca bu kimseler, asıl mana âlemini keşfetmiş ve bu bakışla âleme, mevcudata, olaylara, musibet ve belâlara bakma salahiyetine erişmiş kimselerdir. Bu anlamda mürşid, kişideki bilincin perdelerini birer birer kaldırır ve bireyi nihai hedef olan hiçliğe ulaştırmaya çalışır.³²⁵ Bu anlamda insana rehber olan bir mürşid, kendi idrak ve varoluşunun derinliği nispetince, müridlerine kendi gönüllerinde saklı olan şeylerin farkına varmayı öğreten kimse olarak da nitelenebilir.³²⁶

Bu âlemde insanoğlunun bir nebze görünür kıldığı birtakım şeylerin dışında yaşadığı âlemdeki pek çok şey görünmezdir. İşte bu noktada farkındalığın devreye girmesi ile o görünmeyen âlemdeki şeyler hissedilip, görülebilir hâle gelir. Önemli olan bu farkındalık seviyesine erişip görünür âlemde varolan ya da olmayan her şeyin bilincinde ve şuurunda bir ömür sürmektir. Nitekim bu anlamda mürşidin amacı, kişiyi bu farkındalığa

³²⁴ Frager, “Şeyh ve Derviş: Tasavvufta Manevî Rehberlik”, 264.

³²⁵ Sayar, “Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?”, 25.

³²⁶ Frager, “Şeyh ve Derviş: Tasavvufta Manevî Rehberlik”, 263-264.

eriştirecek olan kalp gözünü uyandırmak ve bu sayede ebediyetteki sonsuzluğu, daha bu âlemdeyken hissettirmek, müşahede ettirmektir. Dahası mürşidin amacı, bu dünyanın gelip geçici külfet çamuruna bulaşıp yapışmaktansa, öte dünyanın sırlarına erişmek, Allah'a ulaşmanın yollarını aramak ve O'nun nûrunun ışığıyla parlamayı, parlatmaya çalışmaktır.³²⁷

Bu noktada da başından beri ifade edildiği üzere kendilik bilinci olarak adlandırılan özbilinç bu yoldaki birey için çok büyük bir önem arz etmektedir. Yani bireylerin yaratılmış olan bu âlemi fark etmeleri ve tanımlarının yolu kendi öz benliğini tanımaktan geçmektedir. Zira değerini, makamını, kim olduğunu, amacını, söylediği ve yaptığı şeyleri bilen bir kimse dünya ve âhirette hem yaratıcı olan Allah (c.c.) hem de yaratılmış olan insan katında aziz ve değerli bir konuma hâiz olur.³²⁸ İlgili bağlamda Hz. Mevlânâ, bu durumu bir anekdotunda şu sözleriyle ifade etmiştir: Dünya nimetleriyle dolu bir yerde bu görünen nimetleri tefekkür etmeyip de gözleri kapalı bir şekilde sessizce oturan dervişe başka bir dervişin “Neden Allah Teâlâ'nın bütün etrafına koyduğu ve tefekkür etmemizi emrettiği işaretlere nazar etmiyorsun?” demesi üzerine derviş, “Bu işaretleri ben içimde müşahede etmekteyim, zâhirdekiler ancak âyetlerin sembolleridir.” şeklinde yanıt vermiştir. İşte insanın kendi iç âlemine bakabilme tecrübesi olan aslında içinde bulunan gömülü hazineyi çıkarabilmek ve Allah zikriyle ibnû'l- vakt olabilmek yani içinde bulunulan “ân” da kalabilmek, çok önemli bir husustur. Bu yüzden insan yaşadığı her ânın ve mekânın kıymetini bilerek hareket etmeye özen göstermelidir.

Yine mürşid, aldığı her nefesin farkında olarak aldığı her nefesi doğru yerlere harcamanın da farkındalığına erişmiş kimsedir. Bu nefes onu belki de dünyevî dünyanın ve olayların da üstüne, dünya ötesi bir âleme götürür. Zira bu hususta sûfilerin kastettiği kendini geliştirerek kendinin farkında olma süreci sadece bireyin kendi iç dünyasında başlayıp sona eren bir süreç değildir. Bu süreç aynı zamanda bireyin kazandığı bu farkındalık bilinciyle kendini de aşarak, kendi benliğinin ötesinde, ötekine erişen ve dolayısıyla aşkın olan alana taşabilen bir süreç olarak ifade edilebilir. Bu yüzden bu yolculuğa bir yönüyle de erdemlere uzanan ve onları kuşatan bir yolculuk denilebilir.³²⁹ İşte bu yolculukta mürşid, bu aşkın yolculuğun baş aktörlerinden biri rolünü üstlenmektedir. Nitekim bu

³²⁷ Shems Friedlander, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Unutulmuş Mesajı* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2017), 31.

³²⁸ el-Halvetî, *Telvihât: Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, 148.

³²⁹ Ayten-Düzgüner, “Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi”, 126.

yolun taliplisi olan müridin ve bu yolda belli bir kemâl noktasına ulaşınca ya da değin mürşidin nefsâni benliğinden sıyrılarak kendi öz benliğine yani özgürlük âlemine doğru olan yolcuğunu Hz. Mevlânâ, “Yukarıya doğru uçan kuş göklere varmaz ama çatıların çok üstünde yükselir ve böylece kaçabilir.” şeklinde ifade etmiştir.³³⁰ İşte mürşid de bu hâle benzer bir özgürlük hissi yaşar. Bu minvalde mürşid, belki henüz kâmil insan mertebesine erişemeyebilir. Ancak bu fâni hayatta dünyaya çamur gibi yapışan ruh ve bedenleri bir nebze olsun bu bataklıkta kaybolup gitmekten alıkoyduran muhteşem bir vasıf kazanmaya vesile olur. Böylece de onu dünyevî endişe ve korkulardan azat eder. Dolayısıyla bu yola çıkan kimseler hemen mükemmel, hiçbir kusuru kendinde barındırmayan bir varlık haline gelmeyi beklememelidir. Zaten bu yola çıkan kişinin bu türden beklentileri imkansızdır. Nefis sahibi insan var oldukça hata yapmaya da müsait bir varlıktır. Bu yüzden önemli olan hiç hata yapmamak değil, hata yapma güdüsünü en az seviyeye indirmektir. Nitekim aslolan yaptığı hatalardan ders alma ve düştüğü çukurlardan bir an önce çıkabilme seviyesine erişmektir. Bu aşamada dervişin azığı her daim zikir üzere olmaktır. Bu anlamda zikir hâlinde olmak kişiye maneviyat âleminin kapılarını açar. Bu kapılar Allah’ın karşılıksız bir lütfu olarak da açılabilir. Bu noktada da insanoğlu ne hâl ve durumda olursa olsun çalacağı kapının O’nun kapısı olacağı ve o kapıdan hiçbir şekilde eli boş veyahut varolan sorununa devâ bulmadan dönmeyeceğinin de bilincinde olması gerekir.

İnsanoğlu bu dünyada kendini bilip, tanıyarak aslında Allah’ı ya da Allah’ı bilip tanıyarak kendini tanıma ve bilme yolunda bir adım atmaktadır. Bu farkındalık yolunda mürşidin muhabbeti de daima Allah’a, O’nu bulmaya ve tanımaya yönelik olmalıdır. Bu noktada O’nu aramak insanoğlu için çok büyük bir sorumluluk sahasıdır. Bu hususu sûfiler, “O’nu aramakla bulamazsın. Ama O’nu aramazsan, kendisini sana hiçbir zaman açmayabilir.” şeklinde ifade etmişlerdir. Dolayısıyla insanın yolu her daim O’nu arama ve tanıma yolu üzerine olmalıdır.³³¹ Bu yolda ilerleyen kimse O’nu tanıdıkça büyüyecek, büyüdükçe gelişecek ve geliştikçe de olgunlaşacaktır. Olgunlaşan kimseler ise zamanla âdeta O’nun ve yarattığı âlemin karşısında bir edep timsali hâline dönüşecektir. Zira O’nun ve elçisi Hz. Muhammed (s.a.s)’in yolunun izcileri olan mürşidler, bu dünyada yaşadıkları her türlü olay, ahvâl ve musibette, bu edep üzere tavır takınmayı kendilerine şiar

³³⁰ Friedlander, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin Unutulmuş Mesajı*, 33.

³³¹ Friedlander, *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin Unutulmuş Mesajı*, 36.

edineceklerdir. Böylece bu şuur ve bilinçteki kimse, başına her ne tür bir felaket ya da olay gelirse gelsin her daim rıza hâlinde olacaktır. Onun bakış açısı ve yaşayış tarzında bu dünyada yiyecek bir şeylerde nasibi varsa ne âlâ; yiyecek bir lokma nasibi yoksa da ne âlâ anlayışı hakimdir. Yine bu anlayıştaki kimse, kazandığı ve kazanacağı her türlü nimetin sahibinin kim olduğunun bilincindedir. Rızkın ne kadar ve ne zaman kimden geleceğinin de farkındadır. Bu bilinçle yaşamını sürdürür. Dolayısıyla bu şuurla gelene şükreder, gidene ise ahu vah eyleyip kendini üzüp, kahretmez. Nitekim bu bilince erişmiş kimseler, zenginliğin de fakirliğin de gelip geçici olduğunun farkındadır. Onlar, hiçbir şeyleri olmasa dahi kendilerini dünya hazinesine, malına mülküne sahip zenginlerden daha zengin hissederler. Çünkü onlar asıl hazineye ve mülke sahiptirler aynı zamanda onlar, Allah'ın hazinesinin sahibi, O'nun mülkünün bekçisidirler. Ayrıca onlar artık ârif kimseler kervanına erişmiş kimselerdir. Bu anlamda Hz. Ali'nin (r.a.) de buyurduğu üzere; “Ârif, Allah'tan başka bir şey bilmeyen, kendisini de sadece Allah'ın bildiği kimsedir.”³³²

Hülâsa kendi özüne ulaşmayı başarmış ve nihayetinde kendilik bilincine erişmiş her bir kimse aynı zamanda artık tam mânâsıyla ona bu özü veren asıl özün sahibi olan Allah Teâlâ'ya da ulaşmış, O'nunla bir ve bütün hâle gelmiştir. İşte bu bilince erişen herkes artık her şeyi O'nun nazarından görmeyi başarabilmiş bir kimsedir. Böyle kimseler kendi özü ve benliğine de daha farklı yaklaşacaktır. Dolayısıyla bu minvalde bir yaşam sürecektir. Nitekim bu kutlu ve ilâhi bakışa sahip kimseler artık insân-ı kâmil olma noktasına erişmişlerdir. Köstendilli Şeyh Ali Efendi'nin de ifadesiyle, insân-ı kâmil olan bir kimse artık tüm sıfatları ve fiilleriyle Hakk'ın suretidir. Âlem ise insân-ı kâmilin yansımasıdır. Bu anlamda Hakk ile bir ünsiyet kurmuş olan âlem de Hz. Muhammed (s.a.s) ile ünsiyet kurmuş Hz. Âdem gibidir.³³³ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Allah-âlem ve âdem birlikteliği âdeta bu yolun yürünmesinde ışık saçan ve yolu aydınlatan fener gibidir. Zira bu yolun birinden biri olmadan yahut da tam anlaşılmadan yürünemeyeceği gerçeği de âşikardır. Dolayısıyla insân-ı kâmil olma noktasında olan bu yolun taliplisi yolun bu taşlarını iyice bellemeli ve kavramalı ki o ölçüde hedefine doğru emin adımlarla yol alabilsin.

³³² el- Halvetî, *Telvîhât: Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, 72.

³³³ el- Halvetî, *Telvîhât: Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, 73.

5. TASAVVUFTA MÜRİD KAVRAMI

Sözlük anlamı itibariyle mürid, irade eden, isteyen, dileyen ve meyleden gibi anlamları ifade etmektedir. Arap dilinde istemek, arzu etmek ve dilemek anlamlarına gelen “erâde” fillinden müştak olarak oluşmuş bir kelime teki olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla mürid kelimesiyle, herhangi bir şeyi irade eden kimse kastedilmiştir. Bu hususta tasavvufî literatürdeki anlamıyla mürid; nefsin yoldan çıkarmalarına aldanmayan, tuzaklarına meyletmeyen, nefsin istek ve arzularını reddedip, Allah’ın rızası ve emirlerine yönelmeyi irade eden kimseyi nitelemek için kullanılan bir kavramdır.³³⁴

Yine başka bir ifadeyle tasavvufî ıstılahta mürid; tasavvufî, manevî terbiye yolunda olan kimsenin kendi iradesiyle nefsinin arzu ve alışkanlıklarını dizginleyip, elinden geldiğince onlardan uzaklaşarak, Hakk’a giden yola girmek suretiyle bu yolun gerekliliklerini yerine getirmeye gayret eden kimseye denir. Bu yolun taliplisi olan kimse, tabiatından kaynaklanan birtakım âdet ve alışkanlıklardan uzaklaşmak amacıyla başlangıç aşamasında bu tür şeylerden kurtulmak için ibadet ve tâate yönelir. Bir sonraki aşamada ise sadece amellerle yetinmeyerek sâlikler zümresine dahil olabilmeye, mutasavvıfların söz, hâl ve ilimlerinden istifade etmeye ve onların hâllerine yönelip, hâlleriyle hâllenmeye, ayak izlerini takip etmeye çalışır. Nitekim bu kutlu yolda müridin yegâne azığı bu yoldaki talebi, iştiyakı ve kalpten, gönülden gelen arzusudur. Bu şekilde içten gelen samimiyet ve güçlü bir bağlılıkla yola devam eden kimse kendisini nefsin tuzaklarına karşı koruyup, manevî anlamda her an diri ve canlı olmayı başaracaktır.³³⁵ Nitekim müridin tembel, bezgin ve isteksiz bir şekilde zorla ya da girmiş olmak için bu yola girmesi bu yola hiç girmemesinden daha kötü sonuçlar doğuracaktır. Zira bu durumun misali, zorunda kalındığında girilen bu yolun faydası olsa idi, esirlerin dârülharpten evliyâ olarak çıkması misali gibidir.³³⁶ Bu sebeple müridin bu türden bir kendini keşif ve farkındalık yoluna tembel, bezgin ve isteksiz bir hâl ile değil yoğun ve derinden gelen şevk, iştiyak, mutluluk ve yine derinden gelen bir taleple girmesi yolun uzun soluklu olması açısından da önemlidir.

Yanı sıra müridin bir diğer anlamı da iradesini Allah’ın ve mürşidinin iradesine teslim eden kimse şeklindedir. Bu anlamda kendisini, nefsini mürşidine teslim ermiş kimseye

³³⁴ İnce, “Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi”, 235.

³³⁵ Tek, “Tasavvufî Kavramların Oluşumu ve Yayılması”, 206.

³³⁶ el- Halvetî, *Telvîhât: Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, 159.

mürîd denildiği gibi, bu yolda mesafe kat eden kimseye ise sâlik denilmiştir. Tasavvufî ve manevî terbiye yolunun ilimden ziyade hâl ile olmasından mütevellit, bu yol kuru bir ezber ya da okuma ile değil, bizzat deneyimlenip, yaşanarak yürünebilecek bir yoldur. Bu yüzden mutlaka bir rehber yani mürşid vasıtasıyla yürünmesi gerekmektedir. Bundan dolayı bu yolun taliplisi olan kimsenin, her halükârda mürşidine olan bağlılığı yolculuğun istikamet üzere seyr etmesi için oldukça önemli bir husustur.³³⁷ Nitekim bu manevî terbiye yolculuğunda, yolculuğun yanlış yollara sapmadan doğru bir istikamet üzere devam edebilmesi adına bu süreçte müridin, mürşidine olan bağlılığı ve teslimiyeti çok önemli bir rol oynamaktadır. Zira bu yolun taliplisi olan her müridin nasibi teslimiyeti kadar olacaktır.³³⁸ Dolayısıyla mürid, kendini hangi ölçüde mürşidinin esenlik limanlarına teslim ederse o ölçüde de nasibine hiçbir güçlük çekmeden kolaylıkla ulaşabilecektir. Öte yandan kâmil bir mürşide biat eden müridin, seyr u sülûkunu tamama erdirinceye değin mürşidin denetim ve rehberliği altında bulunması, bu yolun doğru ve istikamet üzere yürünebilmesi açısından zorunlu gerekliliklerden başlıcası olarak zikredilebilir. Çünkü bu yolun taliplisi olan mürid, kâmil bir mürşidin rehberliği olmadığı müddetçe nefsin ve şeytanın hile ve tuzaklarından kurtulamaz. Eğer ki mürid bu yolu tek başına yürümeye kalkışırsa nefsinden kaynaklanan endişe, vesvese ve kuruntular onu ya çıkıldığı bu yolda alt edip geri döndürecek veyahut da türlü türlü tuzaklarla ağına düşürüp yoldan saptıracaktır. Bu tıpkı yürümeyi ilk öğrenen bebeğin durumuna benzer. Bebek ilk adımlarını atarken ebeveynleri ona ayna olarak kılavuzluk eder. Onların telkin ve ikazlarıyla düşse kalka adım atmayı öğrenen bebek zamanla adım sayısını artırarak yürümeye hazır hâle gelir. Hatta bir müddet sonra koşar hâle bile gelir. Dolayısıyla bu yolun taliplisi olan mürid de yolculuğun ilk başlarında yürümeyi yeni öğrenen bebek misalidir. Ona yürümeyi öğretecek bir ebeveyne yani mürşide ihtiyacı vardır. Bu mürşid, yeri geldiğinde zor zamanlarında ona baba, yeri geldiğinde düştüğünde kendisini kaldıracak bir anne, takıldığında veya kafası karıştığında ona ışık olacak bir öğretmen ve daha nicesi olacaktır. İşte yol böyle yüründüğünde yolculuk tamam olacak, kemâle erecek ve hedefe doğru emin adımlarla yürünebilecektir.

Zira bazı yollar vardır ki asla yalnız yürünmez. İşte bu yol da tam da öyle bir yoldur. Çünkü yürünecek olan bu yollar kimi zaman türlü türlü tehlikelerle, tuzak ve hilelerle

³³⁷ İnce, “Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi”, 236.

³³⁸ Rûmî, “Gönüllerin Terbiyesi Üzerine”, 397.

dolu olabilecektir. Bu yolculuk sürecinde hiç umulmayan bir anda umulmayan şeyler yaşanabilir. Böylesi zamanlarda bu yolun yabancıları olan bir kimse ne yapacağını bilemez hâlde âdeta sudan çıkmış balık misali kalakalır. Bu nedenle kişinin, bu türden sorunlara karşı tedbirli ve hazırlıklı olması için yolun kıdemlisi bir rehberine, bir kılavuza yani bir mürşide ihtiyacı olacağı âşikardır. Zaten bu yolun yabancıları olan kişi, eğer doğru rehberlik ve doğru rehberle bu yola çıkarak belli bir mesafe kat ederse bir süre sonra kendisi de tek başına bu yolda mesafe kat edebilecek hâle gelir. Hülâsa kişinin, tek başına yürüyebilecek yetiye ulaşana değin bu yolculuk serüveninde kâmil bir mürşidin elinden tutup onun rehberliğinde yol alması gerektiği hususu göz ardı edilmemelidir.

Öte yandan bu yolculuk süresinde müridler, mürşidlerine kendi gönülleriyle benzemeye gayret etmelidirler. Bu sadece fiziksel ve davranışsal olarak bir benzeme gayreti değil bir tür gönül, ruh ünsiyetidir. Zira aslolan da ruhen, gönülle kurulan ünsiyettir. Yani mürid ile mürşidi öyle bir şekilde bir ve beraber olmalıdırlar ki artık bir müddet sonra gönülleri ayna misali birbirini yansıtmaya başlasın. Bu şekilde kurulan birlik kişinin yolunun uzun soluklu olmasını sağlayan bir enerji kaynağı misalidir. Böylesi bir benzeme ve ünsiyet hâli ile mürid, mürşidinden gelen enerjiyle dolarak, coştukça coşacaktır. Aslında mürid, mürşidinin bir taraftan Hakk'a açılan bir kapı misali olduğunu idrak ettiğinde her uzvuyla ona benzemek için can atmaya da başlayacaktır. Nitekim yolun sonunda -yolun sonu bu fâni hayatın sona erişidir- Hakk'a vuslat edeceğini bilen bir gönül pır pır atmaktan kendini alamaz ve bir an önce sevgiliye kavuşmanın bin türlü yollarını arar. Zaten rehberine yani mürşidine tam bir samimiyetle bağlanmayan kimse yolun amaç ve hedefini de anlayamaz. Yolun amaç ve nihai hedefi ise fâni dünyanın imtihan duraklarına uğrayarak her birinden hissesine düşeni alıp, asıl hedefe doğru yol almaktır. Dolayısıyla mürid, içten bir samimiyet hâli ve teslimiyet ruhuyla mürşidine intisâb etmelidir. Eğer böyle olursa bu yolu hakkıyla yürüyebilir. Çünkü arzusu ve inancı olmayan bir kimsenin ister manevî olsun ister başka türlü olsun hiçbir yolculuğu kemâle erdirmesi mümkün değildir.

Yine bir kimse seyahat etmek istediğinde yanında güvendiği ve sevdiği bir arkadaşı ya da dostuyla yola çıkmak ister. Hiç kimse tanımadığı ve güvenmediği biriyle yolculuğa çıkmak istemez. Çünkü yolculuğun keyifli ve anlamlı geçebilmesi için daha yolun başında güvenilir yol arkadaşları aranır. Tıpkı gündelik hayattaki seyahatler gibi manevî yolculuklarda da bu tarz yol arkadaşlıklarına ihtiyaç vardır. Zira daha öncede ifade edildiği üzere bazı yollar yoldaşsız, eşsiz yürünmez, bazı mesafeler rehbersiz

katedilemez. Söz konusu bu yolculukta mesafe kat etmek oldukça zor iken bir taraftan da oldukça keyiflidir. Mürid, bu yola gerçek bir rehberle, kendisi de iştiyaklı bir şekilde olmak kaydıyla adım atarsa hem kendisi hem de âlem üzerine yepyeni keşifler diyarına bir gezintiye çıkar. Bu serüvende, her seferinde hem kendi hem de âlemin varoluşuyla ilgili birçok hazineyle karşılaşır. Fakat burada önemli olan sadece türlü türlü hazine sandıklarını keşfedip devam etmek değil, teker teker o hazine sandıklarını açıp kendisine verilmek istenen mesajı doğru bir şekilde algılamaktır. Kişinin, kendini ve âlemi keşif sürecinde karşılaştığı bu hazinelerin gerçek değerini bilen bir rehber ihtiyacı olduğu da oldukça aşikâr bir durumdur. Çünkü nasıl ki bir elmas kömürün içinde saklıysa ve bunu sadece ve sadece işin ustaları görebiliyorsa tıpkı bunun gibi hazineler içerisinde değerli olan ya da olmayanı ayırt eden usta bir göze ihtiyaç vardır. Yolun başında daha çırak olan mürid, hemen bu değeri anlayıp, idrak edemez. Ona elmas ile kömürü ayırt etmesini sağlayacak bir göz olan mürşididir. İşte mürid, kendisine kendi değerini gösteren bir mürşidle bu yola çıktığında her istasyonda daha farkında ve daha bilinçli bir kendisi ile tanışacaktır. Söz konusu bu hususu Hz. Mevlânâ'nın, "Sâlihlerle sohbet edersen sâlih olursun. Sakın zalimlerin sohbetine gitme sen de onlardan olursun." ifadesi çok veciz bir şekilde açıklığa kavuşturmuştur.³³⁹

Yine bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'de "İyi din kardeşi, güzel koku satan kimse gibidir. Sana koku sürmese bile yanında bulunduğu müddetçe güzel kokusundan faydalanırsın." şeklinde buyurarak bu yolculuk serüveninde kişinin yol ve sohbet arkadaşını yani mürşidini iyi seçmesine ve böylece de onun kokusundan bir nebze dahi olsa nasip almasına işaret buyurmuşlardır.³⁴⁰ Kişi kendi değerini bilen ve muhatabına da değerini gösteren bir kimseyle ya da kimselerle bir arada olduğunda kendi değerinin farkına varma yetisine erişebilir. Öte yandan insan olarak ne kendi değerinden haberi olan ne de başkalarının değerini anlayamamış ve böylece hem kendine hem de başkalarına zulmeden kimselerle beraber olduğunda, kendi değerinden bîhaber kendisine de zulmedecektir. Bu yüzden kişi bulunduğu ortamı ve iletişim hâlinde olduğu kimseleri özenle seçmelidir. Çünkü bu yol, doğrudan kendi değerini, genel olarak da insanın değerini bilmeyerek kendine zulmedenlerin girebileceği bir yol değildir. Bu yola tüm saflığı ve samimiyetiyle giren kimsenin her durakta keşfedeceği inciler yolun sonunda

³³⁹ Rûmî, "Gönüllerin Terbiyesi Üzerine", 410.

³⁴⁰ Sülemî, *Rûhun Hastalıkları ve Çareleri: Sûfî Psikolojisi El Kitabı*, 100.

onu Hakk'a, hakikate kavuşturacakken; nefsine zulmeden kimsenin bu yolda yol alması imkansızdır. Bu yüzden mürid, her şeyden evvel işe kendilik bilinciyle, kendisinin farkında bir şekilde başlamalı ve yine kendine sevgi ve şefkat göstererek bu yola girmelidir. En nihayetinde kendilik bilinci olmayan, farkındalık bilinci gelişmemiş ve kendi içesinde sevgi barındırmayan bir kimse başkalarına karşı da bu hasletleri gösteremez. İçerisinde sevgi tomurcukları filizlenmemiş olan bir insan zamanla çürümeye mahkûm bir hâle gelir. Oysa sevgi, güneş misali doğduğu kalpleri ısıtır. Kendilik bilinci ise kişinin sevgi tomurcuklarına can suyu vererek, onların dallanıp budaklanmasını sağlar. Bu sayede bu dallar başka gönüllere de köklerini salarak gün geçtikçe dallanıp budaklanır ve sonunda tüm mahlukata yayılır hâle gelir.

Nitekim bu süreçte müridin amacı, gerçek benliğe ulaşma ve insan-ı kâmil olma yolculuğudur. Bu yolculuk serüveninde yoldan saptıran ya da alıkoyan zihinsel bloklar, engeller ve örtüler aşıldığında kişinin kâinatın aynası olacağı anlayışı hâkimdir. Ancak tekrar yinelemek gerekirse bireyin kendisini ve âlemi keşif süreci olarak nitelendirilen bu yolculuk, içerisinde barındırdığı tehlikeli tuzaklar ile müridin yoldan sapmaması için bir rehber yani bir mürşide ihtiyaç duyacağı gerçeğini apaçık olarak ortaya koymaktadır. Bu yüzden tekrar ve defaatle yinelemek gerekirse mürid, bu yolu başıboş bir hâlde tek başına yürümeye kalkışmamalı, yolun adabına uygun bir yol arkadaşı edinerek bu yol da mesafe kat etmeye gayret edip, çaba göstermelidir.

Hülâsa her şeyden önemlisi bu yolun taliplisi olan yani kendini ve dolayısıyla âlemi keşif yolculuğuna azmeden kişi zaten bu azmiyle yolun büyük bir kısmını yarılama adayıdır. Ancak daha da önemlisi bu yola çıkmaya karar vermenin ötesinde azminde içinde barındırdığı sabırdır. Yani bu yolun asıl anahtarı aslında sabır olarak ifade edilebilir. Çünkü sabrın olmadığı yerde bir hareketlilik de yoktur. Sabrı olmayan olduğu yerde çakılı kalır ya da zorda kalınca hemen arzu ettiği şeyden vazgeçip, geri döner. Kararında sebat göstermenin yolu sabırdır. Yine sabır, azmin de anahtarıdır. Kişiyi güzel neticelere eriştirecek olan da sabırdır. Kısacası bu yolda sabır her şeydir denilebilir. Sabreden derviş, muradına ermiş misali kişi çıktığı bu yolda karşılaştığı azizliklere rağmen sabrıyla hepsinin üstesinden gelip, muradına erebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ'NİN MESNEVÎ'SİNDEN HAREKETLE MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

İlgili bölümde, Hz. Mevlânâ'nın hayatı, ahlâk anlayışı ve düşünce dünyasına kısaca değinilmiştir. Öte yandan çalışmanın kılavuz eseri olan Mesnevî-i Şerîf'ten kısaca bahsedildikten sonra bu hikmetli eser ışığında çalışmanın asıl konusunu oluşturan mürid-mürîd ilişkisi ve manevî danışmanlık ve rehberlikteki danışman-danışan ilişkisi arasındaki bağlantıya bakılmaya çalışılmıştır.

1. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ'NİN HAYATI

1.1. İsim Silsilesi ve Nesebi

Tam adı Hüdâvendigâr Celâleddîn Muhammed bin Muhammed el- Belhî er-Rûmî olmakla birlikte asıl adı Muhammed Celâleddîn'dir.³⁴¹ Babası Hüseyin Hatibî oğlu Muhammed Bahâeddin Veled, annesi Harzemşah hanedanı mensubu Alaeddin Muhammed'in kızı Mümine Hatun olan Hz. Mevlânâ'nın isim silsilesiyle ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Bununla beraber tarihi kaynakların bütününde yer verildiği üzere babası Bahâeddin Veled'in de Muhammed ismini taşıdığı görülmektedir.³⁴² Dolayısıyla Hz. Mevlânâ, Muhammed ismini babasından almış iken lakabı ise dedesinin de ismi olan Celâleddîn'dir.³⁴³ Bunun dışında kullanılan diğer isim ve lakaplara gelince; doğduğu şehre nispetle “Belhî” (Belhli), yaşamının önemli ve büyük bir kısmını Diyâr-ı Rûm'da dolayısıyla bu bölgenin de içinde barındırdığı Konya'da geçirdiği için “Rûmî” (Rûm ülkesinden, Anadolu) sıfatlarıyla anılmasının yanı sıra yaşamının belli bir döneminden sonra yurt edindiği beldeye nispetle 13. asırdan itibaren Konevî (Konyalı) sıfatının da birçok eserde adıyla birlikte zikredildiği görülmektedir. Öte yandan bu nitelendirmelerin dışında İslam dünyasında hürmet gösterilen önemli zatlar için kullanılan “Efendimiz”

³⁴¹ Ziya Avşar, “Mevlânâ”, *Mânâ Âleminin Üç Efendisi: Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ, Yunus Emre* (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2020), 43.

³⁴² İsmail Hakkı Bursevî-haz. İsmail Güleç, *Mesnevî Şerhi: Rûhu'l- Mesnevî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 11.

³⁴³ Abdurrezzak Tek, “Mevlânâ'nın Hayatı”, *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif: İlk On Sekiz Beytin Şerhi* (Bursa: Bursa Akademi, 2014), 9.

mânâsına gelen “Mevlânâ” lakabı, Mevlânâ Celâleddîn Muhammed olarak âdeta özel bir isim hâline dönüşmüştür. Yine çeşitli kaynaklarda “Hüdâvendigâr, Hünkâr, Hazret-i Mevlânâ, Mevlevî, Şeyh, Rûmî, Hazreti Pîr” gibi lakap ve unvanların da Mevlânâ için kullanıldığı görülmektedir.³⁴⁴

1.2. Doğumu

Hz. Mevlânâ, Hicri takvime göre 6 Rebiyülevvel 604, Miladi takvime göre ise 30 Eylül 1207 tarihinde, tahminlere göre Vahş şehrinde doğmuştur.³⁴⁵ Ancak temel kaynaklara bakıldığında Hz. Mevlânâ'nın 1207 yılında Afganistan'ın Belh şehrinde doğduğu kaydedilmiştir.³⁴⁶

1.3. İlim Durakları

Babası, devrinde büyük bir âlim olan ve Âlimlerin Sultânı³⁴⁷ anlamına gelen “Sultânü'l-Ulemâ” olarak tanınan Bahâeddin Veled, zamanında yaşanan bazı siyasal anlaşmazlıklar, karışıklıklar ve dönemin hâkim unsuru olan Moğol İstilasası sebebiyle yaşadığı yurdu terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine ailesini de yanına alarak Hz. Mevlânâ'nın da yaşamını ve düşünce dünyasını şekillendirecek olan kaynaklarda kaydedilen o uzun ve büyük hicret yolculuğuna çıkmıştır. Bu uzun yolculukta ilk durakları Necmeddîn-i Kübra ve Ferîdüddin Attâr gibi kıymetli sûfilerin de yaşadığı Nişabur olmuştur. Bu sırada henüz on dört yaşlarında olan Hz. Mevlânâ, bu yolculuk sırasında kendisine *Esrârname* adlı eserinin bir nüshasını hediye edecek ve onun ardından “*Hayret; bir ırmak, koca bir ummanı peşine takmış sürükleyip gidiyor.*” sözlerini sarf edecek olan Ferîdüddin Attâr Hazretleri'nden oldukça etkilenmiş ve daha sonraki yaşamı ve düşünsel dünyasına da bu etkinin izlerini yansıtmıştır.³⁴⁸

Pek çok durağın ardından Hz. Mevlânâ ve ailesi son durak olarak Konya'ya gelmiştir. Mevlânâ, burada 1230 tarihinde aynı zamanda üstâdı da olan babası Bahâeddin Veled'in vefatı üzerine bir süre babasının medresesi olan Hüdâvendigâr Medresesi'nde görev almıştır. Bu görevi sırasında ise babasının müridi ve halifesi olan Seyyid Burhâneddin

³⁴⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, *Mesnevî* (Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2021), 26.

³⁴⁵ Franklin Lewis, *Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008), 13.

³⁴⁶ Aşar, “Mevlânâ”, 43.

³⁴⁷ Tek, “Mevlânâ'nın Hayatı”, 9.

³⁴⁸ Muzaffer Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 12.

Tirmizî Hazretleri'nin de Konya'ya gelmesiyle beraber Mevlânâ dokuz yıl süresince Seyyid Burhâneddin Tirmizî Hazretleri'nin tasavvufî eğitiminden geçmiştir. Böylece Mevlânâ, hocası Tirmizî'nin gözetiminde geçirmiş olduğu manevî ve ahlâkî terbiye sürecinin ardından seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Yine bu süre zarfında Mevlânâ, hocası Tirmizî'nin de teşvikiyle Halep ve Şam'a giderek İbnü'l Arabî, Sadreddin Konevî, Sa'deddin Hamevî ve Evhadüddîn-i Kirmanî gibi pek çok büyük âlim ve şeyh ile tanışma imkânı bulmuştur. Bu sayede bu kıymetli ilim adamlarının sohbet meclislerine katılma ve onlarla görüşme imkânı bulmuştur. Dolayısıyla henüz üç yaşında başlayan ve yirmili yaşlarına kadar devam eden bu kıymetli, hikmetli ve zorlu yolculuklar sırasında Mevlânâ babasının da rehberliği ile aynı zamanda pek çok fikrî ve manevî yolculuklar da yapmıştır. Böylece ahlâkî ve fikrî açıdan olgunlaşmış epeyce yol katetme imkânı bulmuştur. Nitekim Mevlânâ, bu uzun ve meşakkatli seyahatler sırasında farklı devletler, kültürler, yönetim tarzları görmenin yanında farklı din ve mezhep mensuplarını yakından tanıma fırsatını da yakalamıştır.³⁴⁹

Öte yandan bu uzun yolculuklar esnasında değişik yerlerden edindiği sayısız tecrübe sayesinde farklı insan topluluklarını da yakından tanıma ve inceleme fırsatı yakalamıştır. Böylece bu birbirinden farklı tabiata sahip insanları mutlu ya da mutsuz eden şeylerin yanı sıra neşe, üzüntü veya acı veren şeylerin de olduğunu yerinde görerek deneyimleme imkânı bulmuştur. Zira Mevlânâ, bu çelişkiler ve zıtlıklar dünyasında hamlıktan pişmişliğe doğru yol alarak oldukça geniş bir vizyon edinmiştir. Bu vizyonla beraber o, insanın görünenden ibaret olmadığını bunun da ötesinde bir ruha sahip olduğunu idrak etmiştir. Aynı zamanda ilahî aşk ile yaşadığı tüm acı ve olumsuz duygularla baş etmenin mümkün ve muhtemel olduğunu bizzat kendi hayatında da görerek ve deneyimleyerek keşfetme imkânı yakalamıştır. Bu anlamda o, fikir dünyasını “sevgi” ve “aşk” temelinde şekillendirerek insanları “birlik ve “tek yürek olmaya” çağıran bir misyonu benimseyerek bir “tevhid doktrini” geliştirmiştir. Nitekim Hz. Mevlânâ söz konusu çalışmanın da rehber kaynağı olan eseri Mesnevî'yi “tevhid dükkânı” olarak nitelendirerek bu anlayışı okuyucularına da yansıtmıştır.³⁵⁰

³⁴⁹ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 13.

³⁵⁰ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 14.

1 4. Olgunlaşma Serüveni

Kaynaklarda Hz. Mevlânâ'nın olgunlaşma serüveniyle ilgili birçok bilginin yer aldığı görülmektedir. Ancak burada öncelikle edinilen temel bilgilerden de hareketle bu gelişme sürecini üç dönemde inceleyen anlayışa yer verilmiştir. Bu kıymetli zâtın olgunlaşma ve gelişme döneminin ilk basamağını hiç şüphesiz ilk şeyhi, mürşidi olan babası Bahâeddin Veled ve daha sonra Ferîdüddin Attâr ve Senâi gibi baba dostlarının terbiyesinden geçmiş olduğu *hamlık* dönemi oluşturmaktadır. Akabinde bu gelişim ve olgunlaşma merhalesinin ikinci dönemini ise yine babasının müridlerinden biri olan Burhâneddin Tirmizî Hazretleri'nin manevî, ahlâkî ve ilmî terbiyesinden geçmiş olduğu *pîşme* dönemi teşkil etmektedir. Bu sürecin üçüncü ve son dönemi ise Şems ile karşılaşp, tanıştıktan sonra yaşamında ve fikir dünyasında meydana gelen ciddi ve de kıymetli değişimleri ifade eden *yanma* dönemi teşkil etmektedir.³⁵¹

İlgili hususta *hamlık dönemi* olarak ifade edilen ilk dönem, Hz. Mevlânâ'nın yaşamındaki bilgilerin henüz deneyim ve tecrübeyle içselleştirilmediği bir dönemdir. Bu dönem, yıllar ile olgunlaşmak ve gelişmek için riyâzat ve mücâhedenin yapıldığı zühd dönemini kapsayan bir döneme tekabül etmektedir. Bu süreç ise, Seyyid Burhâneddin Tirmizî öncesi ve sonrasını yani Mevlânâ'nın babasıyla ve büyük ölçüde Seyyid Burhâneddin Tirmizî ile geçirdiği süreci ifade etmektedir. *Pîşme dönemi* olarak zikredilen dönem ise olgunlaşma aşaması olarak, Mevlânâ'nın geçirdiği sıkıntılı zühd aşamasının akabinde ilahî aşkın gönlünde filizlendiği irfân ve aşk dönemini ifade eder. Bu aşama ise Seyyid Burhâneddin-i Tirmizî ile geçirdiği son dönemler ve Şems ile tanıştığı ilk zamanları kapsamaktadır. Son olarak bizatihi Mevlânâ tarafından *yanma* ifadesiyle nitelenen bu aşama Şems Hazretleri'nin ortadan kayboluşundan sonra, Mevlânâ'nın artık içindeki aşk ile yanıp tutuştuğu, ilahî aşkın içinde yeşerdiği ve taşıdığı dönem olan Şeyh Selâhaddîn ve Hüsâmeddîn Çelebî ile geçirdiği ömrünün yaklaşık son yirmi beş senesini kapsayan aşamayı ifade etmektedir. Bu yaklaşımın yanı sıra Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddin Hazretleri'nin terbiyesinde geçirdiği zaman dilimini *hazırlık dönemi*, Şems ile geçirdiği süreci *coşkunluk dönemi*, Şeyh Selâhaddîn-i Zerkûb ile geçirdiği zamanı *sükûn dönemi*

³⁵¹ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 18.

ve Çelebi Hüsameddin ile geçirdiği zamanı ise *olgunluk dönemi* olarak gören anlayışlar da mevcuttur.³⁵²

Ancak tüm bu yaklaşımların ve açıklamaların ötesinde Hz. Mevlânâ'nın geçirdiği bu dönemleri zamana göre değil aksine gönül ve zihin dünyasında meydana gelen duygu ve düşünce değişimlerini vurgulayarak ele almanın daha isabetli olduğunu düşünen anlayışlar da mevcuttur. Bu anlamda yukarıda izah edilmeye çalışılan açıklamalar yeterli olacaktır. Bu noktada manevî ve ahlâkî açıdan yeniden doğuşu ifade eden bir dönüm noktası olan bu süreçleri iç içe geçmiş etik, psikolojik, bilişsel ve duyuşsal süreçler olarak ele almak ve bu dönemlerin de kendi içerisinde birtakım gelgit ve kırılmaların olduğu hususunun da göz ardı edilmemesi gerekir.³⁵³

1.5. Şems-i Tebrîzî ile Karşılaşması

Hz. Mevlânâ, şeyhi Tirmizî'nin vefatından sonra babasının halefi olarak müderris olduğu babasının medresesinde fikhî ve dinî anlamda ders halkasına devam ederken 29 Kasım 1244'te (26 Cemâziyelâhir 642) Tebrizli Şems'in Konya'ya gelişiyle beraber hayatını ve fikri dünyasını değiştirecek ve geliştirecek yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem Hz. Mevlânâ'nın hayat serüveni açısından “çoşkunluk dönemi” olarak nitelendirilmiştir.³⁵⁴ Kaynaklarda yer verildiği üzere Mevlânâ ile Şems'in bu anlamlı buluşması “mârece'l-bahreyn” yani “iki denizin birleşmesi” olarak ifade edilmiştir.³⁵⁵ Nitekim Şems ile tanıştıktan sonra Mevlânâ için artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Zira önceleri sıradan bir medrese muallimi ve geleneksel bir vaiz olan Mevlânâ, Şems ile tanıştıktan ve onunla bir gönül bağı kurduktan sonra artık eski benliğinden uzaklaşıp coşkun bir sûfî olarak âdeta yeni bir benliğe doğru yol almaya başlayacaktır. Yine Mevlânâ'da belli bir andan sonra ansızın meydana gelen bu büyük gelişme ve değişme hâliyle birlikte sanki olduğundan bambaşka bir Mevlânâ doğmuştu.³⁵⁶ Bundan sonra artık geleneksel ilimlerle uğraşan bir âlim kisvesinin dışında şiir ve müziğin coşkulu ahengine de yönelmiş ve bu minvalde şiirler ve eserler söylemeye başlamıştır.

³⁵² Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi'racı*, 38-39.

³⁵³ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 30.

³⁵⁴ Kemal Sezer, “Mevlânâ'nın Yaşamı ve Tasavvuf”, *Günü Mevlânâ ile Yaşamak: Rûmî'den Mutluluk Tavsiyeleri* (İstanbul: Hayy Kitap, 2017), 181.

³⁵⁵ Tek, “Mevlânâ'nın Hayatı”, 17.

³⁵⁶ Sezai Karakoç, *Mevlanâ* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2019), 20.

Şems ile âdeta başka denizlere yelken açan Hz. Mevlânâ farklı kıyıları keşfederek kendini farklı deneyimler içerisinde bulmuştur. O, Şems ile birlikte kendi özünde ve benliğinde daha derinlere dalma imkânı bulmuştur. Böylece içerisinde saklı olan farklı hazinelere erişmiştir. Zira daha önce hiç hissetmediği duygular hissetmiş ve hiç yaşamadığı deneyimler yaşamıştır.

Yine bu bağlamda Hz. Mevlânâ, Şems'i kendi döneminde ilahî mesajları gönüllere yansıtan Tanrı sıfatlarıyla sıfatlanmış, olgunluğa erişmiş Allah'ın yeryüzündeki bir tecellisi, ışığı, veli bir kulu ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in gerçek dostu kabul etmiştir. Hz. Mevlânâ, Şems'e duyduğu bu muhabbet ile Allah sevgisini birleştirmekte yani Şems'in sevgisinin coşkusuyla Allah'ın coşkun sevgisine daha çok yaklaştığını da ifade etmektedir. Nitekim o, insanı sevmenin aynı zamanda Hakk'ı sevmek olduğunu ve yaratılanı da Yaradan'dan ötürü sevmenin önemini her fırsatta vurgulamıştır. Aslında burada Şems bir bahanedir, bir vesiledir; asıl sevilen ise sonsuz güzellikte ve yücelikte olan Allah (c.c) Hazretleri'nden başka hiçbir varlık değildir. Ayrıca yine her varlık sevilerek, her varlıktaki güzellik görülerek asıl güzellik ve asıl sevgiye ve hürmete layık olan Yüce Allah'tan başkasının olmadığı düşüncesi vurgulanmıştır.³⁵⁷

Ancak Şems ile kurduğu bu ünsiyet çok uzun sürmemiş ve Şems Hazretleri'nin tarihte de sıralanan pek çok ihtimalli sebep sonucunda ortadan kaybolmasıyla bu ünsiyet son bulmuştur. Bu da manevî açıdan Hz. Mevlânâ nazarında yine sancılı bir süreci başlatmıştır. Şems'in kaybolmasının ardından gönlü dost arayan, eş arayan Mevlânâ, huzur ve sükûnu kendi müridlerinden ümmî bir veli olan Şeyh Selâhaddîn-i Zerkûb' da bulmuştur. Selâhaddîn'in de vefatından sonra Çelebi Hüsameddin ile gönül dostluğunu sürdüren Mevlânâ, Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti hariç kalan beyitlerini talebesi, gönül dostu ve aynı zamanda kâtibi olan Hüsameddin Çelebi eliyle yazıya geçirilmesini sağlamıştır.³⁵⁸

1.6. Vefatı: Şeb-i Arûs

Böylesi uzun ve meşakkatli bir yaşamın ardından birdenbire ateşli bir hastalığa yakalanan Hz. Mevlânâ, 17 Aralık 1273 yılının (5 Cemâziyelâhir 672) pazar günü Konya'da vefat

³⁵⁷ Muzaffer Ayvaz, "İnsan ve Güçleri", *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 16.

³⁵⁸ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 17.

etmiştir. Ölümün kendisine yaklaştığını sezen Hz. Mevlânâ, ardında kalanlara kendisi için feryat edip, göz yaşları dökmelerini vasiyet etmiştir. Çünkü o, öldüğü günü Sevgilisine bir kavuşma günü olarak görmüştür. Bu anlamda ölüm gününe, “düğün gecesi” anlamına gelen “şeb-i arûs” denmiştir.

Nitekim Hz. Mevlânâ'nın nazarında ölüm, âşık ile mâşuk arasındaki cismani perdenin ortadan kalkması ve nûrun nûra vuslata erişidir.³⁵⁹ Zira zamanla irşadının evrenselliği ile “Sultânü'l- Ulemâ” (Âlimlerin Sultanı) olarak ün salacak olan bu ender şahsiyet, bu fâni dünyadan göçme vakti geldiğinde anıldığı lakaba yakışır şekilde aşka âşık bir âşık olarak mâşukuna kavuştuğu günü düğün günü olarak nitelendirmiş ve bu ölümün bir son değil bilakis yeni ve sonsuz bir hayatın başlangıcı olduğunu ifade etmiştir. O, bu minvalde “Cenazemi gördüğünüzde, naaşım insanların omuzlarında taşınırken, bunun bir ayrılık olduğunu düşünmeyin, zira ki o benim Allah ile, Sevgili ile vuslatımdır. Güneşin sabahları, ancak akşam yeniden batmak için doğup da gün boyu âlem-i nûra gark etmesini gördüğünde bil ki bu bir kayboluş değildir, ancak güneşin yeniden doğuşudur. Güneşten gelen ışığa ise bir şey olmaz.” şeklinde sarfettiği sözleriyle sadece bu fâni dünya hayatına değil, insanlığın gönlüne de ismini yazdırmayı başarmış önemli isimlerden biridir.³⁶⁰

2. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI ve DÜŞÜNCE DÜNYASI

Bir önceki bölümde tasavvufî literatür bağlamında seyr u sülûk kavramına ve sürecine değinilmeye çalışıldı. Bu başlık altında ise kısaca Hz. Mevlânâ nazarında seyr u sülûk sürecine ve ahlâk anlayışına değinilecektir.

Bu bağlamda Hz. Mevlânâ'ya göre sülûk, bir nevi bir benlik gelişimi ve dönüşümü süreci olarak ifade edilebilir. Bu noktada Mevlânâ bu dönüşüm sürecini, geleneksel mi'râc sembolizminden hareketle açıklamaya çalışmıştır. Zira o, bu mi'râc vesilesiyle kişinin varlık potansiyelinin zirve noktasına erişeceğini ifade eder. Ancak bu yükselişin de maddî/fiziksel bir yükseliş olmaktan ziyade bir benlik dönüşümü olduğunu; bu yolun taliplisi olan sâlikin, bu yüceliş ve yükselişini, ancak varlığın kaynağı olarak kabul ettiği “yokluk/adem” e yönelerek elde edebileceğini ise şu ifadeleriyle izah eder:³⁶¹

³⁵⁹ Tek, “Mevlânâ'nın Hayatı”, 22.

³⁶⁰ Friedlander, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Unutulmuş Mesajı*, 40.

³⁶¹ Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi'râc*, 66-67.

“Mi’râc edenlerin safında durursan yokluk, seni Burak gibi göklere yüceltir.

Yere mensub ve ancak Ay’a kadar yüceltebilecek bir mi’râc değildir bu.

Bu, kamışı şekere ulaştıran mi’râca benzer!”

Hız. Mevlânâ bahsedilen bu dönüşüm ve gelişim sürecini, *“Allah mü’minlerden, nefslerini ve mallarını karşılığında cennet vermek üzere satın aldı.”*³⁶² âyetine telmihle *can ticareti* olarak yorumlama cihetine gitmiştir. Zira bu yolun yolcusu olan sâlik, Mevlânâ’nın da veciz bir şekilde ifade ettiği üzere, âdeta kendi mevhûm benliğini, ezeli benlik içine defnedercesine kendi irâdî isteğiyle mevhûm ve mahdûd olan benliğinden vazgeçerek bunun mukabilinde ezeli benliği elde etmeye mazhar olur. Hülâsa bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Mevlânâ’nın düşün dünyasında sülûk bir nevi Allah Teâlâ ile yapılan bir “benlik ticareti” olarak nitelenebilir. Yani bu ifadenin maksadının insanî açıdan bir “benlik dönüşümü” olduğu söylenebilir.³⁶³ Nitekim Mevlânâ bu hususu Mesnevî’inde şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben varlığını o ihsan ve cömertlik sahibinden başkasına satmayana kul, köle olayım.”

“Kim böyle bir alışverişi edebilir? Bir gül ile bir gül bahçesi satın alıyorsun!

*Bir taneye karşılık yüzlerce ağaçlık. Bir habbeye karşılık yüzlerce maden!
‘Kim her şeyi Allah için yapar, Allah’a karşı ihlas sahibi olursa’ demek o taneyi vermektir... Bu sûretle de ‘Allah da onun olur, her dilediğini verir’ sözünün hakikati elde edilir.*

Çünkü bu zayıf ve kararsız varlık, o ebedi Allah’ın zevalsiz varlığından var olmuştur.

*Fâni varlık kendisini O’na verdi mi bâkî olur, asla ölmez... Yelden, topraktan korkan ve bu ikisi yüzünden helâk olan katre gibi! Katre, aslı olan denize kavuştu mu güneşin hararetinden de kurtulur, yelden ve topraktan da!”*³⁶⁴

Yine daha önce Hız. Mevlânâ’nın olgunlaşma sürecindeki hayat serüveninin bir kısmına değinildi. Şimdi burada konunun daha iyi anlaşılması açısından Mevlânâ’nın yaşamında geçirdiği olgunlaşma sürecinin biraz da ahlâkî yönüne değinmek yerinde olacaktır. Bu noktada Mevlânâ’nın önemli bir sûfî düşünür ve büyük bir şâir olmasının yanı sıra ilgili

³⁶² Tevbe Sûresi 111. Âyet Tefsîri, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-su-resi/1346/111-ayet-tefsiri>.

³⁶³ Küçük, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi’racı*, 68.

³⁶⁴ Küçük, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi’racı*, 68.

konu açısından da insanlığa rehber olacak bir ahlâk anlayışına sahip olduğundan bahsetmek gerekir. Bu hususta Hz. Mevlânâ kaleme aldığı eserlerinde ve sarf ettiği sözlerinde tasavvufî ve ahlâki gerçeklikleri anlatmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda ferdin ve toplumun kurtuluşunun ancak ahlâkî ideallere yönelmek kaydıyla mümkün olacağını defaatle vurgulamıştır.³⁶⁵ Nitekim onun kaleme aldığı her bir eseri huyları güzelleştirmek ve insanı mutluluğa ve huzura ulaştırmak için âdeta ahlâkî ve manevî bir reçete gibidir. Zira dile döktüğü değerli ve hikmetli eserlerini söylerken baz aldığı öğretileri olan “*insan*”, “*nefis*”, “*ruh*”, “*akıl*”, “*irade*”, “*aşk*”, “*gönül*”, “*iyi*”, “*kötü*”, “*haz*”, “*acı*”, “*özgürlük*”, “*sorumluluk*”, “*tevhid*”, “*teslimiyet*”, “*müeyyide*”, “*mutluluk*”, “*ölümsüzlük*” gibi kavramlar onun ahlâk anlayışını ortaya koyan kavramlardır. Bunun dışında “*ahlâkî tedavi*”, “*nefis terbiyesi*”, “*gönül tasfiyesi*”, “*huyları güzelleştirme*”, “*reziletler*”, “*faziletler*”, “*sosyal ve siyasi ahlâk*” gibi hususlar da Mevlânâ’nın düşünsel dünyasının anlaşılmasında okuyucuya kaynaklık etmektedir.³⁶⁶

Bunların yanı sıra Hz. Mevlânâ’nın ahlâkî olarak yaşamını dizayn etme ve eserlerini ifade etme noktasında baz aldığı en önemli iki temel kaynağın Kur’an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünneti olduğu, yaşamının ve eserlerinin pek çok yerinde müşahede edilmektedir. Zira bu hususta Mevlânâ, kendini içinde yaşamış olduğu toplumun ahlâkına ve iyiliğine adanmış nebilere, velilere ve Tanrı erlerine zincirinin halkalarını oluşturan önemli şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu konuda özellikle Mevlânâ’nın her ne olursa olsun iyimserliği noktasında insanlığa sunduğu yol göstericiliği takdire şayan kabul edilmektedir.³⁶⁷ Öte yandan Hz. Mevlânâ bu kaynaklara eşlik edecek tasavvufî literatürün hikmetli anekdotlarına da yer vererek eserlerinin üslup ve ifade biçimini zenginleştirmek suretiyle bir ahlâk teorisi ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla o, ahlâk ve tasavvuf felsefesi geleneğinden de beslenerek aslında herkesçe bilinen ahlâk kurallarını muhatabı sıkmayan, itici olmayan bir tarzla ifade ederek dikkat çekici ve muhabbet artırıcı bir dil ve sistem ile anlatmaya çalışmıştır. Bu anlamda Mevlânâ, öncelikle tasavvufî gelenekteki “*insanın benliği*” ve “*ahlâkî kişiliğin gelişimi*” ile ilgili literatürden oldukça etkilenmiştir. Böylece bu literatürün içeriğini Kur’an-ı Kerîm’in

³⁶⁵ Himmət Konur, “1. Oturum: Mevlânâ, Tasavvuf ve Ahlâk”, *Mevlânâ ve İnsan: Sempozyum Bildirileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 34.

³⁶⁶ Ayyavaz, *Mevlânâ’nın Ahlâk Öğretisi*, 1-2.

³⁶⁷ Bediüzzaman Firüzanfer-çev. Feridun Nafiz Uzluk, *Mevlânâ Celâleddin* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 362.

âyetleri ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisleriyle zenginleştirerek “ideal bir ahlâkî kişilik” inşa etmek için büyük bir çaba sarfetmiştir. Kısacası Mevlânâ'nın kullandığı referanslar açısından konuya yaklaşıldığında düşünce dünyasını yansıttığı tüm eserlerinin ana dayanak noktasının, kaynağının Kur'an-ı Kerîm ve onu insanlığa ulaştırıp tebliğ eden Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünneti olduğu açıkça görülecektir.³⁶⁸

Nitekim Hz. Mevlânâ, ilk olarak babasından öğrendiği tefsir ilmi ile birçok âyet ve hadisi yorumlayarak pek çok eserinde kullanmıştır. Yine ahlâkî düşünce ve fikir dünyasında bu öğretileri referans kaynak olarak kullanmıştır. Fakat burada şu hususun ifade edilmesi gerekir ki Mevlânâ'nın asıl amacı bir tefsir eseri yazmak değildir. Dolayısıyla onun amacı kuru kuruya sadece tefsir kitabı yazmak için tefsir yapmak da değildir. Hatta o, bu neviden Kur'an âyetlerinin tefsir ve te'vilinden de hoşlanmaz. Çünkü Mevlânâ'ya göre tefsir ve te'vil yapmanın amacı insanları gafletten nura ve dalaletten hidâyete çıkarmaktır. Bu minvalde de Mevlânâ'nın tefsirinin diğer hiçbir tefsire benzemediği, onun kendine has bir tarzda tefsir yapmaya çalıştığı da ifade edilebilir. Nitekim onun tefsiri rivâyet, dirâyet ve iş'ari tefsirin mezcinden oluşan bir tefsir türü şeklindedir. Ama en nihayetinde onun metodu rivayet tefsiridir. Çünkü o, Kur'an'ın kendi kendisini tefsir ettiğine inanır.³⁶⁹

Öte yandan diriliş ve yenilenme rehberi olan Hz. Mevlânâ, öğretisinde geçmiş, gelecek veya şimdiki zamanda kişiyi rahatsız eden boş ve gereksiz ilgi, korku ve kuruntu veren işlerle meşgul olunmaması gerektiğinin de altını çizmiştir. Onun anlayışında yenileşemeyen, yeniliklere sığ anlayışlar, duruş ve tutumlar eskimeye ve değer kaybetmeye mahkûm olma yolundadır. Nitekim Mevlânâ'nın öğretisinde eskiye, gelmiş geçmiş olan şeylere saplanıp kalmaktan ziyade yeni olana bakıp yenileşmek, şimdileşmek yani şu ân ile ândaki şeylerle meşgul olmak ancak inançlı bir kişinin tercihi ve sevdasıdır. Bu anlamda o, geçmişe takılıp kalmayı, geçmişteki boş kuruntularla oyalanıp beslenmeyi, “Eski felekte yeni talih bulmak” şeklindeki ifadeleriyle dile getirmiştir.³⁷⁰ Nitekim bu hususta Hz. Mevlânâ'nın insanoğlunun bırakın kötülük ve günah bataklığında saplanıp

³⁶⁸ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 21.

³⁶⁹ Hüseyin Güllüce, *Mevlânâ ve Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1998), 108, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=XI1sowC4xdrXutpS_ZCAuFw&no=XI1sowC4xdrXutpS_ZCAuFw.

³⁷⁰ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “İkinci Defter”, *Mesnevî: Tam Metin* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), b.1939, 237.: “Cimrilik prangasını elinden ve boynundan uzaklaştır; eski felekte yeni talih bul.”

debelenmesini, iyilik bahçesinde dahi sürekli aynı noktada debelenip durmasına tahammülü yoktur.³⁷¹ Yine ona göre aslolan büyük ölçüde içinde bulunulan ânı değerlendirmek ve yaşamaktır. O, bu hususu “Ey değerli kişi! Haydi! Kendi işini yap, çabuk. Zira onlar kendi sakallarını yolarlar. / Vakit dar ve bol su akıyor; ayrılıktan dilim dilim olmadan önce, / Abıhayat dolu ünlü bir kanaldır, su çekip al da sen de bitki yeşersin.” şeklindeki beyitleriyle ifade etmiştir.³⁷² Dolayısıyla Hz. Mevlânâ bu beyitleriyle kişiyi, dünya hayatına yönelik ilgisi ve ilişkisi noktasında ölçülü olmaya davet etmenin yanı sıra hem bu dünya hayatı hem de öteki dünya hayatıyla ilgili hazırlık yapması gerektiği noktasında çağrı niteliğindeki bu ifadelere yer vermiştir.

Buraya kadar Hz. Mevlânâ'nın ahlâkî, manevî ve fikir dünyası üzerindeki en büyük etkiyi Kur'ân ve sünnetin yaptığını ve bu mukabilde en önemli eseri olan Mesnevî'de de büyük ölçüde bu iki kaynaktan beslendiği ifade edildi. Ancak bu iki büyük ana kaynaktan sonra Mevlânâ'nın üzerinde en büyük etkiyi hiç şüphesiz kendisini büyüten ve ilk şeyhi olan babası Bahâeddin Veled ve onun temel eseri *Maarif*'in yanı sıra hocaları Burhâneddin Tirmizî, Attâr ve Senâi gibi önemli sûfî meşrepli zatların yapmış olduğunun da zikredilmesi Mevlânâ'nın ahlâk anlayışı ve bu doğrultuda şekillenen fikir dünyasının anlaşılması açısından isabetli olacaktır. Nitekim Mevlânâ, her alanda kendinden öncekilerin mirasını toplayıp kendi gönül dünyasında Kur'ân ve hadislerin ışığında mezcetmiştir. Yine o, kendi mistik tecrübesiyle de bu mirası genişletip, zenginleştirerek tabiri caizse hazmedilmesi, anlaşılması ve içselleştirilmesi kolay ahlâkî, manevî öğüt ve fikir hapları şeklinde muhataplarına sunmaya çalışmıştır. Böylece hem ahlâk ve manevîyat konusunda hem de tasavvuf edebiyatı açısından kendisinden sonra gelecek olan nesillere büyük bir miras bırakmıştır. Aynı zamanda onların gönül ve ruh dünyalarında derin izler bırakacak yeni filizlerin yeşermesine önyak olmuştur.³⁷³

Bu hususu daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse o, derdini anlatabilmek ve anlaşılabilirlik adına birçok kaynaktan hikâye ve malzeme almıştır. Ancak bu malzemeyi motamot olduğu gibi muhatabına sunmamıştır. Tabiri caizse varolan yemek tarifini harfî harfine hazırlayıp muhatabının önüne sunmak yerine, o tarife kendinden bir şeyler katarak lezzetlendirme yolunu tercih etmiş ve kendisine özgü bir sistem kurmayı başarmıştır. Bu

³⁷¹ Konur, “1. Oturum: Mevlânâ, Tasavvuf ve Ahlâk”, 35.

³⁷² Karaismailoğlu, *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum*, s.23.

³⁷³ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 24.

anlamda o, kaynaklardan elde ettiği zengin malzemeyi şairane üslubuyla kendine has bir sistem içerisinde eriterek özgün ahlâkî, manevî sonuçlara bağlamayı ve hatta bu malzemeyi orijinal yorum ve nasihatleriyle daha da zenginleştirerek kendine özgü bir sistem oluşturmayı başarabilmiş nadir şahsiyetler arasında yerini almıştır. Bunu yaparken de gayet açık ve şeffaf bir biçimde aldığı hiçbir kaynağı gizlemeden yapmaya özen göstermiştir. Özetle o, çok fazla kaynaktan çok fazla ödünç almış, ama çok az borçlanmıştır. Eline geçen her ne olursa olsun kendi fikir potasında eritmesini bilmiş ve kendisine mâl etmeyi başarabilmiştir.³⁷⁴ Nitekim bu minvalde onu okuyan her kimse bir yerlerden çağrışım yapabilmiş ama bu çağrışımları hiçbir şekilde yadırgayıp, yargılamamıştır.

Öte yandan Hz. Mevlânâ'nın üslup açısından en dikkat ettiği nokta sadelik ve külfetsizliktir. Yanı sıra Mesnevî'sindeki baskın olan üslup didaktik şiirleri ve hikâyeleridir. Bu sebeple onun öncelikli hedefini kıssadan hisse çıkarmak, ders almak, ebedi mutluluk ve huzuru yakalamak oluşturmaktadır. Nitekim bu minvalde asıl amacının edebiyat değil, ebediyet olduğu söylenebilir. Zira söylediği şiir ve hikâyelerdeki amaç, bireylerin roman ya da sıradan bir hikâyeye okur gibi üstünkörü okuyup geçmeleri değil aksine bu anekdotları okurken tefekkür ederek, üzerine iyice düşünüp kafa yorarak okumaları ve nihayetinde de herkesin ihtiyacı ölçüsünde onlardan ders çıkarmaları, olgunlaşma ve gelişme yolunda bir tuğla daha dizmelerine vesile olması içindir. Tıpkı Kur'an'ın âyetlerindeki yöntem ve amaç gibi insanları oyalamak ya da eğlendirmek için değil tam aksi insanoğlunu uyandırmak, bilinçlendirmek, şuurlandırmak amacını taşır. Yanı sıra bu sözlerin insanın kendi benliği ve potansiyeli noktasında farkındalık oluşturmak için söylenen hikmetli sözler olduğunu söylemek de mümkündür. Bu anlamda Hz. Mevlânâ ve onun hikmetli öğretisinin anlaşılabilmesi için sadece söylendiği dilleri bilmek de yeterli değildir. Onu anlamanın ana yolları, erken yaşlarda gönülleri, zihinleri büyük bir hoşgörü, özveri ve sevgi ile tanıştırmak ve beslemekten geçer. Mevlânâ'nın da deyimiyle ruhu anlamanın yolu, ruhun derinliklerine inmekten ve aynı zamanda onun içerdiği anlamı gönülde, kalpte hissetmekten ve yaşamaktan geçer. Nitekim gerçeği ve hakikati anlama noktasında ne kelimeler ne de dil yeterli kalır.³⁷⁵

³⁷⁴ Lewis, *Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, 347.

³⁷⁵ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 27.

Hülâsa insan, tabiri caizse söylenen sözleri akıl ve kalp süzgecinden geçirebilecek, onları içselleştirip, hissedebilecek şuura ve bilince ulaşmalıdır. Bu yüzden ruhu anlamak için ruhun geçtiği yollardan geçmek ve her şeyden önce onu tanımak gerekir. Bunun için insanoğlu her şeyden evvel işe özünü ve kendini tanımakla, bilmekle başlamalıdır. İbnü'l Arabî'nin de ifadesiyle “*Nefsini bilen, Rabbini bilir.*” Yani buradaki nefsten kasıt kişinin kendisidir, özüdür; bu sözü daha açık ifade etmek gerekirse, “Kendini bilen Rabbini, Rabbini bilen ise kendini bilir.” olarak açıklanabilir. Bu husus çift kutuplu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hayatın anlam ve amacını anlamamanın yegâne yolu insanın önce kendini, özünü tanıması ardından âlemi müşahede ederek Hakk’a ulaşması, huzura kavuşma çabasıdır. İşte huzura kavuşacak olanlarda ancak bu yolda çırpınan gönüller ve titreyen kalplerdir.

Bunların yanı sıra Hz. Mevlânâ da diğer pek çok mutasavvıf gibi insana çok değer vermiş ve insanı her şeyin özü olarak gören bir anlayışı savunmuştur. Dolayısıyla Mevlânâ'nın insanlığa sunduğu ahlâkî ve manevî öğretiyi anlamak için onun, insan anlayışına da değinilmesi gerekir. Daha öncede ifade edildiği üzere, Mevlânâ'nın insana bakışında kadim geleneğin ve tasavvufî geleneğin de insana bakışını yansıtan “Allah’ın halifesi”³⁷⁶, eşref-i mahlûkat³⁷⁷ anlayışı hâkimdir. Fakat tasavvufî gelenekte hâkim olan anlayışın aksine Mevlânâ, insanı küçük âlem değil, büyük âlem olarak kabul etmekte ve dolayısıyla ontolojik açıdan âlemden daha üstün bir mertebede görmektedir. Bu sebeptir ki o, teolojik açıdan insanın özünü ön plana çıkarmakla beraber insanı âlemin varlık sebebi olarak kabul etmekte ve bunun sonucu olarak insanı ontolojik açıdan âlemin üstüne yerleştirmektedir.³⁷⁸ Bu sebeple o, teolojik açıdan insanın özünü değerli odur ancak; işte bu yüzden ki âşğın gönlü arştan da üstündür.”³⁷⁹ O halde sen, “Bir solukluk canın kalsa aşktan başka bir şey ekme; çünkü adamın değeri neyle ölçülür? Aradığı şeyle; neyi arar, dilerse ona layıktır adam.”³⁸⁰ şeklindeki ifadeleriyle dile getirmiştir. Yine Mevlânâ insana, “Değer bakımından iki dünyadan da artıksın. Fakat neyleyim ki değerini bilmiyorsun sen.” şeklinde sitemkâr bir hitapta bulunmuş ve “Kendini ucuza satma; çünkü değerliğin pek fazla senin.” şeklindeki nasihatleriyle insanı kendi değerini bilme ve

³⁷⁶ Bakara 2/30; Ahzâb 33/72

³⁷⁷ İsrâ 17/30

³⁷⁸ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 41.

³⁷⁹ Gölpınarlı, *Divân-ı Kebîr*, c.2, 367.

³⁸⁰ Rûmî, Gölpınarlı, *Divan-i Kebir*, c.3, b.1114.

fark etme noktasında adeta sarsıcı ifadeleriyle uyarmıştır. Çünkü Mevlânâ'nın anlayışında insan bu değerli vasfını anlayamamış ve yüz dinarlık altın bıçağı duvara saplayıp ona kabak veya testi asan cahil insan misali kendini değerini keşfedememiş ve potansiyelini kullanamamıştır.

Bu bağlamda Hz. Mevlânâ, “İnsan cevherdir/asıldır ve gökyüzü onun için arazdır; her şey parça ve basamaktır; maksatsa insandır.”³⁸¹ ifadeleriyle insanın değerine atıfta bulunmuştur. Nitekim Mevlânâ'ya göre her şey insan içindir, her şey insan için sonradan yaratılmıştır.³⁸² Dolayısıyla insanın emrine amade kılınmış bu fâni dünyada yine insan kendisine verilen akıl ve irade gücüyle kendi kaderini de kendi eliyle belirleme yetisiyle yaratılmıştır. Zira herkes bu dünyada ektiğini biçecektir. Öyleyse insanoğlu Allah Teâlâ'nın verdiği bu akıl gücünü doğru kullanır ve başına gelen herhangi bir olumsuzlukta, sıkıntıda isyana yeltenip pes etmez ve dolayısıyla iradesini her gelene ya da gidene şükrederek başa çıkma ve üstesinden gelme yönünde kullanırsa her iki âlemde de kendisini kurtaracak huzur dolu bir yaşam sürecektir. O halde sen, “Bir solukluk canın kalsa aşktan başka bir şey ekme; çünkü adamın değeri neyle ölçülür? Aradığı şeyle; neyi arar, dilerse ona layıktır adam.”³⁸³

Nitekim tasavvufî terbiye sürecinde vurgulandığı üzere insanın zatının üstünlüğü anlayışı Hz. Mevlânâ'da da hâkimdir. Mevlânâ'ya göre insan, potansiyel ve nitelik olarak çok üstün ve değerli bir varlıktır. Ancak insanın üstünlüğünü belirleyen de yine insanın kendisidir. Yani insanoğlu kendi potansiyelinin, yeterliklerinin farkında bir şekilde hareket ederek aklını şehvet güdüsü karşısında kullanması aşk ile neyi isteyip neyi istemediği hususuna bağlıdır. Yani kişinin, bu dünyadaki yeri, değeri, amaç ve potansiyelini fark etmesi bir şeyi gerçekten ne ölçüde isteyip istemediğine bağlıdır. Bu ise ancak kalpten, gönülden gelen bir aşk duygusu ile sağlanabilir. Bu aşk duygusu ise alelade şeyler için değil, bu kâinatın ve düzenin kurucusuna olan bağlılıktan doğan bir aşktır. Dolayısıyla insanoğlu bu duyguyu hangi yöne kanalize ederse o yöndeki kapılar kendisine açılacak ve o yolda ilerleyecektir. Bu yüzden insanoğlu enerjisini ne kadar bu

³⁸¹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Beşinci Defter”, *Mesnevî: Tam Metin* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), b.3575, 712.

³⁸² Hamdi Kızıler, “Mevlânâ'ya Göre İnsan ve Değeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 14 (2005), 473-481, <http://www.tasavvufakademi.com/?bolum=ara&kelime=Hamdi%20K%FDz%FDler&tur=0&baslik=1>.

³⁸³ Mevlânâ-çev. Abdülbâki Gölpınarlı, *Divân-ı Kebîr* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), c. 3, b.1112, 141.

dünyadaki geçici şeylerin uğruna harcarsa o kadar ziyanda; ne kadar öteki dünyayı da düşünerek sorunların üstesinden gelmeyi amaçlar ve o yönde hareket ederse o kadar kârdadır. Bu fâni dünya yolunda insan aklını kullanıp olgunlaşıp melekleşebilir ve hatta melekten de üstün bir mertebeye erişebileceken diğer taraftan şehvet güdüsüne kapılıp kötüye yönelip hayvanlaşabilir hatta ondan daha aşağılara düşebilir. Buradan da insanın bu dünyadaki konumunu ve değerini belirleyen şeyin hiç şüphesiz insanın kendisi olduğu hususu anlaşılmalıdır. Bu anlamda aslında insan neyi arıyor, neyi istiyor ve neyi görüyorsa değeri de o kadardır. İnsanı hem bu dünyada hem de öte dünyada değerli kılacak tek şey Mevlânâ'nın da öğretisinin temel yapı taşlarından biri olan *ilâhi aşkı*tir. Bu anlamda o, “İnsan görüştür, gerisi et ve deridir; gözünün gördüğü şey, kendisidir/ değeridir.”³⁸⁴ Nitekim “Ne arıyorsan osun sen.”³⁸⁵ şeklindeki veciz ifadeleriyle dile getirmiştir.

Yine bu hususta Hz. Mevlânâ insanın kendini tanıma ve bilme noktasındaki cehaletine de “Zavallı insan kendini tanımadı; üstünlükten geldi, eksikliğe gitti. / İnsan kendini ucuza sattı; atlastı, kendini yün hırkaya soktu.” şeklindeki ifadeleriyle dile getirmiştir.³⁸⁶ Bu anlamda Mevlânâ, insanın değerini, kendini tanıma ve zihinsel uyanış şartına bağlamaktadır. Nitekim o, insanın ancak böyle bir bilinç ve uyanışla beraber kendini gerçekleştirme fırsatına erişerek Allah'ın isim ve sıfatlarını yansıtan “ayna varlık” ya da “ideal insan” hedefine varabileceği ve böylece varlıklar piramidinde Allah'tan sonra en üstün mertebeyi hak edebileceği fikrini ileri sürmektedir. Zira Mevlânâ'nın anlayışında Allah Teâlâ, topraktan müteşekkil bedene kendi ruhundan üfleyerek³⁸⁷ insanı en güzel ve özel şekilde büyük bir işçilik titizliği olarak nitelendirebilen bir biçimde yaratmış³⁸⁸, akıl, irade, arzu gibi üst düzey güçlerle de donatarak diğer yaratılmış varlıklara üstün kılmış ve yine onu kendisine halife kılmıştır. Bu çerçevede Allah Teâlâ, âlemdeki her şeyi insan için ve insanın emrine âmâde yaratmıştır. Zaten âlem ile kastedilen şey de insandır. İşte “gaye varlık” olan insanoğlu kendini iyice tanıır, fark eder ve sahip olduğu potansiyeli tam

³⁸⁴ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Altıncı Defter”, *Mesnevî: Tam Metin* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), b.812, 765.

³⁸⁵ Mevlânâ-Gölpınarlı, *Divân-ı Kebîr*, c.8/2, b. 6656, 162.: “Yoksullaşma da her kapıyı çalma...ne arıyorsan osun sen.”

³⁸⁶ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Üçüncü Defter”, *Mesnevî: Tam Metin* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), b.1000-1001, 332.

³⁸⁷ Hicr 15/28-29; En'âm 6/2; Sâd 38/71

³⁸⁸ Tîn 95/4

ve yerli yerince kullanırsa kemâl derecesine erişebilmenin yanı sıra eşyanın hakikatini çözmeye de muktedir olabilir. Bunların ötesinde zaman ve mekânın esiri olmuş bedenin tutsaklığından âzâde olarak zaman ve mekânı aşan ruhuyla Allah'a ulaşabilir. Böylece ebedi mutluluk, huzur ve sükûnu yakalayabilir hatta ve hatta ölmeden önce ölerik ölümsüz bir varlık olmanın hazzını da tadabilme imkanına erişebilir.³⁸⁹

Öte yandan Hz. Mevlânâ, insanlığa bu fâni dünyanın gelip geçici hazlarıyla vaktini ve kendini israf etmemesini öğütlemekte ve yine her şeyin gelip geçici olduğu hususu bağlamında bu âlemde insanın sorumluluklarını da hatırlatmaktadır. Yine Mevlânâ insanlığa, zaten hâli hazırda onların fitratına yerleştirilmiş olan İslam ve iman duygularını yeşertip, idrak edilmesini sağlamaya yönelik çağrılarıyla da dikkat çekmektedir. O, bu yollardan geçmiş hakiki bir mürşidin dokunuşuyla insanlara, Allah'ın büyüklüğü ve kudretine dair keskin bir tefekkür ve nazarla bakmayı bu minvalde de İslam'ı doğru anlama usûllerinin öğretilebileceğini ifade etmiştir. İşte böylece kişinin, Allah'ın iradesine uygun bir şekilde O'nun yarattığı düzen ve nizama uygun olarak yaşam sürebilmesinin yolu açılmış olmaktadır. Buradan yola çıkarak Mevlânâ insanlığın, Allah'ın yarattığı mükemmel ahenge sahip bu âlemde eşitlik aramalarından ziyade bu denli harika düzen ve denge içinde yaratılmış olan dünyanın ahengini anlamaya ve bu ahenge uyum sağlamaya gayret gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü bu imtihan dünyasının doğal akışı gereği, bir yerin bir yerden daha üstün, bir kimsenin başka bir kimseden daha zengin olması kaçınılmazdır. İşte insanoğlu kendisi için hazırlanan bu dünyada kendisine sunulan imkanların farkında bir şekilde mevcûdâtların en mükemmeli olan bu âlemin asıl sahibini aramalı, her daim O'na yönelmeli, O'nu zikretmeli ve her şeyin en iyi ve güzelini O'ndan arzu etmelidir.

Burada yine dikkat çekilmesi gereken noktalardan bir tanesi de Hz. Mevlânâ'nın söylediği sözlerin hiçbirinin gelişigüzel, anlamsız olmadığı aksine her birinin ayrı ayrı hikmetler taşıdığı hususudur. O, okuyucuyu Allah'a giden bir yolculuğa çıkarmanın yanı sıra bu yolculukta her daim Allah'ın yaratılmışlar için âleme gizlediği işaretleriyle hemhâl olmaya, O'nun yarattıklarını dikkatle tefekküre ve nazara ve nihayetinde insanın büyük bir arzuyla ancak son derece hatalı bir şekilde sinesine bastırıldığı vehimlerden ve içinde bulunduğu vesveseli hâllerden kurtulmasına teşvik etmiştir. Dolayısıyla bu hususta

³⁸⁹ Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 45.

insanın iyileşmesini destekleyici metotlara yer vermeyi de ihmal etmemiştir.³⁹⁰ Yani o, insanın dertlerinden, hatalarından bahsederken aynı zamanda onlardan kurtulma reçetelerini de vermeye özen göstermiştir. Ancak insanlığın buradan faydalanmasının ve kendine bir şeyler mâl etmesinin yolu bu öğretiye samimiyetle kulak vermesinden ve iyileşmeyi önce kendisinin istemesinden geçmekte olduğunun da burada ifade edilmesi gerekir.

Özetle Hz. Mevlânâ bu âlemde diğer insanlarla aynı havayı soluyor aynı ortamı paylaşıyor ve aynı havadan besleniyordu. Ancak onu diğer insanlardan farklı kılan her daim süren zikriyle aldığı her nefesin şuur dolu olmasıydı. O, aldığı her nefesi Allah'ın adını anarak alır, yaptığı her işi büyük bir teenni ile yapardı. Yani acele işe şeytan karışır misali o, acele şeytandan, teenni ile hareket etmek ise Allah'tan anlayışı gereği davranırdı. Dolayısıyla hayatının her ânında, her kararında biraz durup yavaşlamak, düşünmek insanı malayani ve boş şeylerden uzak tutacak ona hayatında sekinet ve sükûnet getireceği inancına sahipti. Bu anlamda Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelenen insanoğlu, kendisinin sahip olduğu değerlerin farkına varmalıdır. Aynı zamanda kim tarafından hazırlandığı bilinmeyen ahlâk ve din süzgecinden geçirilmemiş birtakım ekranlar ardında yorgun, depresif, umutsuz, hedefsiz ve şuarsuz bir yaşam geçirmektense kendisini Allah'ın eşsiz bir mucizesi olarak görerek hayatını hem kendi hem de diğer canlılar adına faydalı ve üretken geçirmeyi şiar edinmelidir.

Son olarak burada Hz. Mevlânâ'nın eserlerini ismen zikretmek gerekirse o, insanlığa Dîvân-ı Kebîr, Mesnevî, Fîh-i Mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a ve Mektûbât gibi çok değerli hikmet hazinesi eserler miras bırakmıştır. O'nun eserleri, dünyanın neresinde, hangi dine, ırka, mezhebe mensup olursa olsun tüm insanlığın hayrına olacak şekilde ve onları kurtarma amacıyla söylenmiş hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Yani Hz. Mevlânâ sahip olduğu bilgisi, tasavvufî yaklaşımı ve şiirsel anlatımı ile içinde bulunduğu toplumun ve daha sonra kendisinden sonraki çağların hemen her kesimine etki etmeyi başarmış bir şahsiyettir. Eserlerinde her kesime yönelik bilgi ve düşünce tarzlarına yer vermesi de bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.³⁹¹

³⁹⁰ Shems Friedlander, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Unutulmuş Mesajı*, 1. bs., İstanbul: Sûfi Kitap, 2017, s.20.

³⁹¹ Karaismailoğlu, *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum*, s.20.

3. MESNEVÎ-İ ŞERÎF

Hız. Mevlânâ'nın insanlığa miras bırakmış olduğu hikmetli ve en değerli eserlerden biri olan Mesnevî-i Şerîf, yaşamının son on beş yılındaki faaliyetlerinin bir meyvesi mahiyetindedir. Yaklaşık yirmi altı bin beyitten müteşekkil bu hikmetli eser, altı defter/ciltten oluşmaktadır. Mevlânâ, neredeyse tüm dünyanın ve insanlığın ilgisini çekmiş olan bu eserinde bilgilendirici ve öğretici bir üslup kullanmıştır. Yanı sıra söz konusu eserinde, dinî ve tasavvufî bilgileri, yaşamış olduğu yıllara kadar hayata geçen anlayış ve tavırları konu edinmeye gayret etmiştir.³⁹²

Öte yandan Mesnevî-i Şerîf için çeşitli kaynaklarda birçok nitelendirmeler kullanılagelmiştir. Bunlar arasında “Mağz-ı Kur'an” (Kur'an'ın İçi ve Özü) ve “Kur'an'ın Tefsiri” sayılabilir. Nitekim Mevlânâ bu eserinde daha çok rivâyet ve dirâyet tefsir metodunu kullanmış, tasavvufun ince konularına dalmadan daha ziyade tefsir yönüne ve bazı fikirlerine ayna tutmuştur. Bu neviden İsmail Ankaravî, Mesnevî için Kur'an'ın tefsiri ve hadislerin şerhi ifadesini kullanmış olup akabinde bu hikmetli eserin asıl yazılış gagesinin müridler ve asıl hak yolcuları için bir rehber ve irşâd kitabı olduğu için diğerk tefsir kitaplarından ayrı bir mahiyete sahip olduğunu dile getirmiştir. Mesnevî'nin “Mağz-ı Kur'an” olduğu yönündeki nitelemeler yüzyıllardır yapılmakta olup bu konuda çağın ilim adamlarından Ahmet Nihat Tarlan ise şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Mesnevî'ye “mağz-ı Kur'an” yani “Kur'an'ın içi ve özü” derler. Eğer böyle bir teşbihe izin verilirse, Kur'an gül bahçesi, Mesnevî ise gülyağıdır. Gülyağında gülün şekli, zarafeti, harikulade tenâsüp ve ahengi yoktur. Fakat onun ruhu vardır. Birincisi Tanrı, ikincisi kul işidir. Gül şekil ile ruhtur. Gülyağı yalnız ruhtur. Birkaç damla gülyağında bir gülistan mucizesini görebilecek gözler, onun üzerine eğilebilirler.”³⁹³

Bu hususta Hız. Mevlânâ ise kendi eserini, Mesnevî'nin mukaddimesinde “Keşşâfu'l-Kur'ân” yani “Kur'ân'ın manasını en çok ve en iyi açıklayan kitap” olarak nitelmiştir. Bu dikkat çeken nitelendirmenin sebebi ise ilgili eserin asıl amacının diğerk tefsirlerin ana amacından ziyade Kur'an'ın asıl maksadını açıklaması mahiyetinde olmasındandır. Kur'an'ın asıl maksadı ise, insan hakikatinden haber vermek ve insanoğlunun nereden gelip nereye gitmekte olduğunu bildirmektir. Böylece de bu duruma uygun olarak hareket

³⁹² Rûmî-Karaismailoğlu, *Mesnevî*, 36.

³⁹³ Güllüce, *Mevlânâ ve Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, 108.

etmesini sağlamaktır.³⁹⁴ Zira buradaki asıl amaç insana, kendini, özünü tanıtmak ve dahi hayatın anlam, amaç ve önemini kavratarak yaşamını bu minval üzere dizayn etmesi gerektiğinin altını önemle çizmektir. Bu doğrultuda insanoğlunun neden ve niçin bu dünyaya gönderildiğini fark etmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla buradan hareketle karşılaştığı olayları değerlendirmesi, ona göre aksiyon alması ve hayatını düzene sokması konusunda öğüt ve nasihatlerle onu uyanık ve şuurlu olmaya davet etmenin önemi defaatle vurgulanmıştır.

Bu noktada söz konusu eseri ve diğer eserlerini hazırlarken Mevlânâ'nın en çok tefsir ettiği ve yararlandığı âyetlerin, Kur'an'ın özü mahiyetindeki insanların yaratılış gayelerinden ve erdemli olmalarından bahseden âyetler olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu minvalde dikkat çeken husus onun, Kur'an'ın fikhî, tarihî, etimolojik, kelâmî ya da edebî yönleriyle değil Kur'an'ın insanî ve ahlâkî açıdan iniş gayesi ve her şeyden önce insan ruhunu ilgilendiren yönleriyle ilgilenmesidir. Bu anlamda Mevlânâ'nın metodu ise öğüt ve nasihat merkezli bir metottur. O, başta Mesnevî adlı eserinde ve dahi diğer tüm eserlerinde ele aldığı âyetleri hikmetli hikayelerle izah etmeye çalışarak, âyetlerin gayelerini anlamak, onlardan gerekli öğüt ve nasihatleri çıkarmaya çalışmaya çabalamış ve herkesi de bu çabaya davet etmiştir. Bu çaba ise insan akli ve nefsi için hiç de kolay bir çaba değildir. Özellikle insan nefsi bazı zamanlarda bu çabaya ve öğütlerden gerekli nasihatleri almaya direnmektedir. Akıl ise böylesi durumlarda gerçeği ve hakikati kabul noktasında direnme eğilimindedir. Nitekim bu durumu Mesnevî'sinde "*Bu yolda akıl bir şey yapabilseydi, Fahreddin Râzi dahi sır ehli olurdu. Ama tatmayan bilmez. Bu yüzden onun akli ve tahayyülatı hayretini artırdı.*" şeklinde ifade etmiştir.³⁹⁵ Zaten Mevlânâ'ya göre akıl, kişiyi ancak Allah'a götürecek olan aşk yoluna ulaştırmada rol oynamaktadır. Burada insanı Allah'a ulaştıracak asıl güç ise akıldan ziyade aşk yoludur, aşkın gücüdür.

Özetle Mevlânâ Hazretleri Mesnevî'sinde Kur'an'ın dörtte birine yani çeyreğine denk gelen 1500 civarı Âyet-i Kerîme'ye atıfta bulunmuştur. Ancak yine ifade edilmelidir ki hem türü hem de amacı bakımından bu eser bilinen, alışlagelmiş herhangi bir türde tefsirler gibi değildir. Bu eser, daha ziyade eşref-i mahlûkat ve ahsen-i takvîm üzere yaratılan aynı zamanda Allah'ın halifesi olarak da nitelenen insanoğlunun Allah'a layık

³⁹⁴ Güllüce, *Mevlânâ ve Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî*, 109.

³⁹⁵ Güllüce, *Mevlânâ ve Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî*, 103.

bir halife, kul olması, bu süreçte yoldaki zorlukları tanıyıp, bilip aşması ve en nihayetinde bu yoldaki dost ve düşmanını da tanıyarak o düzlemde tedbirini alıp yaratılış gayesine uygun bir şekilde hareket etmesini sağlayan tasavvufî bir eser mahiyetindedir. Ancak bu yolda rehber alınan ilk eser pek tabii Kur'an'ı Kerim'dir. Bu çerçevede Mevlânâ'nın asıl amaç, hedef ve gayesi, Kur'an, hadis ve İslam kültürü ile ruhu kemâle, sükûna erdirmektir.³⁹⁶

Öte yandan Mevlânâ'nın başta hikmetli eseri Mesnevî'sinin ve genel anlamda fikir dünyasının olgunlaşım şekillenmesindeki ana etkenlerden bir diğeri olan Mesnevî'de *diriliş mimarı* olarak nitelenen Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun sünnetidir.³⁹⁷ İşte Mevlânâ'ya göre bu dünyada her zamanda ve mekânda aranacak kişinin bu nitelikte olması gerektiği gerçeğini, "Danışmak için seni diriltecek iyi bir diri gerekir, -ama- o diri nerede?"³⁹⁸ Yine bu anlamda "Akıllının güvenci, akıl çapasıdır; akıllılardan bir çapa dilen."³⁹⁹ şeklindeki beyitleriyle ifade etmiştir. Dolayısıyla Mevlânâ, kişinin tek başına kendisine yetemediği ya da içinden çıkamadığı durumlarda kendisini düzlüğe çıkarabilecek bir ele ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu diriliş elinin de ancak diri bir kimse sayesinde olacağını yani bu fâni dünyada süflî arzulardan ve kendisine elem, acı veren boş kuruntulardan kendisini kurtarabilmeyi başararak dirilmiş ve diriltebilecek bir el ile olabileceğini ifade buyurmuştur. Buna ek olarak da bazen kişinin aklının bu gibi çukurlardan kendisini kurtarmaya muktedir olamayabileceğini ifade ederek böylesi zamanlarda bu çukurlu yollardan geçmiş akıllara danışması ve yardım istemesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim insanoğlu için asıl diriliş mimarı olarak nitelenen Hz. Peygamber (s.a.s)'in izinden giderek önce kendi diriliş ve sonra da başkalarının diriliş noktasında gerekli adımları atması gerektiği vurgulanan hususlardan bir diğeri olarak zikredilebilir.

4. MESNEVÎ'DEN HAREKETLE MÜRŞİD-MÜRİD İLİŞKİSİNE BAKIŞ

Tasavvuf olgun insan yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşma yolunda ise tasavvufî hayatta mürşid-mürid ilişkisinin önemi kaçınılmazdır. Hz. Mevlânâ'da

³⁹⁶ Güllüce, *Mevlânâ ve Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, 110.

³⁹⁷ Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2011),21.

³⁹⁸ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, "Dördüncü Defter", b.2208, 534.

³⁹⁹ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, "Üçüncü Defter", b.4310, 439.

Mesnevî'sinde bu hususa ilişkin hikâye tarzında bir anlatımdan yararlanarak pek çok anekdota yer vermiştir.⁴⁰⁰

Bu anlamda tarihin ilk dönemlerinden beri Mevlânâ'nın olgunluk dönemi eseri olan Mesnevî üzerine birçok şerh ve tercüme çalışmasına imza atılmıştır. İşte söz konusu bu çalışmada da elden geldiğince bu hikmetli eserin kaynaklığında ilgili konu açısından okuyucuyu ilgilendiren yönü olan Mesnevî'deki müşid-mürid ilişkisi ile manevî danışmanlık ve rehberlikteki danışman-danışan arasındaki ilişkiye temas edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada her iki alanda da hem hizmet süreci hem de muhatapları açısından benzer ilişkilere rastlanmıştır. Sözelimi bir süreç olarak tasavvufi terbiye sürecinin aşamaları ve bu süreçte etkin olarak görev alan müşid ve müridin rolü ile manevî danışmanlık ve rehberlik süreci ve bu sürecin faillerini teşkil eden danışman ve danışanın rolü ve ihtiyacı açısından birtakım bağlantılar olduğu düşünülerek bu iki alan arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Böylece söz konusu esere zenginlik kazandırma gayreti içerisinde olunmuştur. Bu minvalde Mevlânâ'nın ele alınacak olan söz konusu eseri, okuyucuya insanoğlunu her daim arındıran, dönüştüren, olgunlaştıran ilâhi aşkı ve aynı zamanda bu aşkın beşerî türevlerini anlatmaktadır. Zira kaynaklarda Mevlânâ'nın söz konusu eserinin her beyti için bir vesile-i irşâd ve bir aşk mektubu şeklinde ifadelere de rastlanmaktadır.⁴⁰¹ Dolayısıyla hakkıyla okuyup, kendi nispetince ders çıkarabilen kimseler için eşsiz bir hazine değerinde olduğu aşikâr olan bu eserin, söz konusu çalışmayı destekleyici mahiyette kaynak kitap olarak tercih edilmesi uygun bulunmuştur. Nitekim Hz. Mevlânâ gibi “kendi ben”leri üzerinden “külli ben”e yol bulup kapı arayan kimselerin sözleri sadece kendi dindaşları, hemşehrileri ya da dönemleriyle sınırlı olmamaktadır. Bu neviden söylemlerin, hitapların zaman tanımazlığı hiç şüphesiz insan gerçekliğine hitap etmesi ve herkesi kuşatıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira söylenen hikmetli sözleri “külli ben” boyutundan idrak etmeye çalışan “cüz”i biz”leri teşkil etmekte olan insanoğlu, o bütüne erişemedikçe kendisine söylenen, anlatılan hakikati ne yazık ki tam olarak anlayıp, idrak edemezler.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Halim Gül, “Mevlâna'nın Şeyh-Müşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, *Journal of History Culture and Art Research* 6/4, 707, <https://pdfs.semanticscholar.org/d7d8/58221bac368b24353781acdf9f9ecd9d99f.pdf>.

⁴⁰¹ Friedlander, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Unutulmuş Mesajı*, 26.

⁴⁰² Küçük, *Sufiliğin Zirvesi Hz. Mevlânâ'yı Anlamak*, 10.

İlgili konu nispetince ikinci bölümde daha ayrıntılı bir biçimde tasavvufî terbiye sürecine ve bu sürecin muhataplarını oluşturan mürşid ve mürid kavramına değinilmiştir. Aynı şekilde MDR hizmetinin nasıl işleme gerektığı ile ilgili sürece ve bu hizmetin muhatabı olan danışman ve danışan kavramlarına da detaylı bir şekilde birinci bölümde temas edilmeye çalışılmıştır. Buradaki amaç ise daha ziyade ilgili konuyla bağlantılı olarak Mesnevî'deki anekdotlara da temas ederek bu iki alan arasındaki bağlantıya ve ilişkiye yer vermektir.

Nitekim Hz. Mevlânâ'nın bu hikmetli eseri Mesnevî-i Manevî'si, ta yüzyıllar öncesinden bugüne kadar sayısız insanın can şem'ini uyandırıp nurlandırmış yaşayan bir hazinedir. O, anlattığı didaktik hikayeler aracılığıyla bu fâni hayatın nasıl yaşanması gerektiğine dair insanlığa bir yol haritası mahiyetinde bu rehber eseri bırakmıştır. Bu hikmetli eserinde temel sembol olarak, kamışlıktan kesilmiş ney metaforunu seçmiş ve dinleyicilerine kamışlıktan koparılıp asli vatanından ayrı kalmış bu neyin olgunlaşma serüvenini anlatmıştır. İlgili anekdot bağlamında ney kamışlıktan koparılıp içi boşaltılıp ona delikler açılır. Tıpkı bu ney gibi mürşidin kalbi de her türlü zorluğa ve derde katlanarak bomboş hâle gelir ve onunda kalbinde delikler açılır. Ancak Hz. Mevlânâ'nın bu hikmetli seslenişini, çağrısını her kulak işitemez ve her gönül hissedemez. Daha önce de ifade edildiği üzere bu sesi işitebilmek ve çağrıya kulak verebilmenin yolu insanın nefsinden ördüğü o kalın duvarı geçip, engelleri yıkmasıyla mümkündür. Zaten onun mesajını duyan ruh ve gönül aydınlanıp ferahlayacak ve farkındalık şuuruna erişecektir. Mesnevî bu anlamıyla insanın asıl kaynağa, sevgiliye yaptığı bir yolculuğu insanlığa aktarmaktadır.

Bu noktada öncelikle Mesnevî bağlamında tasavvufî terbiye sürecinin aktörlerinden birini teşkil eden mürşid-i kâminden bahsedilmek suretiyle konuya giriş yapılması uygun olacaktır. Nitekim mürşid-i kâmil diye nitelendirilen kimseler, tasavvufî talim ve irşâd ile meşgul olan kimselerdir. Bu kimseler, düşünceleri, ahlâkları, davranış ve uygulamaları ile kendilerine intisâb eden kimseler için bir örneklik teşkil etmektedirler. Yine bu kimseler bu seviyede bir mertebeye ulaşabilmek için tasavvufî terbiye sürecinde şeriat, tarikat, marifet ve hakikat diye nitelendirilen yolların hepsini katetmiş ve belli bir olgunluğa erişmiş kimselerdir. Dolayısıyla bu yollardan henüz geçmemiş kimseler için bir rehber ve kılavuz görevini ifâ etmektedirler. Bu anlamda seyr u sülûk sürecinin konumu itibarıyla temel yapı taşlarından birisini oluşturan en büyük mürşid ise en

başından beri zikredildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'in irşâdının sadece söz ile değil aynı zamanda hâl ile ve hâlden etkilenme şeklinde olduğunun da ifade edilmesi gerekir. Bu minvalde Hz. Peygamber (s.a.s)'in en temel görevi bir irşâd faaliyeti ve insanları eğitime ameliyesi olarak *tebliğ* faaliyetidir. Bu görevin gereği olarak öncelikle Hz. Peygamber (s.a.s) insanlar üzerinde değiştirici ve dönüştürücü etkisi bulunan âyetleri insanlığa ulaştırmaya gayret etmiştir. İşte Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ'nın nâzil buyurduğu âyetlerin değiştirici ve dönüştürücü etkisiyle sahabe-i kiram özelinde insanlar üzerindeki irşâd faaliyetlerini yürütmüştür. Burada şu hususun da ifade edilmesi gerekir ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu irşâd ve eğitim konusundaki vârisleri, “Âlimler peygamberlerin vârisleridir.” hadisinde de ifade buyrulduğu üzere onun ilim, irfân ve ahlâkına vâris olan âlimler eliyle sürdürülmüştür ve sürdürülmektedir. Burada kastedilen husus Hz. Peygamber (s.a.s)'in maddî anlamdaki verasetinden ziyade artık onun malı olan ruhî değerler, manevî hâller ve ahlâkî kemâllerden oluşan manevî anlamdaki verasetidir. İşte bir kimsenin manevî verasete sahip olup olmadığını huzurda bulunurken müspet anlamda değişikliğe uğrayan bir şahsiyet hâline gelmesinin yanı sıra karşılaştığı zorluk ve güçlüklerle karşı dahi sabır ve sebat ile şükür hâlinde olan kimsedir. İşte bu kimse ise mürşid-i kâmil olma seviyesine erişmiş kimsedir.⁴⁰³ Buradan hareketle, tıpkı mürşid-i kâmilin bu değişim, dönüşüm ve gelişim yolunda önce kendisini sonra müridini eğittiği gibi, manevî danışmanlık ve rehberlik sürecindeki danışmanın da önce kendisini bu yolda belli bir seviyeye getirip akabinde de danışanına bu seviyeye gelebilmesi için eşlik ve yârenlik etmesi gerekliliğidir.

Manevî olgunlaşma ve gelişme yolundaki bir kimse, bu yolda kendisine Hakk'ı ve Hakk'ın gölgesi altında pişerek olgunlaşmış olan kimseleri takip etmeyi şiar edinirse kendisi de bir süre sonra Hakk'ın gölgesinde yürümeye başlayanlardan olacaktır. Hz. Mevlânâ da bu durumu, “*Kişinin dadısı Hakk'ın gölgesi olursa, onu hayal ve gölgeden kurtarır.*” sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁰⁴ Yani aslolan kişiyi, bu fâni dünyanın geçici hayal ve kuruntularından kurtaracak olanın yalnızca Hakk'ın gölgesi ve o gölge altında kendisini himaye altına almış kimselerin eliyle olacağı hususudur. Dolayısıyla mürşid-i

⁴⁰³ Özköse, *Mesnevi Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 5-6.

⁴⁰⁴ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, *Mesnevî* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), b.423, 58.

kâmillik ve manevî danışmanlar Hakk'ın gölgesinden nasiplenmiş ve kendisini himaye altına alabilmiş kimseler olarak, tabiri caizse bu dünyada Hakk'ın gölgelikleri olarak insanları da bu gölgeliğe davet etme göreviyle donanmışlardır. Manevî olgunlaşma ve dönüşme yoluna girmeyi arzulayan kimse de nihai gölgeliğe erişmeden önce Hakk'ın gölgeliği görevini üstlenmiş kimselerin gölgeliğine uğrarlar. Zira mürşid-i kâmillerin ve dolayısıyla manevî danışmanların gölgelikleri öyle bir gölgeliktir ki buralarda gölgelenenler her türlü dünyalık maddî olan şeylerden arınarak asıl olana erişme yolunda adım adım ilerler. Yine Hz. Mevlânâ bu hususu da “*Hakk'ın gölgesi olur Allah'ın kulu. O bu âlemin ölüsü, Allah'ın dirisidir.*” şeklindeki ifadeleriyle Hakk'ın gölgesi olan mürşid-i kâmil olan kimseleri kastetmektedir.⁴⁰⁵ Bu anlamda bir mürşid-i kâmil ya da manevî danışman, bireyin sadece bu dünyada değil, öteki dünyada da tatmin olabileceği şekilde rehberlik etmeyi esas alır. Dolayısıyla onlar, birey için yalnızca maddî âlemin temsilcisi olan bu dünya hayatını güzelleştirmeye çalışmaz aynı zamanda manevî hayatın temsilcisi olan ahiret hayatını da süslemeye çalışır.⁴⁰⁶

Nitekim Hz. Mevlânâ, bu fânî dünya yolculuğunda her daim Hakk'ın ve Hakk'ın bilgisi ve edebiyatla donanmış kimselerin yanında yürümeyi, onları dost ve rehber edinmeyi öğütlemiştir. Çünkü yolu öğrenmek isteyen her şeyden evvel yolu bilene tâbi olması gereklidir. Bu neviden rehberlik ve kılavuzluk görevinin Allah Teâlâ'nın Peygamberleri tarafından ifâ edilmesinin ardından her dönem ve devirde bu irşâd faaliyetini yerine getirecek olan kimselere ihtiyaç hasıl olmuştur. Zira burada Hz. Mevlânâ'nın “Allah'ın gölgesi” olarak nitelendirdiği şahsiyetler bu misyon ve görevi üstlenmiş olan kimselerdir. İşte Hz. Mevlânâ bu yolun taliplisine “*Çabuk şüphe duymadan onun eteğini tut, böylece ahir zamanda kurtulursun.*” şeklindeki öğütleriyle âdetâ herbir bireyi bu yoldan sapmamak için bir mürşid-i kâmilin eteğine sarılmaya davet etmiştir.⁴⁰⁷ Çünkü o, devânın Hakk'ta ve Hakk'ın yoluna tâbi olanlarda olduğunu düşünmektedir. Ona göre devâyî dışarıdaki maddî şeylerde aramak boş ve faydasız bir iştir. Dolayısıyla kişi, böylesi bir durumda Hakk'ın yoluna tâbi olanlara uyarsa devâsını da hiç şüphesiz doğru yer ve kaynaktan bulacaktır. Hülâsa bu anlamda manevî danışmanlar ve mürşid-i kâmillik bir bakıma hakikat yolunun yolcuları olarak nitelendirilebilirler. Nitekim belli bir mesafe kat

⁴⁰⁵ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.424, 58.

⁴⁰⁶ Adnan Karaismailoğlu, “Dünyanın Fâniliği, Ahiretin Bâkiliği”, Mesnevî'den Dersler, *Semerikand Tv* (2016), https://www.youtube.com/watch?v=F_co1cScWPQ.

⁴⁰⁷ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.425, 58.

etmiş bu yolcular, başkalarının da mesafe katetmesinde rehber ve kılavuz görevini ifâ etmektedirler.⁴⁰⁸

Manevî olgunlaşma yolculuğuna çıkan bir kimsenin, bu yolculukta doğru yol üzere olması için mutlaka bir yol göstericiye, rehberine yani mürşide bağlanması gerektiği hususu önemlidir. Bu anlamda tasavvuf yolu da her şeyden evvel maddi ve manevî bir eğitim ameliyesidir. Eğitilmeye muhtaç olan kimse de her şeyden önce kendisini terbiye edecek bir kimse arayışına girmek durumundadır. Nitekim yaratılış gereği farklı mizaç ve karakter yapılarına sahip olan insanoğlunun ihtiyaçlarının farklı olduğu gibi terbiye yöntemleri de birbirinden farklılık gösterecektir. Bu noktada insanın ihtiyaçlarını giderecek kendi hata ve noksanlıklarını bizzat görmesi ve düzeltmesi zordur. Bu nedenle insanın hatalı ve noksan yönlerini gösterecek olan bir dış göze ihtiyacı olduğu aşikâr bir durumdur. Dolayısıyla kişinin bu yolculukta doğru ve çabuk adımlar atabilmesi için mutlaka bir rehberine ihtiyacı vardır. Çünkü bu yolculuğu sadece okuyarak ya da duyarak değil bilhassa bu yolu deneyimlemiş olan bir kimsenin eliyle yürümek esastır. Zira bu yolculuğun esası sadece bilmek ya da duymak değil, bizzat yaşamak ve deneyimlemektir. Yol ancak böyle yürüdüğünde bazı şeyler hazmedilir, içselleştirilir, huy ve ahlâk hâline getirilebilir. İşte Hz. Mevlânâ'ya göre de manevî olgunlaşma yolculuğuna çıkacak olan kimsenin mutlaka bir yol göstericiye, rehberine ihtiyacı vardır. Nitekim Hz. Mevlânâ bu yolu tek başına yürüyebileceğini sanan kimselerin düştüğü yanılığın şu sözleriyle ifade eder: “Haydi! Gemimize gir. Ey kederli! Yahut sen o gemiyi bu gemiye bağla.”⁴⁰⁹ Yani; “Ey kendini bir şey zanneden insan, ya bir mürşide bağlan veyahut da gemini mürşidin gemisine bağla da sana rehberlik etsin. Böylece doğru yoldan çıkma.”⁴¹⁰

Yine Hz. Mevlânâ bu yolun yalnız yürünemeyeceğini ve dolayısıyla bu yolun taliplisi olan müridin kendisine bir mürşid edinmesi gerektiği hususunu “*Bu vadide bu delil olmadan yürüme. Halil İbrahim gibi “Ben batanları sevmem.” de.*”⁴¹¹ yani rehbersiz yürüme; “*Git gölgeden güneşi bul. Padişah Şems-i Tebrizi'nin eteğine sarıl.*”⁴¹²; “*Bu eğlence ve düğün yönüne yol bilmiyorsun. Hakk'ın ışığı Hüsameddin'e sor.*”⁴¹³ gibi

⁴⁰⁸ Karaismailoğlu, “Dünyanın Fâniliği, Ahiretin Bâkiliği”.

⁴⁰⁹ Rûmî- yay. haz. Karaismailoğlu, “Altıncı Defter”, b.4104, 873.

⁴¹⁰ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, c.6, 647.

⁴¹¹ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.427, 58.

⁴¹² Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.428, 58.

⁴¹³ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.429, 58.

ifadeleriyle birçok kez vurgulamıştır. Yani bu yolun rehbersiz yürünemeyeceği hususu oldukça açıktır. Hangi türden yol olursa olsun daha önce o yoldan geçmemiş bir kimsenin o yolu doğru bir şekilde yürüyemeyeceği aşikâr bir durumdur. Bilen biriyle yürüyen kimse hem daha doğru hem de daha kısa bir şekilde mesafe kat edebilecektir. Yine bu yolda belli bir mesafe katetmiş ve mânâ âleminde dirilmiş olan insan-ı kâmilin peşinden giden kimselerde de manen bir uyanış ve diriliş gerçekleşecektir. Çünkü insan-ı kâmil olma mertebesine erişmiş olan kimseler manevî diriliş ve uyanış yolunda bir işaret, kılavuz ve delildir.⁴¹⁴

Diğer taraftan yine ilgili beyitlerden anlaşılacağı üzere Hz. Mevlânâ, önce Hz. İbrahim (a.s.) sonra Şems-i Tebrizi ve ardından Hüsameddin Çelebi'yi zikrederek kişinin, bu yolda nasıl muvaffak olabileceğine ilişkin birtakım yollar göstermektedir. Zira bu yollardan birisi zikredilecek olursa, bu dünyada kişinin önüne her anlamda set çeken hased ve kıskançlık hastalığından kurtulma yoludur. Nitekim hakikate erememiş olan kimseler, dünya hayatında da huzura ve sükûnete erişememiş kimselerdir. Dolayısıyla bu fâni dünya hayatında birey, kendisini huzursuzluğa sevk eden sebepleri keşfederek, onları iç dünyasından ve gündelik hayatından söküp atmak için olağanca gayret sarf etmelidir. Fakat bazen, bazı kimseler iç huzursuzluğunun ve içsel çalkantılarının nedenlerini kendi içinde aramak yerine hep kendi dışında yani dış nedenlerde arama eğiliminde oldukları için iyileşme, gelişme ve dönüşme yolunda gerekli mesafeyi kat edemeyebilirler. İşte böylesi durumlarda bu kimselerin yakınmış olduğu içsel sızılarının dinamiğini bulacak ve ona iyileşme, gelişme ve değişme yolunda rehberlik ve eşlik edecek kimselere ihtiyaç duyabilecektir. Bu da bu yolculukta, yolun başında ya da bir yerinde bireye eşlik edecek bir kimseye ihtiyacı olduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Ancak bireyin yanındaki kimselerin ona sadece eşlik edip, yüreklendiren kimseler olduğu hususu da unutulmamalıdır. Aslolan asıl uyanış, kişinin gerçek bir arzu ile kendi içsel uyanışında gereken çabayı bizzat kendisinin göstermesidir. Zaten asıl yücelikte buradadır. Yoksa bu yolda bireye eşlik edecek olan rehber, onun yegâne dayanağı ya da kurtuluş yolu değildir. Bu anlamda rehberin görevi, topraktaki değerli madenleri arayan ve değerli madeni değersiz madenden ayıran hazine avcıları misali, bu yolda bireyi rahatsız eden, ruhunu kanatıp, sızlatan dikenlerin kaynağını bulup, ızdırabını azaltmaya çalışmaktır. Böylece

⁴¹⁴ Filiz Konca, “Ben Batan Şeyleri Sevmem”, *Semazen*, (2019), <https://semazen.net/ben-batan-seyleri-sevmem-filiz-konca/>.

rehberle birlikte yol alan kimse, kendi arzu ve çabasıyla beraber iyileşme yolunda birlikte yol alacaktır. Kısacası bu yoldaki rehber, bir nevi ruhu hasar almış hassas ruhların dirilmesi için elinden tutan ve verdiği güven duygusuyla kişiye destek olan ama asla gitmesi gereken yolda zorlamayan bir can yoldaşı mesabesinde olma gayreti amacındadır.⁴¹⁵

4.1. Hz. Ömer ile Rum Elçisinin Hikâyesi

İlgili konu bağlamında Mesnevî’den birkaç anekdota değinilecek olursa, öncelikle Rum elçisinin, Mü’minlerin emiri Hz. Ömer (r.a.)’a gelmesi ve Hz. Ömer’in kerametlerini görmesi Mesnevî’deki mürşid-mürîd ilişkisi bağlamında dikkate değer bir hikâyeye olarak yerini almaktadır. Söz konusu hikâyeye göre bir gün uzak çölleri aşarak Rum kayserinden Medine’deki Hz. Ömer’e bir elçi gelir, atını ve eşyalarını önüne çekmek için halifenin sarayının nerede olduğunu sorar. Bunun üzerine oradaki halk, halifenin sarayının olmadığını, onun sadece can sarayı olduğunu söyler.⁴¹⁶ Bu anlatılan anekdotta geçmekte olan “Ömer’in can sarayı” ile kastedilen, kişinin manevî makamını görebilecek bir basirete sahip olmasıdır. Bu anlamda bir basiret sahibi olma hâli ise ancak kişinin manevî görüşünde bir marazın bulunmamasına bağlıdır. Bu sebeple eşyanın ardındaki hakikati göremeyen basiretsiz kimseler için manevî bir göz ve gönül doktorunun, yani insan-ı kâmil olan bir kimsenin tedavisi altına girmek gerekmektedir.⁴¹⁷ Dolayısıyla insan-ı kâmil mertebesine erişmiş ve gönül gözü açılmış olan basiret sahibi kimseler, başkalarının da gözlerinin gerçek anlamda görmesi için onlara rehberlik ederler. Bu hususta tasavvufî literatür bağlamında mürşid-i kâmiller, müridlerine; manevî danışmanlık ve rehberlik literatürü bağlamında ise manevî danışmanlar, danışanlarına kılavuzluk eder. Kendilerine danışanların nihai hedefe erişebilmesi için âdeta gözlerinin önündeki perdeyi kaldırıp, hakikate erişmelerine imkân sağlamaya çalışırlar.

Öte yandan bu hususta Hz. Mevlânâ hakikati göremeyen kimsenin durumunu iki parmağıyla gözlerini kapatmış olan bir kimsenin durumuna benzetmektedir. Yani kişinin hakikati göremeyişi, hakikatin var olmamasından değil, görmeyi tercih etmemesinden yani kendini görmekten alıkoymasından dolayıdır. Nitekim Hz. Mevlânâ bu gerçeği “İki

⁴¹⁵ Karaismailoğlu, “Dünyanın Fâniliği, Ahiretin Bâkiliği”.

⁴¹⁶ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1390-1395, 89.

⁴¹⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-ter. ve şerh.: Tâhiru’l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî* (Konya: Selâm Yayınları, 1963), 730.

parmak ucunu götür de iki gözüne koy. Dünyadan hiçbir şey görüyor musun? İnsaf. Bu dünyayı görmüyorsan yok değildir. Ayıp, uğursuz nefis parmağından başkasının değildir. Gözünden parmağını kaldır. İşte dilediğini gör o zaman.” şeklindeki beyitleriyle ifade etmektedir.⁴¹⁸ Yani kişinin bilinç oluşumu, nefsi ile mücadelesi ölçüsündedir. Kişi nefsiyle ne ölçüde mücadele ederse, gönül ve baş gözü de o ölçüde açık bir hâl alacaktır. Zira Hz. Mevlânâ'nın deyimiyle insan gözden ibarettir, göz ise dostu görendir.⁴¹⁹ İşte bu anlamda Hakk'ı ve hakikati görebilen bir göze sahip olabilmek için de kişinin nefsini terbiye etme yolculuğunda beraber yol alacağı bir rehber ihtiyacı hususu öne çıkmaktadır. Bu neviden manevî terbiye yolculuğunda, kişiye eşlik edecek olan mürşid-i kâmiller ve manevî danışmanların gerekliliğine bir vurgu yapılmıştır.

Yine bu hususta kişi basiret gözünün açılıp hakikate erme arzusundaysa, her daim bir arayış içerisinde olur, arayan ise nihayetinde bulur.⁴²⁰ Dolayısıyla kişi hakikate ermeyi talep ediyorsa, o bu talebine er ya da geç ulaşır. Zira Hakk ve hakikat taliplisi olan kimsenin de kendisini bu arzuya ulaştıracak bir rehber edinmeye olan ihtiyacı apaçık ortadadır.

İlgili hikâye Rum elçisinin Müminlerin emiri olan Hz. Ömer'i bir hurma ağacının altında uyur halde bulmasıyla devam eder. Elçi halife sıfatıyla anılan Hz. Ömer'i böylesi bir mütevazılıkta görünce şaşırır ancak Hz. Ömer'in heybetinden de titremeye başlar. Hz. Ömer'e baktıkça hem korku hem de sevgi duygusunu aynı anda hisseden elçi, daha önce hiç böyle yoğunlukta bir his yaşamadığını ifade eder.⁴²¹ Elçinin, Hz. Ömer'in heybetinden titremesinin sebeplerinden birisi de kâmil ve irfan sahibi bir kimse olmasındandır. Hem bir takva önderi hem de bir devlet reisi olan Hz. Ömer, Hakk'ın kurbiyetini elde etmesi ve manevî hasletlerle bezenmesi sebebiyle muhatapları nazarında oldukça üstün bir

⁴¹⁸ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1400, 89.

⁴¹⁹ Özköse, *Mesnevi Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 33.: “İnsan gözden ibarettir. Geri kalan deridir, cesettir. Göz ise ancak dostu görmüş olandır. Dostu görmeyen gözü, sen göz sayma.”.

⁴²⁰ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1410, 89.: “Kul olmak için onu aradı. Şüphesiz arayan bulur.”

⁴²¹ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1420-1425, 89-90.: “O, oraya gelip uzakta durdu. Ömer'i göstererek titremeye başladı. Elçiye o uyuyandan bir korku geldi. Canına hoş bir hâl çöktü. Sevgi ve korku birbirine zıttır. Bu iki zıddı gönülünde bir arada gördü. Kendi kendine dedi: “Ben padişahları gördüm. Sultanların yanında büyük ve seçkin kişiydim. Padişahlardan korkum ve endişem yoktu. Bu adamın heybeti aklımı kapıp gitti. Aslan ve kaplan ormanına gittim, yüzüm onlardan dolayı rengini değiştirmede. Nice savaşta, harpte bulundum. Savaş olduğunda aslan gibiydim. Nice ağır yaralar aldım, nice ağır yaralar açtım. Başkalarından daha cesurdum. Bu adam silahsız, yerde uyumuş; bende bütün vücudumla titriyorum, nedir bu? Bu Hakk'ın heybetidir, halktan değildir. Bu abalı adamın heybeti değildir. Hak'tan korkan ve korunmayı seçen kişiden insan, cin ve görenler korkar.”

konumda olmakla beraber onlar üzerinde derin bir etki de bırakmıştır.⁴²² Tıpkı bu kıssada anlatılan durum gibi mürşid-i kâmil ve manevî danışmanlar muhatapları üzerinde bu denli bir etki oluşturabilmek için böyle bir irfâna sahip olmalıdırlar. Duruşu, hâl ve tavırlarıyla bir etki oluşturabilmenin yolu ise, öncelikle kendi manevî tekâmülünü tamamlamaktan geçer. Hz. Ömer de kemâlât seviyesinin zirvesine erişmiş bir zat olarak muhatabı onu henüz görür görmez heybetli ve vakur duruşundan etkilenerek âdeta kendinden geçmiştir.

Daha sonra Hz. Ömer uykusundan uyanır ve elçi Hz. Ömer'in yanına gelerek onu selamlar. Elçinin selamını alan Hz. Ömer, onu yanına çağırır ve teskin edip, rahatlatır. Elçiye Allah'ın yüce sıfatlarından bahsederek, ona makam ve hâli öğretmeye çalışır. Akabinde canın menzilleri ve ruhun yolculuklarından bahseder. Hz. Ömer her ne kadar yüzü yabancı olsa da ruhu tanıdık olan bu elçiyi dost bulur ve elçinin ruhunun sırlara iştiaklı olduğunu anlar. Hz. Mevlânâ bu hususu, "*Şeyh olgun, mürid istekliydi. İrşâd eden, onu irşâdda kabiliyetli gördü, temiz tohumu temiz toprağa ecti.*" sözleriyle ifade etmiştir.⁴²³

Hz. Mevlânâ'nın anlayışında bir şey, ancak ona ihtiyaç hissedene verilir. Yani talep edene, talip olduğu şey verilir. İşte ilgili hikâyede yer alan Rum elçisi de arayan ve talep eden konumundadır. Dolayısıyla buradaki Rum elçisi hakikati arayan ve hakikate talip olan mürid ya da danışanı temsil ederken; Hz. Ömer ise nihai hedefe ulaşmış ve kemâlâtın zirvesini yaşayan bir zat olarak mürşid ya da manevî danışmanı temsil etmektedir. Mürşid ve mürid ya da danışman ve danışan ilişkisinde her iki taraf için de bir arayış söz konusudur. Mürşid, kendi eriştiği hakikati anlatmak için tohumlarını salıp, yeşerteceği uygun ve verimli bir toprak arayışındayken; mürid de bu çiçeklerin açabileceği uygun bir

⁴²² Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 41.

⁴²³ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, "Birinci Defter", b.1425-1445, 90.: "*Bir müddet sonra Ömer uykudan uyandı. Ömer'e saygıda bulundu, selam verdi. Peygamber, "Önce selam, sonra söz." dedi. Sonra Ömer selamını aldı ve onu yanına çağırdı. Ona güven vererek yanına oturttu. "Korkmayın", korkanlara azıktır; bu korkan için uygundur. Korkan kişiye güven verilir, korkan gönül sakinleştirilir. Korkusu olmayana nasıl "Korkma" dersin? Niçin ders veriyorsun? O, derse muhtaç değil. O yerinden çıkmış gönüllü mutlu etti. Yıkılmış zihnini imar etti. Ondan sonra ona ince sözler söyledi. Ne güzel yoldaş olan Hakk'ın temiz sıfatlarından söz etti. Makam ve hâli bilmesi için Hakk'ın abdâla/sevenlerine olan lütuflarından söz etti. Hâl, o güzel gelinin cilvesi gibidir. Bu makamsa, gelinle o baş başa kalmaz. Padişah da padişah olmayan da cilveyi görür, yalnız kalma vaktinde aziz padişahdan başkası yoktur. Önde gelenlere ve halka cilve eden gelinle yalnız hâlde padişah bulunur. Sûfilerden hâl sahibi çok vardır. Aralarında makam sahibi nadirdir. Ona canın menzillerinden öğretti, rûhun yolculuklarından öğretti; zamanın bulunmadığı zamanı ve yüceliği olan kutluluk makamını, rûh simurgunun bundan önce içinde uçtuğu ve dolaştığı havayı. Her uçuşu ufuklardan çoktu. Ömer yabancı yüzlüyü dost buldu, canını sırlara istekli buldu."*

su kaynağı arayışındadır.⁴²⁴ Bu olgunlaşma ve kemâlât yolculuğunda arayış içerisinde olan toprak, tohum ve suyun bir araya gelmesiyle nice bitkiler yeşerecek, çiçekler açacak ve bahçeler büyüyecektir. Bu sebeple ekilmeye müsait toprakların ve suya hasret olan tohumların çiçeklenmesi için her birinin uygun şartlarda bir araya gelmesi ve birbirine can suyu olması gerekir.

Ancak Hz. Mevlânâ manevî tekâmülünde belli bir mesafe kat etmiş ve basiret sahibi olmuş kimseler için, artık kendilerine eşlik edecek bir rehber ihtiyacı kalmadığını ve yolun kalanını tek başlarına yürüyebilecekleri hususunu da şu sözleriyle ifade etmektedir:

*“Ey ışık arayan! Can ışığı geldi; gereken ve gerektiren ile gideren ve kalan -
aklı delilleri- kalmadı*

*Çünkü parlak ışığı bulunan gören kişinin, sopa gibi delile hiç ihtiyacı
yoktur.”⁴²⁵*

Bu beyitlerde bahsedilen “can” kelimesiyle kastedilen, kişide yolu görecek ve bilecek bir melekenin oluşmasıdır. Bu anlamda can sahipleri artık kendilerine yol gösterecek bir rehber ihtiyacı hissetmezler. Bu da yolun geri kalan kısmının tek başına da yürünebileceği anlamına gelmektedir.

Yine Hz. Ömer ile elçinin hikayesinin devamında elçi Ömer’e ruh ve beden ilişkisine dair birkaç soru yöneltmektedir. Hz. Ömer’in ise muhatabının algı ve anlayış seviyesine uygun olarak ona yanıtlar verdiği görülmektedir. Aslında Hz. Mevlânâ’nın kıssanın bu kısmıyla anlatmak istediği husus, muhatabın anlayış seviyesine uygun düşecek bir biçimde söz söylemenin önemini belirtmektir. Bu noktada iletişimin de temel kaidelerinden birini oluşturan muhatabın algı, idrak ve anlayış seviyesine uygun olarak konuşma ilkesi çok önemli bir ilkedir. Çünkü muhatabın, algı seviyesinin ötesinde bulunan şeylerden bahsetmek, anlatıcı için boşa kürek çekmekten öte bir şey değildir. Aynı şekilde belli bir iletişim ağı oluşturan müşid ve mürid ile manevî danışman ve danışan arasında da sağlıklı ve doğru bir iletişimin kurulabilmesi açısından bu hususlara dikkat edilmesinde fayda olduğu ifade edilmiştir. Zira derdini doğru bir şekilde anlatamayan kimse anlaşılabilir. Anlaşılabilen kimselerin ise derdine devâ olunamaz. Bu yüzden her iki tarafın da anlaşılabilmesi açısından uygun bir iletişim dilinin seçilmesi

⁴²⁴ Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Müşid İlişkisi*, 46-60.

⁴²⁵ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1508, 92.

büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim Hz. Mevlânâ da bu hususu, “Sözün yararı yoksa söyleme. Varsa itirazı bırak ve şükür ara.” şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir.⁴²⁶ Söz konusu beyitlerin devamında ise Hz. Mevlânâ, bu yolun taliplisi olan hakikat yolcusunun sabırsızca gereksiz ve anlaşılmaz kelimeleri söylemeye veya anlamaya çalışmak yerine, bu yolda sabır, rıza, itaat, gayret ve çaba ile arayış içerisinde olunması gerektiğini öğütlemektedir⁴²⁷:

“Allah’a şükretmek, her boynun borcudur; kavga etmek ve yüz ekşitmek değil.

Ekşi suratlı olmak şükür olsaydı, evet, kimse sirke gibi şükredici olmazdı.

Sirkenin çiğere gitmesi gerekirse, ona “Şekerle sirkengebin ol.” de.”⁴²⁸

Dolayısıyla buradaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Mevlânâ bu yolda ancak sabırla mesafe kat edilebileceğini ifade etmiştir. Bu anlamda o, kişinin talebinin yanı sıra sabrın önemini vurgulamıştır. Manevî olgunlaşma yolculuğunda da müridin ve danışanın sabrı kadar mürşid ve manevî danışmanın sabrı da bir o kadar önem arz etmektedir.

Hikâyenin nihayetinde elçinin Hz. Ömer’den çok etkilenerek yaşadıkları karşısında kendinden geçtiğinden ve daha önce var olan benliğinden sıyrılmasından bahsedilir. Aslında elçi Hz. Ömer’in anlattıklarını anlayacak idrake sahip olmasından dolayı ekilmemiş bir ekin misaliydi. Bunu fark eden Hz. Ömer de ona uygun tohumları bularak ekmiş ve sulayarak yeşertmişti. Yani ekilmeye müsait olan bu tohum sonunda toprağını bulmuştu. Bu öyle bir topraktı ki ona can vererek asıl özünü ortaya çıkarmasına vesile olmuştu. Bu toprakta ruhu can bulmuştu. Nitekim Hz. Mevlânâ bu durumu “Allah ile Oturmak İsteyen Tasavvuf Ehliyle Otursun.” sözünün manasını açıklayarak insan-ı kâmile birlikte olmanın önemini ifade etmiştir:

“Sel denize ulaşınca deniz olur. Tohum tarlaya varınca ekin olur.

Ekmek beşerin babasıyla ilgi kurunca, ölü ekmek canlandı ve bilgili oldu.

Mum ve odun ateşe feda olunca, karanlık tabiatları ışık olur.

Sürme taşı gözlerde yer aldığında görüş kazanır ve orada gözcü olur.

⁴²⁶ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1525, 93.

⁴²⁷ Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 117.

⁴²⁸ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1526-1527, 93.

Kendinden kurtulup bir dirinin varlığına eklenen adama ne mutlu!

Ölüyle oturup ölü olan ve kendinden dirlik kaçan diriye ne yazık!⁴²⁹

Söz konusu beyitlerden de anlaşılacağı üzere, bu yolun taliplisi olan kimse, manevî tekâmül yolculuğunda beraber yol alacağı kimseleri iyi seçmeli ve olgunlaşma sürecini olumsuz etkileyecek ortamlardan olabildiğince uzak kalmaya özen göstermelidir. Zira bu noktada duyguların bulaşıcılığı diye bir husus söz konusudur. Yani kişi, gergin ve sinirli mizaçtaki kimselerle oturdukça gergin ve sinirli olmaya meyyal hâle gelirken, dingin ve sakin kimselerle hemhâl oldukça daha dingin ve sakin bir hâl almaya başlar. Bu hususta duygusal anlamda daha güçlü ve yoğun duygular hisseden kimselerin başkalarını daha üst düzeyde etkiledikleri görülmüştür. İşte Hz. Mevlânâ da bu hususa, Hz. Ömer ile oturan Rum elçisinin kendinden geçmesi misalini verir. Öte yandan Hz. Mevlânâ, “Allah ile oturmak isteyen tasavvuf ehliyle otursun.”⁴³⁰ sözü ile bu yolun taliplisi olan sâlikin benlik değişimi ve dönüşümünde duyguların geçişkenliğini kastetmektedir. İnsanlar belli bir manevî olgunluğa erişemedikleri için daha ziyade iletişim halinde buldukları çevrelerindeki kimselerden özellikle hemcinslerinden etkilenmeye müsaittirler. Böylece bu aşamadaki kimseler, muhatap oldukları insanların yansıttığı duygularla dolmaya da hazır bir zemindedirler. Dolayısıyla manevî anlamda olgunlaşmamış kimseler, Yüce Yaratıcı’nın nurunu hissedebilecek bir seviyeye erişemediklerinden maddenin ardındaki asıl hakikati göremezler. Bu olgunluğa erişebilmek için ise kişi, bu mertebeye ulaşmış kimselerle yani insan-ı kâmil mertebesine erişmiş olan kimselerle hemhâl olmalıdır. Böylece o, onların hâlleriyle hâllenebilme yetisine ulaşabilir. Nitekim insanoğlunun, kendisine söylenen bir şeyden etkilenme oranı daha düşükken, davranışa dökülmüş bir şeyden etkilenme oranı ise bir o kadar yüksektir.⁴³¹

Ayrıca bu hususta yapılan çalışmalar da göstermektedir ki iletişimde sözün olduğu kadar vücut dilinin de etkisi vardır. Bu yüzden kişi, bu yolda kendisine rehberlik edecek kimseyi titizlikle seçmesi gerektiği gibi herhangi bir şeyden olumsuz etkilenmemesi adına içinde bulunduğu toplumun ahlâk ve yaşayış dinamiklerine de dikkat etmelidir. Nitekim Hz. Mevlânâ’nın buradaki beyitlerinde hakikate erişmiş olan kimseler diri iken, ondan mahrum kalmış olanlar ise ölü olarak tasvir edilmiştir. Yani manevî olgunlaşma yolunun

⁴²⁹ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1530-1535, 93.

⁴³⁰ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, 93.

⁴³¹ Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 123.

yolcusu olan kimse, bu yolda belli bir mesafe kat ederek belli bir noktaya erişmiş kimselerle beraber olursa, o da nihayetinde bu şahsiyetlerin erişmiş olduğu irfana ulaşabilecektir. Bu yüzden manevî olgunlaşma yolundaki kimsenin yapması gereken şeylerden birisi ve hatta en önemlisi her daim uyanık ve diri gönüllerle hemhâl olması, gaflette olan ve ölü gönüllerden uzak durmasıdır.⁴³² Bu husus bir kasa çürük meyvenin içerisinde yer alan taze meyve misalidir. Henüz olgunlaşmamış meyve çürük meyvelerin içerisine konulursa o da onlar gibi çürümeye mahkumdur. Oysa o, taze meyvelerin arasında yerini alırsa, zamanla olgunlaşmaya ve onlar gibi taze bir meyve hâlini almaya başlayacaktır. Bu sebeple kişinin bu yolda sağlam ve doğru bir şekilde ilerleyebilmesi için, kendini konumlandığı yere dikkat etmesi gerekmektedir. Hz. Mevlânâ da bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir:

Sen Hakk'ın Kur'an'ına sığınırsan, peygamberlerin ruhlarına karışırsın.

Kur'an peygamberlerin hâlleridir; -onlar- pak ululuk denizinin balıklarıdır.

Kur'an okur da Kur'an'da olanları kabul etmezsen, peygamberleri ve velileri -sadece- görmüş say."⁴³³

Dolayısıyla Hz. Mevlânâ'nın nazarında, insan-ı kâmil olma mertebesine erişmiş kimselerle kurulan birliktelik, kişinin davranışlarında ve hislerinde olumlu yönde bir değişim, dönüşüm sürecini başlatırken; bayağı kimselerle kurulmuş olan birliktelik ise insanı bayağılaştırarak ya olduğu yerde sekmesine ya da daha da geriye gitmesine neden olacaktır. Fakat olur ki halihazırda kendi mizacına ve tabiatına uygun bir rehber bulamayan kimselerin, rehberlerin en güzeli olan Kur'ân'ı Kerîm ve içerisinde yer alan peygamber kıssalarındaki peygamberleri model almaları gerektiği vurgulanmıştır. Bu hususta yine kişinin benlik dönüşümünün sağlanması için, Kur'ân'ı kuru kuruya okumak değil, daha ziyade onu yaşamının önemine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla sadece Kur'ân'ı okumak ya da peygamber ve velilere bakmak değil, esas olan onların yoluna uyup, izinden gitmek olduğu hususudur. Bu da insanda bulunan anlamak, olmak ve bulmak meylî şeklindeki iki meyle işaret etmektedir. Anlamak için nefsi terbiye etmek gerekirken; olmak ve bulmak için ise ruhu canlandırmak gerekir. Kişi, olduğu ve bulduğu zaman benlik ve gurur duygularından sıyrılarak ruhu can kafesinden kurtularak özgürleşir ve asıl benliğine erişir. İşte gerçek mânâdaki özgürlük de budur. Bu yüzden insan,

⁴³² Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 123-124.

⁴³³ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, "Birinci Defter", b.1538-1540, 93.

kafesinin penceresini aralayarak ruhunu özgür kılacak bir kurtarıcıya muhtaçtır. Bu kurtuluş ise bu dünyada kendine rehber ve yoldaş edindiği kimseler eliyledir.⁴³⁴

Ancak diğer taraftan Hz. Mevlânâ bu mertebeye erişmiş kimselerin şöhret arzusu ya da sevdasıyla hareket etmemeleri gerektiğinin de önemle altını çizmiştir. Bu mertebedeki kişi hiçbir şekilde şan, şöhret, makam ve mevki için bu yönünü kullanmamalıdır. Bu ne kendisinin ne de başkasının ilerlemesine katkı sağlamış olur. Bu yüzden insan-ı kâmil mertebesine erişmiş olan mürşidler ve manevî danışmanlar bu yönlerinden kibir ve büyülenme arzusuna kapılmadan faydalanmalıdırlar. Zira Hz. Mevlânâ'nın düşünce dünyasında şöhret arzusu insan için bir afet misalidir. Kâmil insan olma yolunda büyük bir mesafe katetmiş kimseyi olduğu yerden başladığı yere döndürürken, henüz yola çıkmış kişinin ise yol almasına engel olur. Nitekim Hz. Mevlânâ'nın sülûk anlayışı daha ziyade Melâmi bir neşvededir. Bu bağlamda o, iyiliğin açığa vurulmasından çok gizlenmesi üzerinde durmaktadır.⁴³⁵ Hülâsa bu husus Hz. Mevlânâ'nın ifadesiyle şu şekilde dile getirilmiştir:

“Kafeslerden kurtulan ruhlar, liyakatli rehber peygamberlerdir.

Dıştan onların sesi dinden gelir: Senin için kurtuluş yolu budur bu.

Biz bu dar kafesten dinle kurtulduk. Bu kafesin bu yoldan başka yolu yoktur.

Seni tanınmaktan çıkarması için kendini ağlaya sızlaya hasta yapacaksın.

Zira halkın tanınması, sağlam bir bağdır. Bu yolda demir bağdan az engel değildir.”⁴³⁶

Sonuç olarak ilgili anekdotta da ifade edildiği üzere tasavvufi, manevî terbiye sürecinde dikkat edilmesi gereken hususların yanı sıra süreç içerisinde mürşid ve mürid ilişkisinin nasıl olması gerektiği çok güzel bir şekilde tasvir edilmiştir. Aynı şekilde manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde de dikkat edilmesi gereken unsurlar, danışman ve danışan ilişkisinin nasıllığına çok güzel atıflarda bulunulmuştur. Söz konusu hikâyede Hz. Ömer'in, muhatabını iyice tanıyıp, potansiyellerini fark ettikten sonra muhatabının anlayış ve idrak kapasitesine göre vermek istediği mesajı aşamalar hâlinde vermeye özen gösterdiği görülmektedir. Böylece Hz. Ömer, muhatabı olan elçinin hakikati anlama ve

⁴³⁴ Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 125-126.

⁴³⁵ Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 127-128.

⁴³⁶ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.1545-1547, 94.

olgunlaşma yolundaki engelleri yavaş yavaş kaldırarak onu hakikati anlamaya elverişli hâle getirmiştir. Hz. Ömer özelinde bahsedilen bu husus, aslında tasavvufî terbiye sürecinde mürşidin; manevî danışmanlık sürecinde ise danışmanın muhatabına karşı takınması gereken tavrı çok güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Öte yandan hakikate erişmek ve olgunlaşmak isteyen kimsenin de iştiyaklı ve arzulu olması gerektiği hususu vurgulanmıştır. Dolayısıyla mürid ve danışan bu süreçte yol almaya istekli ve inançlı olmalıdır. Burada insan-ı kâmil rolünü üstlenen Hz. Ömer (r.a.) hakikate erişmiş ve olgunlaşmış insan modelini tasvir ederken, elçi ise bu yola çıkmak isteyen kimseyi tasvir etmektedir. Bu, karşılıklı bir iletişim ve etkileşimin sonucu olarak bir nevi arayış meselesidir. Yani mürşid, müridini bulmuşken aynı şekilde müridde mürşidini bulmuştur. Bu anlamda mürşidin kendindeki sırları paylaşma, müridin de bu sırlara ulaşma noktasındaki iştiyaki önemlidir. Ancak unutulmaması gereken bir diğer husus da bu yolculukta, hakikate talip olan müridin, mürşidini örnek alabilmesi için onu benimsemesi ve ona karşı muhabbet beslemesi gerektiğidir. Çünkü sevilmeyen, muhabbet beslenmeyen ve benimsenmeyen kimselerin, başkaları üzerindeki etkisi ya hiç olmaz ya da çok kısa süreli olur. Aynı zamanda böylesi kimseler, taklit edilmeye ya da örnek alınmaya da müsait olmazlar.⁴³⁷

Özetle, her şeyin ötesinde birey ruhunun can kafesinden kurtulup özgürleşmesi ve benliğinin ten kaydından kurtulması için, şükretmeli ve şükretmeyi kendisine şiar edinmelidir. Bununla da yetinmeyip, kendi tabiatına ve mizacına uygun bir mürşid-i kâmilî rehber edinmeli ve onun hâlleriyle hâllenmeye çaba göstermelidir.⁴³⁸ Bu noktada rehberini, kendisine yansıtıcı bir ayna misali görmeli ve onun güzel huy ve hasletleriyle bezenmeye özen göstermelidir. Çünkü yine unutulmamalıdır ki, ayna misali parlak gönüllere sahip olan kimselerle hemhâl olmak, gönlün de cilası olup muhatabında da hakikati yansıtırken; gönül aynası paslanmış kimseler, muhatabının da gönlünü paslandırıp, hakikati yansıtamaz. Bu da manevî olgunlaşma yolunda kişiyi sekteye uğratar. Bunun için kişi istikametten sapmamak adına daima doğru ve güvenilir yol arkadaşlarıyla yola çıkmalıdır.

⁴³⁷ Gül, “Mevlâna’nın Şeyh-Mürşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, 698.

⁴³⁸ Özköse, *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*, 134-135.

Nitekim Hz. Mevlânâ da Mesnevî'sinin pek çok yerinde bu yolculukta müridin, mürşidle beraber yol alması gerektiğini vurgulamıştır:

“Ey ateşten ve azaptan korkan gönül! Öyle bir el ve dudakla yakınlık kur.

Cansız böyle şereflendirdiğine göre, âşığın canına neler açacaktır.

Kabe'nin taşını kible yaptığına göre, sen de gayrette erlerin toprağı ol. Ey can!”⁴³⁹

“Pîri seç, çünkü bu yolculuk şeyhsiz afetli, korku ve tehlikeyle doludur.

Sen defalarca gittiğin o yolda kılavuzsuz perişansın.

Öyleyse hiç görmemiş olduğun yola sakın rehberden yüz çevirip yalnız gitme.

Eşeğin boynundan tut ve yola çek; güzel yol gözeten ve bilenlere doğru.”⁴⁴⁰

Dolayısıyla Hz. Mevlânâ'nın söz konusu beyitlerindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu yolun yolcusunun mutlaka birtakım mânâ erleriyle yakınlık tesis ederek onların halkasına dahil olmasını gerekmektedir. Çünkü bu yol tehlikelerle ve tuzaklarla çevrilidir. Yolun tehlike ve tuzaklarını bilen ve önceden sezecek olanlar ise ancak bu yoldan daha önce yürümüş olanlardır. İşte bu kimseler ise mürşid-i kâmillerdir. Bu yüzden onların güvenli topraklarına sığınmak ve eteklerinden tutunmak esastır.

Yine Hz. Mevlânâ bu hususta Mesnevî'sinin ilk on sekiz beyti hariç kalan bütün kısımlarını kaleme alan Hüsameddin Çelebi'ye mürşid-i kâmilde bulunması gereken birtakım vasıflardan söz etmiştir. Buna göre Hz. Mevlânâ, pîri yani insan-ı kâmil olan mürşidi yaz mevsimine ve aya benzetirken, halkı Haziran ayına ve geceye benzetmektedir.⁴⁴¹ Yani bu hususta insan-ı kâmil olan mürşidler ya da manevî danışmanlar, muhataplarının içini ısıtan yaz mevsimi ve geceye ışık olan aya benzetilirken; halk içinde olan kimseler ise, yaz aylarından bir ay olan Haziran ayına benzetilerek onun -mürşid-i kâmilin ya da manevî danışmanın- sıcağıyla içi ısınır ve gecenin karanlığında ne yapacağını bilemez bir şekilde dönüp dururken yoluna ışık doğar.

⁴³⁹ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Üçüncü Defter”, b.3217-3219, 400.

⁴⁴⁰ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.2942-2950, 139.

⁴⁴¹ Gül, “Mevlâna'nın Şeyh-Mürşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, s. 702.: “Pîr yaz mevsimidir, halk Haziran ayıdır. Halk gece gibidir; pîr ise aydır.”

4.2. Hz. Musa (a.s.) ve Hızır Kıssası

Bu hususta yine Hz. Mevlânâ Mesnevi'sinde Hz. Musa ve Hızır kıssasına atıfta bulunarak, Hz. Musa'yı müride; Hızır (a.s.)'ı ise mürşide benzetmektedir. İlgili husus aynı şekilde Hz. Musa (a.s.) ile danışan; Hızır (a.s.) ile de manevî danışmanlar arasında bir ilişki kurularak ifade edilebilir.⁴⁴² Nitekim Hz. Mevlânâ ilgili hususu, “*Pîr seni tuttuğunda, dikkat et, teslim ol. Musa gibi Hızır'ın emri altında yürü.*” sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁴³

Öte yandan mürşid, müridinden neyi yapmasını talep ediyorsa onu yapmasını ya da ne yapıyorsa sorgusuz sualsiz takip etmesi gerektiği hususunu Hz. Mevlânâ, Hz. Musa ve Hızır (a.s.) kıssasından hareketle, “*Gemiye delse de sen konuşma. Bir çocuğu öldürse de saçını yolma.*” şeklindeki ifadeleriyle vurgulamıştır.⁴⁴⁴ Bu yine tıpkı doktora giden bir hastanın, doktorun verdiği ilacı sorgusuz sualsiz içmesi gibidir. Bu yüzden mürid, intisâb ettiği mürşidinin verdiği reçeteye sadık kalmak suretiyle tedavi sürecine başlamalıdır. Eğer Hz. Musa ve Hızır kıssasındaki Hz. Musa gibi her olanı, yapılan ve edileni sorgulama cihetine gidilirse hakikate ulaşma yolunda süreç sekteye uğrayabilir. Sürecin doğru ve sürekli olabilmesinin yolu, müridin mürşidine olan güveni ve bağlılığı esasındadır. Nasıl ki kişi, güvenmediği ya da inanmadığı bir kimsenin sözüne itimat edip, eyleme geçmezse bu durum da öyledir. Bu yüzden sürecin temeli karşılıklı güven esasına dayanmaktadır. Zira kişi, güvendiği kimsenin elinden zehir olsa dahi içmeye hazır ve razıdır. Bu yüzden bu yolun taliplisi olan yolcunun intisâb ettiği mürşidinin ya da danıştığı manevî danışmanının tavsiye ve söylemlerine itiraz etmeden ve tembellik göstermeden uyması gerekir. Bu husus Hz. Mevlânâ'nın ifadesiyle de şu şekilde dile getirilmiştir: “*Pîr seçince, nazik gönüllü olma; su ve çamur gibi gevşek ve dağınık olma. / Her bir yarayla kin dolarsan, o zaman cilasız nasıl ayna olacaksın?*”⁴⁴⁵ Ancak bu noktada tabii ki kişi, önüne gelen herhangi bir kimseden rehberlik talep etmemelidir. Her şeyden önce kendi gönlü ve ruhunu teslim edeceği zatı iyi seçmeli ve ondan sonra kendini ona teslim etmelidir. Zaten kendisi için doğru yoldaşı bulan bir kimsenin gönlü, yolculuğa başlamak için sabırsızlanır. İşte böylesi sabırsız gönüllerin ilacı da hakikat yolunun

⁴⁴² Gül, “Mevlâna'nın Şeyh-Mürşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, 708.

⁴⁴³ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.2968, 140.

⁴⁴⁴ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.2970, 140.

⁴⁴⁵ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.2978-2979, 140.

erlerinde saklıdır. İlaça erişmenin yolu ise, bu yolda belli bir mesafe kat etmiş ve hakikate erişmiş olan kimselerle hemhâl olmaktan geçer. Burada sözü edilen müridin, müşhidine tam anlamıyla teslim olması hususu, aslında hakikat yolcusu olan kişiyi, daha sonraki aşamalarda Allah'a teslimiyet ve tevekkül noktasında bir nevi ön hazırlık olarak telakki edilebilir. Çünkü buradaki esas hedef, kula teslimiyetten öte Yüce Allah'a teslim olmanın yapı taşlarını dizmektir. Eğer kişi, insan-ı kâmil olan müşhidine güven ve bağlılık noktasında zafiyet yaşıyorsa, manevî eğitimini tamamlama hususunda da o denli zafiyet yaşar. Bu yüzden ön hazırlık safhasını başarıyla geçmiş olan kimse, ana hedefe ulaşma noktasında da daha kolay hareket ederek hedefe varır. Tüm bu anlatılanların özeti olarak, Hz. Musa ve Hızır (a.s.)'ın kıssasından da anlaşılacağı üzere, talep eden biri için aradığını yani yol arkadaşını bulmak bir nebze kolay olsa da bu yolda yürümek, yolun esaslarına bağlı kalmak da bir o kadar zor olmakla beraber sabır ve sebat gerektiren bir iştir.⁴⁴⁶

Kısacası söz konusu yolculuk sürecinde müşhid ve müridi arasında bir güven ilişkisi söz konusudur. Aynı şekilde manevî danışman ve danışan arasında da güvene dayalı bir ilişkinin kurulması oldukça önemlidir. Zira böylece süreç daha verimli ve başarılı bir şekilde yürütülebilecektir. Nitekim bu bir yolculuk serüvenidir. Nasıl ki gündelik yaşamda kişi güvenmediği biriyle yola çıkmaz ve kendisine güvenilir bir yol arkadaşı arayışındaysa, bu yolculukta da öncelikle güvenilebileceği bir dost arayışında olmalıdır.

Öte yandan yine müşhid-i kâmilin ve manevî danışmanın görevi, kişiyi manevî olgunlaşma ve hakikate ulaştırma yolunda, bireyin özüne, yani içine bakmasını sağlayarak kalbi uyandırmaya çalışmaktır.

Yine burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki, anlatılan kıssada da görüldüğü üzere müşhid ile mürid ya da manevî danışman ve danışan arasında dıştan bakıldığında her ne kadar resmi bir ilişki olduğu görülse de aslında öyle değildir. Çünkü burada aslında iki ruhun ilişkisi, iletişimi vardır. Bir taraftan verici, yönlendirici ruh olan müşhid ya da manevî danışman varken diğer taraftan ise alıcı ve bu doğrultuda ilerleme kaydedici ruh olan mürid ya da danışan vardır. Mürid ya da danışan, müşhidinin veya danışmanının emrine itaat edip, yönlendirmelerine uydukça gelişim ve dönüşüm yolunda gün geçtikçe

⁴⁴⁶ Gül, "Mevlâna'nın Şeyh-Müşhid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)", 708-709.

belli bir ilerleme kaydedecektir. Dolayısıyla mürid veya danışan, bu şekilde bir mesafe katettikçe zamanla yolu kendi başına yürüyebilecek hâle de gelecektir.⁴⁴⁷

Fakat Hz. Mevlânâ müridin, mürşidine bu şekilde teslim olmasının sonucunda manevî anlamda çeşitli lütuflara mazhar olacağını Dîvân-ı Kebîr’indeki şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Bozuk düzen bir duyguysan sana Mustafa’nın nurunu veririm.

Bir zamancağz sana Fatıha okuturum; ondan sonra da dünyaya padişah ederim seni.

Derdimizle kocaldın, fakat korku yok; ey ihtiyar, gel de tazelettireyim seni.

Can gitse bile hiç gam etme; seni can ordugahına bey yaparım, kumandan tayin ederim ben.

Düşüncesini bile vermeme imkân olmayan şey yok mu? Onun olmayacak şeyini açarım, anlatırım sana.

Sana temellerin temeline yol veririm; hatta yol da nedir ki... Seni cennetlere döndürürüm ben.

Şimdi Kelim’e (Hz. Musa’ya) benziyorsun, boyuna itiraz ediyorsun, amma işleri açarım sana, Hızır eder giderim seni.”⁴⁴⁸

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Mevlânâ, hakikat yolunun taliplisi olan müridin ya da danışanın sabırsızlık etmeden büyük bir sebatla mürşidine ya da danışmanına bağlı kalarak yol almasının neticesinde çeşit çeşit lütuf hazinelerine mazhar olacağını dile getirmiştir. Bu hazinelere mazhar olan kimse ise yolun her durağında farklı dersler alacak ve farklı makamlara erişecektir. Bu yüzden yolcu ne olursa olsun rehberine güvenmeli ve onunla bu yolu güvenle yürümeye gayret etmelidir.

Yine Hz. Mevlânâ, tek başına hakikate erişemeyen ya da manevî anlamda olgunlaşamayan kimselere, bu hususta belli bir mesafe katetmiş hakikat yolcusuna ve manevî anlamda olgunlaşmış kimseler olan insan-ı kâmil bir mürşide intisâb etmenin önemini, *“Eğer Hafız-ı Hakiki olan Allah tarafına bizzat firar ile onun hıfzına iltica edemezsen, Hakk’ın hıfzını bulmuş ve O’nun mahfuzu olmuş insan-ı kâmile kaç!”*

⁴⁴⁷ A. Reza Arasteh vd., “Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ’nın Analizi”, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, ts, 70.

⁴⁴⁸ Mevlânâ-Gölpınarlı, *Divân-ı Kebîr*, c.5, b.819-823, 90.

sözleriyle dile getirmiştir.⁴⁴⁹ Yani kişi bu yolu tek başına yürümeye cesaret edemezse ya da cesaret etse dahi nasıl yürüyeceğini bilemez bir hâldeyse mutlaka daha önce bu yollardan geçmiş ve yolun haritasını bilen kimseleri bulmalı, onları kendine rehber edinmelidir. Zira tekrar etmek gerekirse bazı yollar tek başına yürünmeye müsait değildir. Çünkü her adımında ve her durağında çeşitli tehlike ve tuzaklarla doludur. Yol, iz bilmeyen bir kimse, bu tuzakların ve tehlikelerin farkına varamayacağından dolayı kolayca düşüp, yara alabilir. Hatta yolun başındaki hâlden daha da kötü bir duruma gelebilir. Bu tarz olumsuz hadiselerin yaşanmaması adına bu yolun, mutlak surette bir rehber ile yürünmesi gerektiği aşikâr bir husus olarak belirmektedir.

“Elini pîrin elinden başkasına teslim etme. Onun elini tutan Hak’tır.

Senin akıl pîrin, perde arkasında bulunan nefse yakın olduğundan çocukluğu huy edinmiştir.

Aklından o kötü huyun çıkması için olgun akıl, aklınla dost yap.

Elini onun eline koyarsan, o zaman yiyenlerin elinden kurtulursun.

Senin elin, “Allah’ın eli, onların elinin üstündedir.” olan biat sahiplerinden olur; elini, bilen ve büyük olan hikmet sahibi pîrin eline verdiğinde.

Çünkü o, zamanın peygamberidir. Ey mürid! Ondan peygamber nuru açığa çıkar; dinde Hudeybiye’de hazır bulunursun ve o biat eden sahabeye eş olursun.

Böylece beraberlik gerçek olur; çünkü kişi sevdiğiyle eşittir.⁴⁵⁰

Söz konusu beyitlerde geçen “Yedullâh” ifadesi klasik tefsirlerde “Allah’ın kudreti, inâyeti” gibi anlamları ihtiva etse de işâri tefsirler de görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ve onun izinden yürüyen insan-ı kâmil olan zevatın da “Allah’ın eli” yani “kudret ve inâyet”i gibi olduğu hususu belirtilerek, mürşide teslim olmanın ne denli önemli olduğu hususu üzerinde durulmuştur.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Gül, “Mevlâna’nın Şeyh-Mürşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, 711.

⁴⁵⁰ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Beşinci Defter”, b.736-745, 615.

⁴⁵¹ Gül, “Mevlâna’nın Şeyh-Mürşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, 711.

4.3. Hz. Süleyman (a.s.) ile Belkıs'ın Halkının Hikâyesi

Hz. Mevlânâ, mürşid-i kâmil olan kimselerin, muhataplarının istitaat ve içinde buldukları çevredeki sosyal konumlarını dikkate alarak, onların anlayacağı bir dille hitap ederek irşâd faaliyetlerini sürdürmek gerektiğinin altını önemle çizmektedir. Çünkü yaratılışı gereği her bir insanın farklı kabiliyet ve yetiye sahip olduğunu yine herkesin derdinin, tasesinin farklı olduğunu ve dolayısıyla her birine kendi ihtiyacı dahilinde kendi diliyle hitap etmek gerektiğini “Hz. Süleyman’ın Belkıs’ın halkının her birine, din ve gönül müşküllerine uygun olarak nasihat etmesi ve yol göstermesi; her cins gönül kuşunu, o cins kuşun sesi ve yemiyle avlaması”⁴⁵² anekdotundaki çeşitli kuş türleri misaliyle açıklamaktadır:

“Ey Süleyman’ın kuşdili! Gel erişen her kulun sesiyle öt.

Çünkü Hak, seni kuşlara gönderdi; her kuşun sesini sana öğretti.

Cebre inanan kuşa zorlama diliyle söyle; kanadı kırık kuşa sabırdan söz et.

Sen sabırlı kuşu hoş ve muaf tut; Ankâ kuşuna Kaf dağının özelliklerini oku.

Güvercine doğandan sakınmayı emret; doğana sakinlikten ve sakınmadan bahset.

Yoksun kalmış yarasayı ışığa eş ve tanış yap.

Savaşçı kekliğe barışı öğret; horozlara sabahın işaretlerini göster.

Aynı şekilde git, hüdhüdden kartala kadar yol göster.”⁴⁵³

Dolayısıyla söz konusu beyitlerden de anlaşılacağı üzere, mürşidler ya da danışmanlar, muhataplarını iyice tanıyıp, analiz etmeli ve her birinin halihazırdaki psikolojik durumu, derdi, problemi dikkate alınarak mizaç, bünye ve nabzına göre şerbet vermeye çalışmalıdırlar. Bu tıpkı doktorun hastasının hastalığını teşhis edip, onun hastalığını tedavi edici ilaçlar vermesine benzer. Bu yüzden mürşidler ya da manevî danışmanlar kendilerine danışan muhataplarının mevcut olan manevî hastalığına uygun devâlar vermelidirler. Eğer ki mürşid, kendine danışan her bireye aynı tedaviyi uygularsa, bazıları yanlış tedaviden ya daha da çok hastalanır ya da ölür giderler.⁴⁵⁴

⁴⁵² Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Dördüncü Defter”, 489.

⁴⁵³ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Dördüncü Defter”, b.850-857, 489.

⁴⁵⁴ Gül, “Mevlâna’nın Şeyh-Mürşid Anlayışı/The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”, 707.

4.4. Padişah ile Hasta Olan Hizmetçi Kızın Hikâyesi

Yine Hz. Mevlânâ, “Padişahın hasta olan hizmetçi kıza âşık olması ve onun sağlığı için çare araması”⁴⁵⁵ hususundaki hikâyesinde, herkesin derdinin kendisine has olduğunu, bu yüzden her insanın derdinin, yarasının farklı olması dolayısıyla tedavisinin de farklı olacağını fakat bunun ancak ehil kimseler eliyle teşhis ve tedavi edilebileceğini vurgulamıştır. Söz konusu hikâye de hizmetçi kızın derdine hiçbir şekilde derman bulamayan padişah en sonunda Allah’ın huzuruna yönelir ve göz yaşlarına boğularak derdine derman için dualarla yakarıшта bulunur. Bir süre sonra Hakk’ın huzurunda uyuyakalan padişah rüyasında bir veli görür. Uzun zamandan beri aradığı dermanı sonunda bulacağını anlayan padişah, rüyada kendisine gösterilen veliyle görüşür ve derdini anlatır. Bunun üzerine hasta olan hizmetçi kızı görmek isteyen veli, kızın hastalığını iyice teşhis edebilmek için yalnız kalmayı talep eder ve ona birtakım sorular yöneltir. Aldığı yanıtlar ve tepkiler karşısında sonunda hastalığın ne olduğunu teşhis eden veli, kızın hastalığını padişaha arz eder ve hikâye böylece devam eder.⁴⁵⁶

İlgili husus bağlamında burada vurgulanmak istenen şey, Hz. Mevlânâ’nın da ifadesiyle, “*Sakince sordu: “Memleketin neresidir?” Çünkü her şehir halkının ilacı ayrıdır.*”⁴⁵⁷ şeklindeki bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Hz. Mevlânâ, herkesin derdinin kendine has olduğunu ve her ilacın herkeste aynı etkiyi göstermeyeceğini dile getirmiştir. Aynı zamanda insanların yaşadıkları coğrafya, çevre ve dahi iklim şartlarının bireylerin fiziksel ya da ruhsal sağlıklarını etkileyebileceğini ve hastalıkların etkisinin de o oranda farklılık gösterebileceğini daha o yıllarda ortaya koymuştur. Bu yüzden tüm bu etkenler dikkate alınarak, tabîb konumundaki gönül doktorları da denilen mürşid-i kâmiller ya da manevî danışmanlar muhataplarının hastalıklarını teşhis ve tedavi etmeye çalışmalıdırlar.⁴⁵⁸ Ayrıca padişahın, derdinin dermanı olan veliyi elinden tutup hizmetçi kıza götürmesinin⁴⁵⁹ altında ondan olağanca etkilenmiş olmasıyla beraber oluşan bir manevî sarhoşluk hâlinin yatmakta olduğu da ifade edilebilir. Bu davet, aslında yaşamış olduğu çok büyük sıkıntıların ardından nihayet eriştiği o büyük dermana, nimete olan şükrü ve teşekkürü sergilemek amacını da taşımaktaydı. Bu anlamda mürşidlerin, muhatapları

⁴⁵⁵ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, 45.

⁴⁵⁶ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, 46-50.

⁴⁵⁷ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, 49.

⁴⁵⁸ M. Fatih Çıtak, *Mesnevî Şerhi* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2020), 256-257.

⁴⁵⁹ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.101, 48.

üzerindeki etkisi yani akılı ıslah etme ve akıldaki vehimleri gidermedeki başarısı, akıl ve kalp sahiplerine aşklarıyla nüfuz etmelerinden dolayıdır. Böylece kişilerin teslimiyeti de herhangi bir zorlama olmaksızın kendiliğinden olurken, benliğin kendi önüne koyduğu engeller de aynı şekilde kendiliğinden yok olur. Dolayısıyla bu yolculukta müridler dışarıdan zorlamaz, içeriği yani gönülleri fethederler. Zira bir sürü aracının akıl ve kalp sahasında yaptırmadığı güzel fiilleri ve ahlâkı bu süreçte bir anda oldururirler.⁴⁶⁰ İşte bu hususta manevî danışmanlık sürecinde de danışman, danışanına bir şeyi zorla oldururmeye çalışmak yerine onu içtenliği ve samimiyetiyle etkileyip, kendi kendine bu yola girmeye teşvik etmeye çalışır. Nitekim sadece mantıken değil, kalben de kişide belli bir etki uyandırarak onun bu yolda kendisi için bir adım daha atmasına destek ve yardımcı olur.

Fakat burada bahsedilen tabipliğin, maddî değil manevî anlamda bir tabiplik olduğu hususunun da ifade edilmesi gerekir. Zira Hz. Mevlânâ bu hususu şu şekilde dile getirmektedir:

“Nabız yoluyla gönle/kalbe bakan o tabiat hekimleri başkadır.

Biz gönle vasıtasız, güzelce bakarız; çünkü biz ferasetle yüksek görüşlüyüz.

Onlar gıda ve meyve tabibidir; hayvanî can onlarla sağlamdır.

Biz davranışların ve sözlerin tabibiyiz; bize ilham veren Yüce Hakk’ın nur parıltısıdır.

-Deriz- ki: Senin için böyle bir davranış yararlıdır ve şöyle bir davranış, seni yoldan koparır.

Şöylece bir söz seni ilerletir ve öylece bir söz seni yaralar.

O tabiplerin delili, idrardır; bizim delilimiz yüce Hakk’ın vahyidir.

Kimseden bir ücret istemiyoruz; bizim ücretimiz Hakk’tan çokça gelir.

Haydi! Şifa bulmaz hastalıkları çağırıyoruz; bizim ilacımız hastaya birebirdir.”⁴⁶¹

Hz. Mevlânâ, söz konusu beyitlerinde kişiyi manevî anlamda yükseltecek olan kimselerin kendilerine intisâb eden ya da danışan kimselerden hiçbir şekilde maddî bir beklenti

⁴⁶⁰ Çıtak, *Mesnevî Şerhi*, 165-166.

⁴⁶¹ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Üçüncü Defter”, b.2700-2708, 387.

içerisine girmemeyi öğütlemektedir. Dolayısıyla o, gerçekleştirilen bu hizmetin karşılığının sadece Hakk'tan beklenmesini ve O'ndan talep edilmesini de bildirmektedir.

Öte yandan aynı şekilde mürid de kendisine doğru tedaviyi uygulayabilecek gönül doktorluğu yapacak müşidini iyi seçmelidir. Bu hususu Hz. Mevlânâ, “Kabil’in dünyada mezar kazma ve mezar sanatı bulmazdan önce kargadan mezar kazmayı öğrenmesi”⁴⁶² adlı anekdotunda şu şekilde dile getirmiştir:

“Has kişilerin ışığı, kaymayan akıldır; kayan akıl, ölülerin mezar ustasıdır.

Kargaların ardında uçan canı, karga mezarlığına götürür.

Sakin karga gibi nefsin ardında koşma; çünkü bahçeye değil, mezarlığa götürür o.

Gideceksen, gönül Ankâ'sının ardından gönül Kaf Dağı'na ve gönül Mescid-i Aksâ'sına git.”⁴⁶³

Ayrıca Hz. Mevlânâ'nın anlayışında gönlün çok önemli bir yeri vardır. Bu noktada onun, Mescid-i Aksâ, cennet ve gönül arasında bir ilişki kurmuş olması da dikkate değerdir. Zira Hz. Mevlânâ'da, kalp ve ruhun taşıyıcı mahalli olması hasebiyle gönlün anlamı çok başkadır. Dolayısıyla böylesi bir öneme sahip olan gönlün, insanı kendi çöplüğüne götüren kargaya benzeyen nefsin ardında koşmamasını bilakis insanı bahçelere götüren Ankâ kuşunun ardından gitmesini öğütlemektedir.⁴⁶⁴ Bu anlamda hakikate erişmek isteyen kimse, Ankâ kuşu misali olan müşidlerin yolunu takip etmeli ve onların öğütlerine kulak vermeyi tercih etmelidir.

Yine aynı hikâye bağlamında, herkesin her hastalığı teşhis ve tedavi edemeyeceğini dolayısıyla her işin bir ehlinin olduğu hususunu Hz. Mevlânâ, “Gönüldeki diken her alçak kişi görseydi, üzüntüler hiç kişiyi kuşatır mıydı?” şeklindeki sözleriyle dile getirmiştir.⁴⁶⁵ Yani şayet herkes gönlündeki ya da gönüllerdeki manevî dikenlerin açtığı yarayı görebilseydi, bunca dert, gam ve kederin pençesinde boğulmazdı. İnsan nasıl ki ayağına ufacık bir diken batsa dahi canının acısından duramaz bir hâlde o dikenden kurtulmak için hemen doktora başvuruyorsa aynı şekilde gönlü yaralı birisi de gönül

⁴⁶² Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Dördüncü Defter”, 504.

⁴⁶³ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Dördüncü Defter”, b.1309-1312, 504.

⁴⁶⁴ Dilâver Güler, “Her İki Kaynakta Da Kıssası Geçen Peygamberler”, *Fusûsu'l- Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Kıssaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 400.

⁴⁶⁵ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.153, 49.

doktorlarına başvurmalıdır. Zira ufacık bir dikenden rahatsız olup da hemen çare aramaya çalışan insanoğlu ayağına bile bu denli değer verirken, hakikate yol olan, benliğini bulduran ve asıl benliğe kavuşmasına vesile olan gönlüne ve ruhuna değer vermemesinin sebebi anlaşılır olmaz.⁴⁶⁶ İşte asıl üzerinde durulması gereken husus da budur. Bu yüzden insan, hakikat yolunda acılarını ve yaralarını da yanına alarak hemen bir mürşid-i kâmil ya da manevî danışman arayışına girişmelidir. Böylece derdine derman olacak reçeteyi bu rehberler sayesinde edinmeli ve uygulamalıdır. Nitekim söz konusu hikâyede de padişahın rüyasında gösterilen veliyle konuşması bu gerçeği gözler önüne sermektedir:

“Ey karşılaşması her sorunun cevabı olan! Müşkül konuşulmaksızın seninle hallolur.

Gönlümüzde olanın tercümanısın. Ayağı çamura batanın yardımcısısın.

Ey seçilmiş, ey razı olunmuş kişi! Merhaba! Sen kaybolursan kaza gelir ve genişlik daralır”⁴⁶⁷

Hülâsa söz konusu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Mevlânâ, Allah tarafından yeryüzüne gönderilmiş temsilcileri olan gönül doktorlarına hitap etmektedir. Ancak bu hitabını, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in öncülüğünde, O’na yönelik övgüleri çerçevesinde, O’nun yolundan ilerleyen tüm mürşid-i kâimler için yapmıştır.⁴⁶⁸ Bu da insanoğlunun ayağını çamur bataklığından kurtaracak olanın kim olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yani bu beyitler bir nevi kişiye derdinin dermanının nerede olduğunu gösterir niteliktedir.

Ancak tekrar etmek gerekirse herkes mürşid ya da manevî danışman olamaz. Bu hizmet, belli bir terbiye ve eğitimle beraber deneyim kazanarak, belli mertebelere ulaşmış kimselerin yürütebileceği bir iştir. Bu hususta Hz. Mevlânâ, bu yolun taliplisi olan kimseleri sahte mürşidlerden kaçınmaları gerektiği noktasında uyarmaktadır.⁴⁶⁹ Aynı şekilde Hz. Mevlânâ henüz kendi olgunlaşma serüvenini tamamlayamamış fakat

⁴⁶⁶ Çıtak, *Mesnevî Şerhi*, 259-260.

⁴⁶⁷ Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Birinci Defter”, b.97-99, 48.

⁴⁶⁸ Çıtak, *Mesnevî Şerhi*, 158-159.

⁴⁶⁹ Rûmî-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu, “Üçüncü Defter”, b.2565-2568.: “*Hâli, rivayetten ayırmayan sapıktır. Dikkat et! Manalı kişi de olsa ondan kaç. / Onun önünde özgür kişiyle bağlı kişi birdir. Kesin inanç iddia etse de şüphededir. / Böyle kişi tam zeki de olsa, bu ayırması yoksa ahmaktır. / Dikkat et! Ceylanın aslandan kaçtığı gibi ondan kaç. Ey bilgili yiğit! Ona doğru koşma.*”

mürşidlik davasında bulunan kimseleri vakti gelmeden dalından koparılan ham meyveye benzeterek ne kadar bekletilirse bekletilsin olgunlaşamayacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Rûmî-yay. haz. Karaismailoğlu, “Altıncı Defter”, b.4734, 894.: “Meyve hamsa, uzunca kalsa da olgunlaşmaz; ona ad olarak koruk denir.”

SONUÇ

Son yıllarda artan dünyevileşme beraberinde maddî dünyaya ve hazlarına olan bağlılığı da getirmiştir. Böyle olunca insanoğlu, bu dünyadaki konumunu idrak edemez bir hâlde hedef ve amacını yitirmiştir. İşte bu türden bir yapay âlem telakkisine sahip olan insan, geldiği yeri unutmuş ve özünden uzaklaşmıştır. Özünden uzaklaşan insan ise zamanla benliğini yitirme tehlikesiyle yüz yüze kalarak büyük bir anlamsızlık ve hiçlik duygusu seline kapılmıştır. Bu noktada insan, kendisine özünü hatırlatacak ve onu asıl benliğine eriştirecek olan yollar arayışına girişmiştir. Bu bağlamda nüvesini Kur'ân'ı Kerîm ve hadislerden alan tasavvuf, daha yüzyıllar öncesinden insanoğlu için bir soluk olmuştur. Öte yandan yakın çağda dinin yanı sıra modern psikolojinin de teknik ve yöntemlerinden faydalanan manevî danışmanlık ve rehberlik alanı insanlığın ruhunun nefes alması için yeni bir soluk olmuştur.

Yine günümüz dünyasının bir hastalığı olan hız çağının getirisi olarak insanlığın tümünde manevî kuvvelerin dengesi bozulmaya başlamıştır. Bu bozulmayla birlikte meydana gelen stres, bunalım, öfke, anlamsızlık ve depresyon gibi ruhsal bunalımlar neticesinde insanoğlunda birtakım ruhsal anormallikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece insanoğlunun ortak sorunu olan bu ruhsal dengesizliklerin yol açtığı rahatsızlıklar zamanla onları ele geçirmeye ve hayat kalitesini düşürmeye başlamıştır. İşte bu noktada ruhsal çıkmazlar içinde debelenip duran insanoğlunu bu denli bir hız çağının içerisinde maddî âlemin hazlarının esiri olmaktan kurtarıp, manevî âleme doğru seyre çıkaran manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri âdeta insanlık için bir nefes olmuştur. Bu hususta manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bireye yardımcı olmak için kişinin zedelenen manevî kuvvelerinin ve duygularının onarılması için öncelikle bu türden zedelenmiş kuvvelerin neler olduğunun saptanması ve söz konusu kuvvelere bağlı olarak ortaya çıkan duyguların belirlenip, anlaşılması için çaba göstermektedir.

Nitekim gündelik yaşamın hızlı seyri içerisinde ânı yakalamaya çalışan insanoğlu, özünden uzaklaşıp benliğini yitirdikçe ruhsal ve manevî anlamda daha da çıkmazlara sürüklenmektedir. Bu bağlamda geçmişten bu yana insana, ruh doktorluğu yapan tasavvuf erleri olan mürşid-i kâmiller ve bugün bu görevi ifâ eden manevî danışmanlar âdeta insanlığa huzur reçetesi sunmaktadırlar. Dolayısıyla insanın ruhsal-manevî anlamda

gelişim, değişim ve dönüşümünü hedefleyen tasavvuf ve manevî danışmanlık alanı arasında bulunan yöntemsel ve içeriksel ilişkinin ön plana çıkarılması gerekir.

Her iki alanın da ortak amacını oluşturan farkındalık temelli benlik dönüşümü sürecinde bireye, sahip olduğu inançla insan olmasına dair iletişimsel bir hizmet sunulması öncelikli hedefler arasındadır. Bu noktada da ilk olarak kişiye kendini tanıma ve fark etme noktasında kim olduğu ve var olan potansiyellerinin ne olduğu fark ettirilmeye çalışılmaktadır. Kendisinin ve potansiyellerinin farkında olan insan ise sorunlarının üstesinden gelme ve problemlerini çözme noktasında emin adımlar atma ve doğru kararlar alma hususunda o denli başarılı olacaktır.

Dolayısıyla bu anlamda tasavvufî terbiye süreci ile farkındalık temelli insanın benlik gelişimi, dönüşümü ve ahlâkî tekâmülü amaçlanmıştır. Aynı şekilde manevî danışmanlık ve rehberlik süreci de farkındalık temelli bir gelişim, değişim ve dönüşüm sürecini kapsamaktadır. Bu farkındalık temelli gelişim, değişim ve dönüşüm sürecinin aktörlerini ise tasavvufta müşid ile mürid teşkil ederken; manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde ise danışman ile danışan oluşturmaktadır. Ancak bu iki alanın birbirinden farkı biri sürece insan merkezli yaklaşırken diğeri problem merkezli yaklaşmaktadır. Bu hususta tasavvufî terbiye sürecinde, insan merkezli bir yaklaşım metodu görülürken, manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde ise problem merkezli bir yaklaşım yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

Öte yandan tasavvufun ve manevî danışmanlığın nihai amacı, kişiyi acıdan kurtarmaktır. Burada bahsedilen acıdan kurtarılma hususu, hayatın anlamını kaybetmiş olan, hiçlik ve anlamsızlık duyguları içerisinde debelenip duran insanın içinde bulunduğu bu elem verici hâlden çıkmasına yardımcı olmaktır. Bu noktada her iki disiplinin yürütücüleri olan müşid-i kâmil ve danışmanın görev alanı kişiye bu türden zorlu zamanlarında eşlik etmek ve destek olmaktır. Zira ne yapacağını bilemez bir hâlde hareket alanı kısıtlanan ve ruhsal anlamda birtakım çalkantılar yaşayan birey, böylesi bir savunmasız ânında hiç olmadığı kadar kendisine nefes olacak bir ele ihtiyaç duyar. Bu el, tasavvufî terbiye sürecinde belli bir olgunluk mertebesine erişmiş olan ve kişiyi içinde debelenip durduğu bataklıktan çıkararak müşid-i kâmil iken manevî danışmanlık ve rehberlik sürecinde ise benlik gelişimi yolunda belli bir mesafe katetmiş olan danışmanı temsil etmektedir.

Dolayısıyla ilgili çalışmada böylesi ulvî bir yolculukta, doğru kimseler, doğru adımlar ve doğru kararlarla yürüme esaslı bir terbiye ve yolculuk süreci tasvir edilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu yol yani kendini tanıma ve fark etme yolu, zor, taşlı ve engebeli bir yol ama sonu ve sonrası da bir o kadar düzlük, selamet ve aydınlık dolu olan bir yolculuktur. Yürümesini ve yürütmesini bilen için türlü türlü tat ve lezzetlerle dolu bir yolculuk serüvenidir. Nitekim bu yolu hakkıyla yürüyebilenler ve sona yaklaşanlar kâmil insan olma mertebesine doğru da günbegün mesafe kat ederler. Ancak burada, bu fâni dünya hayatında çıkılan bu yolun bir bitişi ve bir sonunun asla olmayacağına da ifade edilmesi gerekir. Çünkü insanoğlu yaşadıkça her ân bir yolculuk hâlinde olmaya mecburdur. Zira yolculuğun bittiği yer bu dünyadaki nefeslerin tükendiği ve ömrün bittiği yerdedir.

Ayrıca insan, bir yandan meşakkatli ve dikenlerle dolu ama öte yandan da huzur dolu, çiçek bahçeleriyle bezenmiş bu yolu kiminle ve nasıl yürüyeceğini de iyi tayin etmelidir. Bu noktada manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin bu yolda bir kılavuz, rehber mahiyetinde olacağı aşikârdır. Önemli olan kılavuzu doğru okumak ve bu doğrultuda adımlar atabilmektir.

KAYNAKLAR

- A. Ashy, Majed. "Health and Illness from an Islamic Perspective". *Journal of Religion and Health* 38/3 (1999), 241-257. <http://www.jstor.org/stable/27511376>
- Abdullah, Somaya. "Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Political Life". *Journal of Pastoral Counseling* 42 (2007). file:///C:/Users/User/OneDrive/Masa%20%C3%BCst%C3%BC/Somaya%20Abdullah.pdf
- Ağılkaya Şahin, Zuhâl. *Manevî Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Akça Koca, Dilek-Şahin, Yahya. "Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri". *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Arasteh, A. Reza vd. "Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ'nın Analizi". *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, ts.
- Arslanoğlu, İbrahim. "Mevlânâ'nın Aşk ve İnsan Felsefesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/392>
- Avşar, Ziya. "Mevlânâ". *Mânâ Âleminin Üç Efendisi: Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ, Yûnus Emre*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Ay, Mehmet Emin. "Başına Musibetler Gelen Kişinin Ölümü Temenni Etmesi Doğru Mudur?" *Fikriyat Gazetesi* (2020). <https://www.fikriyat.com/yazarlar/mehmet-emin-ay/2020/02/17/basina-musibetler-gelen-kisinin-olumu-temenni-etmesi-dogru-mudur>
- Ay, Mehmet Emin. *Yüksek Öğretimde Rehberlik: İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2. Basım, 2005.
- Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, 2017.
- Ayten, Ali - Düzgüner, Sevde. "Tasavvuf ve Psikoloji Işığında Nefs Terbiyesi". *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlâk*. İstanbul: Sûfî Kitap, 2. Basım, 2019.
- Ayten, ed. Ali. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik: Farklı Alanlardan Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 1. Basım, 2019.
- Ayten, ed. Ali. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 1. Basım, 2017.
- Ayvaz, Muzaffer. "İnsan ve Güçleri". *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Ayvaz, Muzaffer. *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Boz, Erdoğan-Kartallıoğlu, ed. Yavuz. *Yunus Emre Dîvanı*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 1. Basım, 2021.
- Bulut, Aytekin. *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Bursevî, İsmail Hakkı-haz. İsmail Güleç. *Mesnevî Şerhi: Rûhu'l- Mesnevî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2017.

- Can, Şefik. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Cebeci, Suat. “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dinî Danışma ve Rehberlik”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (2010). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29181/312477>
- Cebeci, Suat. *Dinî Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Cevzî, İbnü'l. “Aileden Kaybedilen Birinin Acısına Katlanmak”. *Cennetin Davetlileri*. İstanbul: Sûfi Kitap, 3. Basım, 2020.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 01 Nisan 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhd>
- Coşanay, Büşra. “Tasavvuf Düşüncesinde Seyr u Sülûk Üzerine Bir İnceleme”. *Anasay* 2 (2017). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anasay/issue/34774/384777>
- Çelik, Kevser-Albayrak, Mevlüt. “Gazali ve Tamamlayıcı Ahlâk Felsefesi”. *Diyanet İlmi Dergi* 47 (2011), 71-92. <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=12697>
- Çıtak, M. Fatih. *Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Sûfi Kitap, 5. Basım, 2020.
- Doğan, Mebrure. “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (2017). <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/29944/347681>
- Düzgüner, Sevde. “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevî Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2. Basım, ts.
- Düzgüner, Sevde-Ayten, Ali. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ekşi, Halil vd. “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”. *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Ekşi, Halil-Keçeci, Berra. “Manevî Yönelimli Psikolojik Danışmanlığın Kültürel Temelleri”. *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Filiz Konca. “Ben Batan Şeyleri Sevmem”. *Semazen*. 26 Ağustos 2019. (Erişim 01 Haziran 2023). <https://semazen.net/ben-batan-seyleri-sevmem-filiz-konca/>
- Firüzanfer, Bediüzzaman-Uzluk, çev. Feridun Nafiz. *Mevlânâ Celâleddin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Fragar, Robert. “Kalp, Nefs ve Ruh Psikolojisi”. *Kalp, Nefs ve Ruh*. İstanbul: Sûfi Kitap, 1. Basım, 2018.
- Fragar, Robert. *Manevî Rehberlik ve Benötesi Psikoloji Üzerine Paylaşımlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Fragar, Robert. “Şeyh ve Derviş: Tasavvufta Manevî Rehberlik”. *Kalp, Nefs ve Ruh*. İstanbul: Sûfi Kitap, 1. Basım, 2018.
- Fragar, Robert. “Tasavvuf Geleneğinde İrşâd”. *Manevî Rehberlik ve Benötesi Psikoloji Üzerine Paylaşımlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Frankl, Victor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 89. Basım, 2021.
- Friedlander, Shems. *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Unutulmuş Mesajı*. İstanbul: Sûfi Kitap, 1. Basım, 2017.
- Gökcan, Mansur. “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (30 Haziran 2018), 131-165. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440614>

- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Divân-ı Kebîr*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Gül, Halim. “Mevlâna’nın Şeyh-Mürşid Anlayışı / The Understanding of Sheikh-Murshid in Mawlana (Rumi)”. *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (30 Eylül 2017), 697. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1070>
- Güler, Dilâver. “Her İki Kaynakta Da Kıssası Geçen Peygamberler”. *Fusûsu’l- Hikem ve Mesnevî’de Peygamber Kıssaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Güllüce, Hüseyin. *Mevlânâ ve Kur’ân Tefsîri Açısından Mesnevî*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1998. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=XIsowC4xdrXutpS_ZCAuFw&no=XIsowC4xdrXutpS_ZCAuFw
- Gürses, İbrahim. *Sûfî Kişilik Psikolojisi: Melâmiler Örneği*. Ankara: Hece Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Güven, İbrahim Furkan. “Türkiye’de Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yapılmış Tezler Üzerine Değerlendirmeler”. *Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 1 (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tmdrd/issue/55695/727059>
- Hacımuftuoğlu, Esra. “Kur’ân’da İrşâd Üslubu”. *Peygamberimiz, Cami ve İrşâd*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Hackney, Harold-Cormier, Sherry. “Psikolojik Danışma”. *Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri: Psikolojik Yardım Süreci El Kitabı*. Ankara: Mentis Yayıncılık, 1. Basım, 2008.
- Halvetî, Köstendilli Ali el-. *Telvîhât: Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Hamdan, Aisha. “Cognitive Restructuring: An Islamic Perspective”. *Journal of Muslim Mental Health* 3 (2008). <http://transformationalchange.pbworks.com/f/Cognitive+Restructuring+Islamic+Perspective.pdf>
- Helminski, Kabir. “Farkındalık Aynasını Parlatmak”. *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Sûfî Kitap, 1. Basım, 2022.
- Helminski, Kabir. “Gönlün Yolculuğu, İlâhî Rûhu Aksettirmek”. *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Sûfî Kitap, 1. Basım, 2022.
- Helminski, Kabir. “Gönüllü Dikkat”. *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Sûfî Kitap, 1. Basım, 2022.
- Helminski, Kabir. “İç ve Dış Dünyamızı Dengelemek”. *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Sûfî Kitap, 1. Basım, 2022.
- Helminski, Kabir. “Rûhun Bakımı”. *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Sûfî Kitap, 1. Basım, 2022.
- Helminski, Kabir. “Vicdan”. *İlâhî Huzurda: Sonsuzla Bağ Kurmak ve Bilinçli Farkındalık*. İstanbul: Sûfî Kitap, 1. Basım, 2022.
- İlhan Topuz. “Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler”. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2. Basım, 2018.
- İnce, Eyüp. “Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (31 Aralık 2022), 232-240. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.1182803>
- İslamoğlu, Hamdi-Almaçık, Ümit. “Nitel Araştırmalar”. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 6. Basım, 2019.

- Kahvecioğlu Karaca, Feyza. *Din Hizmetlerinde Dinî Danışmanlık ve Rehberlik*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=20gsiNYSyKcfmeyc2bkcqTA&no=YVq1WZFM5qiEJOq74XOCQ>
- Karacoşkun, M. Doğan. “Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Bilimsel Toplantılar* 16 (2004). http://isamveri.org/pdfdrq/D095698/2004/2004_KARACOSKUNMD.pdf.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Dünyanın Fâniliği, Ahiretin Bâkiliği”. *Mesnevî’den Dersler. Semerkand Tv*. Yayın Tarihi 2016. https://www.youtube.com/watch?v=F_colcScWPQ
- Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ’nın Gözüyle İnsan ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Karakoç, Sezai. *Mevlanâ*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 12. Basım, 2019.
- Karaköse, Şaban-Karaköse, Rukiye. *Mevlânâ’dan Ruhsal Terapiler*. İstanbul: Yediveren Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Karlık, Zeynep. “Manevî Danışmanlık ve Rehberlikte Kriz Terapisinin Temelleri”. *Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 6 (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tmdrd/issue/74693/1176242>
- Kayıklık, Hasan. “İnsanî Dönüşümünün Temelleri, Uygulamaları ve Aydınlanma: Seyr ü Sülûk”. *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kayıklık, Hasan. *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Keskinoğlu, Muhammet Şerif-Ekşi, Halil. “Islamic Spiritual Counseling Techniques”. *Spiritual Psychology and Counseling* 4/3 (2019). <https://dergipark.org.tr/en/pub/spiritualpc/issue/52546/693016>
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sufî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*. İstanbul, 2004.
- Kılıç, Sadık-Nasr, Seyyid Hüseyin. *Tasavvufî Makaleler*. İstanbul, 2002.
- Kılınçer, Hatice-Ayten, ed. Ali. “Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 1. Basım, 2017.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/issue/54983/727462>
- Kızılar, Hamdi. “Mevlânâ’ya Göre İnsan ve Değer”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 14 (2005). <http://www.tasavvufakademi.com/?bolum=ara&kelime=Hamdi%20K%FDz%FDler&tur=0&baslik=1>
- Kindî, Yakub b. İshak. *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Koç, Mustafa. “Manevî-(Psikolojik) Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2010).
- Konur, Himmət. “1. Oturum: Mevlânâ, Tasavvuf ve Ahlâk”. *Mevlânâ ve İnsan: Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Kuzgun, Yıldız. “Eğitimde Rehberlik”. *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: ÖSYM Yayınları, 6. Basım, 2000.
- Küçük, Hülya. *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2011.

- Küçük, Osman Nuri. *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi'racı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Küçük, Osman Nuri. *Sufiliğin Zirvesi Hz. Mevlânâ'yı Anlamak*. İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Lewis, Franklin. *Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2008.
- Mengüç, Hakan. *Ben Ney'im: İyi Beni Bulur*. İstanbul: Destek Yayınları, 185. Basım, 2022.
- Mengüç, Hakan. *Hiçbir Karşılaşma Tesadüf Değildir*. İstanbul: Destek Yayınları, 205. Basım, 2022.
- Mengüç, Hakan. *Kalbin Temizse Hikayen Mutlu Biter*. İstanbul: Destek Yayınları, 274. Basım, 2022.
- Mengüç, Hakan. *Sen Yola Çık Yollar Sana Görünür: Mevlânâ'nın 21 Kuralı*. İstanbul: Destek Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Mevlânâ-Gölpınarlı, çev. Abdülbâki. *Divân-ı Kebîr*. 8 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Mevlânâ-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu. "Birinci Defter". *Mesnevî*. Ankara: Akçağ Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Meyerovitch, Eva de Vitray. *Duanın Ruhü*. İstanbul: Sûfi Kitap, 5. Basım, 2021.
- Miskeveyh, İbn. *Tehzîbu'l Ahlâk*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.
- Nurbahş, Cevad. *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2. Basım, 2011.
- Özafşar, ed. Mehmet Emin vd. "Allah, Âlem, İnsan ve Din". *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2020.
- Özafşar, ed. Mehmet Emin vd. "İman". *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2020.
- Özdoğan, Öznur. "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40633/488767>
- Özgülven, İbrahim Ethem. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitim Merkezi Yayınları, 2007.
- Özköse, Kadir. *Mesnevî Hikayeleri-4: Mürid ve Mürşid İlişkisi*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Peçenek, Muhlise Arzu. "Manevî Danışmanlık ve Rehberlik 1-2". Akademik Platform, 2019. Akademik Platform.
- Rûmî, Eşrefoğlu. "Dünya ve Dünya Sevgisi". *Nefislerin Terbiyesi: Müzekki'n- Nüfus*. İstanbul: Sûfi Kitap, 6. Basım, 2021.
- Rûmî, Eşrefoğlu. "Gönüllerin Terbiyesi Üzerine". *Nefislerin Terbiyesi: Müzekki'n- Nüfus*. İstanbul: Sûfi Kitap, 6. Basım, 2021.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Gençosman, çev. M. Nuri. *Mevlâna'nın Rubaileri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1974.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Gölpınarlı, Abdülbâki. *Dîvan-ı Kebîr*. İstanbul: İş Bakanlığı Yayınlığı, 1. Basım, 2018.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Karaismailoğlu, yay. haz. Adnan. "Altıncı Defter". *Mesnevî: Tam Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Karaismailoğlu, yay. haz. Adnan. "İkinci Defter". *Mesnevî: Tam Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları, 17. Basım, 2021.

- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Konuk, çev. Ahmed Avni. “Dördüncü Fasil”. *Fihî Mâ Fih*. İstanbul: İz Yayıncılık, 11. Basım, 2018.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Konuk, çev. Ahmed Avni. “Kırkyedinci Fasil”. *Fihî Mâ Fih*. İstanbul: İz Yayıncılık, 11. Basım, 2018.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu. “Beşinci Defter”. *Mesnevî: Tam Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu. “Dördüncü Defter”. *Mesnevî: Tam Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-yay. haz. Adnan Karaismailoğlu. “Üçüncü Defter”. *Mesnevî: Tam Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-Karaismailoğlu-yay. haz. Adnan. *Mesnevî*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 17. Basım, 2021.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i-ter. ve şerh.: Tâhiru'l- Mevlevî. *Şerh-i Mesnevî*. 3 Cilt. Konya: Selâm Yayınları, 1. Basım, 1963.
- Salarifer, Muhammed Rıza vd. *İslami Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen*. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Sancaklı, Saffet. “Değişen ve Gelişen Toplumsal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu ve Nitelikleri”. *İrşâd Hizmetinde Temel Prensipler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Sarı, Enver. “İslamî Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslamî Psikolojik Danışma Model Önerisi”. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2. Basım, ts.
- Sayar, Kemal. “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?” *Sûfî Psikolojisi: Rûhun Bilgeliği, Bilgeliğin Rûhu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Sayar, Kemal vd. “Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”. *Sûfî Psikolojisi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Sayın, Esmâ. “Ahlâkî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”. *Tasavvuf Terapisi: Kalbi Allah'a Bağlama Sanatı ile Psikolojik Sorunlarımızı Nasıl Çözeriz?* İstanbul: Hayy Kitap, 1. Basım, 2020.
- Sayın, Esmâ. “Tasavvuf ve Psikoloji Açısından Duanın Terapik Etkileri”. *Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu 1/1 (2012)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buyasambid/issue/29824/320895>
- Sayın, Esmâ. “Tasavvufî Kavramların Psikolojik ve Terapik Etkileri”. *Tasavvuf Terapisi: Kalbi Allah'a Bağlama Sanatı ile Psikolojik Sorunlarımızı Nasıl Çözeriz?* İstanbul: Hayy Kitap, 1. Basım, 2020.
- Sezer, Kemal. “Günlük Yaşantımıza Dair Mevlânâ'dan Mutluluk Öğütleri”. *Günü Mevlânâ ile Yaşamak: Rûmî'den Mutluluk Tavsiyeleri*. İstanbul: Hayy Kitap, 1. Basım, 2017.
- Sezer, Kemal. “Mevlânâ'nın Yaşamı ve Tasavvuf”. *Günü Mevlânâ ile Yaşamak: Rûmî'den Mutluluk Tavsiyeleri*. İstanbul: Hayy Kitap, 1. Basım, 2017.
- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi: Kavram, Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2020.
- Sözgün, Zenal. “Dinî Danışma ve Rehberliğin Hayatımızdaki Yeri ve Önemi”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi 3/1 (2017)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yaduitmed/issue/39523/493208>
- Sultan Veled-çev. Cemal Aydın. *Sûfîlerin Sırları: Velednâme*. İstanbul: Sûfî Kitap, 2021. Basım, 2021.

- Sülemî. *Rûhun Hastalıkları ve Çareleri: Sûfî Psikolojisi El Kitabı*. İstanbul: Sûfî Kitap, 6. Basım, 2020.
- Tek, Abdurrezzak. “Mevlânâ’nın Hayatı”. *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif: İlk On Sekiz Beytin Şerhi*. Bursa: Bursa Akademi, 1. Basım, 2014.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2. Basım, 2017.
- Tek, Abdurrezzak. “Tasavvufî Kavramların Oluşumu ve Yayılması”. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2. Basım, 2017.
- Topaloğlu, Bekir. “İrşâd”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irsad>
- Ulu, Mustafa. “Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine”. *Bilimnâme* 2018/36 (2018).
- Uludağ, Süleyman. “Fakr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 01 Nisan 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/fakr>
- Uludağ, Süleyman. *İslam’da İrşâd*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Uludağ, Süleyman. “Rızâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02 Nisan 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/riza--tasavvuf>
- Uludağ, Süleyman. “Ruh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 04 Nisan 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruh>
- Uludağ, Süleyman. Sülûk, (ts.). <https://islamansiklopedisi.org.tr/suluk--tasavvuf>
- Uludağ, Süleyman. “Vera”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 01 Nisan 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/vera>
- Yalın, Hatun Sevgi-Türk, Tuğba. “İslam Geleneğinde Manevî Danışma”. *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Yenen, İlker. “Türkiye’de Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2017), 157-219. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifd/issue/36057/404785>
- Yeniterzi, Emine. “Güncel Yorumlarıyla Mesnevî’den Hikâyeler”. *Sevginin Evrensel Mühendisi: Mevlânâ*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2020.
- Yeniterzi, Emine. “Mevlânâ’nın Düşünce Dünyası”. *Sevginin Evrensel Mühendisi: Mevlânâ*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2020.
- Yeniterzi, Emine. *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2020.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. “Doküman İncelemesi”. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Akademi ve Mesleki Yayınlar, 11. Basım, 2018.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. “Nitel Araştırmanın Bilimsel Araştırma İçerisindeki Yeri”. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Akademi ve Mesleki Yayınlar, 11. Basım, 2018.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Seyr u Sülûk: Tasavvufî Eğitim”. *Altınoluk Dergisi* 112 (1995).
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Tasavvufî İrşâd Önce Salâh, Sonra Islâh”. *Altınoluk Dergisi* 210 (2003). <https://www.altinoluk.com.tr/tasavvufi-irsad-once-salah-sonra-islâh.html>
- Bakara Sûresi 155-157. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 25 Mart 2023). <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/162/155-157-ayet-tefsiri>
- Fecr Sûresi 27-30. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 24 Mart 2023). <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fecr-suresi/6020/27-30-ayet-tefsiri>

- Kıyâmet Sûresi 1-2. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 05 Nisan 2023).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/K%C4%B1y%C3%A2met-suresi/5552/1-2-ayet-tefsiri>
- Mü'min Sûresi 60. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 15 Mart 2023).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%BCmin-suresi/4193/60-ayet-tefsiri>
- Sâd Sûresi 25-26. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 07 Aralık 2022).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2d-suresi/3995/25-26-ayet-tefsiri>
- Şems Sûresi 1-10. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 23 Mart 2023).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/%C5%9Eems-suresi/6044/1-10-ayet-tefsiri>
- Tekvîr Sûresi 27-29. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 24 Mart 2023).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Tekv%C3%AEr-suresi/5827/27-29-ayet-tefsiri>
- Tevbe Sûresi 111. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 17 Mart 2023).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1346/111-ayet-tefsiri>
- Yûsuf Sûresi 52-53. Âyet Tefsîri. Diyanet İşleri Başkanlığı. (Erişim 05 Nisan 2023).
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBsuf-suresi/1648/52-53-ayet-tefsiri>